

ศึกษาหลักพุทธธรรมในการดำเนินชีวิตของรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์

A STUDY OF BUDDHIST PRINCIPLE IN LIFE STYLE OF PRIDI
BANOMYONG, THE SENIOR STATESMAN .

นายบริบูรณ์ ศรีธธา

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

ศึกษาหลักพุทธธรรมในการดำเนินชีวิตของรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์

นายบริบูรณ์ ศรีธธา

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**A Study of Buddhist Principle in Life Style of Pridi
Banomyong,The Senior Statesman.**

Mr.Boriboon Sattha

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for The Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand
C.E. 2012

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้
วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

.....
(พระสุธีธรรมานุวัตร)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ประธานกรรมการ
(พระมหากฤษณะ ตรุโณ, ผศ.ดร.)

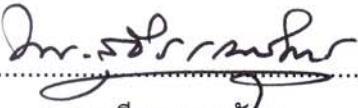
.....กรรมการ
(พระมหาทวี มหาปญฺโญ, ผศ.ดร.)

.....กรรมการ
(ดร.ศศิวรรณ กำลั้งสินเสริม)

.....กรรมการ
(ผศ.ดร.บุญเหลือ ใจมโน)

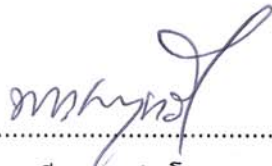
คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ พระมหาทวี มหาปญฺโญ, ผศ.ดร. ประธานกรรมการ
ดร.ศศิวรรณ กำลั้งสินเสริม กรรมการ

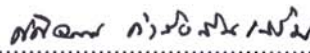
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับ
วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

.....
(พระสุธีธรรมานุวัตร)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(พระมหากษัตริย์ ดร.โณ, ผศ.ดร.)

..... กรรมการ
(พระมหาทวี มหาปญโญ, ผศ.ดร.)

..... กรรมการ
(ดร.ศศิวรรณ กำลั้งสินเสริม)

..... กรรมการ
(ผศ.ดร.บุญเหลือ ใจมโน)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระมหาทวี มหาปญโญ, ผศ.ดร. ประธานกรรมการ
ดร.ศศิวรรณ กำลั้งสินเสริม กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์ : ศึกษาหลักพุทธธรรมในการดำเนินชีวิตของรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์
 ผู้วิจัย : นายบริบูรณ์ ศรีธธา
 ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระมหาทวี มหาปัญญา, ผศ.ดร. ป.ธ.๙., พธ.บ., M.A.(Phil.) , Ph.D.
 : ดร.ศศิวรรณ กำลั้งสินเสริม คศ.บ., M.A.(พระพุทธศาสนา), Ph.D.
 (พระพุทธศาสนา)

วันสำเร็จการศึกษา : ๒๐ มีนาคม ๒๕๕๕

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์เรื่อง ศึกษาหลักพุทธธรรมในการดำเนินชีวิตของรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ มีวัตถุประสงค์ ๓ ข้อ คือ ๑) เพื่อศึกษาหลักพุทธธรรมสำหรับการดำเนินชีวิตของผู้ครองเรือนในพระพุทธศาสนา ๒) เพื่อศึกษาหลักพุทธธรรมมาใช้ในการดำเนินชีวิตของรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ ๓) เพื่อศึกษาหลักพุทธธรรมของรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ มาใช้ในการดำเนินชีวิตของผู้ครองเรือนในสังคมไทย

ผลการวิจัยพบว่า

พุทธธรรมอันเป็นเครื่องช่วยให้มนุษย์ประสบความสำเร็จนั้นมุ่งคุณค่าทางปัญญา เป็นสำคัญ คือ การเลือกใช้หลักธรรมตามความเหมาะสม ควรแก่การดำรงชีวิตด้วยความรู้เท่าทันธรรมชาติ ด้วยแนวทางประพฤติกปฏิบัติที่ติงามก่อให้เกิดความสุขต่อตนเองเป็นประโยชน์ต่อผู้อื่นและเกื้อกูลสังคม ได้แก่ ๑) หลักฆราวาสธรรม ๔ ธรรมของผู้ครองเรือนทำให้ชีวิตค้ำคองครอบครัวสมบูรณ์แบบเป็นรากฐานติงามสู่สังคม ๒) คิหิสุข ๔ ธรรมว่าด้วยความสุขพื้นฐานทางเศรษฐกิจของภคหัสถ์ ๓) หลักสัปปุริสธรรม ๗ ธรรมอันเป็นคุณสมบัติของคนดี, ผู้ดี ๔) สาราณียธรรม ๖ ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกันก่อให้เกิดความสามัคคีปรองดอง ๕) อารยวัฑฒิ ๕

ธรรมอันเป็นเหตุให้อารยชนเจริญก้าวหน้า ๖) ทศพิธราชธรรมธรรมของผู้ปกครอง ๗) พละ ๔ ธรรมของนักบริหารที่มีคุณธรรม ๘) สังคหวัตถุ ๔ หลักการสงเคราะห์ที่ดี

รัฐบุรุษอาวุโสปรดี พนมยงค์ ศรัทธาในพุทธธรรมนำมาปฏิบัติในชีวิต ปรากฏผลงาน ในบทบาทต่าง ๆ ดังนี้ บทบาทนักการเมืองที่มีความซื่อสัตย์สุจริตต่อหน้าที่รับผิดชอบ บทบาท นักปกครองแบบนักสันติภาพยอมเสียสละให้อภัย บทบาทนักกฎหมายที่ใช้กฎหมายช่วยเหลือ เกื้อกูลสังคมประเทศชาติ บทบาทนักเศรษฐศาสตร์มุ่งมั่นพัฒนาพื้นฐานความเป็นอยู่ของประชาชน ชาวไทย บทบาทนักการศึกษาผู้ประสานการมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองและ ระบบการศึกษาสมัยใหม่ บทบาทบิดาเป็นหัวหน้าครอบครัวที่อบอุ่นเคียงข้างคู่ชีวิต เพราะท่าน เข้าใจสัจธรรมชั้นสูงแห่งพระพุทธศาสนา เช่น ไตรลักษณ์ ปฏิจจสมุปบาท โลกพระศรีอาริย์ จึงใช้หลักพุทธธรรมสร้างสรรค์ประโยชน์สุขให้สังคมไทย ตามที่ท่านเรียกการมีชีวิตอย่าง ที่มุ่งหมายนั้น ว่า “ชีวิตอย่างประเสริฐ”

รัฐบุรุษอาวุโสปรดี พนมยงค์เป็นแบบอย่างการดำเนินชีวิตที่มุ่งประโยชน์ ตามหลัก พระพุทธศาสนา ดังนี้ ๑) ประโยชน์ตน(อัตตะ) ท่านใช้พุทธธรรมดำเนินชีวิตสมณะ เรียบง่าย อดทนต่อความทุกข์ยาก เกื้อกูลแก่ตน ได้แก่ หลักธรรมาธรรม ๔, คิหิสุข ๔, สปัปริสธรรม ๗, เป็นประโยชน์ที่เรียกว่า ทิฏฐิธัมมิกัตตะประโยชน์ในปัจจุบันซึ่งเป็นจุดหมายชีวิตในทางโลกิยะ และ สัมปรายิกัตตะประโยชน์ หรือจุดหมายชีวิตในภพหน้า ๒) ประโยชน์ผู้อื่นทั้ง ๒ ระดับ คือ ระดับปรัตตะทำประโยชน์ให้ผู้อื่นกับสังคม ชุมชน และระดับอุภยัตตะ ท่านประสานประโยชน์ ระหว่างอัตตะกับ ปรัตตะให้เกื้อกูลกันด้วยหลักสาราณียธรรม ๖, อารยวัฑฒิ ๕, ทศพิธราชธรรม , พละ ๔, สังคหวัตถุ ๔, ๓) ประโยชน์สูงสุด (ปรมัตตะ) ท่านใช้วิธีปฏิบัติธรรมชั้นสูงในการทำงาน ประจำวัน

Thesis Title : A Study of Buddhist Principle in Life Style of Pridi Banomyong,
The Senior Stateman.

Researcher : Mr. Boriboon Sattha

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

: Asst.Prof.Dr.Phramahatawee mahapanyo, Pali IX.,B.A,M.A.(Phil),Ph.D.

: Dr.Sasiwan Kamlongsinserm B.A, M.A.(Buddhist Studies),
Ph.D.(Buddhist Studies)

Date of Graduation : March 20, 2012

ABSTRACT

This research is of 3 objectives namely :- 1) to study the Dhamma principles in the way of life, 2) to analyze the Buddhist principles in the life style of Mr. Pridi Banomyong, 3) to analyze and synthesize the Buddhist Pridi Banomyong's way of life as a model for general public in Thai societies.

From the research, it is found that the Buddha Dhammas which help the human beings to achieve the success emphasize the wisdom which is the selection of the Dhamma principles according to suitability for life existence with nature intelecction with the pragmatic means which lead to happiness for the individual, the general people and the societies such as 1) Catu – Gharāvāsa - dhamma, 2) Catu - Gihisukha, 3) Satta -Sappurisdhamma, 4) Cha - Sārāṇīyadhamma, 5) Panca - Ārayavaddhi and 6) Dasa – Rājadhama, 7) Catu - Bala 8) Catu – Saṅgahavatthu.

Mr.Pridi Banomyong, the senior Statesman was of faith in Dhamma and practiced it in his everyday life. There were his many outputs in many roles such as :-

the politician roles which had honesty in duty, the ruler's roles which had given the peace to the people and to the rivals, the lawyer's roles which took the law in helping the people and the societies, the economist's roles which intended to develop the Thai people's lives, the educator's roles as the leader in establishing Thammasat University and the modern education system and father's role as in leadership of his warm family with his wife. Because of his understanding the Dhamma in Buddhism such as Tilakkhaṇa, Paṭiccasamuppāda and concept of Phra Sri-Araya's era. So, he used the Buddhist principles to create happiness to the Thai societies which he called "A Noble Society."

Mr.Pridi Banomyong's life was the model of life style which was of three levels of utility according to the Buddhist principles such as 1) Oneself's utility (attha) which he used as the Buddhist principle in easy life style and endured the suffering which has Catu – Gharāvāsa - dhamma, Catu - Gihisukha, Satta - Sappurisadhamma all of which were Ditṭha-dhammikāttha in the present life in the profane concept and Samparāyikāttha or the life's goal in the future world (life after death). 2) Other people's utility is of two levels such as Uttha - Parattha with Uppayattha in the principle of Cha - Sārāṇīyadhamma, Panca - Ārayavaddhi, Dasa - Rājadhama, Catu – Bala, and Catu - Saṅgahavatthu. 3) Ultimate utility (Paramattha - Payojana) which he practiced at the high levels of Dhamma in his everyday life.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้เริ่มมาจากท่านเจ้าคุณอาจารย์พระศรีคัมภีร์ญาณ (สมจินต์ สมมาปญฺโญ) รองอธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ฝ่ายวิชาการ ท่านได้บรรยายแนะนำเรื่องการเขียนวิทยานิพนธ์ เริ่มจากการหาหัวข้อวิทยานิพนธ์อย่างไร ในบรรดากลุ่มบุคคลที่องค์การการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ให้การยกย่องทุกท่านควรนำมาเป็นหัวข้อวิทยานิพนธ์ จึงนับเป็นการจุดประกายการเขียนวิทยานิพนธ์

อาจารย์พระมหาทวิ มหาปญฺโญ ผศ.ดร. ขณะนั้นท่านสอนวิชาการใช้ภาษาบาลี ได้ให้โอกาสแก่ศิษย์ ท่านรับเป็นที่ปรึกษา ชี้แนะแนวทางช่วยเหลืออย่างดีเยี่ยม ตั้งแต่เริ่มเขียนโครงร่างจนสอบปกป้องผ่านอย่างราบรื่น

อาจารย์ ดร.ศศิวรรณ กำลังสินเสริม ท่านได้สละเวลาอ่านต้นฉบับทุกหน้าโดยละเอียดจนสัมฤทธิ์ประโยชน์ พระครูใบฎีกาสันนันทรักษ์ และเจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัยทุกท่าน ผู้อำนวยการความสะดวกตั้งแต่การเรียนจนส่งงานวิทยานิพนธ์

โดยเฉพาะอย่างยิ่งขอกราบขอบพระคุณ ท่านเจ้าคุณอาจารย์พระสุธีธรรมานุวัตร คณบดีบัณฑิตวิทยาลัยเป็นอย่างสูง พระเดชพระคุณท่านมีความเมตตาห่วงใยศิษย์ทุกคน ท่านให้คำปรึกษาด้วยการจัดประชุมสอบถามความก้าวหน้าในงานวิทยานิพนธ์ ตั้งแต่เริ่มทำวิทยานิพนธ์จนประสบความสำเร็จ ท่านมุ่งมั่นให้นิสิตสำเร็จการศึกษาถวายเป็นพระราชกุศลเนื่องในปีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๔ พรรษา ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ขอบพระคุณท่านอาจารย์ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร ผู้ตรวจแก้ไขบทคัดย่อภาษาอังกฤษ และคุณสุทธิพร รัตนธ ตรีธา คู่ชีวิตของผู้วิจัยที่ช่วยเหลือ และให้คำปรึกษาที่เป็นประโยชน์กับภารกิจงานของผู้วิจัยทุกประการ

ความดีอันเป็นกุศลและความสำเร็จของวิทยานิพนธ์นี้ ขอถวายบูชาพุทธรธรรม และขอถวายเป็นการบูชาครู อาจารย์ และบิดามารดาซึ่งเป็นบูรพาจารย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อท่านรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ ผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง อันเป็นแรงบันดาลใจของวิทยานิพนธ์เล่มนี้ เมื่อข้าพเจ้าได้ศึกษาพระพุทธรศาสนา ณ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยแล้ว จึงมีความเข้าใจในหลักการใช้พุทธรธรรมในการดำเนินชีวิตของท่านชัดเจนขึ้นมากกว่าที่เคยเคารพนับถือในคุณงามความดีตามที่องค์การวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) บันทึกให้คำประกาศเกียรติคุณ ว่าท่านเป็น “ผู้อุทิศตนแก่เพื่อนมนุษย์” และในฐานะมนุษย์ที่ประเสริฐได้เพราะการฝึกตามคำสอนแห่งพระพุทธรศาสนา

นายบริบูรณ์ ศรีธา

๑๙ มกราคม ๒๕๕๕

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ช
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๔
๑.๔ ขอบเขตในการวิจัย	๕
๑.๕ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๕
๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๖
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๘
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๘
บทที่ ๒ หลักพุทธธรรมสำหรับการดำเนินชีวิตของผู้ครองเรือนในพระพุทธศาสนา	๙
๒.๑ ขรวาสาธรรม ๔	๑๐
๒.๒ คิหิสุข ๔	๑๗
๒.๓ สปัปฺริสธรรม ๗	๒๒
๒.๔ สาราณียธรรม ๖	๓๕
๒.๕ อารยวัฑฒิ ๕	๓๗
๒.๖ ทศพิชราชธรรม	๓๘
๒.๗ พละ ๔	๔๐
๒.๘ สังคหวัตถุ ๔	๔๘
๒.๙ สรูป	๕๐

บทที่ ๓	การนำหลักพุทธธรรมมาใช้ในการดำเนินชีวิตของรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์	๕๑
๓.๑	การปฏิบัติตามหลักพุทธธรรมสำหรับการดำเนินชีวิตของรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์	๕๑
๓.๑.๑	บทบาทนักการเมือง	๕๒
๓.๑.๒	บทบาทนักปกครอง	๕๖
๓.๑.๓	บทบาทนักกฎหมาย	๖๒
๓.๑.๔	บทบาทนักเศรษฐศาสตร์	๗๐
๓.๑.๕	บทบาทนักการศึกษา	๗๙
๓.๑.๖	บทบาทบิดา/หัวหน้าครอบครัว	๘๔
๓.๒	การปฏิบัติตามหลักศีลธรรมสำหรับการดำเนินชีวิตของรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์	๘๕
๓.๒.๑	การเปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่ง	๘๕
๓.๒.๒	การอิงอาศัยกัน	๙๓
๓.๒.๓	โลกพระศรีอารีย์	๙๘
๓.๓	สรุป	๑๐๓
บทที่ ๔	หลักพุทธธรรมของรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์มาใช้ในการดำเนินชีวิตของผู้ครองเรือนในสังคมไทย	๑๐๕
๔.๑	การใช้หลักพุทธธรรมที่ผู้ครองเรือนนำมาใช้เพื่อประโยชน์สุขของตน	๑๐๕
๔.๒	การใช้หลักพุทธธรรมที่ผู้ครองเรือนนำมาใช้เพื่อการทำงานและสังคม (ประโยชน์ผู้อื่น)	๑๑๕
๔.๓	การใช้หลักพุทธธรรมเพื่อการเข้าถึงความจริงแท้ของชีวิต (ประโยชน์สูงสุด)	๑๓๑
๔.๔	สรุป	๑๓๕
บทที่ ๕	สรุปและข้อเสนอแนะ	๑๓๖
๕.๑	สรุปผลการวิจัย	๑๓๖
๕.๒	ข้อเสนอแนะในการวิจัย	๑๓๙
บรรณานุกรม		๑๔๐
ภาคผนวก		๑๔๙
ประวัติผู้วิจัย		๑๕๐

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ก. คำย่อเกี่ยวกับพระไตรปิฎก

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ใช้พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในการอ้างอิง โดยจะระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ที.ส.(ไทย) ๙/๑๗๐/๕๖ หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ ๙ ข้อที่ ๑๗๐ หน้า ๕๖

พระวินัยปิฎก

วิ.ม. (ไทย) = วินัยปิฎก มหาวรรค (ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย	ปาฎีกวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย	ปาฎีกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.มู.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย	มูลปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.อุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย	อุปริปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
สั.ส.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
สั.สพา	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย	สพายตนวค	(ภาษาไทย)
สั.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย	มหาวารวรรค	(ภาษาไทย)
อง.ติก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย	ปัญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย	จกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.สตุตก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย	สตุตกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.อฏฐก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย	อฏฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.นวก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย	นวกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.สุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย	สุตตนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.อุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย	อุทาน	(ภาษาไทย)
ขุ.อิติ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย	อิติวุตตกะ	(ภาษาไทย)

ขุ.เถร.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.	(บาลี)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ชาดก	(บาลี)
ขุ.ชา.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ชาดก	(ภาษาไทย)

ข. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถา

อรรถกถาพระสุดตันตปิฎก

ที.ปา.อ.	(ไทย)	=	ทีฆนิกาย	สุมังคลวิลาสินี	ปาฎีกาวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ม.มู.อ.	(ไทย)	=	ทีฆนิกาย	ปปัญจสูทนี	มัชฌิมปัณณาสก์อรรถกถา	(ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

สังคมไทยในปัจจุบันนี้มีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก ผู้คนในสังคมมีวิถีชีวิต เบี่ยงเบนความสัมพันธ์ไปจากเดิม และสถาบันสังคมทำหน้าที่ได้ไม่ครบสมบูรณ์ กลายเป็น ปัจจัยของปัญหาสังคมไทย^๑ ซึ่งอาจแบ่งได้เป็น ๒ ระดับ^๒ คือ ๑) ระดับปัจเจกบุคคล ได้แก่ ปัญหาอันเกิดในระดับบุคคลแต่ละคนในระดับความคิดภูมิปัญญาอันประกอบด้วยคุณธรรม จริยธรรม และ ๒) ระดับสังคมซึ่งเริ่มตั้งแต่ครอบครัว และสถาบันศึกษา หน่วยงาน องค์กร องค์กรการประชาคม อันเป็นภาคส่วนโดยทั่วไปของประเทศไทย ปัญหาของประเทศไทยที่เป็น ภาพลักษณ์ของประเทศไทยในปัจจุบัน คือ ปัญหาเรื่องการฉ้อราษฎร์บังหลวงหรือการทุจริต คอร์รัปชันอย่างมากมายส่งผลกระทบต่อปัญหาออกกว้างขวางกระจายไปทั้งระบบราชการและ เอกชน ประเทศไทยได้รับการจัดอันดับว่าเป็นประเทศที่มีการคอร์รัปชันสูงสุดในอันดับต้นๆ ของโลก มีคะแนน ๓.๘ จาก ๑๐ และอยู่ในอันดับที่ ๗๘ ในปีพ.ศ. ๒๕๕๓ โดยวัดจากประเทศที่มีความโปร่งใสในระบบการบริหารประเทศมากมาหาน้อย^๓

การเมืองการปกครอง เป็นเหตุปัจจัยหลักอันสำคัญที่มีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิต ของมนุษย์ ในทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา^๔ เพราะการเมืองเป็นกระบวนการต่อสู้ แ่งชิงอำนาจในการตัดสินใจ เพื่อการควบคุมระบบการผลิต การแบ่งปันทรัพยากร และ ผลประโยชน์อื่นๆ ที่มีในสังคม เมื่ออำนาจมีความหมายถึง รูปแบบและความชอบธรรมในการได้มา ซึ่งการตัดสินใจดังกล่าว การกำหนดวิธีการวางระเบียบแบบแผนของสังคม อันเป็นระบบแห่ง

^๑วิชัย ภูโยธิน และคณะ, ปัญหาสังคมไทย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๕๒), หน้า ๑๑.

^๒สัมฤทธิ์ ยศสมศักดิ์, แนวทฤษฎีการแก้ปัญหาสังคมไทย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ธรรมกมลการพิมพ์, ๒๕๔๙), หน้า ๒๔๓.

^๓วิทยากร เชียงกูล, แนวทางปราบคอร์รัปชันอย่างได้ผล, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ สายธาร, ๒๕๔๒), หน้า ๔๖.

^๔ดร.ยศ สันตสมบัติ ศาสตราจารย์, มนุษย์กับวัฒนธรรม, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๘), หน้า ๑๗๒.

วิถีการดำเนินชีวิตของมนุษย์ในระดับมหาชนของประเทศใดๆ ก็ตาม จึงเป็นเรื่องสำคัญสูงสุด^๕ นักการเมืองหรือผู้บริหารแผ่นดิน ดำเนินกิจการบ้านเมืองก็เพื่อสร้างสภาพเอื้อให้ประชาชนและสังคมเดินก้าวหน้าไปสู่จุดหมายแห่งชีวิต และสังคม เช่น สร้างสรรค์อารยธรรม^๖ เป็นต้น ผู้นำทางการเมืองต้องเป็นแบบอย่างที่น่าพาประชาชนในประเทศ มีแนวทางการดำเนินชีวิตตามอุดมการณ์ที่วางไว้อย่างชัดเจน แต่ปรากฏว่า ผู้ดำรงตำแหน่งทางการเมืองของประเทศไทยทุกยุคสมัยมีปัญหาเรื่องการทุจริตคอร์รัปชัน ทำให้เกิดความเสียหายมากจนมีการกล่าวว่าการคอร์รัปชันเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมไทย^๗ ดังนั้น การพัฒนาปัญญา จึงสำคัญอย่างยิ่ง^๘

พระพุทธศาสนากับสังคมไทยมีความผูกพันกันมานาน อิทธิพลของแนวความคิดทางพระพุทธศาสนา ปรากฏในวิถีชีวิตของคนไทย พระพุทธศาสนาจึงเปรียบเสมือนสายน้ำหรือเส้นเลือดที่หล่อเลี้ยงชีวิตจิตใจของคนไทยมายาวนานมั่นคงแนบแน่นไม่สามารถแยกออกจากกันได้เลย^๙ ดังคำปรารภของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) ที่ว่า “ในสังคมไทยปัจจุบันเราต้องการบุคคลที่เป็นแบบอย่าง ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญมากเพราะสังคมปัจจุบันมีสภาพแวดล้อมที่กระตุ้นยั่วยุให้คนถล่นไปในทางที่เสื่อมเสียเป็นอันมาก การมีบุคคลต้นแบบ ดังเช่นท่านรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ มีประวัติชีวิตที่เป็นแบบอย่างซึ่งเป็นเครื่องชักนำให้กำลังใจแก่อนุชนรุ่นหลัง ในการสร้างสรรค์รักษาอิสรภาพทางจิตปัญญาของตนเองไว้ และรู้จักคิดสร้างสรรค์อิสรภาพของสังคมต่อไป ซึ่งมีประโยชน์ต่ออนุชนรุ่นหลังสืบไปชั่วกาลนาน”^{๑๐}

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๒.

^๖ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), *ภาวะผู้นำ จริยธรรมนักการเมือง*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙), หน้า ๒๓.

^๗ ปกรณ มณีปกร, “ปัญหาสังคมไทย” ใน *สัมฤทธิ์ ยศสมศักดิ์ และ เอกวิทย์ มณีธร* (บรรณาธิการ), *มุมมองสังคมไทยแบบบูรณาการ*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ธรรมกมลการพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๒๐๕.

^๘ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), *การสร้างสรรค์ประชาธิปไตย*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๘), หน้า ๔๘-๔๙.

^๙ ปรีดี พนมยงค์, *ความเป็นอนิจจังของสังคม*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สายธาร, ๒๕๕๒), หน้า ๔.

^{๑๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), *ความเป็นอนิจจังของสังขารกับอิสรภาพของสังคม*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สายธาร, ๒๕๕๒), หน้า ๑๔๐.

เมื่อขาดกาล ๑๑๐ ปีของรัฐบาลสุโขทัย ปณมยงค์ผ่านไปแล้วนั้น ชนรุ่นหลังควรได้เห็นคุณค่าในคุณูปการของท่านทางด้านการเมืองการปกครองของประเทศไทย และ ชีวิตของท่านที่ผ่านมามีความผันผวนไปในทางร้ายเสียมากกว่าทางดี แต่ท่านได้ใช้หลักธรรมในพระพุทธศาสนาเจริญเมตตาและไม่อาฆาตพยายาบาท กลับให้อภัย^{๑๑} และใช้ชีวิตสมดังคติพจน์ที่ท่านให้ไว้ว่า “อโถ สัจฉิณฺณสฺส ผลํ น นสฺสตี” ผลของสุจริตธรรมที่ทำไว้ดีแล้วย่อมไม่สูญหาย ท่านเป็นแบบอย่างบุคคลอันมีความเสียสละทุ่มเทความรู้ความสามารถ เพื่อประโยชน์ต่อประเทศชาติไทยเป็นสำคัญ หากไม่มีท่าน ประเทศไทยจะไม่มีสองอย่างนี้ คือ ๑) ประชาธิปไตย ที่หมายความว่า กฎหมาย ศีลธรรม และความซื่อสัตย์สุจริต หรือในครั้งโบราณกาลเรียกว่า การปกครองโดยสามัคคีธรรม^{๑๒} และ ๒) ไม่มีเอกราช^{๑๓} จนถึงทุกวันนี้

องค์การการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ได้ประกาศให้รัฐบาลสุโขทัย ปณมยงค์ เป็นบุคคลสำคัญในประวัติศาสตร์ ที่มีบทบาทอุดมการณ์และมีผลงาน จึงร่วมฉลอง ๑๐๐ ปีแห่งชาตกาล ในปี พ.ศ. ๒๕๔๓ (ค.ศ. ๒๐๐๐)^{๑๔} ถือว่าเป็นข้อควรภูมิใจของคนไทย^{๑๕} ชีวิตเมื่อเริ่มต้นท่านกำเนิดในครอบครัวชาวนาจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ท่านเน้นย้ำเสมอว่า การเป็นชาวพุทธที่แท้จริง ไม่ใช่เป็นแต่เพียงเพราะสืบทอดต่อมาจากบรรพบุรุษโดยไม่ได้ปฏิบัติตามหลักธรรมคำสั่งสอนแต่ประการใด^{๑๖} ท่านได้ยึดถือปฏิบัติธรรมทั้งในชีวิตประจำวันมิบกพร่องทั้งด้านครอบครัวในฐานะสามีและพ่ออันร่วมทุกข์ร่วมสุขเป็นแบบอย่างผู้ครองเรือนอย่างพุทธแท้ ท่านเป็นผู้ก่อตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง จากผลงานอันก่อปรด้วยความซื่อสัตย์สุจริต และมีความรู้ความสามารถด้วยคุณธรรม

^{๑๑} ดุษฎี ปณมยงค์, ๑๐๑ ปี ปรีดี-๙๐ ปี พูนศุข, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์พับลิเคชัน, ๒๕๔๕), หน้า ๒๑๑

^{๑๒} สุนทรพจน์ของรัฐบาลสุโขทัย ปณมยงค์ แสดง ณ สภาผู้แทนราษฎร วันที่ ๗ พฤษภาคม ๒๕๔๕.

^{๑๓} สุภา ศิริमानนท์, สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์, ฉบับวันที่ ๘ พฤษภาคม ๒๕๒๖, หน้า ๕๙.

^{๑๔} วิเชียร วัฒนคุณ, “ปรีดี ปณมยงค์กับการฉลอง ๑๐๐ ปี แห่งชาตกาล”, สารคดี ฉบับพิเศษ, รวบรวมจัดพิมพ์โดย คณะอนุกรรมการฝ่ายจัดทำ หนังสือที่ระลึกงานฉลอง ๑๐๐ ปี รัฐบาลสุโขทัย ปณมยงค์, ฉบับเดือนมิถุนายน ๒๕๔๓, หน้า ๒๕๔.

^{๑๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), “จุดบรรจบ”, สารคดี ฉบับพิเศษ, รวบรวมจัดพิมพ์โดย คณะอนุกรรมการฝ่ายจัดทำ หนังสือที่ระลึกงานฉลอง ๑๐๐ ปี รัฐบาลสุโขทัย ปณมยงค์, ฉบับเดือนมิถุนายน ๒๕๔๓, หน้า ๒๖๙.

^{๑๖} ปรีดี ปณมยงค์, ปรีดีกับสังคมไทย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๒), หน้า ๑๕๐.

ที่ลุ่มลึกเห็นแก่ประโยชน์ของประเทศชาติเป็นสำคัญ จึงได้รับการโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่ง รัฐบุรุษอาวุโส คนแรกและคนเดียวของประเทศไทย^{๑๗}

รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ เป็นคนไทยที่มีความสำคัญยิ่งในทศวรรษนี้ ท่านมีบุคลิกเข้มแข็ง มีสายตาอันยาวไกล อุทิศตนเพื่อรับใช้ชาติด้วยความซื่อสัตย์สุจริตมีผลงานมากมายเป็นที่ปรากฏ และมีคุณธรรมอันประเสริฐเป็นแนวทางแห่งชีวิต เช่นเดียวกับบุคคลสำคัญอื่นๆ ในประวัติศาสตร์ รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ จักดำรงอยู่ต่อไปแม้หลังจากท่านได้สิ้นชีวิตจากโลกนี้ไปแล้ว ทั้งนี้เพราะ ความคิดของท่านตั้งอยู่บนฐานของคุณธรรมสากล อันยังประโยชน์ได้แม้ในปัจจุบัน เป็นแรงบันดาลใจให้กับชาวไทยจำนวนไม่น้อย แม้ในหมู่ผู้ที่เคยปฏิเสธความคิดของท่านมาก่อนก็ยังหวนกลับมาศึกษาทบทวนความคิดและวิสัยทัศน์ของท่าน ในฐานะที่มุ่งมั่นให้เกิดสังคมที่ดีงามยิ่งขึ้น^{๑๘}

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาหลักพุทธธรรมสำหรับการดำเนินชีวิตของผู้ครองเรือนในพระพุทธศาสนา

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาการนำหลักพุทธธรรมมาใช้ในการดำเนินชีวิตของรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์

๑.๒.๓ เพื่อศึกษาหลักพุทธธรรมของรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์มาใช้ในการดำเนินชีวิตของผู้ครองเรือนในสังคมไทย

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

๑.๓.๑ หลักพุทธธรรมสำหรับผู้ครองเรือนในพระพุทธศาสนามีอย่างไรบ้าง

๑.๓.๒ รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ ในฐานะพุทธศาสนิกชน และรัฐบุรุษอาวุโสได้นำหลักพุทธธรรมสำหรับผู้ครองเรือนในพระพุทธศาสนามาใช้ในการดำเนินชีวิตของตนอย่างไรบ้าง

^{๑๗} วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร์, “ปรีดี พนมยงค์กับการฉลอง ๑๐๐ ปี แห่งชาติกาล”, สารคดี ฉบับพิเศษ, รวบรวมจัดพิมพ์โดย คณะอนุกรรมการฝ่ายจัดทำ หนังสือที่ระลึกงานฉลอง ๑๐๐ ปี รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์, ฉบับเดือนมิถุนายน ๒๕๕๓, หน้า ๑๓๘.

^{๑๘} คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, คำกล่าวถึงนายปรีดี พนมยงค์, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๓), หน้า ๑๖.

๑.๓.๓ รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ ใช้หลักพุทธธรรมสำหรับผู้ครองเรือนใน พระพุทธศาสนาใช้ในการดำเนินชีวิตของตน อันจะเป็นแบบอย่างแก่สังคมไทยอย่างไร

๑.๔ ขอบเขตในการวิจัย

เนื่องจากเอกสารเกี่ยวกับชีวประวัติและผลงานของ**รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์** ได้แก่ หนังสือ เรื่อง คีอวิญญูณณเสรี ปรีดี พนมยงค์ รวบรวมจัดพิมพ์โดยคณะอนุกรรมการฝ่าย ศึกษาวิจัยและประมวลผลงานของศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ ในวาระจัดงานฉลอง ๑๐๐ ปี รัฐบุรุษอาวุโส ฯลฯ ล้วนแสดงให้เห็นหลักการดำเนินชีวิตและบทบาทในด้านต่างๆ ของ**รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์** เริ่มตั้งแต่ประวัติ**รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์** ที่เต็มไปด้วยการนำ หลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาใช้ในการดำเนินชีวิตเช่น หลักขรวาสธรรมนำมาใช้ใน ชีวิตการครองเรือน หลักสราณียธรรมนำมาใช้ในการสร้างความสมัคสมานสามัคคี ฯลฯ รวมทั้งการนำหลักธรรมต่างๆ มาแก้ไขปัญหาวิกฤติการณ์ของประเทศอันเป็นคุณูปการของท่าน ที่มีต่อประเทศไทย

ดังนั้น ในงานนี้จึงวิเคราะห์การนำหลักธรรมที่**รัฐบุรุษปรีดี พนมยงค์**ใช้ในบทบาท ต่างๆ ที่ปรากฏในเอกสารมาศึกษาใน ๓ ประเด็น เพื่อหาคำตอบว่า ท่านได้บำเพ็ญประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่นและประโยชน์สูงสุดอย่างไร เพื่อให้อนุชนรุ่นหลังเห็นแบบอย่างในการนำ หลักธรรมมาใช้ในการดำเนินชีวิตขณะเป็นคฤหัสถ์ได้อย่างเป็นรูปธรรม

๑.๕ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

๑.๕.๑ หลักพุทธธรรมของผู้ครองเรือน หมายถึง ธรรมสำหรับการครองเรือน หลักการครองชีวิตของคฤหัสถ์

๑.๕.๒ รัฐบุรุษ หมายถึง คือ บุคคลผู้ซึ่งเคยดำรงตำแหน่งสำคัญในการบริหาร ราชการแผ่นดินในฐานะต่าง ๆ อาทิ ผู้นำทางการเมือง หรือผู้นำทางทหาร โดยตลอดระยะเวลา ที่อยู่ในตำแหน่งได้ประกอบคุณงามความดี ปฏิบัติราชการอย่างเต็มกำลังความสามารถ ด้วย ความซื่อสัตย์สุจริต และได้ช่วยเหลือจรรงภักดีต่อชาตินั้น ๆ จนเป็นที่ประจักษ์กันโดยทั่วไป

๑.๕.๓ รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ เป็นบุคคลผู้ดำรงตำแหน่งสำคัญที่มีเกียรติ สูงสุดในการบริหารราชการแผ่นดินในฐานะผู้นำทางการเมือง หรือผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ อันพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลทรงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าแต่งตั้งให้ **รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์**เป็น**รัฐบุรุษอาวุโส**ซึ่งเป็นตำแหน่งซึ่งประเทศไทยไม่เคยมีมาก่อน และตลอดระยะเวลาที่ดำรงตำแหน่ง ได้ปฏิบัติราชการด้วยความซื่อสัตย์ สุจริต จงรักภักดีต่อ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ จนเป็นที่ประจักษ์แก่ปวงชนชาวไทยโดยทั่วไป

๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๑ นายสุโข สุวรรณศิริ ได้กล่าวถึงรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ ในด้านเป็นผู้มีวิสัยทัศน์ กว้างไกลในหลายด้าน ได้แก่ การเมืองการปกครอง ด้านเศรษฐกิจและสังคมด้านการต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านพระพุทธศาสนาว่า รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ ได้ให้ความสนใจศึกษาพระพุทธศาสนาอย่างจริงจังและนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวัน มีความตระหนักว่า นักการเมืองต้องซื่อสัตย์สุจริตใช้หลักพุทธธรรมในการปกครองบ้านเมือง นายปรีดีฯ เคยสนทนารธรรมกับท่านพุทธทาสภิกขุ เป็นเวลาติดต่อกัน ๒ วัน ๑ คืน ท่านมีความซาบซึ้งในหลักพุทธธรรมถึงกับได้บรรจุวิชาพระพุทธศาสนาในหลักสูตรเตรียมมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง และท่านเสนอร่างพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ พุทธศักราช ๒๔๘๔ เป็นต้น^{๑๙} ในหนังสือชื่อ ๑๐๐ ปีชาตกาลรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ ปุชนิยบุคคลของโลก

๑.๖.๒ คณะอนุกรรมการฝ่ายศึกษาวิจัยและประมวลผลงานของศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ ในวาระจัดงานฉลอง ๑๐๐ ปี รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ กล่าวถึง บทบาทของรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ เริ่มตั้งแต่เกิดในครอบครัวชาวนาจนถึงแก่อสัญกรรมอย่างสงบขณะเขียนหนังสือที่โต๊ะทำงานในบ้านชานกรุงปารีส โดยผู้ทรงคุณวุฒิทั้งในประเทศและต่างประเทศ ในแง่มุมชีวิตที่ท่านเองกล่าวว่า เมื่อเริ่มจัดตั้งกลุ่มแกนนำอภิวัดในปารีส ท่านมีอายุเพียง ๒๕ ปี ขาดความชัดเจนประสบการณ์แม้ว่าจะได้รับปริญญาแล้วและได้คะแนนสูง แต่ก็ยังเป็นเพียงทฤษฎี ท่านไม่ได้นำความเป็นจริงในประเทศไทยมาคำนึงด้วย มีการติดต่อกับ ประชาชนไม่พอ ไม่ได้เอาสาระของมนุษย์มาคำนึงให้มากเท่าที่ควรจะมี เมื่อท่านอายุได้ ๓๒ ปี ได้ทำการอภิวัด แต่ขาดความชัดเจน ครั้นเมื่อมีความชัดเจนมากขึ้น ก็ไม่มีอำนาจเสียแล้ว ในหนังสือชื่อว่า คือวิญญาณเสรี ปรีดี พนมยงค์^{๒๐}

๑.๖.๓ หนังสือเรื่อง ๑๐๑ ปี ปรีดี - ๙๐ ปี พูนศุข ได้รวบรวมผลงานของรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ ขณะที่ชีวิตรวมทั้งเกร็ดชีวประวัติที่ได้รับการตีพิมพ์อย่างต่อเนื่องโดยสมาชิกในครอบครัว ได้แก่ ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ ภริยา และบุตร เป็นผู้ถ่ายทอดเรื่องราวในความทรงจำที่ได้อยู่ร่วมกันอย่างใกล้ชิดในยามชีวิตผันผวนถึงวิกฤติ รวมทั้งบันทึก

^{๑๙} นายสุโข สุวรรณศิริ, ๑๐๐ ปีชาตกาลรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ ปุชนิยบุคคลของโลก, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๘), หน้า ๕๖.

^{๒๐} สันติสุข โสภณศิริ, “กรุงศรีอยุธยาไม่สิ้นคนดี จิตสำนึกอภิวัดในวัยเยาว์ของปรีดี พนมยงค์”, สารคดีฉบับพิเศษ, รวบรวมจัดพิมพ์โดย คณะอนุกรรมการฝ่ายจัดทำ หนังสือที่ระลึกงานฉลอง ๑๐๐ ปี รัฐบุรุษอาวุโส นายปรีดี พนมยงค์, ฉบับเดือนมิถุนายน ๒๕๔๓, หน้า ๑๐๖.

ของรัฐบาลรัฐอะวูโสปริตี พนมยงค์ ที่ได้เขียนไว้ในช่วงเวลาที่ชีวิตอยู่ เนื่องจากรัฐบาลรัฐอะวูโสปริตีฯ เป็นผู้ที่มีอุปนิสัยรักในการอ่าน เขียน และศึกษาค้นคว้าหาความรู้เป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของท่าน จากการรวบรวม ข้อมูลประเด็นต่างๆ ที่ต้องถือว่าท่านใช้หลักกรรมมาใช้ในการดำเนินชีวิตอย่างแท้จริง ชีวิตบางช่วงท่านต้องฝ่าสถานการณ์วิกฤติ ปัญหาต่างๆ ที่ท่านประสบส่วนใหญ่เป็นเรื่องที่ต้องใช้สติปัญญาอย่างยิ่งยวด^{๒๑}

๑.๖.๔ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ท่านแสดงปาฐกถาเรื่องความเป็นอนิจจังของสังขารกับอริสราภของสังคม ขณะดำรงสมศักดิ์เป็นพระราชาคณะ (ประยูรค์ ปยุตฺโต) เนื่องในโอกาสวันปรีดี พนมยงค์ ณ หอศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อวันที่ ๑๐ พฤษภาคม ๒๕๒๙ ในวาระที่ได้มีการอัญเชิญอัฐิของรัฐบาลรัฐอะวูโสปริตี พนมยงค์รัฐบาลรัฐอะวูโส จึงมีพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาในการอุทิศกุศลน้อมรำลึกถึงท่าน ด้วยการเป็นตัวอย่างของบุคคลที่ทำงานเพื่ออริสราภของสังคมทางจิตปัญญา ท่านได้ทำประโยชน์ต่ออนุชนรุ่นหลังสืบไปชั่วกาลนาน โดยเฉพาะสถาบันที่เป็นอนุสรณ์ที่แท้จริงของท่าน คือ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และวัดพนมยงค์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา^{๒๒}

๑.๖.๕ พระฉานพิทย สุระศักดิ์ ได้รวบรวมและนำเสนอบทบาทและแนวคิดของรัฐบาลรัฐอะวูโสปริตี พนมยงค์ เรื่อง รัฐบาลรัฐอะวูโสปริตี พนมยงค์ : แนวความคิดและบทบาททางพระพุทธศาสนา อธิบายว่ารัฐบาลรัฐอะวูโสปริตี พนมยงค์ได้นำหลักพุทธธรรมมาปรับใช้ในชีวิตประจำวันอย่างจริงจัง แม้ต้องประสบกับการเปลี่ยนแปลงอย่างฉับพลันรุนแรงในชีวิตจากความยิ่งใหญ่สู่ความหมดสิ้นอำนาจต้องอพยพครอบครัวออกจากประเทศไทย ประสบความลำบากขั้นเสี่ยงชีวิต แต่ท่านมิได้หวั่นไหวต่อโลกธรรมที่เข้ามากระทบ และสามารถครองชีวิตสันโดษอย่างชาวพุทธ ที่แท้ตราบวาระสุดท้ายของชีวิต ในวิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ๒๕๕๐^{๒๓}

^{๒๑} ผู้สื พนมยงค์, ๑๐๑ ปี ปรีดี - ๙๐ ปี พูนศุข, มติชนรายสัปดาห์, (๑๔ พฤษภาคม ๒๕๕๓) : ๒๔.

^{๒๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), “อนิจจังของสังขารกับอริสราภของสังคม”, ใน ๑๐๐ ปี ชาตกาลรัฐบาลรัฐอะวูโส ปรีดี พนมยงค์ : ปุชนิยมบุคคลของโลก, รวบรวมจัดพิมพ์โดยนายชาญวิทย์ เกษตรศิริ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๓).

^{๒๓} พระฉานพิทย สุระศักดิ์, “นายปรีดี พนมยงค์ : แนวความคิดและบทบาททางพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (คณะศิลปศาสตร์ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๐).

สรุป จากการทบทวนเอกสารต่างๆ พบว่า ชีวิตของ รัฐบาลสุวาท โสภรัตน์ พนมยงค์ แม้มีชาติกำเนิดเพียงลูกชาวนา แต่เป็นผู้ที่มีความบากบั่นวิริยะอุตสาหะในการศึกษาเล่าเรียนมีสติปัญญาเฉลียวฉลาด เมื่ออยู่ในวัยเรียนก็สามารถศึกษาจนจบชั้นสูงสุด และมีผลการเรียนดีเยี่ยม เมื่อ มาประกอบอาชีพก็มีความสำเร็จอย่างงดงาม นอกจากนั้น ชีวิตของท่านได้มีการกระทำการทางการเมืองจนประสบผลสำเร็จ และเข้ารับผิดชอบในการบริหารบ้านเมืองในความรับผิดชอบอย่างสูงยิ่ง หลายตำแหน่ง ด้วยความซื่อสัตย์สุจริต โดยสร้างคุณูปการแก่ประเทศชาติบ้านเมืองเป็นการสำคัญมากมาย แม้หลังจากการหมดอำนาจในทางการเมืองการปกครองแล้ว แต่ต้องต่อสู้กับการกล่าวร้าย ป้ายสี จนประสบชัยชนะ และได้รับการยกย่องให้เป็นบุคคลสำคัญของโลก ในวาระ ๑๐๐ ปีชาตกาล ฯลฯ สิ่งเหล่านี้ ทำให้ผู้วิจัยมีความสนใจ และเมื่อได้ศึกษาเอกสารต่างๆ เพิ่มเติม ก็ยิ่งมีความประทับใจในชีวิตของบุคคลท่านนี้เป็นอย่างยิ่ง ทำให้อยากจะศึกษาวิทยานิพนธ์เกี่ยวกับชีวิตของท่านผู้นี้

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) มุ่งเน้นศึกษาข้อมูลทางเอกสาร ดังนี้

- ๑.๗.๑ รวบรวมเอกสารจากข้อมูลปฐมภูมิ ทุติยภูมิ งานวิชาการ งานวิจัย และเอกสาร ต่างๆ ทั้งภาษาไทย และภาษาอังกฤษ
- ๑.๗.๒ ศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลทั้งหมด
- ๑.๗.๓ เรียบเรียงและนำเสนอผลการวิจัย

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย

- ๑.๘.๑ ทำให้ทราบและเข้าใจเรื่องหลักพุทธธรรมในการดำเนินชีวิต
- ๑.๘.๒ ทำให้ทราบและเข้าใจว่า รัฐบาลสุวาท โสภรัตน์ พนมยงค์ ใช้หลักพุทธธรรม สำหรับการดำเนินชีวิตอย่างไร
- ๑.๘.๓ ทำให้ทราบแบบอย่างที่ดีแก่สังคมไทยในการนำหลักพุทธธรรมมาใช้ในการดำเนินชีวิตของรัฐบาลสุวาท โสภรัตน์ พนมยงค์

บทที่ ๒

หลักพุทธธรรมสำหรับการดำเนินชีวิตของผู้ครองเรือนในพระพุทธศาสนา

หลักพุทธธรรมมีหลักปฏิบัติในการดำเนินชีวิตที่มุ่งคุณค่าทางปัญญาเป็นสำคัญ ถือเอาประโยชน์จากกฎธรรมชาติ^๑ การดำเนินชีวิตโดยวิถีทางการนำความรู้จากกฎธรรมชาติมาใช้ เพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างมนุษย์กับสังคม มนุษย์กับธรรมชาติ หลักการคำสอนจึงสนองตอบความต้องการทางปัญญาด้วยแนวทางการประพฤติปฏิบัติอย่างถูกต้องประเสริฐ อันเป็นผลให้ได้มาซึ่งความสมบูรณ์พร้อมทั้งกายใจ มีความสุขทั้งปัจจุบันและอนาคต ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น เพื่อการดำเนินชีวิตของคฤหัสถ์ หรือผู้ครองเรือน หรือประชาชนในสังคม^๒ เพื่อเสริมสร้างความดีงามแก่ชีวิตและสังคม สอดคล้องกับวิถีชีวิตตามธรรมชาติ และหลักพุทธธรรมในการดำเนินชีวิตของผู้ครองเรือนในพระพุทธศาสนา

พระพุทธเจ้าตรัสว่า โรคมมี ๒ อย่าง คือ โรคทางกาย (กายิกโรค) และโรคทางจิตวิญญาณ (เจตสิกโรค)^๓ พระองค์ประกาศคำสอนเพื่อรักษาโรคทางจิตวิญญาณ และได้รับการยกย่องจากพระสาวกว่าเป็นนายแพทย์ผู้เชี่ยวชาญรักษาโรคของชาวโลกทั้งปวง (สัพพโลกติกิจจโก) ยาที่พระองค์ทรงใช้รักษาก็คือ ธรรมโอสธ พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมสำหรับรักษาโรคนั้นๆ การฟังธรรมได้ผลชะงัดนัก แต่ในปัจจุบันที่พระพุทธเจ้าดับขันธปรินิพพานไปนานแล้วเหลือไว้แต่ธรรมโอสธ ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ ในพระไตรปิฎก ใครจะนำธรรมโอสธไปใช้คงต้องเลือกขนาน ที่เหมาะกับโรคที่รุมเร้าตนเช่นเดียวกับคนที่เป็โรคทางกายก็ต้องเลือกยาให้เหมาะกับโรคของตน “เพราะกลางเนื้อชอบกลางยา”

การรู้จักเลือกธรรมโอสธที่เหมาะสมไปใช้ในชีวิตเรียกว่า “ธัมมานุธัมมปฏิบัติ” แปลว่า ธรรมน้อยให้ค่อยธรรมใหญ่^๔ หมายความว่า ปฏิบัติข้อธรรมที่สอดคล้องกับจุดมุ่งหมายของเราจัดเป็นการประยุกต์ธรรมมาใช้ในชีวิตจริง เช่น ถ้าต้องการความสำเร็จในชีวิตเราต้อง

^๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๗๓๓-๗๓๔.

^๒ นายพิษณุ มานะवार, “ศึกษาแนวคิดประชาสังคมในพระพุทธศาสนา”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๘๒.

^๓ อจ. จตุกก.(ไทย) ๒๑/๑๕๗/๒๐๓, พระเมธีธรรมมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **คุณธรรมสำหรับนักบริหาร**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประชาชน ๓๕, ๒๕๓๕), หน้า ๒.

^๔ พระเมธีธรรมมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **คุณธรรมสำหรับนักบริหาร**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประชาชน ๓๕, ๒๕๓๕), หน้า ๒.

ปฏิบัติธรรม คือ อิทธิบาท ๔ ประการ ถ้าเรามีเป้าหมายจะเป็นเศรษฐี เราต้องปฏิบัติธรรมที่เรียกว่า หัวใจเศรษฐี หรือ ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ ๔ ประการ และหากในชีวิตประจำวันของผู้ครองเรือนปกติหรือต่อไปมีบทบาทเป็นผู้ปกครอง ผู้บริหาร การมีเป้าหมายจะเป็นนักบริหารที่เก่งและดี ควรปฏิบัติตามธรรม ดังนี้

๒.๑ ขรรวาสธรรม ๔

หลักขรรวาสธรรมนี้ แสดงให้เห็นแบบอย่างของการดำเนินชีวิตของชาวบ้านที่ดีที่สมบูรณ์แบบ (Good Form) ที่สังคมต้องการ^๕ จะเห็นได้ว่าสังคมปัจจุบัน การดำเนินชีวิตของประชาชนเริ่มมีความสัมพันธ์ที่ห่างไกลกันออกไปทุกที สังคมเมืองหลวงทำให้สังคมระดับครอบครัวซึ่งเป็นวัฒนธรรมของไทยเริ่มเล็กลง คนเห็นแก่ตัวมากขึ้น มีการแข่งขัน เอารอดเอาเปรียบจนกลายเป็นเรื่องปกติของสังคมเมืองไปแล้ว การที่จะหาความจริงใจต่อกันเป็นสิ่งยากยิ่ง มีแต่ผลประโยชน์เท่านั้น เป็นตัวเชื่อมมนุษย์เข้าหากัน การให้อภัยหรือการมีความเมตตาต่อกันนั้น เป็นเรื่องหายากขึ้นเรื่อยๆ เรื่องเล็กน้อยก็กลายเป็นเรื่องใหญ่ เพราะไม่รู้จักขมใจให้อภัยต่อกัน ความอดทนอดกลั้นมีน้อยลง สังคมมีปัญหาอาชญากรรม การที่จะเสียสละเพื่อส่วนรวม เป็นเรื่องที่ถูกละเลยไว้สาระของสังคมเมือง ครอบครัวซึ่งเป็นสถาบันหลักของสังคมจึงรับผลกระทบอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ พระพุทธองค์ จึงให้หลักในการดำเนินชีวิตของผู้ครองเรือน เรียกว่า ขรรวาสธรรม ประกอบด้วยองค์ธรรม ๔ ประการ^๖ ดังนี้

๑. สัจจะ หมายถึง ความจริงใจ

การมีความจริงใจต่อผู้อื่น จะทำให้ตนเองได้รับความเคารพนับถือ จริงใจตอบ เพราะการรักษาคำพูด มีความมั่นคงหนักแน่น ไม่โลเล ความซื่อตรงต่อตนเอง ซื่อตรงต่อคู่ครอง ต่อภารกิจการทำงาน ต่อการรักษาคำพูดที่ได้ตกลงนัดหมาย ย่อมสามารถจะปฏิบัติหน้าที่ได้ผล และประสบความสำเร็จได้ เนื่องจากการดำรงชีวิตขรรวาสต้องเกี่ยวข้องกับคนหมู่มาก จึงจำเป็นต้องมีความจริงใจทั้งต่อตนเอง และผู้อื่น สิ่งอื่นๆ รวมทั้งซื่อสัตย์ต่อธรรมชาติแวดล้อม ซึ่งถือเป็นคุณธรรมอีกประการที่ช่วยให้คนในสังคมสามารถยึดเหนี่ยวให้อยู่ร่วมกันได้ในข้อนี้ การเป็นคนที่มีสัจจะ คือซื่อตรงต่อครอบครัว ต่อหน้าที่การงานและบุคคลอื่นอย่างจริงจังและเต็มใจ มีรายละเอียดพอสังเขปได้ ดังนี้

^๕ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๙, (กรุงเทพมหานคร : เอส อาร์ พรินติ้ง แมสโปรดักส์, ๒๕๔๗), หน้า ๑๑๓.

^๖ นายชาติร์ ต่างสมปอง, “การสร้างบทเรียนหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเรื่องขรรวาสธรรม ๔”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๗), หน้า ๙๕ – ๑๑๒.

๑) สัจจะ ๕ ประการ ได้แก่

ก. ความจริงต่อตนเอง คือ การซื่อสัตย์ต่อตนเอง มีศีลธรรมประจำใจ มีความละเอียดใจเกรงกลัวต่อการทำความชั่ว แต่มีความมุ่งมั่นที่จะประพฤติตนเป็นคนดี บุคคลใดถ้าขาดสัจจะต่อตนเองแล้ว ย่อมจะโกหกคดโกง หรือหลอกลวงผู้อื่นได้ง่าย

ข. ความจริงใจต่อผู้อื่น คือ การมีความซื่อตรง จริงใจประพฤติปฏิบัติอย่างตรงไปตรงมาต่อบุคคลที่เราเกี่ยวข้องด้วย เช่น บิดา มารดา ผู้มีพระคุณ ครูอาจารย์ มิตรสหาย ผู้ร่วมงาน ทั้งระดับสูงกว่า และต่ำกว่า ความจริงใจเหล่านี้ แสดงออกด้วยการไม่ทรยศคดโกง เบียดบังผลประโยชน์ให้แก่ตนเอง คือ เมื่ออยู่ต่อหน้าพูดจาปราศรัยดี พอลับหลังกลับนินทาให้ร้าย

ค. ความจริงต่อหน้าที่ คือ การปฏิบัติหน้าที่การงานด้วยความรับผิดชอบ ทำงานด้วยความซื่อสัตย์ ไม่แสวงผลประโยชน์ให้แก่ตนเอง และพวกพ้อง ด้วยการใช้อำนาจหน้าที่โดยมิชอบ หรือผิดจากทำนองคลองธรรม ความจริงใจเหล่านี้แสดงออกด้วย การตั้งใจจริงที่จะปฏิบัติหน้าที่ของตนให้สำเร็จลุล่วงและเกิดผลดี

ง. การพูดความจริง รักษาคำพูด คำมั่นสัญญา เมื่อรับปากว่าจะทำอะไรแล้วก็ต้องพยายามกระทำตามที่รับปากไว้ให้ได้ ปากตรงกับใจ ไม่พูดปด หรือกล่าวให้ร้ายผู้อื่น^๗

พระพุทธเจ้าตรัสให้ภิกษุราชกุมารฟังเกี่ยวกับการตรัสของพระองค์ว่า แม้จะรู้ทุกสิ่งทุกอย่าง รู้วิธีที่จะทำให้คนมีความเจริญ และรู้วิธีที่จะทำให้คนมีความเสื่อมทราม แต่ในการพูดพระองค์จะตรัสเฉพาะคำที่เป็นจริง มีประโยชน์ เป็นที่น่าฟังสำหรับคนอื่น และที่สำคัญจะทรงคำนึงถึงโอกาสในการพูดด้วย^๘ ตามพุทธดำรัสเกี่ยวกับวาจาว่าควรประกอบด้วยองค์ ๔ ดังนี้

๑. ไม่พูดคำไม่จริง ไม่มีประโยชน์ แม้คนอื่นจะชอบ
๒. ไม่พูดคำจริง มีประโยชน์ แต่คนอื่นฟังแล้วไม่ชอบ
๓. ไม่พูดคำจริง ไม่มีประโยชน์ คนอื่นฟังแล้วชอบ
๔. ต้องรู้จักเวลาในการพูดคำจริง ที่มีประโยชน์ คนฟังแล้วชอบ

จ. ความจริงใจต่อประเทศ คือ เคารพยึดมั่นในกฎระเบียบข้อบังคับของชาติ มีความจงรักภักดีต่อสถาบันสำคัญ คอยป้องกันภัยที่จะมีต่อประเทศ และไม่กระทำการใดๆ อันจะเป็นการบ่อนทำลาย หรือทำให้ประเทศชาติต้องเสื่อมเสียชื่อเสียง

^๗ วิทย์ วิศทเวทย์ และเสฐียรพงษ์ วรรณปก, **ฆราวาสธรรม ๔**, (กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๔๒), หน้า ๒๔-๒๘.

^๘ พระราชสมุนต์มุนี (จันทน์ พรหมคุตโต), **หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเรื่องฆราวาสธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา, ๒๕๔๐), หน้า ๒๕.

นอกจากนี้ พระพุทธองค์ยังได้ตรัสการกล่าววาจาที่เหมาะสมไว้ในสุจจริต ^{๓๙} มีรายละเอียดพอสังเขป ดังนี้

๑. กายสุจจริต คือ การประพฤติชอบด้วยกาย ได้แก่ การเว้นจากการฆ่าสัตว์ เว้นจากการลักทรัพย์ เว้นจากการประพฤติในกาม

๒. วาสุจจริต คือ การประพฤติชอบด้วยวาจา ได้แก่ การเว้นจากการพูดเท็จ เว้นจากการพูดส่อเสียด เว้นจากการพูดคำหยาบ และเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ

๓. มโนสุจจริต คือ การประพฤติชอบด้วยใจ ได้แก่ การไม่โลภอยากได้ของของคนอื่น ไม่พยายามพองร้ายคนอื่น และการทำความเห็นให้ถูกต้องตามหลักความจริง หรือตามครรลองคลองธรรม^{๔๐}

๑) ทมะ คือ การฝึกฝน การข่มใจ

ทมะ เป็นการฝึกตนหรือการข่มใจ การฝึกปรับปรุงตน การรู้จักข่มใจบังคับควบคุมตัวเองได้ ไม่พูด ไม่ทำตามความอยากของตน แต่พูดและทำตามเหตุผลที่พิจารณาด้วยปัญญาว่าดีงามสมควร เป็นประโยชน์ รู้จักปรับตัวปรับใจและแก้ไขปรับปรุงตนเองด้วยปัญญาไตร่ตรองให้ฮ่องกงามดียิ่งขึ้น^{๔๑} นอกจากนี้ ทมะ ยังหมายถึง การข่มความรู้สึกของตนไม่ให้ตกไปในอำนาจของกิเลส ทมะจึงเป็นองค์ธรรมที่ทำให้เกิดความเจริญก้าวหน้า^{๔๒} และใช้เป็นหลักการอยู่ร่วมกันอย่างราบรื่น เพราะการอยู่ร่วมกันของบุคคลที่มีปฏิสัมพันธ์กันนั้น ย่อมมีพื้นเพต่างๆ กัน มีอุปนิสัยใจคอและประสบการณ์ต่างกัน การแสดงออกของแต่ละคน จึงอาจสอดคล้องหรือขัดแย้งกันได้ ครั้นเมื่อมาอยู่ร่วมกัน จึงจำเป็นต้องปรับตัวเข้าหากัน ซึ่งหลักในการปรับตัวให้สามารถอยู่ร่วมกันอย่างราบรื่น ก็คือ การข่มใจ ใช้สติปัญญา คิดหาทางปรับตัวเข้าหากันด้วยดีด้วยความสงบและเป็นทางที่รักษาน้ำใจกันไว้ ประองตองสามัคคีกัน นอกจากการปรับตัวเข้ากับบุคคล การงานและสิ่งแวดล้อมแล้ว ยังต้องชวนหาหาความรู้เท่าทันสิ่งแปลกใหม่อยู่เสมอ ชีวิตจึงจะก้าวหน้าได้ เพราะทมะนี้มีปัญญาเป็นแกนนำทำให้รู้จักคิดพิจารณา และมีความรู้ความเข้าใจ จึงจะปรับตัวและฝึกฝนตนได้^{๔๓}

^{๓๙} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๘๗/๑๒๑.

^{๔๐} นายชาติรี ต่างสมปอง, “การสร้างบทเรียนหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเรื่องฆราวาสธรรม ๔”, หน้า ๙๙.

^{๔๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : เอส อาร์ พรินติ้ง แมสโปรดักส์, ๒๕๔๗), หน้า ๗๒.

^{๔๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), คู่สร้างคู่สม ชีวิตคู่ในอุดมคติ, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๒๘.

^{๔๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘.

ทมะ^{๑๔} แบ่งเป็น ๒ ประการ คือ

๑. การฝึกฝนตนเอง เป็นการฝึกข่มความรู้สึกเพื่อให้พร้อมกับสถานการณ์ต่างๆ ที่อาจเกิดขึ้น ต้องข่มใจไม่ให้อารมณ์เรวรนหวาดหวั่น เช่น ไม่พลั้งเผลอสติแต่ออกมาโดยไม่มีสติยับยั้ง หรือข่มความประมาทเมื่อต้องพูด หรือแสดงออก

ทมะ^{๑๕} ในทางพระพุทธศาสนา หมายถึง การรู้จักฝึกอินทรีย์ (กายและใจ) ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ด้วยอำนาจของคุณธรรม ไม่ให้เป็นไปตามกำลังของกิเลสหรือความชั่ว การฝึกใจให้มีทมะ จึงเป็นการรู้จักใช้สติเพื่อข่มความรู้สึกที่ไม่ดีไว้ และหาทางพัฒนาใจตนเองให้มั่นคง วิธีฝึกจิตใจให้มีสติ ได้แก่ ฝึกสมาธิ ฝึกนั่งกรรมฐาน

๒. การข่มใจตนเอง คือ การยับยั้งจิตใจของตนไม่ให้หลงมัวเมาอยู่กับอบายมุข ฟุ้งซ่าน ทะยานอยากกับสิ่งที่ไม่ชอบด้วยกฎหมาย และศีลธรรม รวมทั้งรู้จักควบคุมอารมณ์ไม่ให้โกรธง่าย หรือ เกลียดง่าย เช่น ถ้าเพื่อนมาชักชวนให้ไปร่วมลักขโมยทรัพย์สินของคนอื่น โดยสัญญาว่าจะแบ่งรายได้ให้ครึ่งหนึ่ง ถึงแม้จะมีความจำเป็นต้องใช้เงิน แต่เมื่อเห็นว่า การกระทำเช่นนี้ไม่ถูกต้อง ผิดทั้งทางโลก และทางธรรม ก็ปฏิเสธ หรือเวลาเพื่อนวิ่งมาชน โดยไม่เจตนา ก็ไม่ถือสา ไม่เกรี้ยวกราด หรือด่าว่า เป็นต้น^{๑๖}

๓) ขันติ แปลว่า ความอดทน

ขันติเป็นเรื่องของความเข้มแข็ง ความทนทาน การรักษาปกติของตนไว้ ในเมื่อถูกกระทบด้วยสิ่งอันไม่พึงปรารถนา อดทนต่อความลำบาก การมีจิตใจเข้มแข็งหนักแน่น หนักเอาเบาสู้ไม่หวั่นไหวง่าย ๆ ต่ออารมณ์ต่างๆ อดทนต่อเวทนาที่เกิดขึ้นทางกาย อดทนต่อความรู้สึกอยาก ที่เป็นกิเลสคอยยั่วยุให้ทำผิด กล่าวโดยสรุป ความอดทนแบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ อดทนทางกาย และอดทนทางใจ โดยเฉพาะการก้าวล่วงของบุคคลอื่น^{๑๗} ความอดทนถือเป็นคุณสมบัติข้อหนึ่งที่ผู้ใหญ่หรือผู้ปกครองต้องมีประจำตน เพราะความอดทนแสดงถึงความเป็นผู้มีจิตใจมั่นคงไม่หวั่นไหว ไม่ใจร้อนผลิผลาม เป็นผู้ใหญ่ที่น่าเคารพนับถือ แต่ถ้าเป็นผู้ nhỏ ก็เป็นที่รักใคร่ของผู้ใหญ่ หลักธรรมว่าด้วยขันติ เป็นอุดมการณ์ข้อแรกของพระพุทธศาสนาในโอวาทปาฏิโมกข์

^{๑๔} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๔๖/๓๕๔.

^{๑๕} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๖๑/๑๑๓.

^{๑๖} นายชาติรี ต่างสมปอง, “การสร้างบทเรียนหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเรื่องฆราวาสธรรม ๔”

หน้า ๑๐๐.

^{๑๗} ไสว มาลาทอง, คู่มือการศึกษาจริยธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๒), หน้า ๒๓.

ขันติ แบ่งออกได้ ๓ ประการ^{๑๘} คือ

๑. ธิติขันติ คือ อุตทนต่อความลำบากตรากตรำ กล่าวคือ การทนตรากตรำในการทำงานทั่วไป ไม่น้อมเอียงไปตามอารมณ์ตำรงมั่นอยู่ในภาวะปกติ หรือเรียกว่า ผู้มีขันติธรรม ดูจแผ่นดิน มี ๒ อย่าง

๑.๑ ทนต่อการทำงาน คือ ทำงานไม่ท้อถอย ไม่บ่น ไม่เบื่อ เปรียบชีวิตตนเอง เหมือนต้นหญ้าที่ทนแดดทนฝน ไม่พริ่นพริ้ง ต้นหญ้านั้นแม้ฝนจะตกแดดจะออก ใครจะมาเหยียบมันก็ไม่บ่น ไม่ว่า มันทนอยู่ได้ คนเราที่สร้างตัวเอง ปลูกคุณธรรมให้เกิดขึ้นในใจก็เหมือนกัน ต้องวางตัวเองให้เหมือนต้นหญ้ามีความอดทนต่อทุกสิ่ง

๑.๒ อดทนต่อการศึกษเล่าเรียน คือ การไม่ท้อถอยแม้จะต้องทนลำบาก ง่วงก็มีจิตอุตสาหะ มานะพยายามที่จะศึกษาต่อไปจนสำเร็จ การที่คนเรียนถึงระดับปริญญาเอกได้ก็เพราะมีความอดทนเป็นที่ตั้ง หากขาดความอดทนแล้ว ยากที่จะทำอะไรให้สำเร็จลงได้^{๑๙}

๒. อธิวาสนขันติ คือ ความอดทนต่อความเจ็บป่วย มี ๒ ประการ คือ

๒.๑ อดทนเพราะสะกดกลั้น คือ เมื่อเจ็บไข้ได้ป่วย หรือเจ็บปวดทรมานก็อดทนไว้ไม่ร้องบ่น ครวญครางอย่างง่าย ๆ รู้จักสะกดกลั้นความเจ็บไว้ได้ ไม่ทำให้หมอพยาบาล หรือคนที่ดูแลต้องหนักใจ เช่น การนั่งสมาธิ เมื่อเริ่มแรกย่อมรู้สึกเจ็บปวดทรมานร่างกาย โดยเฉพาะปวดหัวเข่า เอว หลัง หากทนต่อไปไม่ได้ จะทำให้จิตใจรู้สึกเป็นทุกข์ และมีความรู้สึกที่ไม่ดีต่อการนั่งสมาธิ แต่ถ้าอดทนสะกดกลั้นนั่งไปได้เรื่อยๆ จะมีความรู้สึกที่ว่า ความทุกข์ความเจ็บปวดทรมานนั้นค่อยๆ คลายลง และหายไปในที่สุด ต่อจากนั้น ความคิดสติปัญญาจะเริ่มเกิดขึ้นและมองเห็นวิธีการเอาชนะความทุกข์จากการนั่งสมาธิได้ แต่ถ้าทนสะกดกลั้นไม่ได้ ก็ถือว่า การปฏิบัตินั้นล้มเหลว แม้องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ทรงใช้สมาธิเป็นหลักในการค้นคว้าเพื่อหาวิธีเอาชนะความทุกข์ โดยยึดความอดทนเป็นที่ตั้ง

๒.๒ อดทนเพราะนึกถึงความเป็นจริง คือ การใช้หลักธรรมเข้าข่มจิตใจให้มีพลังเมื่อเจ็บป่วยหนัก หรือป่วยทางจิตใจ เศร้าโศกมาก ก็นึกถึงหลักธรรมที่ว่า คนเรามีความเจ็บไข้ได้ป่วยเป็นธรรมดา^{๒๐}

๓. ตีติกขาขันติ คือ การอดทนต่อความเจ็บใจ มี ๒ ลักษณะ

๓.๑ อดทนต่อคำตำหนิ คือ การอดทนต่อคำดูถูก คำเหยียดหยาม เป็นการอดทนที่ทำได้ยาก โดยเฉพาะทนต่อคำพูดของคนที่เลวกว่า ตำหนิต่อยกกว่าตน คนเช่นนี้นับว่า เป็นยอดของนักอดทน เพราะการทนต่อคำตำหนิของผู้ที่มีอำนาจเหนือกว่าตนนั้น เป็นเพราะไม่กล้าโต้ตอบ

^{๑๘} นายชาติรี ต่างสมปอง, “การสร้างบทรเย็นหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเรื่องชวาสาธรรม ๔”

หน้า ๑๐๑.

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๒.

^{๒๐} อ่างแล้ว.

ด้วยความเกรงกลัว จึงทนจ่ายอมอดทนให้ได้ ส่วนการทนต่อคำตำหนิของคนที่เสมอเท่าเทียมกันนั้นก็พอทนได้เพราะไม่เอายกมีเรื่องเป็นความ ที่นับว่าต้องใช้ความอดทนมากที่สุดก็คือการอดทนต่อคำตำหนิของคนที่ด้อยกว่า เลวกว่า ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า “ความอดทนต่อคำตำหนิ คำกล่าวล่วงเกินของบุคคลนั้น เหมือนช้างศึกก้าวเข้าสู่สงคราม ไม่หวั่นไหวต่อลูกศรที่ยิงมาจากทั้ง ๔ ทิศ ผู้อดทนต่อคำตำหนิคำกล่าวล่วงเกินได้ ผู้นั้นชื่อว่า ฝึกตนดีแล้ว เป็นผู้ประเสริฐสุด แม้ว่ามีผู้ที่ฝึกดีแล้ว ช้างที่ฝึกดีแล้ว ก็ไม่ประเสริฐเท่ากับคนที่ฝึกตนดีแล้ว”^{๒๑}

๓.๒ อดทนต่ออำนาจกิเลส คือ การใช้หลักธรรมเข้าข่มใจ เมื่อรู้ว่าการความโกรธ โลก หลงเกิดขึ้น ก็พยายามข่มไว้ไม่ให้ประทุขึ้น หรือถ้าเกิดขึ้นก็สะกดไว้ ด้วยการไม่แสดงอารมณ์แรงออกไป เช่น ถูกคนตำหนิว่าเสียหาย ถูกนินทาว่าร้าย รวมทั้งการถูกใส่ร้ายป้ายสี หรือความอยากซื้อ อยากเล่นการพนัน ความโลภนี้ปนกับความหลงที่ไม่รู้โทษภัยของกิเลส อกุศล อบายมุข จึงต้องอดทนต่อสัจจะกิเลสเหล่านั้นให้ได้ ความอดทนประเภทนี้ เรียกว่า ตีติศึกษา อดทนก็กิเลสในจิตใจไว้ได้ แล้วสามารถแก้ปัญหาด้วยปัญญา พระพุทธเจ้าตรัสเรื่องขันติไว้ในโอวาทปาฏิโมกข์ ว่า “ขันติ ประมัตตไป ตีติศึกษา ..” แปลว่า ขันติ คือ ความอดทนเป็นตบะอย่างยิ่ง ดังนั้น ความอดทนต่อความเจ็บใจ หรือต่อกำลังของกิเลส กล่าวคือ ในบรรดาตบะธรรมที่เผากิเลสให้แห้งหายไปนั้น ไม่มีความอดทนชนิดใดจะเทียบเท่าตีติศึกษาขันติ ในทางปฏิบัติ ขันติจึงมีความสำคัญมากที่สุดเพราะกำจัดกิเลสก่อนธรรมข้ออื่นๆ พระพุทธเจ้าทรงเน้น ๔ กรณี ถ้าไม่มีความอดทนจะเกิดปัญหาตามมา^{๒๒} ได้แก่

๑. ท้ามกลางความวิปริตแปรปรวนของธรรมชาติ ที่มีลักษณะเสียดแทงคุกคามทุกคนตกอยู่ท้ามกลางธรรมชาติ อาศัยธรรมชาติ ไม่ว่าธรรมชาติจะแปรปรวนไปอย่างไรก็ตาม ต้องอดทนนำตนให้รอดจากความวิปริตของธรรมชาติเหล่านั้นให้ได้

๒. การปฏิบัติภารกิจการทำงาน การทำธุระหน้าที่ล้วนต้องผ่านพบปัญหาอันตราย เหนื่อยยากลำบาก ในการฝ่าฟันอุปสรรคต่างๆ จำจะต้องอดทนให้ได้ แม้บางครั้งจะต้องเผชิญกับงานหนัก เรียกว่า หลังสู้ฟ้าหน้าสู้ดิน มีความเหนื่อยมากก็ต้องทนให้ได้

๓. ร่างกายของคนเรานั้น ท่านบอกว่า เป็นรังของโรคและเป็นของเปื่อยเน่าผุพังไปตามธรรมชาติ โรคภัยไข้เจ็บจึงติดตัวคนมาตั้งแต่เกิดจนตาย ดังที่แสดงทุกข์เพราะเหตุ ๑๐ ประการ ดังนี้ หนาว ร้อน หิว กระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ ง่วงนอน แก่ เจ็บ และตาย ไม่เคยมีใครแก้ได้ขาด ยามต้องเผชิญกับมัน ต้องอดทนเป็นหลักไว้ จนกว่าจะสามารถบรรเทาได้ในแต่ละขณะ

^{๒๑} นายชาติรี ต่างสมปอง, “การสร้างบทเรียนหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเรื่องฆราวาสธรรม ๔”, หน้า ๑๐๖.

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๗.

๔. ความอดทนที่ถือว่าสำคัญที่สุด คือ ลักษณะของอารมณ์ที่กระตุ้นให้เกิดกิเลสที่สรุปรวมเป็นยินดี ยินร้าย หรืออารมณ์ที่มีลักษณะยั่วให้รัก ชักให้อยาก เกิดความใคร่ และอารมณ์ที่ยั่วให้โกรธ แย่งดี ต้องการเอาชนะ

สังคมปัจจุบันที่มีปัญหา ก็เกิดมาจากจิตใจที่อ่อนไหวไปตามอารมณ์ที่ปรุงแต่งขึ้น เพื่อยุ้ยยุ่ยววนจนทำให้สังคมส่วนมากอยู่ด้วยความอยาก ปัญหาเศรษฐกิจ สังคม การเมือง มีปัญหาที่มีความอยากความยินดียินร้ายที่เกิดขึ้นในจิตใจก่อน แล้วไม่สามารถทนต่อแรงกระตุ้นเหล่านั้น^{๒๓}

๔) จาคะ การเสียสละ การปล่อยวาง การแบ่งปันความสุขความสบายและประโยชน์ส่วนตนให้แก่บุคคลอื่น ต้องมีจิตใจกว้าง เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ พร้อมทั้งจะรับฟังปัญหาหรือความคิดเห็น ความต้องการของผู้อื่นและพร้อมที่จะร่วมมือช่วยเหลือ และการรู้จักปล่อยวางอารมณ์ที่ไม่ดีออกไป ละความสุขสบายและประโยชน์ส่วนตัวลงไปบ้าง ไม่ตระหนี่เห็นแก่ตัวจนเกินไป การรู้จักเสียสละผลประโยชน์ของตนเองเสียบ้าง เพื่อประโยชน์ของส่วนรวม ย่อมทำให้สังคมมีพลังที่จะขับเคลื่อนไปได้ สิ่งสำคัญของการเสียสละคือ การให้อภัย การมีน้ำใจให้แก่กันและกันของคนในสังคม

จาคะ^{๒๔} มีลักษณะ ๒ อย่าง คือ

๑. การสละวัตถุสิ่งของ หรือการบริจาค คือการเสียสละ ไม่หวังผลตอบแทน ลักษณะของการให้ มีจุดประสงค์ชัดเจนว่า ไม่เจาะจงให้แก่ใคร โดยมุ่งเพื่อประโยชน์ผู้อื่นเป็นหลัก เช่น การบริจาคสมทบทุนสร้างโรงเรียน บริจาคสิ่งของเพื่อช่วยเหลือผู้ประสบภัย กล่าวคือ การสละทรัพย์สินของตนเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น หรือเพื่อสาธารณประโยชน์ เช่น สร้างสะพาน โรงเรียน โรงพยาบาล เป็นต้น เพื่อบำรุงศาสนา ตลอดจนสงเคราะห์ช่วยเหลือผู้ประสบภัยทุกข์ยากไร้ต่างๆ รวมถึงการบริจาคโลหิต เป็นต้น สังคมต้องการความช่วยเหลือซึ่งกันและกันตามความสามารถและตามกำลังทรัพย์สินของแต่ละคน การบริจาคนี้ นอกจากจะหมายถึงสิ่งของแล้วยังรวมถึง การออกแรงเพื่อทำงานด้วย เรียกว่า สละกำลังกายช่วยเหลือ และจุดสำคัญของการบริจาคนี้ คือ ต้องไม่หวังสิ่งตอบแทน

๒. การปล่อยวางอารมณ์ หรือความรู้สึกที่ไม่ดี ไม่หมกมุ่นคิดมาก เช่น รู้จักปล่อยวางอารมณ์โกรธ อารมณ์เกลียด เพราะการเก็บอารมณ์ขุ่นมัวไว้ ย่อมทำให้ตัวเองทุกข์ใจ การรู้จักปล่อยอารมณ์ความรู้สึกโลภอยากได้มาก หรือเกินพอดี ความรู้สึกโกรธมุ่งร้ายผู้อื่น และความหลงผิด กล่าวคือ การนำกิเลสออกจากจิตใจของเรา เรียกว่าเป็น จาคะ^{๒๕}

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๘.

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๙.

^{๒๕} อ่างแล้ว.

ขรวาาธรรม ๔ นี้จึงเป็นหลักธรรมแห่งการดำเนินชีวิตของการมีชีวิตคู่ของคฤหัสถ์ อีกด้วย เพราะสังคมจะดี มีความสงบสุขย่อมมาจากครอบครัวดีเป็นพื้นฐาน จึงนับว่าหลักธรรมดังกล่าวเป็นแนวทางที่สำคัญอย่างยิ่ง เหมือนกับต้นไม้จะเจริญงอกงามต้องมีรากฐานที่มั่นคงคือ สัจจะ มีความเจริญงอกงามคือ ทมะ มีความเจริญงอกงามของสาขาตลอดจนลำต้น คือ ขันติ จึงจะทนต่อดินฟ้าอากาศ ทนต่อสัตว์ทั้งหลายที่จะมาเบียดเบียน และมีเครื่องบำรุง เช่น น้ำและอากาศเป็นต้น ซึ่งช่วยให้เกิดความชุ่มชื้นสดใส คือจาละ ความมีน้ำใจ เมื่อต้นไม้มีทุนในต้นไม้ น้ำ มีอากาศหล่อเลี้ยงดี มีกิ่งก้านสาขาแผ่ออกไป ต้นไม้นั้นเอง ก็ให้ความร่มเย็นแก่พื้นดินและพืชสัตว์ที่มาอาศัยร่มเงา ตลอดจนรักษาน้ำในพื้นดินไว้ เช่นเดียวกับคนเราได้สร้างเนื้อสร้างตัว โดยกำลังและเครื่องหล่อเลี้ยงขึ้นแล้ว ก็มีได้มีกำลังแต่เพียงตัวเองเท่านั้น แต่กลับเอากำลังและสิ่งบำรุงเลี้ยงนั้นออกมาบำรุงช่วยเหลือผู้อื่น และสิ่งนี้ก็กลับเป็นผลดีแก่ตัวเอง ด้วยอำนาจของจาละนั้น

ธรรมะทั้ง ๔ ประการนี้จะเป็นเครื่องช่วยทำให้มนุษย์ประสบความสำเร็จ พระพุทธเจ้าตรัสสอนไว้สำหรับคฤหัสถ์ คือ ผู้ครองเรือนทั่วไปให้ดำเนินชีวิตตามหลักธรรม ๔ ประการนี้ จึงเรียกว่า ขรวาาธรรม เมื่อดำเนินชีวิตได้ดังนี้ ก็นับว่าประสบสิริมงคลอย่างแท้จริง เพราะเป็นหลักความดีงามที่ทำให้เกิดความสุขความเจริญก้าวหน้า^{๒๖}

๒.๒ หลักคิหิสุข ๔ (กามโกติ ๑๐)

ปรากฏในสังคาลสูตร^{๒๗} ทั้งหมด กล่าวว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ให้เป็น คิหิวินัย คือ วินัยคฤหัสถ์ หรือศีลสำหรับชาวบ้าน หรือศีลสำหรับประชาชน หลักที่ทรงสอนในสูตรนี้สรุปได้ ดังนี้

คิหิสุข ๔ หรือกามโกติ ๑๐^{๒๘} ความสุขของผู้ที่มีการใช้ชีวิตอยู่อย่างธรรมดากว้ไป ความสุขของคฤหัสถ์ หมายถึง ความสุขทางกาย และความสุขทางใจ ไม่มีความวิตกเป็นทุกข์ในการดำเนินชีวิต หลักคิหิสุขได้แบ่งความสุขของคฤหัสถ์ออกเป็น ๔ ประเภท หรือเงื่อนไขความสุข ๔ ประการ คือ

(๑) อัถถิสุข สุขอันเกิดจากการมีทรัพย์ คือความภูมิใจ ความอึดใจ ว่าตนมีโภคทรัพย์ที่ได้มาด้วยน้ำพักน้ำแรงความขยันหมั่นเพียรของตน และโดยชอบธรรม^{๒๙} หรือ

^{๒๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), *คู่สร้างคู่สม ชีวิตในอุดมคติ*, หน้า ๒๗-๓๑.

^{๒๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๒-๒๗๔/๑๙๔-๒๑๘.

^{๒๘} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๒/๙๑, พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, หน้า ๒๓๑.

^{๒๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๓.

ความสุขสิ่งแรกที่ต้องทำ คือ การทำงาน สร้างฐานะ เพื่อให้ได้มาซึ่งทรัพย์ (เงินทอง) อันจะบันดาลให้มีความสุข

(๒) โภคสุข สุขเกิดจากการมีทรัพย์ คือความภูมิใจ ความอิจฉา ว่าตนได้ใช้ทรัพย์ที่หามาโดยชอบนั้น เลี้ยงชีพ เลี้ยงผู้ควรเลี้ยง และบำเพ็ญประโยชน์^{๑๐} หรือสุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์เมื่อมีทรัพย์ ต้องรู้จักใช้จ่ายบำรุงตนเอง ครอบครวั ให้พอเหมาะพอควร ไม่ตระหนี่เกินไป ไม่ฟุ่มเฟือยเกินไป คือ ไม่เกินตัว และให้มีเหลือเก็บไว้บ้าง

(๓) อนนสุข สุขเกิดจากการมีทรัพย์ คือ ความภูมิใจ ความอิจฉา ว่าตนเป็นไท ไม่มีหนี้สินติดค้างใคร^{๑๑} เพราะฉะนั้น อย่าพยายามก่อหนี้ยืมสินผู้อื่น

(๔) อนวัชชสุข สุขเกิดจากการมีทรัพย์ คือความภูมิใจ ความอิจฉา ว่าตนมีความประพฤติสุจริต ไม่บกพร่องเสียหายใครๆ กิติเตียนไม่ได้ ทั้งทางกาย ทางวาจา ทางใจ หรือเป็นความสุขเกิดจากการประกอบอาชีพสุจริต ไม่ผิดกฎหมาย ไม่สร้างความเดือดร้อนให้แก่ตน ชุมชน สิ่งแวดล้อมและสังคม^{๑๒}

ดังนั้น ชีวิตฤกษ์หรือฆราวาสจะต้องมีหลักในการแสวงหาและเสพบริโภคใช้สอย ปัจจัย ๔ ที่ถูกต้องตั้งามมุ่งพัฒนาชีวิตให้สูงขึ้นด้วยการมีศีลเป็นพื้นฐาน มีสมาธิเป็นท่ามกลาง และมีปัญญาเป็นที่สุด ซึ่งพระพุทธองค์ทรงแบ่งวิถีฆราวาสออกเป็น ๔ กลุ่มใหญ่ และมี ๑๐ จำพวก ซึ่งเรียกว่า “กามโภคี ๑๐”^{๑๓} คือ

กลุ่มที่ ๑ แสวงหาโดยไม่ชอบธรรม ๓ จำพวก ได้แก่ ๑) บางพวกแสวงหาโภคทรัพย์ สิ่งเสพบริโภคใช้สอยโดยไม่ชอบธรรม ด้วยการทารุณกดขี่ข่มเหง ได้มาแล้วไม่ใช้เลี้ยงตนให้อิ่มหนา ให้เป็นสุข ทั้งไม่แจกจ่ายแบ่งปันและไม่ใช้ทำความดี ๒) บางพวกแสวงหาโภคทรัพย์ สิ่งเสพบริโภคใช้สอยโดยไม่ชอบธรรม ด้วยการทารุณกดขี่ข่มเหง ได้มาแล้วใช้เลี้ยงตนให้อิ่มหนา ให้เป็นสุข ทั้งไม่แจกจ่ายแบ่งปันและไม่ใช้ทำความดี ๓) บางพวกแสวงหาโภคทรัพย์ สิ่งเสพบริโภคใช้สอยโดยไม่ชอบธรรม ด้วยการทารุณกดขี่ข่มเหง ได้มาแล้วใช้เลี้ยงตนให้อิ่มหนา ให้เป็นสุข ทั้งแจกจ่ายแบ่งปันและใช้ทำความดี

กลุ่มที่ ๒ แสวงหาโดยชอบธรรมบ้าง ไม่ชอบธรรมบ้าง มี ๓ จำพวก ได้แก่ ๑) บางพวกแสวงหาโภคทรัพย์ สิ่งเสพบริโภคใช้สอยโดยชอบธรรมบ้าง ไม่ชอบธรรมบ้าง ทารุณกดขี่ข่มเหงบ้าง ไม่ทารุณกดขี่ข่มเหงบ้าง ได้มาแล้วไม่ใช้เลี้ยงตนให้อิ่มหนา ให้เป็นสุข ทั้งไม่แจกจ่ายแบ่งปันและไม่ใช้ทำความดี ๒) บางพวกแสวงหาโภคทรัพย์ สิ่งเสพบริโภคใช้สอยโดยชอบธรรมบ้าง ไม่ชอบธรรมบ้าง ทารุณกดขี่ข่มเหงบ้าง ไม่ทารุณกดขี่ข่มเหงบ้าง ได้มาแล้วใช้เลี้ยงตนให้อิ่มหนา ให้เป็นสุข แต่ไม่แจกจ่ายแบ่งปันและไม่ใช้ทำความดี ๓) บางพวกแสวงหา

^{๑๐} อ่างแล้ว.

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๘.

^{๑๒} อ่างแล้ว.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๐-๒๓๓.

โภคทรัพย์สิ่งเสพบริโภคใช้สอยโดยชอบธรรมบ้าง ไม่ชอบธรรมบ้าง ทารุณกตที่ข่มเหงบ้าง ไม่ทารุณกตที่ข่มเหงบ้าง ได้มาแล้วใช้เลี้ยงตนให้อิ่มหนำให้เป็นสุข ทั้งแจกจ่ายแบ่งปันและใช้ทำความดี

กลุ่มที่ ๓ แสวงหาโดยชอบธรรม มี ๓ จำพวก ได้แก่ ๑) บางพวกแสวงหาโภคทรัพย์สิ่งเสพบริโภคใช้สอยโดยชอบธรรม ไม่ทารุณกตที่ข่มเหง ได้มาแล้วไม่ใช้เลี้ยงตนให้อิ่มหนำให้เป็นสุข ทั้งไม่แจกจ่ายแบ่งปันและไม่ใช้ทำความดี ๒) บางพวกแสวงหาโภคทรัพย์สิ่งเสพบริโภคใช้สอยโดยชอบธรรม ไม่ทารุณกตที่ข่มเหง ได้มาแล้วใช้เลี้ยงตนให้อิ่มหนำให้เป็นสุข ทั้งไม่แจกจ่ายแบ่งปันและไม่ใช้ทำความดี ๓) บางพวกแสวงหาโภคทรัพย์สิ่งเสพบริโภคใช้สอยโดยชอบธรรม ไม่ทารุณกตที่ข่มเหง ได้มาแล้วไม่ใช้เลี้ยงตนให้อิ่มหนำให้เป็นสุข ทั้งแจกจ่ายแบ่งปันและใช้ทำความดี แต่เขายังยึดติดสยบยอมมัวเมา ยังหมกมุ่น บริโภคโภคคะเหล่านั้น โดยไม่รู้เท่าทันเห็นโทษ ไม่มีปัญญาทำตนให้เป็นอิสระหลุดพ้น ไม่เป็นนายเหนือโภคทรัพย์

กลุ่มที่ ๔ แสวงหาโดยชอบธรรม และบริโภคใช้สอยอย่างรู้เท่าทัน มี ๑ จำพวก คือ พวกแสวงหาโภคทรัพย์สิ่งเสพบริโภคใช้สอยโดยชอบธรรม ไม่ทารุณกตที่ข่มเหง ได้มาแล้วใช้เลี้ยงตนให้อิ่มหนำให้เป็นสุข แจกจ่ายแบ่งปันและใช้ทำความดี และไม่ยึดติด ไม่สยบยอมมัวเมา ไม่หมกมุ่น บริโภคโภคคะเหล่านั้น โดยรู้เท่าทันเห็นโทษ มีปัญญาทำตนให้เป็นอิสระหลุดพ้น เป็นนายเหนือโภคทรัพย์^{๓๔}

คติสุข นี้เป็นเครื่องชี้วัดความสุขของผู้ครองเรือน ได้เป็นอย่างดี เพราะการดำเนินชีวิตในสามข้อแรกเกี่ยวข้องโดยตรงกับเรื่องเศรษฐกิจดี มีที่มาจากพระสูตรว่าด้วยการใช้สอยบริโภค คือ คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนามีบ่อเกิดของการบริโภครวมถึงสิ่งเสพบริโภคใช้สอยปรากฏชัดครั้งแรกใน อัครคัมภีร์อรรถกถา^{๓๕} ซึ่งในพระสูตรดังกล่าว แสดงให้เห็นการเกิดขึ้นของจักรวาล โลกมนุษย์ และสรรพสิ่ง ตลอดถึงแสดงให้เห็นวิวัฒนาการของการบริโภคใช้สอย อารยธรรม วัฒนธรรม วิธีชีวิต การแบ่งชนชั้นทางสังคม การเมืองการปกครอง รวมถึงวิกฤตปัญหาต่างๆ ทางสังคม หรือกล่าวให้สั้นก็คือ วิวัฒนาการ (Revolution) ของโลกทั้งด้านเจริญและด้านเสื่อมหรือด้านเกิดดับสลับหมุนเวียนไปตามเหตุปัจจัย^{๓๖}

พระพุทธศาสนามองว่า บรรดาความสุข ทั้ง ๔ นี้ อนุวัชสุขมีค่ามากที่สุด เพราะจะทำให้ชีวิตในการครองเรือนประสบความสำเร็จ และเป็นแบบอย่างที่ดีมีสติสัมปชัญญะในการจ่ายทรัพย์ที่หามาได้ โดยพิจารณาถึงคุณและโทษให้มีอิสระหลุดพ้นเป็นนายเหนือโภคทรัพย์ หรือ

^{๓๔} ส.สพ. (ไทย) ๑๘ / ๖๓๑ - ๖๔๓ / ๔๐๘ - ๔๑๕, อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๙๑/๑๘๘.

^{๓๕} ดูรายละเอียดเกี่ยวกับวิวัฒนาการของโลกหรือการเกิด-ดับของโลกใน อ.สตุตท. (ไทย) ๒๓/๖๓/๑๐๒, ที.ปา.อ. (ไทย) ๑๕/๕๔/๑๓๘, วิสุทธิ (ไทย) ๒/๑๘๘-๑๙๖.

^{๓๖} สุชีพ ปุญญาณาภ, พระไตรปิฎกฉบับประชาชน, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๓๕.

กล่าวในแง่หนึ่งนั้น เมื่อมีอนวัชชสุขแล้วสุขทั้ง ๓ จะตามมา สรุปย่อๆ ว่าสุขของคฤหัสถ์ทั้ง ๔ ข้อนั้น ได้แก่ (๑) สุขมีทรัพย์สินไว้ (๒) สุขได้ใช้ทรัพย์สินที่มี (๓) สุขเพราะหนี้หมด (๔) สุขหมดจด เพราะหน้าที่การงานดีงาม

ประโยชน์ของคิหิสุข^{๓๗}

๑) ประโยชน์ส่วนตัว การใช้บริโภคใช้สอยปัจจัย ๔ ดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎกมี อัครคัมภีร์อรรถกถาเป็นต้น และในคัมภีร์วิสุทธิมรรคนั้นถือว่า ปกติผู้บริโภคจะมุ่งประโยชน์ส่วนตน เป็นหลัก ซึ่งเป็นประโยชน์โดยตรงคือ เพื่อชีวิตดำรงอยู่รอด ดำเนินต่อไปได้ไม่สะดุดติดขัด และ พัฒนาชีวิตตนเองได้อย่างต่อเนื่อง และเนื่องจากมนุษย์ได้รับประโยชน์ คือ ได้สวัสดิภาพและ คุณภาพชีวิตจากสิ่งเสพบริโภคใช้สอยหรือปัจจัย ๔ อย่าง ทั้งผ้า อาหาร บ้าน ยารักษาโรค ล้วน มีประโยชน์ต่อมนุษย์ทั้งทางร่างกาย (กายภาพ) และจิตใจ (จิตภาพ) เพราะมนุษย์ได้รับ ประโยชน์และเห็นประโยชน์ต่างๆ จึงได้เรียนรู้ในการวางท่าทีและวิธีปฏิบัติต่อบริโภคใช้สอย ๔ อย่าง ถูกต้องเหมาะสมด้วยความรู้จักพอดี และพิจารณาในการเสพบริโภคใช้สอย

๒) ประโยชน์ต่อสังคม นอกจากประโยชน์ส่วนตัว ที่มนุษย์ได้รับโดยตรงจากการเสพ บริโภคใช้สอยปัจจัย ๔ คือได้รับคุณภาพชีวิตแล้วนั้น เนื่องจากมนุษย์คือสัตว์สังคม (Human is by nature social animals)^{๓๘} รวมตัวกันดูแลรักษาจัดสรรปันส่วนหรือแบ่งผลประโยชน์จากสิ่งเสพ บริโภคใช้สอยหรือปัจจัย ๔ ช่วยกระตุ้นหล่อหลอมให้มนุษย์รู้จักสร้างวัฒนธรรมและอารยธรรม ขึ้นมาช่วยดูแลมนุษย์ให้รู้จัก คิด เรียนรู้ พัฒนาชีวิตในด้านการเกี่ยวข้องกับสิ่งเสพบริโภคใช้สอย ปัจจัย ๔ อย่างมีขั้นตอน มีระเบียบแบบแผนประเพณีอันดีงามตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

๓) ประโยชน์ต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อม เนื่องจากพฤติกรรมการใช้บริโภคใช้สอย ปัจจัย ๔ ของมวลมนุษย์ มิได้ถูกผลักดันหรือกระตุ้นด้วยอำนาจความอยาก หรือกิเลสค้นหา ที่จะเสพบริโภคใช้สอยอย่างเดียวกุศลกรรมไป แต่แฝงไปด้วยการเรียนรู้ การใช้ประโยชน์จาก สิ่งเสพบริโภคใช้สอย จนเห็นคุณค่าและตระหนักถึงความสำคัญของสิ่งแวดล้อมธรรมชาติและ สร้างองค์ความรู้ใหม่เพื่อวิจัย อนุรักษ์ ขยายพันธุ์ เพาะชำ ปลูก สงวนรักษา หรือความจำเป็นใน การบริโภคใช้สอยปัจจัย ๔ ผลักดันให้เกิดกิจกรรมฟื้นคืนชีพความหลากหลายทางชีวภาพ

^{๓๗} แสวง นิลมานะ, “จริยธรรมการบริโภคในพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร ดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑).

^{๓๘} ผศ.ดร.สมภาร พรมทา, “ความสัมพันธ์ระหว่างศีลธรรมกับกฎหมายในทัศนะของพุทธ ศาสนาเถรวาท”, รายงานผลการวิจัยรัชดาภิเษกสมโภช, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐).

(Biodiversity) ของพืชและสัตว์ให้ดำรงอยู่ได้ ไม่เสื่อมสลายไป เพราะปกติมนุษย์มักไม่ปกป้องสิ่งที่ตนไม่ได้ประโยชน์^{๓๙}

โทษของคิหิสุข

๑) โทษต่อตนเอง การบริโภคใช้สอยอย่างผู้ครองเรือน เนื่องจากมนุษย์ได้ถูกแรงผลักดันในคือกิเลสตัณหาส่วนตัว และแรงผลักดันนอกคือกระแสอิทธิพลการบริโภคนิยมในสังคมให้เสพบริโภคใช้สอยปัจจัย ๔ ทั้งผ้า อาหาร บ้าน ยา เพื่อเป้าหมายเชิงสัญญาะ ๔ ประการ ได้แก่ เพื่อเล่น มั่วเมา ประดับประดา และตกแต่ง กระทั่งเกิดผลกระทบทั้งในทางกายภาพภายนอกคือ ปัญหาสุขภาพ ความปลอดภัย โรคภัยไข้เจ็บ ความลำบาก ทางจิตภาพภายในใจคือจิตใจเร่าร้อนทุนทุรยวมกมุ่นในการแสวงหาสิ่งเสพบริโภคใช้สอยไม่จบสิ้นด้วยวิถีแห่งทุจริตละเมิดคุณค่าหรือคุณธรรมต่างๆ ในตน เช่น ความสันโดษพอดี กลายเป็นผู้มักมากโลภอยากได้ใคร่ครอบครอง โกรธจัด ทำลายล้างเมื่อถูกขัดขวางไม่สมปรารถนา หลงในตนเอง และในสิ่งเสพบริโภคใช้สอย นำไปสู่ปัญหาความขัดแย้งต่างๆ

๒) โทษภัยต่อสังคม เนื่องจากมนุษย์คือสัตว์สังคม มีกรรมตัวเพราะผลประโยชน์จากสิ่งเสพบริโภคใช้สอยปัจจัย ๔ สร้างวัฒนธรรมและอารยธรรมขึ้นมา การที่มนุษย์รู้จัก คิดพัฒนาชีวิตในการดัดแปลงเครื่องมือเทคโนโลยี เพื่อนำเอาทรัพยากรมาแปรสภาพเป็นสิ่งเสพบริโภคใช้สอยหรือปัจจัย ๔ อย่างมีขั้นตอน มีระเบียบแบบแผนประเพณี แต่เนื่องจากมนุษย์ไม่รู้จักหยุดคิดในการแสวงหาสิ่งเสพบริโภคใช้สอยปัจจัย ๔ คนกลุ่มหนึ่ง (ซึ่งมีจำนวนน้อยแต่มีอำนาจทางการเมือง การเงิน คุมสื่อ) คอยแต่จะกระตุ้นคนจำนวนมากให้แข่งขัน เลียนแบบ เอาอย่างกัน แสดงออกถึงความอยากเสพออยากบริโภคปัจจัย ๔ ที่มีอยู่จำกัดอย่างฟุ่มเฟือย จนเกิดวิกฤติปัญหาความขัดแย้งต่างๆ ในการแข่งขันสิ่งเสพบริโภคใช้สอยจนดูเหมือนว่า วัฒนธรรมความขัดแย้งที่นำรังเกียจกลายมาเป็นปกติวิสัย เป็นชีวิตประจำวันของมนุษย์ในสังคมตามทฤษฎีของชาร์ลดาร์วินที่เชื่อว่า “ผู้เข้มแข็งเท่านั้น ที่จะอยู่รอดได้ในสนามและบนเวทีแห่งการแข่งขันของเกมชีวิตมนุษย์ในสังคม”^{๔๐} แต่การต่อสู้ดังกล่าวได้เปิดโอกาสให้คนอ่อนแอภายในคือแพ้ใจตนเองแล้วควบคุมตนเองไม่ได้ ก่ออาชญากรรมสร้างปัญหาต่างๆ ทับซ้อน ทำลายสันติสุข ละเมิดกฏกติกาสังคม การบริโภคทั้งสองแบบคือแบบขโมยและแบบลูกหนี้ทำให้โจรผู้ร้าย ขโมย ชุกชุม และลูกหนี้เต็มเมือง

๓) โทษภัยต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อม หากมองการบริโภคใช้สอยอย่างเป็นกลางด้วยความมุ่งหมายที่มีประโยชน์ต่อมนุษย์และสังคมเป็นหลัก อาจทำให้เกิดความคิดเชิงขัดแย้งว่า

^{๓๙} นางนันทวรรณ แดงน้อย, “ศึกษาการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมที่เกี่ยวกับการบริโภคมาใช้ในสังคมไทยปัจจุบัน” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒).

^{๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๒.

การบริโภคใช้สอยไม่เป็นประโยชน์อะไรต่อสิ่งแวดล้อมเลย หากแต่ได้สร้างความหายนะ ให้กับสิ่งแวดล้อมมากกว่า เหตุผลก็คือ ธรรมชาติแวดล้อมดำรงอยู่ได้ แม้โลกนี้จะไร้ซึ่งมนุษย์ แต่ความจริงโลกยังไม่ไร้มนุษย์และนับวันยิ่งเพิ่มมากขึ้น ในขณะที่ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมมีน้อย และเสื่อมสภาพลง ส่งผลกระทบต่อชีวิตมนุษย์ ทั้งต่อบุคคลและสังคมโลก ระบบทุนนิยมหรือบริโภคนิยมกำลังแข่งขันช่วงชิงพลังการเสพยาบริโภค เพื่อเป้าหมายเชิงสัญญา คือสุขที่ได้เสพมากกว่า เป้าหมายเชิงสัมพัทธ์ คือสุขที่ได้พัฒนาชีวิตสู่ความดีงาม จนเกิดผลกระทบหรือเกิดโทษต่อธรรมชาติ และส่งผลกระทบต่อมวลมนุษยชาติทั้งหมด เช่น ปัญหาภาวะโลกร้อน ปัญหาภาวะมลพิษในน้ำ อากาศเป็นพิษ ดินเสื่อมสภาพ ฝนกรด ไฟป่า น้ำท่วม ระบบนิเวศวิทยาและความหลากหลายทางชีวภาพถูกทำลาย สุดท้ายชีวิตมนุษย์ที่มักคิดว่าตนมีปัญญาที่สุดกำลังจะสูญพันธุ์ไปเพราะน้ำมือของตน “ মানুষนิเวศ ” กำลังสูญสิ้นไปจากโลกใบนี้ ถ้ามนุษย์ไม่ปฏิวัติรูปแบบจริยธรรมการเสพยาบริโภคใช้สอยในชีวิตประจำวันอย่างจริงจัง^{๕๑}

๒.๓ สัปปริสธรรม ๗

หลักสัปปริสธรรม ๗ นั้น เป็นข้อธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่พุทธบริษัทตามโอกาสและสถานที่ต่างๆ กัน ซึ่งคุณสมบัติของผู้ที่ตีความหมายของพระพุทธศาสนานั้น จะต้องเป็นผู้ประกอบด้วยหลักธรรม ๗ ประการในชีวิตประจำวัน ถ้าใครมีคุณธรรมของมนุษย์ที่แท้ ๗ ประการนี้ และสามารถประพฤติได้อย่างถูกต้องตามหลักการเหล่านี้โดยสมบูรณ์แล้ว ผู้นั้นย่อมได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่พระพุทธเจ้าทรงยกย่องว่าเป็น “ สัตบุรุษ ” หรือ “ คนดีแท้ ” หรือ “ มนุษย์โดยสมบูรณ์ ” การกระทำหรือพฤติกรรมของเขามีความเหมาะสมถูกต้องปราศจากความผิดพลาดนำประโยชน์มาให้ทั้งแก่ตนเองและสังคมโดยรวม ย่อมเอื้ออำนวยประโยชน์สันติสุขแก่สังคม ดังนั้น จึงควรที่จะทำความเข้าใจความหมายของสัตบุรุษก่อน ดังนี้

พระพุทธองค์ทรงแสดงความเป็นสัตบุรุษไว้ในพระสูตรต่างๆ พอสรุปได้ว่า “ สัตบุรุษทั้งหลาย เป็นผู้กตัญญูกตเวทิต ”^{๕๒} “ สัตบุรุษเป็นผู้ที่มีกสละสิ่งที่น่าปรารถนาของปฤชชน ออกจากเรือนไปบวชเป็นบรรพชิต ”^{๕๓} “ สัตบุรุษมีปัญญาละเอียด ฉลาด เป็นผู้เสมอด้วยเทพอยู่ในเมืองไตรทศ ”^{๕๔} “ สัตบุรุษเป็นบุคคลที่ควรคบหา ”^{๕๕} “ สัตบุรุษเป็นบุคคลที่ผู้คบหาจะได้ประโยชน์มาก ”^{๕๖} “ ผู้ไม่รู้ธรรมของสัตบุรุษจะเห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร ว่านั่น ของเรา เราเป็นนั่น นั่น

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๓.

^{๕๒} วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๙/๙๗.

^{๕๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๒/๒๕๒.

^{๕๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๒๑/๑๙๗.

^{๕๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๘๖.

^{๕๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๓/๓๗๕.

เป็นอัครตาของเราและกัญฐิฏฐาน (ที่ตั้งแห่งกัญฐิ) ที่เป็นไปว่านั่นโลก นั่นอัครตา เรานั้นตาย”^{๔๗}
 “สัตบุรุษเป็นคณกัตถุญญกตเวที เป็นนักปราชญ์เป็นกัลยาณมิตรเป็นผู้มีความรักดีมั่นคง กระทำ
 การช่วยเหลือผู้ที่ตกทุกข์ได้ยาก ด้วยความเต็มใจ แต่ในที่นี้หมายถึง พระพุทธเจ้า พระ
 ปัจเจกพุทธเจ้าและพระพุทธสาวก”^{๔๘} “สัตบุรุษเป็นผู้ประกอบด้วยสัทธรรม มีศรัทธา มีหิริ มี
 โอตตัปปะ มีสุตะมาก (คือได้ศึกษามาก) ปรารถนาความเพียร มีสติตั้งมั่น มีปัญญา”^{๔๙} “สัตบุรุษ
 เป็นผู้ประพฤติธรรมสมควรแก่ธรรมเป็นผู้ปฏิบัติชอบ เป็นผู้ประพฤติตามธรรม เป็นผู้ควรบูชา
 ควรสรรเสริญ”^{๕๐} “สัตบุรุษเป็นบุคคลที่ควรคบหาเพราะสัตบุรุษเป็นผู้รู้สัทธรรม คือ ศีล ๕ ศีล ๑๐
 สติปัฏฐาน ๔ เป็นต้น”^{๕๑}

“สัตบุรุษเป็นบุคคลที่มีความเห็นชอบ มีความดำริชอบ มีวาจาชอบ มีการงานชอบ มี
 อาชีพชอบ มีความพยายามชอบ มีสติชอบ มีสมาธิชอบ”^{๕๒} “สัตบุรุษเป็นบุคคลที่ทำให้ผู้คบหา
 บรรลุธรรมขั้นโสดาปัตติผล”^{๕๓} “สัตบุรุษเป็นผู้ฉลาดเฉียบแหลม พิจารณาไตร่ตรองแล้วจึงตำหนิ
 บุคคลที่ควรตำหนิ พิจารณาไตร่ตรองแล้วจึงยกย่องบุคคลที่ควรยกย่อง”^{๕๔} “สัตบุรุษเป็นผู้ที่มี
 กายสุจริต วาจาสุจริต มิมนสุจริต เป็นสัมมาทิฏฐิ”^{๕๕} “สัตบุรุษมีคุณธรรม ๓ คือ ให้อทาน ถือบวช
 บำรุงบิดามารดา”^{๕๖} “สัตบุรุษเป็นผู้ที่รักษาศีล ๕ และชักชวนให้ผู้อื่นรักษาศีล ๕ ด้วย”^{๕๗}
 “สัตบุรุษยอมให้ของที่สะอาด ให้ของที่ประณีต ให้ตามกาล ให้ของที่สมควร พิจารณาแล้วให้
 ให้เป็นนิตย ฆณะให้ยกย่องทำจิตให้ผ่องใส ให้ไปแล้วก็ยินดี”^{๕๘}

พระอรธกถาจารย์ได้กล่าวอธิบายถึงธรรมและลักษณะ ๗ ประการของสัตบุรุษไว้พอ
 สรุปลงได้ ดังนี้

ธรรมของสัตบุรุษ คือ สุตตะและเคยยะ เป็นต้น ชนผู้รู้ธรรม คือ สุตตะ และเคยยะ เป็นต้น
 ชื่อว่า ฐัมมัญญู (ผู้รู้จักเหตุ) ชนผู้รู้ธรรมแห่งภษิตนั้นๆ ชื่อว่า อัตถัญญู (ผู้รู้จักผล) ชนผู้
 รู้จักตนว่า เราเป็นผู้มีศีล สมาธิ ปัญญา อย่างนี้ ชื่อว่า อัตตัญญู (ผู้รู้จักตน) ชนผู้รู้จัก

^{๔๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๔๑/๒๕๖-๒๕๗.

^{๔๘} ขุ.ชา.จตุตถาริส. (ไทย) ๒๗/๗๘-๗๙/๖๐๘.

^{๔๙} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๙๒/๑๐๗.

^{๕๐} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๐๕/๑๒๗.

^{๕๑} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๓๑/๓๕.

^{๕๒} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๕/๒๗.

^{๕๓} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๐๑/๔๙๕.

^{๕๔} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๕/๒๗.

^{๕๕} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑ ๒๑/๓/๔.

^{๕๖} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๒๒/๓๓๙.

^{๕๗} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๔๕/๒๐๗, อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๐๑/๓๒๑.

^{๕๘} อัง.อฏฐก. (ไทย) ๒๓/๓๗/๒๙๖-๒๙๗.

ประมาณในการรับและการบริโภค ชื่อว่า มัตตัญญู (ผู้รู้จักประมาณ) คนผู้รู้จักการลงอย่างนี้ว่า กาลนี้เป็นกาลแสดง กาลนี้เป็นกาลไต่ถาม กาลนี้เป็นกาลบรรลู่โยคธรรม ชื่อว่า กาลัญญู (ผู้รู้จักกาล) ก็บรรดากาลเหล่านี้ กาลแสดง ๕ ปี กาลไต่ถาม ๑๐ ปี^{๕๙}

นอกจากนี้พระอรธธจารย์ยังได้กล่าวว่า “พระปัจเจกพุทธเจ้า และสาวกของพระตถาคตเจ้าเป็นสัตบุรุษ เพราะประกอบด้วยคุณอันเป็นโลกุตตระ สัตบุรุษเหล่านั้นทั้งหมดเที่ยวแยกออกเป็น ๒ พวก พระพุทธเจ้าทั้งหลาย พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสาวก เป็นทั้งพระอริยะ และสัตบุรุษ^{๖๐}”

พระฎีกาจารย์ ได้กล่าวถึงธรรมของสัตบุรุษและลักษณะของสัตบุรุษว่า หมายถึงธรรมที่จะทำให้บุคคลเป็นคนดี และเพราะธรรมนั้นสัตบุรุษทั้งหลายได้ประพาสสืบต่อกันมา จึงเรียกว่า ธรรมของสัตบุรุษ^{๖๑} คำว่า สัตบุรุษที่ใช้ในภาษาบาลีมีใช้ ๒ ศัพท์ คือ สปุริส และ สนตสมเด็จพะมหาสมณเจ้ากรมพระวชิรญาณวโรรส ได้ทรงวิเคราะห์ศัพท์ สปุริสว่า สนโต ปุริโส สปุริโส แปลว่า บุรุษผู้สงบแล้ว ชื่อว่า สัตบุรุษ^{๖๒}

พระอัครวงษเถระ ผู้แต่งคัมภีร์สัททนีติมหาไวยากรณ์ได้วิเคราะห์คำว่า สัตบุรุษ ไว้ในคัมภีร์สัททนีติธาตุมาลาว่า สัตบุรุษ ชื่อว่า สัพภิ เพราะทำลายกิเลสที่มีสภาพชักนำให้สัตว์จรมลง ซึ่งเรียกว่า อริยะ บ้าง บัณฑิต บ้าง^{๖๓}

มหาอำมาตย์จตุรงค์พล ผู้แต่งคัมภีร์อภิธานปิทีปิกฎีกา ได้อธิบายคำว่า สัตบุรุษไว้ว่า สนต สมุ อุปสมเว+ต (สมธาตุ ใช้ธรรกว่าเข้าไปสงบ) แปลว่า สัตบุรุษ วิเคราะห์ว่า รากาทย โย สมตีสติ สนโต ผู้ระงับรากะกิเลสเป็นต้นได้ชื่อว่า สัตบุรุษ อาเทศ มุ เป็น นุ สุนทโร อนุโต อวสสถานเมตสุชาติ วา สนโต หรือผู้ที่มิที่สุดอันงานชื่อว่า สัตบุรุษ สุ + อนุต อาเทศ อุ เป็น อ ความที่ได้นำเสนอนี้ คือ ความหมายของบุคคลที่เป็นสัตบุรุษตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง ซึ่งปรากฏในคัมภีร์พระพุทธานุศาสนนา รวมทั้งพระสาวกผู้แต่งไวยากรณ์ได้แสดงไว้^{๖๔}

^{๕๙} ที.ปา.อ. (ไทย) ๓/๒/๓๗๙.

^{๖๐} ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑/๕๖.

^{๖๑} สปุริสธมมุนติ สปุริสภาวกริ ธมม. โส ปน ยสุมา สปุริสธานี ปเวณโก ธมโม โหติ. ตสุมา อาห ปุริสธานี ธมมุนติ. – ม.อ.ฎีกา (บาลี) ๑๐๕/๓๔๑.

^{๖๒} สมเด็จพะมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, บาลีไวยากรณ์สมาสและตัทธิต, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๙.

^{๖๓} พระอัครวงษเถระ, สัททนีติธาตุมาลา คัมภีร์หลักบาลมหาไวยากรณ์, พระมหานิมิตตรหมมสาโร, จำรูญ ธรรมดา แปล, (กรุงเทพมหานคร : หจก.ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๙๔๕.

^{๖๔} พระถนัด วฑฒโน, “การวิเคราะห์คุณสมบัติของผู้นำตามหลักสปุริสธรรม ๗”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑).

ในหลักสัปปริสธรรม ๗ หมายถึง ธรรมของสัปปริสชน คือคนดี หรือคนที่แท้ ซึ่งมีคุณสมบัติความเป็นคนที่สมบูรณ์ และถือเป็นคุณธรรมที่สำคัญของการเป็นผู้นำที่สมบูรณ์ ในการนิยามความหมายของสัปปริสธรรม มีนักวิชาการหลายท่านแสดงทัศนะต่างๆ ดังนี้

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณสมเด็จพระสังฆราช (อุฎฐายี)^{๖๕} กล่าวว่า สัปปริสธรรม ๗ หมายถึง คุณธรรม ๗ ประการที่บริบูรณ์ในผู้ใดย่อมส่งเสริมบุคคลนั้นให้เป็น สัปปริสชนที่เจริญด้วยคุณสมบัติควรแก่ความเคารพนับถือของชนทั้งหลาย ทำให้บุคคลนั้นสามารถปฏิบัติกิจการงานให้บรรลุผลสำเร็จด้วยดี และเป็นหลักปฏิบัติเพื่อทำคนให้เป็นผู้สงบและเป็นผู้นำในทางสงบ และสามารถบริหารหมู่คณะประเทศชาติให้ถึงความสงบสุขและความเจริญรุ่งเรืองก้าวหน้าได้ ดังนี้

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) ได้ให้ความหมาย สัปปริสธรรม ๗ ประการ^{๖๖} หมายถึง ธรรมของผู้ดี หรือคุณสมบัติของคนดี ได้แก่ ๑) ชัมมัญญตา รู้หลักหรือรู้จักเหตุ ๒) อัตถัญญตา รู้ความมุ่งหมาย หรือรู้เหตุผล ๓) อัตตัญญตา ความรู้จักตน ๔) มัตตัญญตา ความรู้จักประมาณ ๕) กาลัญญตา ความรู้จักกาล ๖) ปริสัจญญตา รู้จักชุมชน สังคม ๗) ปุคคลัญญตา หรือ บุคคลไปรัญญตา ความรู้จักบุคคล คุณธรรม ๗ ประการนี้ อันเป็นคุณสมบัติภายในตัวผู้นำ ซึ่งมีคุณสมบัติทั้ง ๗ ประการนี้ เป็นองค์ประกอบและเป็นปัจจัยอย่างสมบูรณ์ที่จะทำให้ผู้นำสามารถจัดการ สามารถปฏิบัติกิจการงานทุกอย่างให้บรรลุผลสำเร็จได้ตามเป้าหมาย

จ.เปรียญ กล่าวว่า หลักสัปปริสธรรม ๗ หมายถึง ธรรมของสัตบุรุษ ธรรมของคนดี บุคคลที่มีคุณธรรมประจำใจ โดยยึดหลักสัปปริสธรรมเป็นหลักการดำเนินชีวิต บุคคลที่ยึดเอาหลักสัปปริสธรรม เป็นธรรมประจำใจยังได้ชื่อว่าเป็นผู้ดี เพราะเป็นผู้มีเหตุมีผลในการปฏิบัติตน เมื่อบุคคลรู้จักเหตุผลแล้ว การปฏิบัติตนก็เพียบพร้อมด้วยความดี คือรู้จักเหตุรู้จักผล รู้จักตน รู้จักประมาณ รู้จักกาล รู้จักชุมชน รู้จักบุคคล แล้วบุคคลนั้นเป็นคนดี คือ สัตบุรุษ ในทางพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นคนดี เพราะเป็นผู้รักสงบ รักความเที่ยงธรรม รู้จักหน้าที่ของตน รู้จักกาลเทศะ มีเหตุมีผลในการทำงาน โดยเฉพาะผู้ที่ทำหน้าที่ปกครองคนอื่น จะสามารถบริหารงานได้ราบรื่น^{๖๗}

^{๖๕} สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณสมเด็จพระสังฆราช (อุฎฐายี), “สัปปริสธรรม” หนังสืออนุสรณ์ เนื่องในโอกาสงานฌาปนกิจศพ นายชัย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๕), หน้า ๑๒.

^{๖๖} พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตโต), การพัฒนาที่ยั่งยืน, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙), หน้า ๕๕, พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๘๗.

^{๖๗} พระสามารถ อานนโท. “ภาวะผู้นำตามหลักสัปปริสธรรม”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๓๓- ๓๕.

สรุปความได้ว่า สัปบุริสธรรม ๗ คือ คุณธรรมที่สำคัญ สำหรับสัปบุริสชน หรือคนดี และเป็นคุณธรรมสำคัญของผู้นำที่สมบูรณ์แบบ คุณธรรม ๗ ประการนี้ ย่อมนำบุคคลนั้นไปสู่ความมีคุณค่าอย่างแท้จริง เรียกว่าเป็นคนที่สมบูรณ์แบบ^{๖๔} เป็นคนดีแท้ เป็นบุคคลที่น่าคบหาสมาคมด้วยอย่างยิ่ง ซึ่งการกระทำหรือพฤติกรรมของเขา มีความหมายเหมาะสมถูกต้อง ปราศจากความผิดพลาด นำพาประโยชน์มาให้ทั้งแก่ตนเองและสังคมโดยรวม สามารถนำหมู่ชน สังคม และประเทศชาติไปสู่ความสันติสุขและความเจริญก้าวหน้าตลอดไป

สาระสำคัญของหลักสัปบุริสธรรม ๗ ในแต่ละองค์ประกอบนั้นอธิบายในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ดังนี้

๑) ฐัมมัญญตา คือ รู้หลักการ

ฐัมมัญญตา ความรู้จักรักรรรม รู้หลักความจริง หลักการ หลักเกณฑ์ กฎธรรมดากฎเกณฑ์แห่งเหตุผล กล่าวว่าเป็นผู้รู้จักเหตุ รู้จักหน้าที่ รู้งาน รู้กฎ กติกาที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงาน เหล่านี้ให้ชัดเจน เพื่อที่จะเป็นแนวทางในการปฏิบัติงานให้บรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้

ในทางพระพุทธศาสนา ได้กล่าวว่า ฐัมมัญญตา หมายถึง การรู้ธรรม ดังความที่ปรากฏใน ฐัมมัญญสูตร^{๖๕} ว่า

ภิกษุที่เป็นผู้รู้เหตุ รู้เรื่องนวังสัตถุศาสน์ คือคำสอนพระศาสดาอันเป็นศาสนธรรม มีองค์ประกอบอยู่ ๙ ประการ หรือที่เรียกว่า ธรรมคำสอนในพระไตรปิฎก คือ หลักปรีชาธรรมนั่นเอง ซึ่งได้แก่ การรู้เรื่องพระสูตร พระวินัย และพระอภิธรรม เป็นต้น อันเป็นเหตุแห่งความเจริญ หลักธรรมอันเป็นคำสั่งสอนที่สำคัญ คือ นวังสัตถุศาสน์ ๙ ประการ ได้แก่

๑. สุตตะ คือ พระสูตรต่างๆ
๒. เคยยะ คือ พระสูตรที่ประกอบด้วยคาถา
๓. เวยยาकरणะ คือ พระอภิธรรมทั้งหมด
๔. คาถา คือ พระธรรมบท เถรคาถา เถรีคาถา
๕. อุทาน คือ พระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงเปล่งอุทานด้วยความโสมนัส
๖. อิติวุตตกะ คือ พระสูตรที่ขึ้นต้นด้วยคำว่า “สมจริงดังคำที่พระองค์ตรัสไว้”
๗. ชาดก คือ พระสูตรที่แสดงเรื่องในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า
๘. อัปภูตธรรม คือ พระสูตรที่ประกอบด้วยปาฏิหาริย์

^{๖๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), ธรรมนุญชิวิต, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรมการศาสนา, สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๔๗), หน้า ๑๔.

^{๖๕} อจ.สตุตทก. (ไทย) ๒๓/๖๕/๑๔๓-๑๔๖.

๙. เวทิลละ คือ พระสูตรที่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายถามแล้วได้รับความรู้ และถามยิ่ง ๆ ขึ้นไป เป็นต้น^{๗๐}

นวัจนศาสตร์นี้ เป็นเหตุแห่งความเจริญในการปฏิบัติ เพื่อนำไปสู่จุดหมายสูงสุดของการศึกษาในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ภิกษุผู้รู้ธรรมต้องเป็นผู้ที่มีความรอบรู้ในหลักนวัจนศาสตร์นี้ แล้วจึงได้ชื่อว่า เป็นผู้รู้ธรรม หรือเหตุแห่งความเจริญ

การรู้หลักการ รู้งาน รู้กติกาต่างๆ อย่างถูกต้องนี้ ถือเป็นคุณสมบัติที่สำคัญของคนดีที่ต้องรู้หลักการ และกฎเกณฑ์ของวิธีการทั้งหลายให้ชัดเจนในทางปฏิบัติหน้าที่ และดำเนินกิจการต่างๆ อย่างถูกต้อง จึงสามารถนำพามวลชน และองค์กรไปสู่จุดหมายอย่างถูกต้อง ผู้นำจะต้องมีหลักธัมมัญญา กล่าวคือ จะต้องรู้หลักการ รู้งาน และกฎ กติกาอย่างถูกต้อง จึงสามารถวางแผนงาน และนโยบายได้อย่างถูกต้อง เพื่อนำพามวลสมาชิกและสังคมให้เจริญก้าวหน้าได้ตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ ผู้นำหมุ่คณะเมื่อเข้าใจหลักการกฎเกณฑ์หรือเป็นผู้รู้เหตุผลเหล่านี้แล้ว ย่อมจะนำพาผู้อื่นไปในทิศทางที่ดี และประสบความสำเร็จ สามารถนำหมุ่คณะให้รอดพ้นจากความหายนะต่างๆ ได้ และสามารถนำพาหมุ่คณะไปสู่จุดหมายที่ถูกต้อง และปลอดภัยได้เสมอ

๒. อัตถัญญา คือ รู้จักผล รู้จุดหมาย

อัตถัญญา ความรู้จักอรรถประโยชน์ รู้ความมุ่งหมายประโยชน์ที่ประสงค์ กล่าวว่าเป็นผู้รู้จักผล ผู้นำต้องรู้จักเป้าหมายของหลักการที่ตนปฏิบัติ เข้าใจวัตถุประสงค์องค์การว่าจะไปทางไหน เพื่อประโยชน์อะไร เพื่อสามารถดำเนินการไปได้อย่างถูกต้องตามเป้าหมายนั้น

พระพุทธศาสนาได้กล่าวว่า อัตถัญญา คือความเป็นผู้รู้อรรถ รู้จักจุดหมาย รู้ประโยชน์ ดังพุทธพจน์ที่ปรากฏใน ธัมมัญญาสูตร^{๗๑} ว่า

ภิกษุที่รู้จักผลว่า ภิกษุในพระพุทธศาสนานี้เป็นผู้มีความรู้เรื่องเนื้อความใจความ ความมุ่งหมาย และประโยชน์ ในทางพระพุทธศาสนา กล่าวถึงภิกษุที่เป็นผู้รู้จักผลว่า ภิกษุในธรรมวินัย เป็นผู้รู้ความหมายแห่งภาษิต คือ ถ้อยคำที่เป็นประโยชน์นั้นนี้ เป็นความหมายแห่งภาษิตนี้ นี้เป็นความหมายแห่งภาษิตนี้ หากภิกษุไม่รู้เนื้อความแห่งภาษิตนั้นเลยว่าเป็นความหมายแห่งภาษิตนี้ นี้เป็นความหมายแห่งภาษิตนี้ ไม่เพียงเรียกเธอว่า เป็นอัติถัญญา แต่เพราะภิกษุรู้ความหมายแห่งภาษิต นั้นๆ ว่าเป็นความหมายแห่งภาษิตนี้ นี้เป็นความหมายแห่งภาษิตนี้ ฉะนั้น ควรเรียกภิกษุนั้นว่าเป็น อัติถัญญา

^{๗๐} ทองหล่อ วงษ์ธรรมา, ปรัชญา ๒๐๑ พุทธศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๘), หน้า ๕๕-๕๙.

^{๗๑} อัง.สตตก. (ไทย) ๒๓/๖๕/๑๔๓-๑๔๖.

ดังนั้น การรู้จักจุดหมายหรือเป้าหมายนั้นเป็นสิ่งสำคัญมากอีกประการหนึ่ง สำหรับ

บุคคลที่เป็นคนดี หากเป็นผู้รู้ในความมุ่งหมายหรือผลที่ปรากฏเกิดขึ้นในสังคม และวางแผนในการสร้างสรรค์หรือแก้ไขในเหตุการณ์นั้นๆ แล้ว ย่อมจะเป็นผู้ที่ได้รับการยกย่องและเชื่อถือจากบุคคลในสังคม^{๗๒}

หากบุคคลใดปฏิบัติตามหลักอรรถกถา ย่อมเป็นผู้มีวิสัยทัศน์กว้างไกล มองทุกอย่างทะลุปรุโปร่งสามารถนำพาหมู่คณะหรือมวลชน และองค์กรไปสู่ความเจริญ และประสบความสำเร็จตามวัตถุประสงค์

๓. อรรถกถา คือ รู้ตน

อรรถกถา ความรู้จักตน คือ รู้ว่า เรานั้นว่าโดยฐานะ ภาวะ เพศ กำลัง ความรู้ความสามารถ ความถนัด และคุณธรรม เป็นการรู้ที่จะประพฤติและปรับปรุงแก้ไข กล่าวว่าเป็นผู้รู้จักตน กล่าวคือ รู้ว่าตนเองมีคุณสมบัติ มีความสามารถอย่างไร และต้องรู้จักพัฒนาตนเองอย่างสม่ำเสมอ ผู้นำที่ดีนั้นจะต้องสำรวจตนเองอยู่เสมอว่า ตนเองมีจุดอ่อนจุดแข็งอะไร แล้วดำเนินการปรับปรุงจุดอ่อนของคน ในขณะที่เดียวกัน ก็พัฒนาจุดอ่อนจุดแข็งอะไร แล้วดำเนินการปรับปรุงจุดอ่อนของตน ในขณะที่เดียวกันก็พัฒนาจุดแข็งของตนให้ดีขึ้นเรื่อยไป ผู้นำที่ดีควรมีการพัฒนาตนเองอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่อง เพื่อให้สามารถเข้าใจถึงความเปลี่ยนแปลงแห่งโลกอย่างแท้จริง เพื่อให้สามารถนำพามวลชนและองค์กรไปสู่จุดหมายได้ตามเป้าหมายที่วางไว้

พระพุทธศาสนาได้กล่าวว่า อรรถกถา หมายถึง การรู้จักตนเกี่ยวกับ ศรัทธา ศีล จาคะ สุตะ ปัญญา เป็นต้น ดังปรากฏใน ธรรมัญญสูตร^{๗๓} ว่า

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ รู้จักตน คือ รู้ว่าตนเองนั้นมีศรัทธา ความเชื่อ มีศีล มีระเบียบวินัย มีสุตะ คือ การศึกษาเล่าเรียน ได้ยิน ได้ฟัง มีจาคะ การสละ แบ่งปัน การปล่อยวาง มีปัญญาความรู้ ความสามารถ อยู่ประมาณเท่าใดบ้าง แล้ววางตนให้เหมาะสมกับฐานะ ภาวะ ความรู้ ความสามารถของตนเอง ไม่ทำให้เกินความรู้ความสามารถของตนเอง เรียกว่า ผู้รู้จักตน

จากพระสูตรนี้แสดงให้เห็นว่า คุณสมบัติของคนดี ย่อมสามารถควบคุมพฤติกรรมทางกาย ทางวาจา และทางใจ ของตนเองได้อย่างถูกต้อง ตามหลักความเจริญอย่างประเสริฐ หรือ อารยวัฑฒิ ๕ กล่าวคือ เป็นผู้ที่รู้ตนเองทั้งในด้านคุณภาพทางความสามารถที่จะประกอบกิจการงานได้อย่างถูกต้อง และด้านคุณภาพจิตใจที่สามารถเป็นผู้มีคุณธรรม จริยธรรมที่ถูกต้องสมควรแก่การยกย่องของบุคคลทั้งหลาย

^{๗๒} พระสมภาร อานนโท, “ภาวะผู้นำตามหลักสัพบุตติธรรม”, หน้า ๖๐.

^{๗๓} อัง.สตุตทก. (ไทย) ๒๓/๖๕/๑๔๓-๑๔๖.

คนดีจะต้องรู้ว่าตนมีภาวะอะไรอยู่ในสถานะใด มีคุณสมบัติ มีความพร้อม มีความถนัด สติปัญญา ความสามารถอย่างไร มีกำลังแค่ไหน มีจุดอ่อนจุดแข็งอย่างไร ซึ่งจะต้องสำรวจตนเอง และเตือนตนเองอยู่เสมอ ทั้งนี้ เพื่อประโยชน์ในการพัฒนาปรับปรุงตัวเองให้มีคุณสมบัติ มีความสามารถยิ่งๆ ขึ้นไป ไม่ใช่ว่าเป็นผู้นำแล้วจะเป็นคนสมบูรณ์ไม่ต้องพัฒนาตน ยิ่งเป็นผู้นำก็ยิ่งต้องพัฒนาตนเองตลอดเวลา^{๗๔}

๔. มัตตัญญา คือ รู้จักประมาณ

ความรู้จักประมาณ หมายถึงความพอดี กล่าวคือ ต้องรู้จักขอบเขตความพอเหมาะในการทำงานในเรื่องต่างๆ ดังนั้น ผู้นำที่ดีนั้นจะต้องรู้จักความพอเหมาะพอควรในการที่จะทำกิจการทุกอย่างให้ลุล่วงไปด้วยดีตามเป้าหมายที่วางไว้ เช่น ฝึกหัดรู้จักประมาณและรู้จักบริโภคปัจจัยสี่ กล่าวว่าเป็นผู้รู้จักประมาณ

ในทางพระพุทธศาสนาได้กล่าว มัตตัญญา หมายถึง รู้ประมาณในการรับปัจจัย ๔ ดังปรากฏใน ฌัมมัญญสูตร ว่า

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ รู้จักประมาณในการบริโภคปัจจัย ๔ ในการเลี้ยงชีพ เช่น การรู้จักประมาณในการรับประเคน หรือการใส่สอยจีวร การรับอาหารบิณฑบาต และบริโภคอาหารให้พอประมาณแก่อัตตาภาพของตนไม่มากไม่น้อยเกินไป การใช้เสนาสนะที่อยู่อาศัย ให้พอสมควรเหมาะสมกับสมณะสาธูป ยารักษาโรคและบริวารอื่นๆ ที่ภิกษุเข้าไปเกี่ยวข้อง ต้องให้รู้จักความพอดีแก่ตนเอง หากภิกษุไม่รู้จักประมาณในการรับปัจจัย ๔ จึงเรียกเธอว่า เป็น มัตตัญญา^{๗๕}

ดังนั้น การรู้ประมาณ ตามหลักมัตตัญญา ย่อมทำให้ผู้ประพฤติปฏิบัติมีความสุข ความเจริญพอเหมาะ แก่ฐานะของตน โดยรู้จักความพอดีในการดำเนินชีวิตทุกอย่างได้ถูกต้องเหมาะสม ด้วยเหตุนี้ ผู้นำที่ดี ผู้นำที่ดี ตามหลักมัตตัญญา ย่อมนำมาซึ่งความเหมาะสมพอสมควรในการดำเนินกิจการงานต่างๆ ทำให้สามารถนำพามวลชน หมู่คณะไปสู่ความสุขสงบปลอดภัย และความเจริญอย่างแท้จริง

ในการใส่สอยปัจจัย ๔ ด้วยการรู้จักประมาณในความเป็นอยู่เช่นที่อยู่อาศัย รู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร รู้จักประมาณให้เหมาะสมกับรายรับรายจ่ายของตนเอง ไม่ทะเยอทะยานจนเกินฐานะแล้ว ย่อมจะได้รับความสุขและนำความเจริญมาสู่สังคมที่อยู่ของตนเองและรู้จักประมาณอีกประการหนึ่ง คือรู้จักประมาณในการรับและการให้ รู้จักประมาณตนว่า ควรรับอะไรจากใคร เพียงใด ควรให้อะไรแก่ใคร เพียงใด ควรวางตัวอย่างไร ควรปฏิบัติอย่างไร ให้พอเหมาะพอดี พอประมาณ และทรงตรัสถึงหลักธรรมที่จะทำให้นักเป็นผูู้จัก

^{๗๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), ภาวะผู้นำ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ธรรมสภา, ๒๕๓๙), หน้า ๒๕-๒๖.

^{๗๕} อัง.สตตก. (ไทย) ๒๓/๖๕/๑๔๓-๑๔๖.

ประมาณ นั่นคือ หลักสันโดษ คือ ความยินดีด้วยปัจจัยที่ตนมีตนได้ ไม่แสวงหาในสิ่งที่ไม่สมควร มีความขยัน ไม่เกียจคร้าน ความสันโดษนั้นแบ่ง ออกเป็น ๓ ลักษณะ คือ^{๗๖}

๑. พอดีกับสิ่งที่ได้มาหรือมีอยู่ (ยถาลาภะ) คือ เอาสิ่งที่ได้มาหรือมีอยู่เป็นเกณฑ์ แล้ว ทำให้พอเหมาะพอดีกับสิ่งที่ได้มาหรือมีอยู่ ให้พอเหมาะพอดีกับความจำเป็นก่อนหลัง เพื่อให้เกิดคุณค่าแท้จริง

๒. พอดีกับกำลังความสามารถ (ยถาพละ) คือ เอากำลังความสามารถเป็นเกณฑ์ วัดแล้ว ให้พอเหมาะพอดีกับความสามารถนั้น ไม่ทำให้เกินกำลังความรู้ความสามารถ

๓. พอดีกับฐานะ (ยถาสารูปปะ) คือ เอาฐานะหรือความเหมาะสมสมควรเป็น เกณฑ์แล้วทำให้เหมาะกับฐานะ

ลักษณะ ๓ อย่างนี้ ควรใช้ประกอบซึ่งกันและกัน จึงช่วยให้สามารถทำกิจการงาน ใดๆ ก็ตาม ให้พอเหมาะพอดีอย่างได้ผลเต็มที่

ในเรื่องการรู้จักประมาณนี้ กล่าวอีกนัยหนึ่ง ก็คือ ทางสายกลาง ซึ่งเป็นหนทางใน การทำงานของผู้นำ จะต้องไม่ตึงเกินไปและไม่หย่อนเกินไป เช่น พระพุทธเจ้าได้ทรงทดลอง ปฏิบัติเคร่งครัดก็ไม่ประสบผลสำเร็จ ต่อเมื่อพระองค์หันมาปฏิบัติทางสายกลาง จึงประสบ ผลสำเร็จ ดังที่พระองค์ได้ตรัสไว้ใน ธรรมจักกัปปวัตตนสูตร มีข้อปฏิบัติที่ไม่ควรดำเนินอยู่ ๒ อย่างคือ

๑) กามสุขัลลิกานุโยค เป็นข้อปฏิบัติหย่อนยานที่ยืดตลอดในกามคุณ ความพอใจ ในอารมณ์ของตน เป็นหลักการกระทำที่ไม่เกิดประโยชน์ ไม่เป็นไปเพื่อการบรรลุธรรม

๒) อตตกิลมัตถานุโยค เป็นข้อปฏิบัติที่ตึงเกินไป การทรมานตนให้ได้รับความ ทุกขเวทนาด้วยประการต่างๆ

ดังนั้น พระองค์จึงตรัสถึงทางปฏิบัติสายใหม่ขึ้นมา นั่นคือ มัชฌิมาปฏิปทา ได้แก่ มรรค ๘ หรือ ศีล สมาธิ ปัญญา อันเป็นทางแห่งความพอประมาณ นั่นเอง^{๗๗}

ความพอดี หรือหลักการรู้จักประมาณ ซึ่งเป็นหลักธรรมที่เสริมให้ผู้นำทำตาม หน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย และสามารถนำมาปรับใช้ให้เหมาะแก่การงาน เช่น ผู้ปกครอง บ้านเมืองรู้จักประมาณในการใช้อำนาจการปกครอง การให้คุณให้โทษ ในการปกครอง ฯลฯ

จากที่กล่าวมาข้างต้น พอสรุปได้ว่า ผู้นำที่ดีตามหลักมัตตัญญูตามนั้น จะต้องเป็น ผู้นำที่ประกอบด้วยหลักธรรมแห่งมัชฌิมาปฏิปทา คือ ดำเนินตามทางสายกลางอันประกอบด้วย มรรคมีองค์ ๘ หรือ ศีล สมาธิ ปัญญา อันจะทำให้ผู้นำนั้นเป็นผู้รู้จักประมาณมีความพอเหมาะ พอดีในการดำเนินกิจการทุกอย่าง เพื่อประโยชน์สุขแห่งมวลชนและหมู่คณะอย่างแท้จริง

^{๗๖} พระสามารถ อานนุโท, “ภาวะผู้นำตามหลักสัปปริสธรรม”, หน้า ๖๗.

^{๗๗} พระถนิต วฑฒโน, “การวิเคราะห์คุณสมบัติของผู้นำตามหลักสัปปริสธรรม ๗”, หน้า ๘๓.

นอกจากนี้ ความพอเหมาะพอดี ความรู้จักประมาณนั้น ควรเป็นไปตามหลักสันโดษ คือ ความพอดี กับสิ่งที่ได้มาหรือมีอยู่ (ยถาลาภะ) ความพอเหมาะพอดี กับกำลังความสามารถ (ยถา-พละ) และความพอเหมาะพอดีกับฐานะ (ยถาสารูปะ) ดังนั้น ผู้นำที่ดีย่อมมีความรู้ประมาณ ความเหมาะสมพอดี ตามหลักมัชฌิมาปฏิปทา และหลักสันโดษอย่างถูกต้องแล้ว ผู้นำนั้น จะสามารถบริหารกิจการทุกอย่างด้วยความเข้าใจวัตถุประสงค์อย่างถูกต้อง และสามารถนำพวก มวลชนและหมู่คณะไปสู่ความสงบสุข ปลอดภัย และก้าวหน้าตลอดไป

จะเห็นได้ว่า มัตตัญญุตตา เป็นหลักธรรมที่สำคัญมาก ก่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน ตามแนวพุทธซึ่งได้จริง และเป็นธรรมที่ใช้แก้ปัญหาธรรมชาติแวดล้อมได้อย่างดีมาก การรู้จักประมาณเป็นการฝึกให้มีปัญญาในการเสพบริโภค โดยเฉพาะเทคโนโลยี รู้จักแยกแยะระหว่าง ประโยชน์อันเป็นคุณค่าแท้ ซึ่งหมายถึงการใช้โดยเฉพาะสิ่งบริโภค เช่น ปัจจัย ๔ มีคุณค่าแท้คือ การหล่อเลี้ยงชีวิต เพื่อสุขภาพที่ดี เพื่อประโยชน์เกื้อกูลชีวิตที่พอดีไม่มากเกินไปกว่าความต้องการ ของตนเองกับคุณค่าเทียมซึ่งหมายถึงประโยชน์ที่เกินเลยกว่าความจำเป็น เช่น ความสวยงาม หูหรร่าลุ่มหลงมัวเมาและเสียสุขภาพ^{๗๘} เมื่อมีมัตตัญญุตารู้จักประมาณ แล้วย่อมเอื้อประโยชน์ ต่อสภาพแวดล้อมในส่วนที่ลดการเบียดเบียน จึงเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาชีวิตของมนุษย์และ การอยู่ร่วมกันในสังคม รวมทั้งสามารถรักษาสภาพแวดล้อมไปพร้อมกัน

๕. กาลัญญุตตา คือ รู้จักเวลา

ความรู้จักกาล คือ รู้จักกาลเวลาอันเหมาะสม ประกอบกิจการงานต่างๆ ทำหน้าที่ การงานตรงเวลา เป็นเวลา และทันเวลา กล่าวว่าเป็นผู้รู้จักคุณค่าของกาลเวลา ผู้นำที่ประสบความสำเร็จนั้นจะต้องเป็นผู้รู้จักการบริหารเวลาหรือวางแผนให้เหมาะสมกับเวลาอย่างถูกต้อง

ในทางพระพุทธศาสนา กล่าวถึง กาลัญญุตตา ไว้ว่า การรู้จักแนวปฏิบัติอันเหมาะสม กับกาลเทศะ ดังปรากฏใน ธรรมัญญุตสูตร^{๗๙} ว่า

ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นผู้ประกอบไปด้วยความรู้ว่า เวลานี้เป็นเวลาควรศึกษา ควรถวาม เวลานี้เป็นเวลาทำความเพียร ควรหลีกเลี่ยงเว้นจากหมู่ คือรู้จักการปฏิบัติให้สอดคล้องกับ กาลเทศะ ให้เหมาะสมกับสมณะ รู้คุณค่าของเวลาเมื่อภิกษุมีความรู้ความเข้าใจในการใช้ เวลา ย่อมจะเป็นผู้มีความเจริญในพระพุทธศาสนา เพราะทำให้ถูกกับกาลเวลา

ดังนั้น การรู้จักเวลา รู้จักคุณค่าแห่งเวลา รู้จักบริหารเวลาอย่างถูกต้องตามหลัก กาลัญญุตตา ถือเป็นคุณสมบัติที่สำคัญยิ่งต่อการเป็นผู้นำที่ดีในการที่จะวางแผนงานในกิจการ ต่างๆ ได้อย่างถูกต้องและทันต่อสถานการณ์โลกที่กำลังเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ทำให้ ประสบความสำเร็จตามเป้าหมายที่วางไว้ได้ การดำเนินกิจการต่างๆ เมื่อทำให้ถูกต้องเหมาะสม

^{๗๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), การพัฒนาที่ยั่งยืน, หน้า ๒๔๖, พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙), หน้า ๒๓

^{๗๙} อัง. สุตตค. (ไทย) ๒๓/๖๕/๑๔๔-๑๔๕.

กับกาลเวลาแล้ว ย่อมได้รับประโยชน์แก่ตนเองและผู้อื่น แต่หากว่าการทำอะไรไม่สอดคล้องกับความเหมาะสม ก็ย่อมส่งผลเสียให้แก่ผู้อื่น

คนดีตามหลักกาลัญญุตานั้น จะต้องเป็นผู้นำที่รู้จักเวลาเหมาะสมในการทำกิจการทุกอย่างอย่างถูกต้อง รู้จักบริหารเวลาให้เหมาะสม รู้จักคุณค่าของเวลา รู้จักการวางแผนการใช้เวลาให้เหมาะสมกับสถานการณ์ต่างๆ ตามการเปลี่ยนแปลงของโลกอย่างถูกต้อง ผู้นำนั้นย่อมจะสามารถนำหมู่คณะ มวลชน และสังคมไปสู่ความสงบสุขและก้าวหน้าตามความเหมาะสมแห่งเวลาอันควร

๖) ปริสัญญุตตา คือ รู้ชุมชน

ความรู้จักบริษัท คือ รู้จักชุมชน รู้กิริยาที่จะประพุดติดต่อชุมชนนั้น ว่าเมื่อเข้าไปจะประพุดติดอย่างไร กล่าวว่าเป็นผู้รู้จักชุมชน รู้สังคมตั้งแต่ขอบเขตที่กว้างขวางจากสังคมโลก สังคมประเทศชาติ ว่าอยู่ในสถานการณ์อย่างไร มีปัญหาอะไร จะได้สามารถเข้าใจความต้องการของสังคมนั้นได้ถูกต้อง^{๕๐} หรือแก้ไขปัญหาก็ได้ตรงจุด นอกจากนี้ยังต้องรู้เข้าใจระเบียบกฎเกณฑ์ วัฒนธรรม ประเพณี ของสังคมนั้นๆ เพื่อให้สามารถเข้าใจถึงสถานการณ์ต่างๆ ของสังคมนั้นๆ ได้อย่างถูกต้อง จะได้สามารถนำความสงบสุข สันติสุขความก้าวหน้ามาสู่มวลชน หมู่คณะและสังคมได้

ในทางพระพุทธศาสนาได้กล่าว ปริสัญญุตตา หมายถึง การรู้จักบริษัท และแนวปฏิบัติของบริษัท ดังปรากฏในธัมมัญญสูตร^{๕๑} ว่า

ภิกษุเป็นผู้รู้จักบริษัท คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ รู้จักบริษัทหรือรู้จักชุมชนเหล่านี้เป็นกษัตริย์เป็นพราหมณ์ เป็นคหบดี ชนเหล่านี้เป็นสมณะในชุมชนนั้น ควรไปหาอย่างนี้ ควรยืนอย่างนี้ ควรนั่งอย่างนี้ ควรกล่าวอย่างนี้ หากภิกษุไม่รู้จักชุมชนเหล่านั้น และวางตนไม่เหมาะสมกับสังคมหรือชุมชนนั้นแล้ว ไม่ควรเรียกเธอว่าเป็นปริสัญญุตตา แต่เพราะภิกษุรู้ว่านี่ เป็นกษัตริย์ เป็นพราหมณ์ เป็นคหบดี เป็นสมณะ ในบริษัทนั้น เราควรเรียกเข้าไปหาอย่างนี้ ควรยืนควร นั่งอย่างนี้ ควรกล่าวควรสงบอย่างนี้ จึงเรียกเธอว่า เป็นปริสัญญุตตา

ในพระสูตรนี้แสดงให้เห็นว่า การรู้จักว่าชุมชนใดๆ เป็นสังคมประเภทไหน ย่อมทำให้บุคคลนั้นสามารถวางตนได้อย่างถูกต้องและเหมาะสมในสังคมนั้นๆ อีกทั้งยังเป็นที่ยอมรับนับถือจากบุคคลในสังคมนั้นๆ ด้วย ดังนั้น ผู้นำที่รู้จักชุมชนเป็นอย่างดีย่อมสามารถวางตนได้อย่างเหมาะสมในสังคมนั้น อีกทั้งสามารถบริหารจัดการกิจการต่างๆ ของสังคมนั้นให้ถูกต้องตามกฎเกณฑ์ ประเพณี แบบแผน ทำให้เป็นที่เคารพนับถือ ยกย่องของหมู่คณะ หรือมวลชน ตลอดจนสามารถนำมาซึ่งความสงบสุข ความเจริญก้าวหน้ามาสู่สังคมนั้นๆ ด้วย

^{๕๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), ภาวะผู้นำ, หน้า ๒๗.

^{๕๑} อัง.สตุตทก. (ไทย) ๒๓/๖๕/๑๔๕.

ในการที่คนดีจะรู้จักชุมชนได้ดีอีกประการหนึ่งนั้น ผู้นำจะต้องเข้าใจบทบาทและหน้าที่ของบุคคลในสังคมซึ่งจะปฏิบัติกันได้อย่างถูกต้อง ในข้อนี้พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับสังคาลบุตรในเรื่องทศทั้ง ๖ ซึ่งมีสาระสำคัญต่อการเป็นคนดีในการบริหารชุมชนที่ควรรู้อย่างนี้

๑. ทิศเบื้องหน้า ได้แก่ บิดามารดา จะต้องดูแลบุตรีตาของตน มิให้ทำชั่วแนะนำให้เป็นคนดี ให้การศึกษา เป็นต้น เมื่อบุตรีตาได้รับการดูแลเช่นนั้นแล้ว ควรปฏิบัติตนต่อท่านในทางที่ดี เช่น เลี้ยงดูท่านในคราวจำเป็น ดำเนินกิจการ รักษาวงศ์สกุลของท่านมิให้เสื่อมเสีย

๒. ทิศเบื้องขวา ได้แก่ ครู อาจารย์ จะต้องแนะนำศิษย์ด้วยดี ไม่ปิดบังอำพรางยกย่องในหมู่คณะ เป็นที่พึ่งของศิษย์ได้ เป็นต้น เมื่อศิษย์ได้รับการอนุเคราะห์จากครูอาจารย์ และพึงตอบแทนท่านด้วยการรับใช้ท่าน เชื่อฟังท่าน เคารพท่าน และตั้งใจศึกษา

๓. ทิศเบื้องหลัง ได้แก่ ภรรยา สามี จะต้องปฏิบัติต่อกันดังนี้ ภรรยาจะต้องจัดงานบ้านด้วยดี สงเคราะห์ญาติของสามี ซื่อสัตย์ต่อสามี รักษาทรัพย์ที่สามีด้วยดี เป็นต้น และสามีควรปฏิบัติต่อภรรยาด้วยการยกย่อง ไม่ดูหมิ่น ไม่นอกใจ ให้เครื่องแต่งตัวแก่ภรรยา

๔. ทิศเบื้องซ้าย ได้แก่ มิตรหรือเพื่อนที่จะต้องปฏิบัติต่อกัน ดังนี้ เช่น ด้วยการกล่าวถ้อยคำไพเราะ วางตนเสมอต้นเสมอปลายต่อเพื่อน เป็นที่พึ่งของกันและกันได้ ไม่ทิ้งเพื่อนในยามวิบัติ และนับถือวงศ์ตระกูลของเพื่อน

๕. ทิศเบื้องล่าง ได้แก่ คนงาน คนรับใช้ หรือผู้ใต้บังคับบัญชา จะต้องปฏิบัติต่อนายจ้างหรือเจ้านาย คือ ลูกทำงานก่อนนายเลิกที่หลังนาย ถือเอาเฉพาะของที่นายให้ทำงานให้ดียิ่งขึ้น ยกย่องนาย เป็นต้น

๖. ทิศเบื้องบน ได้แก่ สมณะ นักบวช ผู้ทรงคุณธรรมอันสูง ควรอนุเคราะห์แก่กฤหัสถ์ เช่น ห้ามไม่ให้ทำชั่ว ให้ตั้งอยู่ในความดี อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันงาม อธิบายข้อความให้แจ่มชัดและบอกทางสวรรค์ให้กฤหัสถ์ เมื่อได้รับการอนุเคราะห์ ด้วยตอบแทนด้วยการจะพูดจะคิด จะทำ ต้องประกอบด้วยความเมตตา การต้อนรับด้วยดี และการให้ทานด้วยปัจจัย^{๔๒}

ดังนั้น การที่คนดีสามารถเข้าใจและปฏิบัติตามหลักทศทั้ง ๖ ได้อย่างถูกต้องย่อมแสดงให้เห็นว่า ผู้นำนั้นเป็นบุคคลที่มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีกับบุคคลต่างๆ ในสังคมนั้นๆ ได้อย่างถูกต้องจนสามารถทำให้เกิดความสามัคคีในหมู่คณะได้ ก็สามารถนำมาซึ่งความสันติสุขในสังคมนั้นได้ตลอดไป

หลักปรัชญาญาตา จะต้องรู้จักชุมชน รู้สังคม อย่างถูกต้องในทุกๆ ด้าน ทั้งด้านกฎเกณฑ์ ประเพณี วัฒนธรรม เป็นต้น เพื่อคนดีนั้นจะได้สามารถวางตนได้อย่างเหมาะสม ปฏิบัติงานตามแผนได้อย่างถูกต้อง สอดคล้องตามสังคมนั้นๆ อีกทั้งสามารถแก้ปัญหาต่างๆ ให้ถูกต้องตามสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างทันโลกทัน เหตุการณ์ เพื่อนำพาหมู่คณะและสังคมไปสู่ความสงบสุข และก้าวหน้าต่อไป นอกจากนี้ ผู้นำที่ดียังต้องควรเข้าใจหลักทศ ๖ เพื่อสามารถสร้าง

^{๔๒} ที.ป.า. (ไทย) ๑๑/๒๔๒-๒๔๔/๑๙๙-๒๐๐.

มนุษยสัมพันธ์ที่ดีขึ้นในสังคมหรือองค์กรนั้นๆ ได้อย่างถูกต้อง ทำให้การดำเนินงานทุกอย่าง เป็นไปด้วยความร่วมมือร่วมใจในการปฏิบัติงานเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ขององค์กรนั้นด้วย

๗) ปุคคลัญญตา คือ รู้จักบุคคล

ปุคคลัญญตา หรือ ปุคคลปโรปริญญตา ความรู้จักบุคคล คือ ความแตกต่างแห่ง บุคคลว่าโดยอรรถาศัย ความสามารถ และคุณธรรม รู้ว่าควรจะปฏิบัติต่อบุคคลต่างๆ อย่างไร ควรคบ ใช้ ตำหนิ สั่งสอนแตกต่างกัน กล่าวว่าเป็นผู้จักบุคคล รู้ประเภทของบุคคลที่จะต้อง เกี่ยวข้องด้วย รู้ว่าควรจะปฏิบัติต่อเขาได้ถูกต้องเหมาะสมและได้ผลอย่างไร ดังนั้น คนดีย่อม ต้องรู้จักบุคคล รู้ประเภทของบุคคลที่เกี่ยวข้องเป็นอย่างดี เพื่อสามารถเลือกใช้คนให้เหมาะสมกับ การงาน ในการบริหารงานต่างๆ ด้าน เพื่อให้เกิดประโยชน์และคุณค่าแก่ผู้ปฏิบัติงานทุกคน ตลอดจนจนสามารถสร้างความเจริญก้าวหน้าให้กับหมู่คณะและองค์กรได้ตามเป้าหมายที่วางไว้

ในทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึง ปุคคลปโรปริญญตา คือ การรู้จักบุคคลและลักษณะ ความต้องการของบุคคล ดังปรากฏในธัมมัญญสูตร^{๘๓} ว่า

ภิกษุผู้ที่มีความรู้เรื่องบุคคลของภิกษุในธรรมวินัยนี้ รู้จักบุคคล ๒ จำพวก ได้แก่

๑. รู้ลักษณะบุคคลผู้ที่เป็นบัณฑิต รู้บุคคลที่มีความต้องการจะพบ บุคคลผู้เป็นพระอริยะ หรือผู้ที่เป็นบัณฑิต เป็นคนดีมีศีลธรรม สนใจในคำสั่งสอน แล้วนำมากระทำตามคำสอน นั้น เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองและผู้อื่น
๒. รู้จักลักษณะของบุคคลที่ไม่ใช่บัณฑิต ไม่ต้องการเห็นบุคคลที่เป็นบัณฑิตหรือ พระอริยะและไม่ต้องการจะฟังธรรมคำแนะนำสั่งสอนจากท่านผู้รู้

หลักปุคคลปโรปริญญตา นั้นจะต้องรู้จักบุคคล ประเภทบุคคลที่จะต้องเกี่ยวข้องด้วย โดยเฉพาะผู้ร่วมงาน ผู้ร่วมปฏิบัติงานและดำเนินการไปด้วยกัน เพื่อสามารถปฏิบัติต่อเขาอย่าง ถูกต้องเหมาะสมและได้ผล ตลอดจนจนสามารถเลือกใช้คนให้เหมาะสมกับงาน^{๘๔} ในการบริหาร กิจการงานทุกด้านก็เพื่อทำให้เกิดประโยชน์และความก้าวหน้าทั้งแก่ผู้ปฏิบัติ หมู่คณะ และ องค์กรก็ตามเป้าหมายที่วางไว้

หลักสัปปริสธรรม ๗ เท่าที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีจำนวนมาก ซึ่งล้วน เป็นคุณธรรมสำหรับคนดี ขณะเดียวกันก็เป็นคุณธรรมสำคัญของผู้นำด้วยเช่นกัน จึงกล่าวได้ว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มุ่งเน้นการส่งเสริมผู้นำที่เป็นคนดีมีจริยธรรม มีคุณธรรม มา ปกครองสังคมและประเทศชาติ เพื่อให้เกิดความสงบสุข เพื่อพัฒนาศักยภาพของสังคม ประเทศชาติไปพร้อมกัน^{๘๕}

^{๘๓} อัง.สตุตทก. (ไทย) ๒๓/๖๕/๑๔๕-๑๔๖.

^{๘๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), ภาวะผู้นำ, หน้า ๑๙.

^{๘๕} พระถนิต วุฒโน, “การวิเคราะห์คุณสมบัติของผู้นำตามหลักสัปปริสธรรม ๗”, หน้า ๙๐.

๒.๔ สารานุกรมธรรม ๖

หลักการอยู่ร่วมกันในพระพุทธศาสนาที่สร้างคุณประโยชน์แก่คนหมู่มาก มีผลในทางปฏิบัติธรรมเป็นที่ตั้งแห่งการระลึกถึง, ธรรมเป็นเหตุให้ระลึกถึง, หลักการอยู่ร่วมกัน หรือหมายถึงธรรมเพื่อความสามัคคี มีผลในทางปฏิบัติที่มุ่งเน้น ความเป็นอยู่ของส่วนที่สะท้อนให้เห็นถึงพฤติกรรม ซึ่งหลักการดังกล่าว มีแนวทางเสมือนว่า ทุกๆ คนที่อยู่ร่วมกันเป็นคนๆ เดียวกัน เพราะข้อปฏิบัตินั้นได้ประจักษ์ชัดในการกระทำที่เป็นคุณแก่กัน “เป็นหลักธรรมที่เสนอข้อปฏิบัติในการอยู่ร่วมกันของบุคคล เพื่อให้เป็นไปด้วย ความสามัคคีปรองดองกัน เอื้อเพื่อเอื้อแผ่ และเห็นใจกัน ทำให้เกิดความระลึกถึงกัน ด้วยการทำความดีต่อกัน สารานุกรมธรรมมี ๖ ประการ”^{๔๖} ดังนี้

สารานุกรมธรรม หมายถึง ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกัน^{๔๗} ถือว่าเป็นธรรมที่เป็นพลังในการสร้างความสามัคคี มีอยู่ ๖ ข้อ คือ

๑. เมตตากายกรรม หมายถึง กายกรรมอันประกอบด้วยเมตตา คือ การกระทำหรือการแสดงออกทางกายที่ประกอบด้วยเมตตา ด้วยกิริยาที่สุภาพ เรียบร้อย อ่อนโยน บ่งบอกถึง ความเคารพ นอบน้อมต่อกัน เป็นกันเอง ทั้งต่อหน้าและ ลับหลัง เป็นสิ่งที่ทำให้ผู้พบเห็นเกิดความชื่นชม เช่น การให้ การอนุเคราะห์ ช่วยเหลือ และเอื้อเพื่อต่อผู้อื่น ไม่รังแกทำร้ายผู้อื่น

๒. เมตตาวจีกรรม หมายถึง วจีกรรมอันประกอบด้วยเมตตา กล่าวคือ การแสดงออกทางวาจาด้วยความเมตตา ด้วยถ้อยคำพูดที่ดี คำพูดที่สุภาพ คำพูดที่มีน้ำเสียงที่ไพเราะชวนฟัง บ่งบอกถึงความหวังดีแก่กัน ทั้งต่อหน้าและลับหลังผู้ฟัง ด้วยความบริสุทธิ์ใจ และชาญฉลาดในการกล่าววาจาที่เป็นคุณประโยชน์ต่อผู้ที่ได้ยินได้ฟังได้รับรู้ เป็นสิ่งเตือนใจและเป็นการสร้างแรงบันดาลใจในการกระทำคุณงามความดี คำพูดที่มีเหตุผล พูดในทางที่ดี ในเรื่องที่มีประโยชน์ ไม่กล่าวคำพูดให้ร้ายผู้อื่น หรือทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน

๓. เมตตามโนกรรม หมายถึง การแสดงออกทางใจอันประกอบด้วยเมตตา กล่าวคือ ความคิด ความตั้งใจปรารถนาดีต่อกัน นึกคิดแต่ในสิ่งที่จะก่อให้เกิดประโยชน์แก่กัน ไม่มีความคิดตั้งใจเบียดเบียน มุ่งร้ายผู้อื่น มโนกรรมหรือความปรารถนาที่ประกอบด้วยเมตตา

^{๔๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๗/๒๔๖, พิษณุ มานะवार, “ศึกษาแนวคิดประชาสังคมในพระพุทธศาสนา”, หน้า ๑๐๒.

^{๔๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๑/๓๒๔.

ทั้งต่อหน้าและลับหลังผู้อื่น เป็นการคิดดีต่อกัน ไม่คิดอิจฉาริษยาหรือไม่คิดมุ่งร้ายพยาบาท หากทุกคนคิดแล้วปฏิบัติเหมือนกันความสามัคคีก็จะเกิดขึ้นในสังคม

มโนกรรมมีความสำคัญต่อกิริยาอาการ การกระทำ ต่างๆ ที่เกิดขึ้น เช่นการแสดงออกทางกาย หรือ การแสดงออกทางวาจา เพราะเมตตามโนกรรม เป็นความตั้งใจที่จิตใจเตรียมการกระทำไว้ก่อนแล้ว จึงแสดงออกมาทางการกระทำ หรือแสดงออกทางคำพูด มโนกรรมคือ เจตนาที่เกิดด้วยความเมตตา

๔. สาธารณโภคี คือ การรู้จักแบ่งสิ่งของที่ได้มาโดยชอบธรรมให้กันและกันตามโอกาสอันควร เพื่อแสดงความรักความหวังดีต่อผู้ที่อยู่ในสังคมเดียวกัน แม้ว่าเป็นของเล็กน้อยก็ไม่หวง นำมาเฉลี่ยแบ่งกันให้ได้ใช้สอย บริโภคทั่วกัน เรียกว่า สิ่งของที่ได้มาเป็นของส่วนรวมหรือเป็นของกลาง การใช้สิ่งของในพระพุทธศาสนาของภิกษุที่ใช้หลักการนี้

๕. ศีลสามัญญตา หมายถึง การมีศีลบริสุทธิ์เสมอกัน กล่าวคือ ไม่ล่วงเกินกัน ทางกาย วาจา ใจ กล่าวคือ มีความประพฤติดีงามต่อกัน มีความรักใคร่สามัคคี ประองตอง รักษาศีลอย่างเคร่งครัดเหมาะสมตามสถานะของตน มีความประพฤติดีงามต่อกัน ประพฤติสุจริตปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ตามระเบียบวินัยของบ้านเมือง ไม่ทำให้ตนเองเป็นที่รังเกียจของผู้อื่น ไม่เอาไรต์เอาเปรียบผู้อื่น

๖. ทิฐิสามัญญตา หมายถึง การมีความเห็นชอบร่วมกัน กล่าวคือ การมีความเห็นร่วมกันในความถูกต้องตามคลองธรรม หรือ จารีตอันดีงาม เข้าใจในการกระทำนั้นๆ ร่วมกัน ไม่ขัดแย้ง หรือขัดขวางกัน เห็นชอบว่าสิ่งนั้นถูกต้องดีแล้ว และร่วมมือกันปฏิบัติกิจการงานต่างๆ ไม่เห็นแก่ตัว รู้จักเคารพและรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น ร่วมมือร่วมใจในการสร้างสรรค์สังคมให้เกิดความสงบ

ธรรม ๖ ประการนี้ ส่งเสริมให้ช่วยเหลือกัน เป็นหลักธรรมที่สำคัญที่ทำให้ผู้ที่อยู่ร่วมกันในสังคมมีความเห็นใจกัน และมีปฏิสัมพันธ์อันดีต่อกันทั้งต่อหน้าและลับหลัง ผู้ใดได้ประพฤติตามหลักสาราณียธรรมย่อมได้ชื่อว่า เป็นธรรมที่จะนำไปให้เกิดความระลึกถึงกัน สร้างสรรค์ให้เกิดความรัก ความเคารพ การสงเคราะห์ อนุเคราะห์กัน ไม่ให้มีการทะเลาะวิวาทกัน เสริมสร้างให้เกิดความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เกื้อกูลกัน อันจะเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดความรักความสามัคคีในสังคมกันตลอดไป^{๘๘}

หลักสาราณียธรรม ๖ เมื่อนำมาปฏิบัติแล้วจะเกิดผลจากการปฏิบัติ ดังนี้^{๘๙}

^{๘๘} กิจเขษม ไชยสุทธิเมธีกุล, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องหลักธรรมเพื่อภราดรภาพในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, สารนิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๕๙-๖๐.

^{๘๙} พระมหาธรรมรัต อริยธมฺโม (ยศขุน), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักรัฐศาสตร์ที่มีในพระไตรปิฎก”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๖๓.

๑. สาราณียะ ทำให้ระลึกถึงกันแน่นแฟ้น
๒. ปิยภระณะ ทำให้เกิดความรักใคร่ปรองดองกัน
๓. ครุภระณะ ทำให้เกิดความเคารพมีสัมมาคารวะต่อกัน
๔. สังคหะ ทำให้เกิดการสงเคราะห์เกื้อกูลกัน
๕. อวิวาทกะ ทำให้เกิดความไม่วิวาทบาดหมางกัน
๖. สามัคคียะ ทำให้เกิดความพร้อมเพรียงสมัคสมานสามัคคีกัน
๗. เอภิกาวะ ทำให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

๒.๕ อารยวัฑฒิ ๕

อารยวัฑฒิ ๕ หมายถึง ธรรมเป็นเหตุให้เจริญของอารยชน ผู้ที่มีคุณสมบัติ ๕ ประการ^{๕๐} ต่อไปนี้ คือ

๑. ศรัทธา หมายถึง ความเชื่อ ในพระพุทธานุศาสนาคือความเชื่อที่เป็นศรัทธา จะต้องตั้งอยู่บนเหตุผล โดยเฉพาะชาวพุทธที่จะเชื่อในปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าว่าเป็นจริง นำมาใช้ปฏิบัติแล้วเกิดผลดีตลอดไป รวมไปถึงความเชื่อในเรื่องกรรมว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ความเชื่อในเรื่องผลของกรรม ผลดีเกิดจากการทำดี ผลชั่วเกิดจากการทำชั่วและกรรมเป็นผลเฉพาะบุคคลคือ คนแต่ละคนเป็นเจ้าของและต้องรับผิดชอบผลแห่งกรรมที่ตนกระทำ นอกจากนี้ ศรัทธาที่แท้จริงจะต้องมีความคู่กับศีล

๒. ศีล^{๕๑} คือ การรักษากาย วาจาให้เรียบร้อย ด้วยการประพฤติปฏิบัติดีมีวินัย ในทางพระพุทธานุศาสนา เมื่อมีศรัทธาจะต้องมีศีล เพราะศีลเป็นพื้นฐานเบื้องต้นหรือเป็นบ่อเกิดแห่งคุณความดีที่จะทำให้สังคม ศีลจึงเป็นหลักประกันให้สังคมอยู่ร่วมกันด้วยดี สงบสุข ไม่เบียดเบียนกัน เมื่อมีศีลเป็นหลักประกันแล้ว เราสามารถมีโอกาสทำความดีขยายให้กว้างและสูงขึ้นได้ ศีล ประกอบด้วย

- ๒.๑ เว้นจากการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต
- ๒.๒ เว้นจากการลักทรัพย์
- ๒.๓ เว้นจากการประพฤติผิดในกาม
- ๒.๔ เว้นจากการพูดเท็จ
- ๒.๕ เว้นจากการดื่มน้ำเมาหรือสิ่งเสพติด

^{๕๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๔๕.

^{๕๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), หลักสูตรอารยชน, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์สว, ๒๕๕๓), หน้า ๓.

สังคมใดที่มีผู้รักษาศีล ชีวิตของคนในสังคมนั้นก็จะมีแต่ความเจริญงอกงาม เพราะทุกคนจะมีระเบียบวินัย รักษาจารีตประเพณี ปฏิบัติตามกฎหมาย ซึ่งจะเกิดผลตามมา คือ การประกอบอาชีพสุจริต ไม่เสพสิ่งเสพติด ไม่มีโจรผู้ร้าย บ้านเมืองก็จะเกิดแต่ความสงบสุข

๓. สุตะ คือ การศึกษาเล่าเรียนที่ได้มาจากการฟัง การศึกษาเล่าเรียนถือว่าเป็นสิ่งสำคัญ ที่จะทำให้คนทันโลกทันเหตุการณ์และมีชีวิตที่มีคุณภาพ การศึกษามีได้โดยการเรียนรู้จากผู้อื่น และการเรียนรู้ด้วยตนเอง แต่การฟังเป็นส่วนสำคัญในการทำให้การศึกษาประสบผลสำเร็จ การศึกษาที่ดีจะต้องศึกษา ๒ ทาง ควบคู่กันไป คือ การศึกษาทางโลกและการศึกษาทางธรรม โดยศึกษาความเจริญทางเทคโนโลยีที่ก้าวหน้าไปอย่างรวดเร็ว เพื่อจะได้เป็นคนทันเหตุการณ์ แต่จะต้องไม่ลืมที่จะพัฒนาทางจิตใจให้เจริญตามไปด้วย จึงจะถือได้ว่าเป็นการศึกษาที่แท้จริง

๔. จาคะ คือ การเสียสละหรือการบริจาค ในสิ่งที่เป็นส่วนน้อยเพื่อเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม ลักษณะสิ่งที่บริจาคจะต้องมี ๒ ลักษณะ คือ

๔.๑ ลักษณะที่เป็นรูปธรรม เช่น เงิน ทอง สิ่งของ

๔.๒ ลักษณะที่เป็นนามธรรม เช่น คำสั่งสอน ความหวังดี ความเมตตา ลักษณะการเผื่อแผ่หรือบริจาค จะต้องทำให้เกิดความสุขทั้งผู้ให้และผู้รับ การเสียสละถือเป็นหลักธรรมสำคัญ เพราะคนในสังคมทุกคนไม่มีใครมีอะไรเท่าเทียมกัน ไม่ว่าจะเป็นความรู้ความสามารถ ฐานะความเป็นอยู่และชะตากรรมของชีวิต แต่ถ้าทุกคนรู้จักเกื้อกูลกัน คือ จาคะ สังคมนี้ก็จะเกิดความสุข ความเจริญได้ไม่ยาก

๕. ปัญญา คือ ความรู้ รู้จริง รู้แจ้ง รู้ทะลุปรุโปร่งทั้งดีและชั่ว มนุษย์ทุกคนมีปัญญาไม่เท่าเทียมกัน แต่ก็หาเพิ่มได้โดยการศึกษาเล่าเรียนจากการอ่าน การฟัง การคิด แล้วนำมาปฏิบัติ ถ้ามนุษย์นำปัญญามาใช้อย่างมีเหตุผล เหมาะสมกับสภาพของตนเอง ความเจริญก้าวหน้าในสังคมก็จะเกิดขึ้น มนุษย์ถึงพร้อมด้วยธรรมทั้งหมดนี้ เหมือนมีอาวุธอยู่ในมือตัวเอง พร้อมทั้งจะต่อสู้อุปสรรคต่าง ๆ ผู้ที่ผ่านเข้ามาในชีวิตได้ เมื่อมีชีวิตอยู่อย่างไม่มีอุปสรรค ความสุขก็ย่อมเกิดขึ้นเป็นธรรมดา^{๓๒}

๒.๖ ทศพิธราชธรรม

หลักทศพิธราชธรรม^{๓๓} ซึ่งเป็นธรรมของผู้ปกครอง มิใช่เฉพาะเจาะจงว่าต้องเป็นธรรมของพระมหากษัตริย์เท่านั้น กล่าวได้ว่าเป็นปรัชญาทางการปกครองแห่งโลกตะวันออก^{๓๔}

^{๓๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), หลักสูตรอารยชน, หน้า ๓๓.

^{๓๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๐/ ๕๕-๕๓๘., พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๔๐.

ที่วางเป็นกรอบหรือธรรมเนียมของผู้มีอำนาจควรมีไว้ในนิสัย^{๔๔} พระพุทธเจ้าสอนให้นักปกครองปฏิบัติธรรมทั้งสิบเป็นนิตย์ ท่านประพจน์ปฏิบัติสมเป็นผู้ปกครองที่ใช้ทศพิธราชธรรมแล้วได้แก่

๑. ทาน (ทาน) หมายถึง การให้ การเสียสละ นอกจากเสียสละทรัพย์สิ่งของบำรุงเลี้ยง ช่วยเหลือราษฎรแล้ว ยังหมายถึงการให้หัวใจแก่ผู้อื่นด้วย การบำเพ็ญสาธารณประโยชน์

๒. ศีล (ศีล) คือความประพฤติที่ดีงาม คือสรวมกายและวจีหาวาร ประกอบแต่การสุจริตรักษาเกียรติคุณให้เป็นตัวอย่าง และเป็นทีเคารพนับถือของประชาราษฎร มิให้มีข้อที่ใครจะดูแคลน ทั้ง กาย วาจา และใจ ให้ปราศจากโทษ ทั้งในการปกครอง อันได้แก่ กฎหมายและนิติราชประเพณี และในทางศาสนา

๓. บริจาค (บริจาค) คือ การเสียสละความสุขสำราญส่วนตน ตลอดจนชีวิตของตนเพื่อประโยชน์สุขของประชาชนส่วนรวม และความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง

๔. ความซื่อตรง (อาชชว) คือ ความซื่อตรงทรงสัตย์ในฐานะที่เป็นผู้ปกครอง ดำรงอยู่ในสัตย์สุจริต มีมารยาท มีความจริงใจ ไม่หลอกลวงประชาชน

๕. ความอ่อนโยน (มัททว) คือ การมีอัธยาศัย ไม่เยอหยิ่ง หยาบคายกระด้างถือตัว มีความสง่างามเกิดแต่ท่วงทีกริยาสุภาพนุ่มนวลละมุนละไม ให้ความรักภักดีแต่มิให้ขาดยำเกรง มีความอ่อนโยน มีสัมมาคารวะต่อผู้อาวุโสและอ่อนโยนต่อบุคคลที่ เสมอกันและต่ำกว่า

๖. ความเพียร (ตป) คือ ความทรงเดช แผลงแผกเลิศค้นหา มิให้เข้ามารอบครอง ย่ำยีจิตระงับยับยั้งข่มใจได้ ไม่ยอมให้หลงไหลหมกมุ่นในความสุขสำราญและการปรนเปรอ มีความเป็นอยู่เสมออย่างสามัญ มุ่งมั่นบำเพ็ญเพียรทำกิจให้บริบูรณ์ มีความอุตสาหะในการปฏิบัติงาน ทำหน้าที่ โดยปราศจากความเกียจคร้าน

๗. ความไม่โกรธ (อกุโธ) คือ ความไม่โกรธ ไม่เกรี้ยวกราด ลุอำนาจความโกรธจนเป็นเหตุให้วินิจฉัยความและกระทำการต่าง ๆ ผิดพลาดเสียธรรม มีเมตตาประจำใจระงับความเคืองขุ่น วินิจฉัยความและกระทำการด้วยจิตอันราบเรียบ เป็นตัวของตัวเอง

๘. ความไม่เบียดเบียน (อวิหีส) คือ การไม่เบียดเบียน หรือบีบบังคับผู้อื่น เช่นเก็บภาษีชู้ดรีด หรือเกณฑ์แรงงานเกินขนาดไม่หลงระเริงอำนาจขาดความกรุณา หาเหตุเบียดเบียนลงโทษอาชญาแก่ประชาราษฎรผู้ใด เพราะอาศัยความอาฆาตเกลียดชัง ไม่ก่อทุกข์หรือเบียดเบียนผู้อื่น

^{๔๔} ทองต๋อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา, สารานุกรมไทย ฉบับกัญจนากิเชก, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิชย์, ๒๕๔๕), หน้า ๘๖.

^{๔๕} ศีกฤทธิ์ ปราโมทย์, ศ.พล.ต.ม.ร.ว., ธรรมแห่งอาริยะ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ดอกหญ้า, ๒๕๔๘), หน้า ๕๔๐.

๙. ความอดทน (ขันติ) คือ อดทนต่อการตรากตรำถึงจะลำบากกายนาเหนื่อยหน่ายเพียงใดก็ไม่ท้อถอย ถึงจะถูกย่ำถูกเหยียดด้วยคำเสียดสีถากถางอย่างไรก็ไม่หมัดกำลังใจ ยอมทิ้งกรณีย์ที่บำเพ็ญโดยชอบธรรม การมีความอดทนต่อสิ่งทั้งปวงที่ควรอดทน รักษาอาการกาย วาจา ใจให้เรียบร้อย

๑๐. ความเที่ยงธรรม (อวิโรชน) คือ คงที่ไม่มีความเอนเอียงหวั่นไหว เพราะถ้อยคำที่ดี ร้าย ลากสักการะ หรืออิฏฐารมณฺ์ อนิฏฐารมณฺ์ใด ๆ สถิตมั่นในธรรม ทั้งส่วนยุติธรรม คือความเที่ยงธรรมก็ดี นิติธรรมคือระเบียบแบบแผนการปกครอง ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณี อันดีงาม ไม่ประพฤดิให้เคลื่อนคลาดวิบัติไป ความไม่โอนอ่อนผ่อนปรนคลาดธรรม^{๙๖}

๒.๗ พละ ๔

หลักธรรมที่นักบริหารต้องปฏิบัติตามแนวคำสอนนั้น ประการแรก ต้องตระหนักว่านักบริหารทำหน้าที่อะไร จากนั้น จึงจะสามารถกำหนดข้อธรรมที่ช่วยให้นักบริหารปฏิบัติหน้าที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพราะเหตุว่า การบริหาร หมายถึง ศิลปะแห่งการทำงานให้สำเร็จ โดยอาศัยผู้อื่น” นักบริหารมีหน้าที่วางแผน จัดองค์การอำนวยการและควบคุมทรัพยากรบุคคลและทรัพยากรอื่นๆ ให้ดำเนินงานไปในทิศทางเดียวกันเพื่อบรรลุเป้าหมายที่วางไว้

คุณลักษณะของนักบริหารที่ดี

พระพุทธเจ้าตรัสไว้ใน “ทุติปาปนิกสูตร”^{๙๗}

นักบริหารจะทำหน้าที่สำเร็จลุล่วงไปด้วยดีต้องมีคุณลักษณะ ๓ ประการ^{๙๘}

๑) จักขุมา หมายถึง มีปัญญามองการณ์ไกล เช่น ถ้าเป็นพ่อค้า หรือนักบริหารธุรกิจต้องรู้ว่าซื้อสินค้าไหนได้ราคาถูก แล้วนำไปขายที่ไหนจะได้ราคาแพง ในสมัยนี้ต้องรู้ว่าหุ้นจะขึ้นหรือจะตก ถ้าเป็นนักบริหารทั่วไป ต้องสามารถวางแผนและฉลาดในการใช้คน คุณลักษณะข้อแรกนี้ ตรงกับภาษาอังกฤษว่า คือ Conceptual Skill ความชำนาญในการใช้ความคิด

^{๙๖} ทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา, สารานุกรมไทย ฉบับกัญจนากิเชก, หน้า ๘๖., กรีสุดา เทียรทอง ผศ., จริยธรรมและชีวิต, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ มรภ.พระนครศรีอยุธยา, ๒๕๔๙), หน้า ๗๕.

^{๙๗} ออง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๔๓/๕๖., พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธรรมจิตโต), คุณธรรมสำหรับนักบริหาร, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประชาชน ๓๕, ๒๕๓๙), หน้า ๗.

^{๙๘} พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธรรมจิตโต), คุณธรรมสำหรับนักบริหาร, หน้า ๗ – ๙.

๒) วิรุโรร หมายถึง จัดการธุระให้ตีมีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน เช่น พ่อค้าเพชร ต้องดูออกว่า เพชรแท้ หรือเพชรเทียม แพทย์หัวหน้าคณะผ่าตัดต้องเชี่ยวชาญการผ่าตัด คุณลักษณะที่ ๒ นี้ ภาษาอังกฤษเรียกว่า Technical Skill คือมีความชำนาญด้านเทคนิค

๓) นิสสยสัมปันโน หมายถึง ฟังพาอาศัยคนอื่นได้เพราะเป็นคนมีมนุษยสัมพันธ์ดี เช่น พ่อค้าเดินทางไปค้าขายต่างเมืองก็มีเพื่อนพ่อค้าในเมืองนั้นๆ ให้ที่พักอาศัย หรือให้กู้ยืมเงินเพราะมีเครดิตดี นักบริหารที่ดีต้องผูกใจคนไว้ได้ด้วยคุณลักษณะที่ ๓ ซึ่งสำคัญมาก “นกไม่มีขน คนไม่มีเพื่อน ขึ้นสู่ที่สูงไม่ได้” ตรงกับคำว่า Human Relation Skill คือ ความชำนาญด้านมนุษยสัมพันธ์^{๙๙}

คุณลักษณะทั้ง ๓ ประการนี้มีความสำคัญมากน้อยต่างกัน ขึ้นอยู่กับระดับของนักบริหาร ถ้าเป็นนักบริหารระดับสูงที่ต้องรับผิดชอบในการวางแผน และควบคุมคนเป็นจำนวนมาก คุณลักษณะข้อที่ ๑ และข้อที่ ๓ สำคัญมาก ส่วนข้อ ๒ มีความสำคัญน้อย เพราะเขาสามารถใ้ผู้ใต้บังคับบัญชาที่มีความชำนาญเฉพาะด้านได้

สำหรับนักบริหารระดับกลาง คุณลักษณะทั้งสามข้อมีความสำคัญพอๆ กัน นั่นคือ เขาต้องมีความชำนาญเฉพาะด้าน และมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีต่อเพื่อนร่วมงานและผู้ใต้บังคับบัญชา ในขณะเดียวกันเขาต้องมีปัญญาที่มองเห็นภาพกว้างและไกล เพื่อเตรียมตัวสำหรับขึ้นเป็นนักบริหารระดับสูง นักบริหารระดับกลางบางคนไม่ได้เตรียมตัวให้พร้อมทางด้าน

สำหรับนักบริหารระดับต้นที่ต้องลงมือปฏิบัติร่วมกับพนักงาน หรือผู้ใต้บังคับบัญชาอย่างใกล้ชิดนั้น คุณลักษณะข้อที่ ๒ และ ๓ คือ ความชำนาญเฉพาะด้านและมนุษยสัมพันธ์ สำคัญมาก แต่กระนั้นเขาต้องพัฒนาคุณลักษณะข้อที่ ๑ คือ ปัญญาเอาไว้เพื่อเตรียมเลื่อนสู่ระดับกลางต่อไป^{๑๐๐}

นอกจากนักบริหารจะต้องมีคุณลักษณะทั้ง ๓ ประการดังกล่าวแล้ว วิธีการบริหารยังเป็นปัจจัยสำคัญในการสร้างความสำเร็จ หรือล้มเหลวในการบริหาร วิธีการบริหารต่างๆ พอสรุปได้ ๓ ประการ ตามนัยแห่ง อธิปไตยสูตร^{๑๐๑} ดังนี้

๑) อัตตาริปไตย หมายถึง การถือตนเองเป็นใหญ่ นักบริหารที่เป็นอัตตาริปไตย ถือตนเองเป็นศูนย์กลางการตัดสินใจ เชื่อมั่นตนเองสูงมาก คิดว่าตนเองฉลาดกว่าใคร จึงไม่รับฟังความคิดเห็นของใคร เขาไม่อดทนต่อการวิพากษ์วิจารณ์ เขานิยมใช้พระเดชมากกว่าพระคุณ เมื่อบริหารงานนานๆ ไป จะไม่มีคนกล้าคัดค้านหรือทัดทาน ลงท้ายนักบริหารประเภทนี้มักเป็น

^{๙๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘.

^{๑๐๐} อ่างแล้ว.

^{๑๐๑} ที่. ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๘-๒๓๑, ๒๐/๘๙๕/๑๘๗, พิษณุ มานะวาร, “ศึกษาแนวคิดประชาสังคมในพระพุทธศาสนา”, หน้า ๑๐๑, พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), คุณธรรมสำหรับนักบริหาร, หน้า ๙ - ๑๐.

เผด็จการ วิธีการบริหารแบบนี้ทำให้ได้งาน แต่เสียคน นั้นหมายถึง งานเสร็จทันใจนักบริหาร แต่ไม่ถูกใจคนร่วมงาน เขาผูกใจคนไม่ได้ เขาได้ความสำเร็จในงาน แต่ไม่สามารถครองใจคน

๒) โลกาธิปไตย หมายถึง การถือคนอื่นเป็นใหญ่ นักบริหารประเภทนี้มีวิธีทำงานตรงข้ามกับประเภทแรก คือนักบริหารแบบโลกาธิปไตยไม่มีจุดยืนของตนเอง ขาดความเชื่อมั่นในตนเอง ไม่สามารถตัดสินใจอะไรได้ ถ้านั่งเป็นประธานในที่ประชุม เขาจะรับฟังทุกฝ่ายก็จริง แต่ฝ่ายต่างๆ ชัดแย้งกัน เขาจะไม่ตัดสินใจชี้ขาด แต่จะเปิดโอกาสให้ทุกฝ่ายทุ่มเถียงทะเลาะกันเอง ใครเสนอความคิดอะไรมา เขาเห็นคล้อยตามด้วยจนไม่ยอมตัดสินใจลงไปว่า ฝ่ายไหนถูกหรือผิด ในที่สุดลูกน้องต้องวิ่งเต้นเข้าหานักบริหารประเภทนี้อยู่เรื่อยไป ผลคือลูกน้องดีกันเอง เพราะนักบริหารไม่ยอมวินิจฉัยชี้ขาดว่า จะทำตามข้อเสนอของใคร นักบริหารประเภทนี้ได้คนแต่เสียงาน กล่าวคือ ทุกคนชอบเขา เพราะเขาเป็นคนอ่อน ผู้ไม่เคยตำหนิใคร ลูกน้องจะทำงานหรือทิ้งงานก็ได้ เขาไม่กล่าวโทษ เขาสุภาพกับทุกคน แต่องค์กรวุ่นวายไร้ระเบียบ และไม่มีผลงาน

๓) ธรรมาธิปไตย หมายถึง การถือธรรมหรือหลักการเป็นสำคัญ และยึดเอาความสำเร็จของงานเป็นที่ตั้ง เพื่อทำงานให้สำเร็จเขา ยินดีรับฟังคำแนะนำจากทุกฝ่าย ซึ่งรวมทั้งคนที่ไม่ชอบเขาเป็นส่วนตัว เขายอมโง่ เพื่อศึกษาความรู้ความเชี่ยวชาญ^{๑๐๒}

การบริหารงานเช่นนี้ ได้ทั้งคนได้ทั้งงาน นั่นคือ งานสำเร็จเพราะทุกคนมีโอกาสแสดงความสามารถ นักบริหารจะเปิดโอกาสให้คนที่ตนไม่ชอบได้ทำงานด้วย ถ้าเขาคนนั้นมีฝีมือ ดังกรณีของพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นวิจิตรวิจิตร อดิตเจ้าอาวาสวัดไร่ขิง ใช้ทุกฝ่ายทำงานให้ท่าน ซึ่งรวมถึงกลุ่มที่วิพากษ์วิจารณ์ท่าน ท่านกล่าวว่า “ใครจะตำว่าเราบ้างก็ไม่เป็นไร ข้อสำคัญขอให้เขาทำงานให้เราแล้วก็แล้วกัน”^{๑๐๓}

หลักธรรมเพื่อการบริหารที่ดี ทำให้เป็นผู้มีอำนาจในแบบธรรมาธิปไตย มีความมั่นใจไม่หวั่นไหวต่อภัยอันตรายต่างๆ ยึดหลักในการบริหาร เขามีธรรมที่เรียกว่า พละ ๔ ประการ^{๑๐๔} ได้แก่

๑) ปัญญาพละ มีกำลังแห่งปัญญามาก^{๑๐๕} หมายถึง กำลังแห่งความรอบรู้ ความรู้มีหลายระดับ ระดับอ่านออกจัดอยู่ในความรู้ระดับ “สัญญา” คือ ความจำได้หมายรู้ เมื่อตาเห็นภาพ การรับรู้ ภาพจัดเป็น รูปสัญญา เมื่อหูได้ยินเสียง การรับรู้จัดเป็น สัทสัญญา ฯลฯ สัญญา (perception) จึงเป็นการรับรู้เฉพาะส่วน คือ เห็นแค่ไหน รับรู้แค่นั้น ได้ยินแค่ไหน เข้าใจแค่นั้น ฯลฯ แต่ปัญญารู้มากกว่านั้น เพราะปัญญาเป็นความรอบรู้ เช่น บางคนพอเห็นคำว่า

^{๑๐๒} ชุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๒๔๔๒/๕๓๑.

^{๑๐๓} พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), คุณธรรมสำหรับนักบริหาร, หน้า ๑๐.

^{๑๐๔} อง.นวก.(ไทย) ๒๓/๕/๓๙๒.

^{๑๐๕} ชุ.ชา. จตุตถาริ.ส.(ไทย) ๒๗/๒๗-๓๓/๕๙๙.

ปัญญาพละ ก็สามารถอธิบายความหมายได้ถูกต้อง และจะพัฒนาขึ้นได้ด้วยวิธีไหน ความรู้ของเขาจัดเป็นปัญญา คือรู้มากกว่าที่ได้เห็น เข้าใจมากกว่าที่ได้ยิน เช่น เด็กของเราไม่สบาย เราจับตัวเด็ก ก็รู้ว่าตัวร้อน จึงพาไปหาหมอ พอหมอจับตัวเด็กตรวจดูอาการเท่านั้น หมอรู้ว่าเด็กป่วยเป็นโรคอะไร และสั่งยารักษาโรคได้ ความรู้ของเรา รู้ว่าเด็กตัวร้อน เป็นความรู้ระดับสัญญา ส่วนความรู้ของหมอ เป็นความรู้ระดับปัญญา

ปัญญา คือ ความรอบรู้เกี่ยวกับงานในหน้าที่และบุคคลที่เกี่ยวข้อง โดยสรุป นักบริหารต้องทำหน้าที่บริหารตน บริหารคน และบริหารงาน ดังนี้ เขาต้องมีความรอบรู้เกี่ยวกับตนเอง คนอื่น และงานในความรับผิดชอบนั้น คือ นักบริหารต้องมีความรู้ ๓ เรื่อง ได้แก่ รู้ตน รู้คน และรู้งาน

ก) รู้ตน หมายความว่า นักบริหารต้องรู้จักความเด่นและความด้อยของตนเอง การรู้ความเด่นก็เพื่อทำงานที่เหมาะสมกับความสามารถของตน การรู้ความด้อยก็เพื่อแก้ไขข้อบกพร่องของตนเอง ตามปกตินักบริหารมักมองเห็นความผิดพลาดของลูกน้องได้ง่าย แต่มองข้ามความผิดพลาดของตน ดังพุทธพจน์ว่า “ความผิดพลาดของคนอื่นเห็นได้ง่าย แต่ความผิดพลาดของตนเอง เห็นได้ยาก”^{๑๐๖}

การที่นักบริหารมักมองไม่เห็นความผิดพลาดของตนเอง เป็นเรื่องธรรมดา เพราะวันหนึ่งๆ ดวงตาของเรามองด้านนอก มักไม่ได้มองตัวเอง เวลาคนอื่นทำผิดพลาดเราจึงเห็นทันที แต่เวลาเราทำผิดพลาดกลับมองไม่เห็น ดังนั้น เพื่อสำรวจตนเอง นักบริหารต้องหัดมองด้านใน คือ เจริญวิปัสสนา ซึ่งแปลเป็นภาษาอังกฤษว่า Insight คือ มองด้านใน วิปัสสนากรรมฐานเน้นเรื่องการเจริญสติ พิจารณากาย เวทนา จิต และธรรม หรือความดี และความชั่วในใจของเรา^{๑๐๗}

ข) รู้คน หมายถึง ความรอบรู้เกี่ยวกับคนร่วมงาน นักบริหารต้องรู้ว่าใครมีความสามารถในด้านใด เพื่อจะได้ใช้คนให้เหมาะกับงาน นอกจากนั้น นักบริหารต้องรู้จักจริตของคนร่วมงาน เพื่อใช้งานที่เหมาะสมกับจริตของเขา^{๑๐๘}

ค) รู้งาน หมายถึง ความรอบรู้เกี่ยวกับงานในความรับผิดชอบเพื่อประโยชน์ในการวางแผน บรรลุบุคลากร อำนาจการ และติดตามประเมินผล ความรู้งานมี ๒ ลักษณะ คือ รู้เท่า และรู้ทัน^{๑๐๙}

“รู้เท่า” คือความรอบรู้ ด้านเกี่ยวกับงานว่ามีขั้นตอนอย่างไร และมีส่วนเกี่ยวข้องกับคนอื่น ๆ อย่างไร และยังหมายถึง ความรู้เท่าถึงการณ์ในเมื่อเห็นเหตุแล้วคาดว่าผลอะไรจะตาม

^{๑๐๖} พระเมธีธรรมภรณ์ (ประยูร ฐมฺมจิตโต), *คุณธรรมสำหรับนักบริหาร*, หน้า ๑๔.

^{๑๐๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕.

^{๑๐๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖.

^{๑๐๙} อ่างแล้ว.

มาแล้วเตรียมการป้องกันไว้ เหมือนคนขับรถลงจากภูเขาที่เขาชินกับเส้นทางว่าที่ใดมีเหว หรือเป็นทางโค้งอันตราย แล้วขับรถอย่างระมัดระวังเมื่อถึงที่นั่น ความรู้เท่าทำให้มีการป้องกันไว้ก่อน

“รู้ทัน” หมายถึง ความรู้เท่าทันสถานการณ์ เมื่อเกิดปัญหาขึ้น ก็สามารถแก้ปัญหาเฉพาะหน้าได้ดี ดังกรณีของคนที่ขับรถลงจากภูเขาแล้วเบรคแตก เมื่อเจอกับสภาพปัญหา เช่นนั้น เขาตัดสินใจขับลงว่าจะทำอย่างไร นั่นเป็นความรู้ทันเพื่อแก้ปัญหาเฉพาะหน้า^{๑๑๐}

ความรู้เกี่ยวกับงานจึงได้แก่ ความรู้เท่าทัน และความรู้ทัน “รู้เท่าเอาไว้ ป้องกันรู้ทันเอาไว้แก้ไข”^{๑๑๑}

ปัญญา คือความรู้ทัน รู้คน และรู้งาน เป็นสิ่งสำคัญในการบริหาร นักบริหารต้องพัฒนาปัญญาอยู่เสมอด้วยวิธีพัฒนาปัญญา ๓ ประการ^{๑๑๒} ดังนี้

(๑) สุตมยปัญญา หมายถึง ความรอบรู้ที่เกิดจากสุตะ คือ การรับข้อมูล จากแหล่งต่าง ๆ คนที่มีปัญญาประเภทนี้ จะต้องเป็นคนอ่านมากและฟังมาก ใครที่จดจำเรื่องราวที่อ่านและฟังแล้วได้มากมาย เรียกว่า พหูสูต นักบริหาร ต้องพัฒนาปัญญาชั้นสุตะอยู่เสมอ คือการเกาะติดสถานการณ์ ด้วยการขยันอ่านหนังสือ ใช้ข้อมูลจากงานวิจัย และฟังคำแนะนำของวิทยากรหรือผู้เชี่ยวชาญก่อนสั่งแต่ละครั้ง นักบริหารต้องมีข้อมูลพร้อมเพื่อประกอบการตัดสินใจ นักบริหารควรมีใจกว้าง รับฟังความเห็นที่เสนอแนะจากทุกฝ่ายเขาไม่ควรปิดใจตัวเองไม่รับข้อมูลใหม่ เพราะหลงผิดคิดว่าตัวเองรู้ดีอยู่แล้ว เขาควรยึดแนวปฏิบัติของ โสคราติส^{๑๑๓} ผู้กล่าวว่า “หนึ่งเดียวที่ข้าพเจ้ารู้ คือรู้ว่า ข้าพเจ้าไม่รู้อะไร” เมื่อรู้ตัวว่าขาดความรู้เรื่องใดโสคราติสจะศึกษาหาความรู้ในเรื่องนั้นๆ

(๒) จินตามยปัญญา หมายถึง ความรอบรู้ที่เกิดจากการคิด วิเคราะห์ข้อมูลที่เรารับมาจากการฟังหรือการอ่าน สุตมยปัญญา เปรียบเหมือนกับการรับประทานอาหารในขั้นตักใส่ปาก จินตามยปัญญา เปรียบเหมือนการเคี้ยวอาหารให้ละเอียด แล้วกลืนลงไป คนบางคนฟังเรื่องอะไรแล้วเชื่อทันทีโดยไม่ทันพิจารณา เหมือนคนที่กลืนอาหารโดยไม่ทันเคี้ยว การพิจารณาไตร่ตรองเรื่องที่ฟังหรืออ่านรวมถึงการตรวจสอบแหล่งข่าว แหล่งข้อมูลหรือหนังสืออ้างอิง เหล่านี้เป็นกระบวนการของจินตามยปัญญา คนที่มีจินตามยปัญญานั้น ได้แก่ คนที่คิดเป็นตามแบบโยนิโสมนสิการ โยนิโส แปลว่า ถูกต้อง มนสิการ แปลว่า ทำไว้ในใจ หรือการคิด โยนิโส

^{๑๑๐} อ่างแล้ว.

^{๑๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗.

^{๑๑๒} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๒๘/๒๓๑, พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ฐมมจิตโต), คุณธรรมสำหรับนักบริหาร, หน้า ๑๗.

^{๑๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘.

มนสิการ หมายถึง การทำไว้ในใจโดยแยบคาย หรือการคิดเป็น ถูกต้องตรงความจริง ซึ่งการคิดแบบโยนิโสมนสิการ สรุปได้ ๔ วิธี^{๑๑๔} คือ

๑) อุปายมนสิการ (คิดถูกวิธี) หมายถึง การคิดที่อาศัยวิธีการ (Methodology) อันสอดคล้องกับเรื่องที่ศึกษาเช่นเดียวกับการทำวิจัยต้องมีระเบียบวิธีวิจัยที่เหมาะสม หากใช้วิธีวิจัยผิดก็จะไม่ได้ความจริงในเรื่องนั้น การตรวจสอบความจริงบางเรื่องต้องใช้วิธีอุปนัย (Induction) บางเรื่องต้องใช้วิธีนินัย (Deduction) แต่บางเรื่องต้องใช้ประสบการณ์ตรง เครื่องตรวจสอบยืนยันความจริง เช่น พระพุทธเจ้าทรงค้นพบว่า การทรมานตน หรือทุกรกิริยาไม่ใช่วิธีบำเพ็ญเพียรที่ถูกต้อง เมื่อพระองค์ทรงหันมาใช้วิธีบำเพ็ญเพียรทางจิตจึงตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

๒) ปถมมนสิการ (คิดมีระเบียบ) หมายถึง การคิดที่ดำเนินตามขั้นตอนของวิธีการนั้นๆ ไม่มีการลัดขั้นตอนหรือด่วนสรุปเกินข้อมูลที่ได้มา การด่วนสรุป จัดเป็นเหตุผลวิบัติ (Fallacy) ประการหนึ่ง ดังกรณีที่เราหยิบส้มผลหนึ่งมาชิม เมื่อส้มผลนั้นเปรี้ยวเราก็สรุปว่า ส้มที่เหลือในลังทั้งหมดเปรี้ยว นอกจากนั้น การคิดต้องดำเนินตรงทางไปสู่เป้าหมายโดยไม่มีการฟุ้งซ่านออกนอกทาง นั่นคือ นักบริหารต้องมีสมาธิในการคิด บางคนกำลังค้นคว้าข้อมูลเพื่อทำวิจัยเรื่องน้ำท่วมอยู่ดี ๆ เมื่อพบข้อมูลที่น่าสนใจเกี่ยวกับเรื่องภัยแล้ง ก็ลืมนัดมุ่งหมายเดิมของเขาไปเสียเวลาอ่านข้อมูลเรื่องภัยแล้งซึ่งออกนอกทางไปเลย นี้เรียกว่าไม่มีปถมมนสิการ

๓) การณมนสิการ (คิดมีเหตุผล) หมายถึง การคิดจากเหตุโยงไปหาผล (ซัมมัญญุตตา) และการคิดจากผลสาวกลับไปหาเหตุ (อัตถัญญุตตา) การคิดแบบนี้จะทำให้กับบริหารเป็นคนรู้เท่าทันเหตุการณ์ เมื่อจะสั่งการแต่ละครั้ง ต้องคาดได้ว่าผลอะไรจะตามมา หรือเมื่อเห็นความผิดปกติเกิดขึ้นในองค์กร ต้องสามารถบอกได้ว่ามาจากสาเหตุอะไร นอกจากนั้น นักบริหารต้องไม่กลัวความล้มเหลว อันที่จริงความล้มเหลวไม่มี สิ่งที่เราเรียกว่าความล้มเหลวนั้นแท้จริงคือวิบาก หรือผลของกรรมที่ไม่ดี ถ้าเราอยากประสบความสำเร็จ ครั้งต่อไปเราต้องทำกรรมคือเหตุที่ดีแล้ววิบากหรือผลที่ดีก็จะตามมา

๔) อุปาทกมนสิการ (คิดเป็นกุศล) หมายถึง การคิดสร้างสรรค์ (Creative thinking) คือคิดให้มีความหวังและกำลังใจในการทำงาน เมื่อเห็นหรือได้ยินอะไรมาที่เก็บมาปรับใช้ประโยชน์ในหน่วยงานของตนดังที่ ขงจื้อ กล่าวว่า “เมื่อข้าพเจ้าเห็นคนสองคนเดินมา คนหนึ่งเป็นคนดี อีกคนหนึ่งเป็นคนเลว คนทั้งสองเป็นครูของข้าพเจ้าได้เท่ากัน เมื่อเห็นคนดี ข้าพเจ้าพยายามเอาอย่างเขา เมื่อเห็นคนเลวข้าพเจ้าพยายามไม่เอาอย่างเขา” คนที่คิดสร้างสรรค์จะรู้จักแสวงหาประโยชน์แม้จากสิ่งที่ไม่ดีเหมือนไม่มีประโยชน์ เขาหาสาระแม้เรื่องที่ได้ดูไร้สาระ เขาเห็นความงามในความน่าชัง ดังคำประพันธ์ที่ว่า “ศิลปินอย่าดูหมิ่นศิลปะ กองขยะดูให้ดีก็มีศิลป์”^{๑๑๕}

^{๑๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙.

^{๑๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑.

(๓) ภาวนามยปัญญา หมายถึง ความรอบรู้ที่เกิดโดยประสบการณ์จากภาคปฏิบัติ หรือลงมือทำจริง ๆ สุตมยปัญญา ทำให้นักบริหารได้ข้อมูลใหม่ จินตามยปัญญา ทำให้ได้ ความคิดดี ส่วนภาวนามยปัญญา ทำให้มีผลงานเป็นรูปธรรม นักบริหารบางคนมีความรู้และ ความคิดดีแต่ไม่มีผลงาน เพราะไม่ยอมลงมือทำตามความคิด ส่วนบางคนมีความรู้ดี แต่ไม่สามารถนำความรู้ออกมาใช้ทันเวลาที่ คนเหล่านี้ขาดความชำนาญในการปฏิบัติ^{๑๑๖}

คนมีความคิดแปลกใหม่ดีมีกำลัง แต่ไม่ยอมนำความคิดนั้นไปปฏิบัติ เขาจึงไม่มี ภาวนามยปัญญา ที่เป็นเช่นนั้นเพราะว่า เขาขาดกำลังใจในการปฏิบัติ คือ วิริยพละ

๒) วิริยพละ หมายถึง มีกำลังแห่งความเพียรมาก ความเพียร หรือความขยัน คนมี ความขยันต้องมีกำลังใจเข้มแข็ง อาจกล่าวได้ว่า วิริยพละ ก็คือ กำลังใจ ต้องคู่กับกำลังปัญญา เสมอ คนมีกำลังใจ แต่ไม่มีกำลังปัญญาจะเป็นคนบ้าบิ่น คนมีกำลังปัญญา แต่ไม่มีกำลังใจก็เป็น คนขลาด คนที่มีทั้งกำลังปัญญาและกำลังใจจึงเป็นคนกล้าหาญ นักบริหารที่มีกำลังปัญญา แต่ ขาดกำลังใจมักถอยนโยบายหลบภัยหนีปัญหา เหมือนนักมวยที่เอาแต่ถอยตลอด ๑๒ ยก แม้ว่า คู่ต่อสู้เปลืองพลังเขาก็ไม่กล้าใช้หมัดเด็ดกับคู่ต่อสู้ คนดูเบียดูนักมวยประเภทหนีลูกเดียวฉันใด ประชาชนก็เบียดูผู้บริหารที่เอาแต่หลบภัยหนีปัญหา ฉะนั้น นักมวยที่น่าสนใจ คือ นักมวยที่มีทั้ง ชั้นเชิง และหมัดหนักพอที่จะเก็บคู่ต่อสู้ นักบริหารที่ดีก็ควรเป็นเช่นนั้น ต้องมีชั้นเชิง คือกำลัง ปัญญา และมีหมัดหนักคือกำลังใจ รวมทั้งสองอย่างเข้าด้วยกันเรียกว่า ความกล้าหาญ

วิริยพละ หมายถึง เป็นคนกล้าตัดสินใจ กล้าได้ กล้าเสีย ไม่กลัวความยากลำบาก ที่รอคอยอยู่เบื้องหน้า เขาจะถือคติว่า “ล้มเพราะก้าวไปข้างหน้า ดีกว่ายืนเตะท่าอยู่กับที่”^{๑๑๗} ใครที่ไม่ก้าวเดินไปข้างหน้า จะกลายเป็นคนล่าหลัง เพราะคนอื่น ๆ ได้แซงขึ้นหน้าไปหมด นัก บริหารต้องกล้าลองผิดลองถูก ถ้าทำผิดพลาดก็ถือว่า ผิดเป็นครู ใครที่ถนอมตัวจนไม่กล้าทำ อะไรเลยจัดเป็นคนขลาด เขาควรฟังคำเตือนของนโปเลียนนหาราชที่ว่า “คนที่ไม่ทำอะไรผิดคือ คนที่ไม่ทำอะไรเลย”^{๑๑๘} ผู้ทำการใหญ่ย่อมต้องเจออุปสรรค เหมือนต้นไม้สูงใหญ่มักเจอลมแรง นักบริหารต้องกล้าจับโครงการใหญ่ หรืองานใหญ่ ถือคติว่า “คนสร้างงาน งานก็สร้างคน” ถ้า ขยันทำงานยาก ๆ ความชำนาญก็ตามมา คนที่ผ่านร้อนผ่านหนาวมามากจะฉลาด และแกร่งขึ้น ดังนั้น นักบริหารจะต้องไม่หลบเลี่ยงหน้าที่ที่ลำบากยากเย็น ถือภาษิตที่ว่า “ว่าวขึ้นสูงเพราะมี ลมต้าน คนจะขึ้นสูงเพราะเผชิญอุปสรรค”^{๑๑๙}

วิริยะ หรือความขยันมี ๒ ประเภท คือ

^{๑๑๖} พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตโต), คุณธรรมสำหรับนักบริหาร, หน้า ๒๑.

^{๑๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓.

^{๑๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔.

^{๑๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕.

๑. สสังขาริกวิริยะ ความขยันที่ต้องมีคนอื่นปลุกใจหรือมีสถานการณ์บังคับ ถ้าไม่มีคนมาปลุก หรือบีบบังคับ บางคนก็หมดกำลังใจและไม่ยอมทำอะไรต่อไป

๒. อสังขาริกวิริยะ ความขยันเกิดจากการปลุกใจตนเอง แม้คนอื่นจะหมดกำลังใจ ล้มเลิกการทำงานไปแล้ว แต่คนที่สามารถปลุกใจตนเองจะลุกขึ้นสู้ต่อไป ในฐานะผู้นำคนอื่น นักบริหารต้องมีอสังขาริกวิริยะ คือไม่ยอมแพ้ง่ายๆ เมื่อเผชิญอุปสรรค เขาต้องปลุกใจตนเอง และปลุกระดมคนอื่นให้ทำงานต่อไป ถ้าหวัชบวณยอมแพ้เสียคนเดียว องค์กรทั้งหมดก็สิ้นฤทธิ์ เหตุนั้นพระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า “วายเมเถว ปุริโส อตถสุส นิปปทา เกิดเป็นคนต้องพยายามรำไป จนกว่าจะได้สิ่งที่ปรารถนา”^{๑๒๐} แน่หนอว่าคนทำการใหญ่ บางครั้งทานแรงต้านไม่ไหว ก็ต้องถอยบ้าง แต่เป็นการถอยตั้งหลักแล้วค่อยลุกคืบหน้าไปใหม่ ถ้าจำเป็นต้องชวนเซกัประคองตัวไว้อย่าให้ล้ม ถ้าหากต้องล้มลงไป จงลุกขึ้นมาอีกและอย่าลุกขึ้นมาเมื่อเปล่า คือหากต้องพ่ายแพ้ ผิดหวังต้องหาบทเรียนจากความผิดพลาดในอดีต เมื่อกลับคืนสังเวียนอีกครั้ง เขาต้องฉลาดกว่าเก่า สุขุมกว่าเก่า และเข้มแข็งกว่าเก่า

คนที่จะประสบความสำเร็จต้องเป็นคนพากเพียรอย่างหนัก ข้อสำคัญเขาต้องพากเพียรเพื่อบรรลุถึงเป้าหมายที่ดี ความสำเร็จรวมทั้งชื่อเสียงเกียรติยศจึงคงทนถาวร นักบริหารต้องมี ๓ ภาระข้อที่ ๓ คือ อนุวัชชพละ

๓) อนุวัชชพละ มีกำลังแห่งการงานที่ไม่มีโทษ หรือข้อเสียหาย หมายถึง นักบริหารต้องปฏิบัติหน้าที่ด้วยความซื่อสัตย์ ด้วยความสุจริต หรือความบริสุทธิ์ ไม่มีความบกพร่องเสียหายอันเกิดจากการประกอบอาชีพ ดังพุทธพจน์ว่า “ธมฺมญฺเจ สฺวจริตฺตํ บุคฺคคฺลควรปฏิปัตติธรรม (หน้าที่) ให้สุจริต”^{๑๒๑}

การงานปลอดอบายมุขจะไม่มีรูรั่ว ในชีวิต และไม่มี ความจำเป็นที่เขาต้องทุจริตคอร์รัปชั่น เมื่อตนเองเป็นคนซื่อมีสะอาด เขายอมควบคุมผู้อื่นให้สุจริตต่อหน้าที่ นักบริหารที่มีผลเต็มตัวจะไม่กล้าตำหนิหรือลงโทษใคร นักบริหารต้องถนอมตัวด้วยศีล ๕ และหลีกเลี่ยงอบายมุข นักบริหารผู้ประพฤติธรรมดำรงมั่นในความสุจริตเช่นนั้นย่อมเป็นแบบอย่างที่ดีสำหรับผู้ร่วมงาน เมื่อมีผู้นำที่ดี คนดีอื่นๆ ในองค์กร ย่อมมีกำลังใจ และคนชั่วไม่กล้าทำชั่ว พระพุทธเจ้าตรัสว่า “คุณุญฺเจ ตรมานานํ อุชฺชํ คจฺจติ ปุญฺคโว แปลว่า เมื่อฝูงโคข้ามแม่น้ำ ถ้าโคหัวโจกข้ามไปตรง ลูกฝูงก็จะข้ามไปตรงตาม ถ้าหัวโจกข้ามคดไปคดมา ลูกฝูงก็จะข้ามคดไปคดมาเช่นเดียวกับสังคมหรือประเทศชาติ ถ้าผู้นำประพฤติธรรม ผู้ตามก็จะประพฤติธรรมตาม ถ้าผู้นำไม่ประพฤติธรรม ผู้ตามก็จะไม่ประพฤติธรรม”^{๑๒๒}

^{๑๒๐} พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตโต), คุณธรรมสำหรับนักบริหาร, หน้า ๒๕.

^{๑๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗.

^{๑๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘.

๔) สังคหผละ^{๑๒๓} แปลว่า มีกำลังแห่งการสงเคราะห์ หรือมนุษยสัมพันธ์ซึ่งเป็นธรรมที่สำคัญมากสำหรับนักบริหารผู้ทำงานให้สำเร็จได้ด้วยการใช้ผู้อื่น ถ้านักบริหารบกพร่องเรื่องมนุษยสัมพันธ์ก็จะมีคนมาช่วยทำงาน เมื่อไม่มีใครช่วยทำงานก็เป็นนักบริหารไม่ได้ พระพุทธเจ้าทรงสอนหลักการสร้างมนุษยสัมพันธ์ไว้ เรียกว่า สังคหวัตถุ หมายถึง วิธีผูกใจคน พระองค์ตรัสว่า รถม้าแล่นไปได้ เพราะมีลี้มสลักคอยตริงส่วนประกอบต่างๆ ของรถม้าเข้าด้วยกันฉันใด คนในสังคมก็ฉันนั้น คือ รวมกันเป็นกลุ่มหรือองค์กรได้ก็เพราะลี้มสลักทำหน้าที่เป็นกาวใจเชื่อมประสานคนทั้งหลายเข้าด้วยกัน ลี้มสลักดังกล่าว ก็คือ การยึดเหนี่ยวจิตใจของคนไว้ ด้วยการสงเคราะห์ด้วยวิธีการต่างๆ เรียกว่า สังคหวัตถุ

๒.๘ สังคหวัตถุ ๔^{๑๒๔}

สังคหวัตถุ การยึดเหนี่ยวจิตใจของคนไว้ด้วยการสงเคราะห์ ดุลลิมสลักที่ทำหน้าที่เป็นกาวใจเชื่อมประสานคนทั้งหลายเข้าด้วยกัน ลี้มสลักดังกล่าวมี ๔ ประการ ดังนี้

๑. ทาน หมายถึง การให้ (โอบอ้อมอารี) นักบริหารที่ดีต้องมีน้ำใจรู้จักการแบ่งปัน การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่สิ่งของแก่บุคคลอื่น ด้วยเห็นว่าสิ่งของที่ตนเสียสละไปนั้นจะเป็นประโยชน์แก่ผู้รับ เป็นการแสดงความมีน้ำใจและการยึดเหนี่ยวจิตใจของมิตรสหายบริวารไว้ได้ ดังพุทธพจน์ที่ยกมาเป็นตัวอย่างนี้ “ททมาโน ปิโย โหติ ผู้ให้ย่อมเป็นที่รัก”^{๑๒๕} “ทท มิตตานิ คนุถติ ผู้ให้ย่อมผูกมิตรไว้ได้”^{๑๒๖} ผู้มีความตระหนี่นั้น ไม่สามารถที่จะผูกมิตรหรือยึดเหนี่ยวจิตใจของมิตรและบริวารไว้ได้ การทำทานจะไม่สูญเปล่า ผู้ให้สิ่งที่ดีย่อมได้รับสิ่งที่ดีตอบแทน ดังบาลีว่า “มนาปทายี ลภเต มนปํ ผู้ให้สิ่งที่น่าพอใจย่อมได้รับสิ่งที่น่าพอใจ”

นักบริหารอาจให้ทานได้ ๓ วิธี^{๑๒๗} คือ

ก. อามิสทาน หมายถึง การให้สิ่งของแก่เพื่อนร่วมงานและผู้ใต้บังคับบัญชา โดยเฉพาะการให้เพื่อผูกใจนี้สำคัญมากในยามที่เขาตกต่ำ หรือมีความเดือดร้อน ดังภาษิตอังกฤษที่ว่า “เพื่อนแท้คือเพื่อนที่ช่วยเหลือในยามตกยาก” การให้รางวัลหรือขึ้นเงินเดือนก็จัดเข้าในอามิสทาน

^{๑๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐.

^{๑๒๔} อัง.นวก. (ไทย) ๒๓/๕๑/๔๓๙., พระเมธีธรรมมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตโต), คุณธรรมสำหรับนักบริหาร, หน้า ๓๐.

^{๑๒๕} ธรรมรักษา, พระไตรปิฎกฉบับสุภาสิต, (กรุงเทพมหานคร : รุ่งแสงการพิมพ์, ๒๕๓๒), หน้า ๒๐๘.

^{๑๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๘.

^{๑๒๗} พระเมธีธรรมมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตโต), คุณธรรมสำหรับนักบริหาร, หน้า ๓๑.

ข. วิทยาทานหรือธรรมทาน หมายถึง การให้คำแนะนำ หรือสอนวิธีทำงานที่ถูกต้อง รวมถึงการจัดหลักสูตรพัฒนาบุคลากรหรือส่งไปศึกษาและดูงาน

ค. อภัยทาน หมายถึง การให้อภัยเมื่อเกิดข้อผิดพลาดในการทำงานหรือล่วงเกินซึ่งกันและกัน การให้อภัยไม่ทำให้ผู้คนต้องสูญเสียอะไร เป็นการลงทุนราคาถูก แต่ได้ผลตอบแทนราคาสูงนั่นคือ ได้มิตรภาพกลับคืนมาและมีคนสนองงานเพิ่มขึ้นอีกคนหนึ่ง ดังภาษิตจีนว่า “มีมิตร ๕๐๐ คนนับว่ายังน้อยเกินไป มีศัตรู ๑ คนนับว่ามากเกินไป”^{๑๒๘} อับราฮัม ลินคอล์นกล่าวว่า “วิธีทำลายศัตรูที่ดีที่สุดคือเปลี่ยนศัตรูให้เป็นมิตร” เราจะทำอย่างนั้นได้ ก็ต่อเมื่อเรารู้จักให้อภัย^{๑๒๙}

๒. ปิยวาจา หมายถึง การพูดถ้อยคำไพเราะอ่อนหวาน (วจีไพเราะ) นักบริหารที่ดีจะรู้จักผูกใจคนด้วยคำอ่อนหวาน คำพูดหยาบกระด้างผูกใจใครไว้ไม่ได้ ตามปกติคนเราจะมัดสิ่งของต้องใช้ของอ่อน เช่น เชือก หรือลวดมัด ในทำนองเดียวกัน เราจะมัดใจคนได้ก็ด้วยคำอ่อนหวาน การมีวาจาเป็นที่รัก เป็นที่ดูดีมีจิตใจของผู้ฟัง มีวาจาสุภาพอ่อนหวานชวนฟัง เป็นวาจาที่ไม่หยาบคายและเป็นวาจาที่ก่อให้เกิดประโยชน์ ซึ่งการมีปิยวาจามีความสำคัญเป็นอย่างมากในการผูกมิตรหรือรักษาน้ำใจมิตร ดังพุทธภาษิตว่า “เปี่ยมยศชญาจสงคหา คำพูดดี คือเครื่องยึดเหนี่ยวใจคน”^{๑๓๐}

๓. อุตถจริยา หมายถึง การทำตัวให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น (สงเคราะห์ประชาชน) การประพฤติตนเป็นประโยชน์ เช่น การช่วยเหลือผู้อื่นในเวลาที่เขาจำเป็นไม่เป็นคนนิ่งดูตายในเมื่อตนเองมีกำลังความสามารถที่พอจะช่วยเหลือได้ ในการผูกพันสมัครสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศก็เช่นเดียวกัน จะต้องเป็นที่รู้จักให้การช่วยเหลือในเวลาที่เหมาะสมช่วยเหลือ ดังพุทธภาษิตความว่า “อุตถจริยา จ สงคหา แปลว่า การทำประโยชน์แก่ส่วนรวมคือเครื่องยึดเหนี่ยวใจคน นักบริหารทำอุตถจริยาได้หลายวิธี เช่น บริการช่วยเหลือยามเขาป่วยไข้หรือเป็นประธานในงานพิธีของผู้ไต่บั๊งคับบัญชา

๔. สมานัตตตา หมายถึง การวางตัวสม่ำเสมอ (วางตนพอดี) ความเป็นผู้มีตนเสมอต้นเสมอปลาย ไม่คบมิตรเพราะเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน มิใช่ว่าเมื่อเห็นว่ามีมิตรหมดประโยชน์แล้วก็ห่างเหินเลิกคบไป เมื่อนักบริหารไม่ทอดทิ้งผู้ร่วมงานทั้งหลาย เขาจึงสามารถสร้างทีมงานขึ้นมาได้ นั่นคือ ถ้อยคำที่ว่า “มีทุกข์ร่วมทุกข์ มีสุขร่วมสุข” นักบริหารต้องกล้ารับผิดชอบในผลการตัดสินใจของตน ถ้าผลเสียตกมาถึง ผู้ปฏิบัติตามคำสั่งของตน นักบริหารต้องออกมา

^{๑๒๘} พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตโต), คุณธรรมสำหรับนักบริหาร, หน้า ๓๑.

^{๑๒๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒.

^{๑๓๐} อ่างแล้ว.

ปกป้องคนนั้นไม่ใช่หนีเอาตัวรอดตามลำพัง ตัวอย่างคนที่มีสมานัตตตาก็คือ คนที่เป็น “เพื่อนตาย”^{๑๓๑}

^{๑๓๑} พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตโต), คุณธรรมสำหรับนักบริหาร, หน้า ๓๑.

๒.๙. สรุป

พุทธธรรม คำสอนของพระพุทธเจ้า อันปรากฏในพระไตรปิฎกนั้น สามารถเลือกใช้ได้ตามสถานการณ์ หรือตามอาการ ตามที่มวลมนุษยโลกอันมีปัญญาน้อย มีกิเลสมาก ยังอยู่ในความมืดบอด คำสอนเปรียบเป็นแสงสว่าง หรือยารักษาโรคที่มีประสิทธิภาพอย่างไม่มีสิ่งใดเสมอเหมือน คำสอนที่บุคคลทั่วไป ที่เรียกว่า ผู้ครองเรือน หรือ คฤหัสถ์ สำหรับการดำเนินชีวิต คงต้องประสบปัญหามากมายสุดจะนับถ้วน แต่หากบุคคลทั่วไปจะใช้ธรรมเพื่อนำมาปฏิบัติให้สอดคล้องกับจุดหมายของตน ด้วยประยุกต์เพื่อแก้ไขปัญหาที่ประสบอยู่เป็นทุกข์ ย่อมเกิดความสุขเพราะเกิดความรู้เข้าใจต่อปัญหาต่างๆ ด้วยปัญญารู้ฝึกฝนตนจากพุทธธรรมที่เลือกนำมาใช้ปฏิบัติ

จากการศึกษาค้นคว้าดังกล่าว พบว่า การดำเนินชีวิตของรัฐบุรุษอาวุโสปรีดีพนมยงค์ ได้นำหลักพุทธธรรมมาใช้ในการดำเนินชีวิตมากมายตามบทบาทต่างๆ อันเป็นประโยชน์มาก จึงนำพุทธธรรมสำหรับผู้ครองเรือนที่สามารถนำมาปฏิบัติให้ประสบความสำเร็จ หรือเมื่อพบความเปลี่ยนแปลงในการดำเนินชีวิต ด้วยสภาพแวดล้อมที่เกิดจากปัจจัยภายนอก ซึ่งไม่สามารถคาดหมาย หรือไม่สามารถควบคุมได้ ท่านๆ ผู้นี้ดำรงชีวิตต้องควบคุมภาวะจิตใจ เพื่อรู้เท่าทันธรรมชาติในการดำรงชีวิตด้วยปัญญา ดังคำกล่าวที่ว่า “ธรรมย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม”

บทที่ ๓

การใช้หลักพุทธธรรมในการดำเนินชีวิตของรัฐบาลอาวุโสปรกติ พนมยงค์

๓.๑ การปฏิบัติตามหลักพุทธธรรมสำหรับการดำเนินชีวิตของรัฐบาลอาวุโสปรกติ พนมยงค์

รัฐบาลอาวุโสปรกติ พนมยงค์ เป็นพุทธศาสนิกชนที่แท้ ท่านให้ความสำคัญต่อพระพุทธศาสนาในทุกด้านโดยเฉพาะศึกษาและปฏิบัติตามหลักพุทธธรรม ท่านให้การส่งเสริมและสนับสนุนกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาอย่างมาก ตลอดจนการปกป้องพระพุทธศาสนา การทำหน้าที่ตามบทบาททางสังคมมากมาย และการที่ท่านเป็นชาวพุทธที่ดี ทำให้รัฐบาลอาวุโสปรกติ พนมยงค์ มีบทบาทต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมประเทศไทยอย่างมากมาย รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงในชีวิตของท่านด้วย และการดำเนินชีวิตด้วยการนำพุทธธรรมมาปฏิบัติในชีวิตประจำวันอย่างยิ่งยวด

บทบาท หมายถึง การทำหน้าที่ที่กำหนดไว้^๑ บทบาท จึงเป็นการทำหน้าที่ของตนเอง มีหน้าที่อย่างไรก็ทำบทบาทตามหน้าที่นั้น บุคคลคนเดียวมีหลายบทบาท และในทางสังคมวิทยาถือว่าบทบาทมีความสัมพันธ์กับสถานภาพ เพราะบุคคลจะแสดงบทบาทได้ต้องมีสถานภาพ สถานภาพนั้นอาจได้มาตั้งแต่กำเนิดหรือได้มาภายหลังก็ได้ สถานภาพ คือตำแหน่งของบุคคลในสังคมที่จะได้จากการเป็นสมาชิกของสังคม สถานภาพจะกำหนดสิทธิและหน้าที่ของบุคคลที่มีต่อผู้อื่น ทั้งนี้เพื่อให้การติดต่อสัมพันธ์กันทางสังคมเป็นไปอย่างมีระเบียบแบบแผน บุคคลผู้หนึ่ง อาจจะมีหลายสถานภาพ เมื่อบุคคลมีสถานภาพใดย่อมเป็นที่คาดหวังของบุคคลอื่นว่าต้องทำหน้าที่ของตน ที่กำหนดไว้ในสถานภาพนั้น การที่บุคคลปฏิบัติตนตามสิทธิและหน้าที่ของสถานภาพที่ตัวเองมีอยู่เรียกว่า “การแสดงบทบาท” ดังนั้น บทบาท จึงเป็นสิ่งที่ขึ้นอยู่กับสถานภาพเสมอ ดังที่ รัฐบาลอาวุโสปรกติ พนมยงค์ ได้ปฏิบัติตามหลักพุทธธรรมในการดำเนินชีวิตมาใช้ในแต่ละบทบาทของตนได้เป็นอย่างดี ดังนี้

^๑ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร: ศิริวัฒนอินเตอร์พรีนท์, ๒๕๔๒), หน้า ๖๐๒.

๓.๑.๑ บทบาทนักการเมือง

รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ กำเนิดในตระกูลชาวนาที่ปฏิบัติตามหลักพุทธธรรมในการดำเนินชีวิตและพัฒนาตนจนถึงระดับผู้นำประเทศ เป็นที่ยอมรับของคนไทยและนานาชาติประเทศด้วยการใช้ความรู้ความสามารถของตนที่ได้ศึกษามาเป็นอย่างดี เนื่องจากเป็นคนมีวิริยะอุสาหะ อีกทั้งท่านมีปัญญาดี จึงทำให้ท่านเป็นคนมีผลการเรียนดีเยี่ยม^๒

ดังนั้นท่านจึงได้รับทุนรัฐบาลไทยไปศึกษาต่อ ณ ประเทศฝรั่งเศส ในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๐ ระหว่างที่ศึกษาอยู่ที่กรุงปารีส ท่านและนักเรียนไทยพร้อมทั้งข้าราชการไทยอีกหกท่าน ได้เป็นแกนนำคณะราษฎรในการจัดประชุมครั้งประวัติศาสตร์ขึ้น พวกเขาได้ตั้งปณิธานร่วมกันในอันที่จะเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชไปสู่อำนาจอธิปไตยที่อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ คณะดังกล่าวได้เลือกท่านเป็นผู้นำชั่วคราว

เมื่อกลับประเทศไทย ท่านได้เข้ารับราชการในกระทรวงยุติธรรม ตำแหน่งผู้ช่วยผู้พิพากษา ต่อมา ได้เป็นผู้ช่วยเลขาธิการกรมร่างกฎหมาย ในขณะที่เดียวกัน ท่านได้ตั้งโรงพิมพ์ตำราและเอกสารด้านกฎหมาย ทั้งยังได้เป็นอาจารย์ผู้สอนที่โรงเรียนกฎหมายของกระทรวงยุติธรรมอีกด้วย กระนั้น ความใฝ่ฝันในการพัฒนาทางการเมือง สังคมและเศรษฐกิจของประเทศยังไม่อาจลง การอภิวัฒน์ในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ ทำให้ท่านได้โอกาสดำเนินการตามวิสัยทัศน์ เพื่อให้เกิดสังคมที่ดั่งใจและยุติธรรมกว่าเดิม

วันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ คณะราษฎรอันประกอบด้วยข้าราชการนายทหาร และราษฎรสามัญได้ยึดอำนาจจากรัฐบาลอย่างรวดเร็วและปราศจากการสูญเสียเลือดเนื้อ เปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชไปสู่อำนาจอธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญและประกาศใช้รัฐธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว ฉบับ ๒๗ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๗๕ เป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศ ท่านเป็นผู้นำฝ่ายพลเรือนแห่งคณะราษฎรได้ร่างรัฐธรรมนูญการปกครองฉบับดังกล่าว และนำมาใช้เป็นพื้นฐานในการร่างรัฐธรรมนูญฉบับต่อมา รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม ฉบับ ๑๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ ได้วางรากฐานที่หนักแน่นสำหรับการเติบโตและพัฒนาการด้านประชาธิปไตย มีสาระสำคัญต่อสังคมและวัฒนธรรมการเมืองไทย ๒ ประการ คือ ๑) อำนาจอธิปไตยต้องตกแก่ปวงชนชาวสยาม ๒) กำหนดให้แยกอำนาจนิติบัญญัติ อำนาจบริหาร และอำนาจตุลาการออกจากกันอย่างชัดเจน จึงเป็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอำนาจทั้งหมดของประเทศสยาม

^๒ พระฉานพิทย สุระศักดิ์, “นายปรีดี พนมยงค์ : แนวความคิดและบทบาททางพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (คณะศิลปศาสตร์ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๐).

ในระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๕ – พ.ศ. ๒๔๙๐ ท่านได้ดำรงตำแหน่งทางการเมืองที่สำคัญหลายตำแหน่ง อาทิ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ และนายกรัฐมนตรี ท่านเพียรพยายามที่จะดำเนินหลักการ สันติภาพ เอกราช ประชาธิปไตย และความยุติธรรมในสังคมของคณะราษฎรให้เป็นจริงขึ้น^๓

ท่านเป็นเอกลักษณ์ของนักการเมืองในด้านความซื่อสัตย์สุจริต ทำงานด้วยความซื่อสัตย์เพื่อประเทศชาติ เพื่อประโยชน์ของประชาชนด้วยดีเสมอมา เป็นที่ประจักษ์แก่คนทั่วไป ท่านกล่าวว่า “ข้าพเจ้าเคารพในความซื่อสัตย์สุจริต ซึ่งมีตัวอย่างอยู่มากหลายที่ผู้ซื่อสัตย์เหล่านี้ได้ร่วมกิจกรรมรับใช้ชาติกับข้าพเจ้า”^๔

ท่านจะตำหนิผู้ที่ชอบอ้างความซื่อสัตย์โดยเฉพาะกับสถาบันชาติและพระมหากษัตริย์ แต่ในความเป็นจริง เป็นเพียงการแสดงออกภายนอกเท่านั้นว่าซื่อสัตย์ แต่ภายในใจกลับมีแต่ความคิดเอาประโยชน์มาเป็นของตน ครั้งหนึ่ง ท่านกล่าวในที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎร ว่า “ท่านสมาชิกทั้งหลายคงจะใช้สิทธิของท่านด้วยความบริสุทธิ์ใจและอาศัยกฎหมายและศีลธรรม ความสุจริตเป็นหลักในการส่งเสริมรักษาประชาธิปไตย”^๕ หมายความว่า สภาผู้แทนราษฎรควรใช้สิทธิของตนเองตามระบอบประชาธิปไตย มีความซื่อสัตย์สุจริต ไม่ผิดต่อกฎหมาย การประพฤติตนโดยสุจริตของนักการเมือง จึงเป็นการส่งเสริมและรักษาไว้ซึ่งประชาธิปไตย

เมื่อครั้งที่ท่านต้องถูกเชิญให้ออกนอกประเทศสยามระยะหนึ่งหลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครองเพียงปีเดียว เนื่องจากการนำเสนอเค้าโครงเศรษฐกิจแห่งชาติซึ่งถูกมองว่า มีลักษณะคล้ายกับโครงการเศรษฐกิจแบบของประเทศคอมมิวนิสต์ (ซึ่งในปัจจุบันปรากฏชัดแล้วว่าเป็นการใส่ร้ายทั้งสิ้น) เมื่อเหตุการณ์กลับสู่ภาวะปกติ ท่านได้รับเชิญให้กลับประเทศ เมื่อท่านนั่งเรือมาถึงท่าหน้าวังบางขุนพรหม มีประชาชนมารอต้อนรับจำนวนมาก ทันทีที่ ท่านก้าวขึ้นสู่ท่าหน้า ท่านยกมือไหว้ทุกคนที่มาให้การต้อนรับพร้อมกับปรารภกับตัวเองว่า “เราจะรับใช้ชาติและราษฎรด้วยความซื่อสัตย์สุจริตไปจนกว่าชีวิตจะหาไม่”^๖

^๓ ดร.บุหงา วัฒนนะ, ๑๐๐ ปี ชาตกาล รัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ : ปุชนิยมบุคคลของโลก, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิพิธการพิมพ์, ๒๕๔๓), หน้า ๓-๔.

^๔ ปรีดี พนมยงค์, คำปราศรัยสุนทรพจน์ของรัฐมนตรีอาวุโส ปรีดี พนมยงค์และบางเรื่องเกี่ยวกับขบวนการเสรีไทย, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนสามัญนิติบุคคล สหประชาพาณิชย์, ๒๕๑๗), หน้า ๑๑.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒.

^๖ สุพจน์ ตานตระกูล, ปรีดี พนมยงค์กับการอภิวัฒน์, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๗), หน้า ๗๓-๗๔.

การยืนยันเรื่องความซื่อสัตย์สุจริตในการทำงานเพื่อชาติและราษฎรของท่าน ได้ปรากฏเป็นที่ประจักษ์แก่คนทั่วไป คือการได้รับโปรดเกล้าฯ จากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว อานันทมหิดล (รัชกาลที่ ๘ แห่งราชวงศ์จักรี) ให้ดำรงตำแหน่งรัฐบุรุษอาวุโส มีหน้าที่ในการรักษาข้อราชการแผ่นดินเพื่อความวัฒนาถาวรสืบไป ในช่วงที่รับราชการการเมืองเป็นผู้นำรัฐบาล ดังที่พระภัทรมุนีแห่งวัดทองนพคุณได้กล่าวยกย่อง ท่านว่า “ท่านรัฐบุรุษอาวุโสมีความซื่อสัตย์สุจริต มีความจงรักภักดีต่อประเทศชาติ จนเป็นที่ยกย่องยอมรับนับถือทั่วไปทั้งในประเทศไทยและต่างประเทศ”^๗

ต่อข้อซักถามของนักศึกษาไทยในอังกฤษถาม ท่านว่าประสงค์จะกลับมาประเทศไทยหรือไม่ ท่านตอบว่า “อยากกลับประเทศไทย เพราะเป็นบ้านเกิดของตนและหากมีโอกาสรับใช้บ้านเมืองก็จะยินดีและรับใช้ด้วยความซื่อสัตย์สุจริตเพื่อประชาชนคนไทย” คำพูดดังกล่าวของท่านเป็นการยืนยันการทำงานที่ต้องการช่วยเหลือประเทศชาติและราษฎรด้วยความซื่อสัตย์จริง^๘ คนที่ไม่ซื่อสัตย์ แม้จะเป็นคนเก่งที่มีความรู้ความสามารถก็ถือว่าเป็นคนไม่ดี ท่านได้ตำหนินักศึกษากลุ่มหนึ่งที่ไปเรียนในต่างประเทศ ที่สามารถหลบซ่อนจำหนายตัวได้โดยไม่ต้องจ่ายค่าโดยสารรถไฟ ซึ่งท่านเห็นว่า เป็นการกระทำที่ไม่ดีไม่ถูกต้องและไม่ควรนำบุคคลดังกล่าวนี้เข้ามาในบ้าน^๙

ความซื่อสัตย์อีกประการหนึ่งคือ การรักษาคำพูดของตนเองที่ได้พูดไว้กับบุคคลอื่น เมื่อครั้งที่ ท่านทำงานร่วมกับสมาชิกขบวนการเสรีไทยเพื่อต่อต้านญี่ปุ่นในระหว่างสงครามโลกครั้งที่สอง หม่อมเจ้าศุภสวัสดิ์ฯ (ท่านชื่น) ได้ขอเข้าร่วมงานด้วย ทำให้เป็นที่สงสัยต่อฝ่ายสัมพันธมิตรและคนอื่นที่ทำงานร่วมกันเพราะหม่อมเจ้าศุภสวัสดิ์ฯ มีญาติถูกจับกุมขังอยู่ที่เรือนจำบางขวาง และที่เกาะตะรุเตาในฐานะนักโทษการเมือง ทำให้ไม่มั่นใจว่าท่านจะมีข้อตกลงหรือต่อรองกับฝ่ายของญี่ปุ่น หรือจอมพล ป.พิบูลสงคราม ก่อนหน้านั้นหรือไม่ เรื่องนี้นายป่วย อังภากร ได้เรียนถาม รัฐบุรุษอาวุโสปริดี พนมยงค์ว่าควรทำอย่างไร ท่านตอบว่า “ผู้ต้องโทษการเมืองอยู่ในตอนนี้นั้น จะต้องหาทางปลดปล่อยให้ได้รับอิสระและจะไม่ปล่อยออกมาจากเรือนจำอย่างเด็ดขาด แต่จะออกกฎหมายนิรโทษกรรมให้ด้วย” ต่อมา เมื่อนายควง อภัยวงศ์เป็น

^๗ พระภัทรมุนี, “ปาฐกถาธรรมเนื่องในงานครบรอบ ๑ ปี แห่งการถึงอสัญกรรมของท่านรัฐบุรุษอาวุโส ปริดี พนมยงค์” ใน พจนาลัยเนื่องในวาระครบรอบ ๘๔ ปี ของรัฐบุรุษอาวุโสปริดี พนมยงค์, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้ง, ๒๕๒๗), หน้า ๒๐.

^๘ สุพจน์ ด้านตระกูล, มรดกปริดี พนมยงค์, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๗), หน้า ๖๒.

^๙ สัมภาษณ์ ดุษฎี พนมยงค์, ๔ พฤษภาคม ๒๕๕๐.

นายกรัฐมนตรีแทน จอมพล ป. แล้ว ท่านจึงนำเรื่องนี้เข้าหารือและก็ได้ทำตามที่ได้พูดไว้กับนายป่วยๆ อันเป็นการทำตามสัจจะที่ได้เคยพูดไว้^{๑๐}

นอกจากนี้ นายวิทยากร เชียงกูลยังได้แสดงทัศนะว่า “นับตั้งแต่รัฐบุรุษอาวุโสปรกติ พนมยงค์เข้าสู่วงการการเมืองและได้รับมอบหมายในหน้าที่สำคัญ ตั้งแต่เป็นมันสมองของคณะราษฎรหรือฐานะรัฐมนตรีมหาดไทย การต่างประเทศ และการคลัง ซึ่งล้วนแต่เป็นตำแหน่งที่มีอิทธิพลและด้วยมันสมองอัจฉริยะอย่างท่าน หากท่านจะใช้อำนาจหน้าที่หาผลประโยชน์ ท่านจะร่ำรวยได้อย่างง่ายดาย แต่ความเป็นจริงปรากฏว่า นับตั้งแต่ท่านเข้าสู่งานการเมืองกลับจกลงจกลง เพราะท่านไม่หาผลประโยชน์เข้าตัว อย่าวว่าแต่ทำเช่นนั้นเลย แม้เพียงคิดท่านไม่เคยแม้แต่จะคิด”^{๑๑}

ตลอดห้วงเวลาแห่งความวุ่นวายทางการเมือง ท่านไม่เคยเสื่อมศรัทธาจากการปลุกฝังวิถีแห่งประชาธิปไตยให้เกิดขึ้น ด้วยความเป็นผู้มีคุณธรรมลึกลึกอยู่ในจิตใจตลอดเวลา ท่านมีความพยายามให้เกิดระบบการปกครองแบบประชาธิปไตยที่เปรียบเสมือนทารกให้เติบโตขึ้นต่อไป ท่านไม่เคยประพฤตินออย่างชนชั้นนำร่วมสมัยกับท่านที่ขาดความจริงใจ ความมั่นใจในระบบการปกครองแบบประชาธิปไตยกับราษฎร ในฐานะนักการเมือง ท่านกล่าวอย่างซาบซึ้งว่า “ระบบเพื่อประโยชน์ของชนจำนวนน้อยจะคงอยู่ชั่วกัลปาวสานไม่ได้ อนาคตจะต้องเป็นของราษฎรซึ่งเป็นพลเมืองส่วนข้างมาก ความยุติธรรมทางสังคมจักถูกกำจัดให้หมดสิ้นไป”^{๑๒}

สรุป รัฐบุรุษอาวุโสปรกติ พนมยงค์ในบทบาทนักการเมืองที่ปฏิบัติตามหลักพุทธธรรมเรื่องความซื่อสัตย์สุจริต ซึ่งเป็นที่ยอมรับนับถือกันอย่างเป็นต้นแบบว่า ท่านเป็นผู้มีสัจจะ แสดงให้เห็นว่าท่านมีสัจจะทั้งต่อตนเองและผู้อื่นด้วยความจริงใจ จนถึงคนในรุ่นปัจจุบันยังกล่าวถึงท่านว่า ท่านเป็นนักการเมืองที่ซื่อสัตย์สุจริตเป็นอันดับที่ ๑ ^{๑๓} ของการทำโพล์ ในฐานะผู้ความจงรักภักดีต่อสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์

^{๑๐} ป่วย อังภากรณ์, คำปราศรัย สุนทรพจน์ของรัฐบุรุษอาวุโสปรกติ พนมยงค์และบางเรื่องเกี่ยวกับขบวนการเสรีไทย, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๗), หน้า ๔๗.

^{๑๑} วิทยากร เชียงกูล, ๑๐๐ ปี ชาตกาล รัฐบุรุษอาวุโส ปรกติ พนมยงค์ : ปุชนิยมบุคคลของโลก, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิชการพิมพ์, ๒๕๔๓), หน้า ๓๔

^{๑๒} รศ.ดร. บุษงา วัฒนะ, ๑๐๐ ปีชาตกาล รัฐบุรุษอาวุโส ปรกติ พนมยงค์ : ปุชนิยมบุคคลของโลก, หน้า ๔.

^{๑๓} ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, “การอภิวัฒน์ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ ถึงรัฐประหาร ๙ พฤศจิกายน ๒๔๗๐”, สารคดี ฉบับพิเศษ, รวบรวมจัดพิมพ์โดย คณะอนุกรรมการฝ่ายจัดทำ หนังสือที่ระลึกงานฉลอง ๑๐๐ ปี รัฐบุรุษอาวุโส รัฐบุรุษอาวุโสปรกติ พนมยงค์, ฉบับเดือนมิถุนายน ๒๕๔๓, หน้า ๖๕.

๓.๑.๒ บทบาทหลักปกครอง

วันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นวันที่ประเทศไทยได้เปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งพระมหากษัตริย์มีพระราชอำนาจเด็ดขาดในการปกครองแผ่นดิน มาเป็นระบอบประชาธิปไตยที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระประมุขอยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญด้วยการยึดอำนาจการปกครองโดยคณะราษฎร โดยการนำของพันเอก พระยาพหลพลพยุหเสนา (พจน์ พหลโยธิน) หัวหน้าคณะราษฎร หลวงประดิษฐมนูธรรม (ปรีดี พนมยงค์) หัวหน้าฝ่ายพลเรือน ประกอบด้วยทหารบก ทหารเรือ พลเรือน เป็นเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ที่สำคัญยิ่งต่อประเทศไทยและประชาชนไทย ที่ทำให้อำนาจอธิปไตยตกเป็นของประชาชนภายใต้รัฐธรรมนูญอันเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศ และก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งทางการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ การศึกษา และวัฒนธรรม อย่างใหญ่หลวง รวมทั้งก่อให้เกิดสถาบันรัฐสภา สถาบันนิติบัญญัติ บริหาร ตุลาการ ตลอดจนมีส่วนร่วมในการเปลี่ยนแปลงสิทธิเสรีภาพของประชาชนขึ้นในระบอบประชาธิปไตยจนถึงปัจจุบัน

รัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ ได้รับแต่งตั้งเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย เมื่อวันที่ ๒๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๖ ซึ่งเป็นกระทรวงแรกที่ ท่านเป็นรัฐมนตรี สมัยนั้นกระทรวงมหาดไทยเป็นกระทรวงที่ใหญ่ที่สุด^{๑๔} มีขอบเขตอำนาจหน้าที่ในการปกครอง สาธารณสุข การบำบัดทุกข์บำรุงสุขราษฎร และบริหารราชการแผ่นดินทั่วประเทศ ท่านจึงมีบทบาทสำคัญอย่างมากในการปรับปรุงและวางโครงสร้างการปกครองและการบริหารราชการแผ่นดิน ให้สอดคล้องกับระบอบประชาธิปไตย

ท่านได้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยจนถึงวันที่ ๙ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๘ และได้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศในคณะรัฐมนตรีที่ พันเอก พระยาพหลพลพยุหเสนาเป็นนายกรัฐมนตรี ต่อมาถึงสามครั้ง (ถึงวันที่ ๒๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๑) และได้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง ในปี พ.ศ. ๒๔๘๑ ในรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม

ต่อมา ในปี พ.ศ. ๒๔๘๒ (ค.ศ. ๑๙๓๙) สงครามในยุโรปเริ่มขึ้น เมื่อเยอรมันเข้ายึดฝรั่งเศสไว้ได้ ดังนั้น ประเทศไทยโดยจอมพล ป.พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรี ได้ถือโอกาสส่งบันทึกถึงรัฐบาลฝรั่งเศส ขอให้มีการปรับปรุงเส้นแบ่งเขตแดนด้านอินโดจีนระหว่างไทยกับฝรั่งเศสโดยถือเอาร่องน้ำในแม่น้ำโขงเป็นเส้นกั้นพรมแดน เพื่อให้เป็นเส้นแบ่งพรมแดนตาม

^{๑๔} สัมผัส ผึ้งประดิษฐ์, “การอภิวัฒน์ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ ถึงรัฐประหาร ๙ พฤศจิกายน ๒๔๙๐”, สารคดี ฉบับพิเศษ, รวบรวมจัดพิมพ์โดย คณะอนุกรรมการฝ่ายจัดทำ หนังสือที่ระลึกงานฉลอง ๑๐๐ ปี รัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์, ฉบับเดือนมิถุนายน ๒๕๔๓, หน้า ๒๖๙.

ธรรมชาติที่ยุติธรรมและเป็นสากลตามหลักกฎหมายระหว่างประเทศ และขอให้ฝรั่งเศสรับรองว่า ถ้าฝรั่งเศสไม่อาจป้องกันหรือรักษาดินแดนอินโดจีนเอาไว้ได้ ก็ขอให้คินลาวและเขมรให้แก่ไทย นโยบายเรียกรื้อดินแดนคินของจอมพล ป.พิบูลสงคราม ได้รับการสนับสนุนเป็นอย่างดีจากประชาชน มีเพียง รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ เท่านั้นที่ไม่เห็นด้วยกับวิธีการนี้ เพราะไม่ใช่สันติวิธีและนำไปสู่การใช้ความรุนแรง ท่านเห็นว่า ช่องทางที่จะได้ดินแดนคินมาก็โดยนำเรื่องขึ้นสู่ศาลโลกหรือศาลยุติธรรมระหว่างประเทศ แต่เมื่อลงมติในสภาก็ไม่ได้รับความเห็นชอบจากสภา ทำให้มติดังกล่าวของท่านตกไป^{๑๕}

กระทั่งในวันที่ ๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๔ ญี่ปุ่นยatraทัพบุกประเทศไทย เพื่อขยายสงครามมหาเอเชียบูรพมายังภูมิภาคแถบนี้ ขณะนั้นรัฐบาลไทยมีจอมพล ป.พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรี ได้ประกาศเป็นพันธมิตรทางการทหารกับญี่ปุ่นว่าด้วย “กติกาสัญญาทางทหารระหว่างไทยกับญี่ปุ่น”^{๑๖} และประกาศสงครามกับสหรัฐอเมริกาและอังกฤษ

รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง ไม่เห็นด้วยและไม่ต้องการทำสนธิสัญญากับญี่ปุ่น ในลักษณะที่เป็นการผูกมัดให้ไทยต้องไปเป็นศัตรูกับฝ่ายสัมพันธมิตร เพราะเมื่อไทยไม่รบกับญี่ปุ่นแล้ว ก็ไม่ควรรบกับฝ่ายสัมพันธมิตรด้วย^{๑๗} จึงลาออกจากการร่วมรัฐบาล และได้รับแต่งตั้งเป็น ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ เมื่อวันที่ ๑๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๔ ส่งผลให้ท่านพ้นจากตำแหน่งทางการเมือง (ขณะนั้นมีคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ๓ ท่าน คือ พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา พระยาพิชเชนทรโยธิน ซึ่งชราภาพมากแล้ว และรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ ต่อมา เมื่อวันที่ ๓๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๘๗ พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา ได้ถวายบังคมลาออกจากตำแหน่ง สภาผู้แทนราษฎร จึงลงมติให้รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์แต่ผู้เดียว ในวันที่ ๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๘๗^{๑๘}

ในระหว่างที่ดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ได้ก่อตั้ง “ขบวนการเสรีไทย” อย่างลับๆ ภายในประเทศ โดยร่วมมือกับประชาชนคนไทยและขบวนการเสรีไทยที่ก่อตั้งขึ้นในสหรัฐอเมริกาและอังกฤษ เพื่อต่อต้านญี่ปุ่นผู้รุกราน ผลจากการนี้ ทำให้

^{๑๕} สุพจน์ ด่านตระกูล, *ชีวิตและงานของ ดร.ปรีดี พนมยงค์*, (กรุงเทพมหานคร : ประจักษ์การพิมพ์, ๒๕๑๘), หน้า ๓๐๓.

^{๑๖} พระฉานพิพิทย์ สุระศักดิ์, “รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์พนมยงค์ : แนวความคิดและบทบาททางพระพุทธศาสนา”, หน้า ๓๑.

^{๑๗} แถบสุข นุ่มนนท์, *เมืองไทยสมัยสงครามโลก ครั้งที่สอง*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เดือนตุลาคม, ๒๕๔๔), หน้า ๒๒.

^{๑๘} สัมผัส ผึ้งประดิษฐ์, “การอภิวัฒน์ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ ถึงรัฐประหาร ๙ พฤศจิกายน ๒๔๙๐”, *สารคดี ฉบับพิเศษ*, รวบรวมจัดพิมพ์โดย คณะอนุกรรมการฝ่ายจัดทำ หนังสือที่ระลึกงานฉลอง ๑๐๐ ปี รัฐบุรุษอาวุโส รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์, ฉบับเดือนมิถุนายน ๒๕๔๓, หน้า ๑๑๔.

ไทยรอดพ้นจากการเป็นประเทศผู้แพ้สงคราม แม้สงครามโลกครั้งที่ ๒ จะสิ้นสุดลงแล้ว รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ในฐานะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ได้ประกาศสันติภาพในพระปรมาภิไธยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๘ เมื่อวันที่ ๑๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๘๘ โดยให้ถือว่า การประกาศสงครามต่อสหรัฐอเมริกา และอังกฤษเป็นโมฆะ ไม่มีผลผูกพันประชาชนไทย ท่านได้รับพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ยกย่องในฐานะรัฐบุรุษอาวุโส จากการปฏิบัติหน้าที่ด้วยความซื่อสัตย์สุจริต ด้วยความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ ทั้งได้แสดงให้เห็นเป็นที่ประจักษ์ในความสามารถ การบำเพ็ญคุณประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติเป็นอเนกประการและให้มีหน้าที่รับปรึกษาราชการแผ่นดินเพื่อความวัฒนาถาวรของชาติสืบไป^{๑๙}

รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ เป็นนักปกครองที่เรียกว่า นักสันติภาพ^{๒๐} เพราะพื้นฐานทางครอบครัวเป็นชาวพุทธที่ศรัทธาเลื่อมใสพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง ท่านปรารถนาให้ประชาชนภายใต้การปกครองระบอบประชาธิปไตยมีความสะดวกสบายทั่วทั้งประเทศ เพราะชีวิตในวัยเด็ก ท่านช่วยบิดาท่านที่อำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา^{๒๑} จึงมีวิสัยทัศน์ในทางรักสงบ ไม่ใช่ความรุนแรงในการแก้ปัญหา ส่งเสริมการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ เพื่อสร้างความสุขให้เกิดขึ้นในประเทศของตน ความรักในสันติและการส่งเสริมสันติภาพมีปรากฏอยู่ทั่วไปในบทความ คำสัมภาษณ์และการแสดงปาฐกถาของท่าน ทั้งนี้เพื่อให้ผู้สนใจได้ตระหนักถึงภัยของสงครามหรือการเบียดเบียนและเห็นประโยชน์ของสันติภาพ คือความสุขของประชาชนอย่างแท้จริง แนวคิดการปกครองเพื่อความสงบสุขและสันติภาพของรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ปรากฏชัดเจนเมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่ ๒ ขึ้นทั่วโลก ผลของสงครามมีผลกระทบในวงกว้าง ทั้งเศรษฐกิจ การเมือง รวมถึงชีวิตของราษฎรด้วย

รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ได้สะท้อนแนวคิดสันติภาพ ผ่านนิยายเรื่อง “พระเจ้าช้างเผือก” เพื่อชี้ให้เห็นว่า การเอาชนะกันด้วยสงครามนั้นไม่ใช่การชนะที่แท้ เพราะมีการสูญเสียด้วยกันทั้งสองฝ่าย การชนะที่แท้จริง ต้องไม่มีการสูญเสียเกิดขึ้น พระเจ้าช้างเผือก เป็นนิยายแห่งสันติภาพที่ท่านแต่งขึ้นเพื่อต่อต้านท่าทีกระหายสงครามที่กำลังครอบงำสังคมไทยใน

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๕.

^{๒๐} พระฉานพิพิธ สุระศักดิ์, “รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์พนมยงค์ : แนวความคิดและบทบาททางพระพุทธศาสนา”, หน้า ๒๗.

^{๒๑} รศ.ดร.บุหงา วัฒนะ, ๑๐๐ ปีชาตกาล รัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ : ปุชนิยมบุคคลของโลก, หน้า ๑๕.

ยุคนั้น ผ่านกระแสลัทธิชาตินิยมและอำนาจทหารนิยม^{๒๒} ทำให้ไทยต้องเกี่ยวข้องกับภาวะของ สงคราม ชาญวิทย์ เกษตรศิริ ได้วิเคราะห์สรุปถึงวัตถุประสงค์ของ รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ ในการเขียนนิยาย เรื่อง “พระเจ้าช้างเผือก” ว่า “เพื่อเตือนสติผู้นำของไทยที่มีความ ทะเยอทะยานมักใหญ่ใฝ่สูงและไม่ได้ทำตัวเองให้เป็นเหมือนพุทธศาสนานิกชนที่ดี”^{๒๓}

รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์มักจะย้ำเสมอว่า การเป็นชาวพุทธที่ดี คือการนำเอา หลักพุทธธรรมมาปฏิบัติ การประกาศตนว่าเป็นชาวพุทธนับถือพระพุทธศาสนาแต่ไม่ได้นำเอา หลักธรรมข้อใดมาปฏิบัตินั้นมีผู้เรียกชาวพุทธเหล่านี้ว่า “เป็นชาวพุทธแต่ริมฝีปาก”^{๒๔} ท่านมี คุณธรรมจริยธรรมในบทบาทของนักปกครองในเรื่องความเสียสละ การแบ่งปันความสุขสบาย และประโยชน์ส่วนตนให้แก่บุคคลอื่น ความใจกว้างพร้อมที่จะรับฟังปัญหาหรือความคิดเห็น รวมทั้งความต้องการของผู้อื่น พร้อมทั้งให้ความร่วมมือช่วยเหลือ ในข้อนี้ประจักษ์ชัดเจนว่า ท่าน ได้เสียสละเวลาและชีวิตของตนทำภารกิจอันยิ่งใหญ่ที่ไม่ใช่เพื่อตนเอง หรือพรรคพวกของตน แต่เพื่อคนไทยทุกคนนั่นคือ การอภิวัฒน์เปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ ซึ่งกล่าวได้ว่า เป็นการเสียสละอย่างแท้จริง และเมื่อครั้งที่ทำงานต่อต้านญี่ปุ่น ท่านได้ สละเวลาและความสุขส่วนตัว ทำหน้าที่หัวหน้าขบวนการเสรีไทยในการบัญชาการเพื่อต่อต้าน ญี่ปุ่น จนเมื่อสงครามยุติไทยจึงไม่ตกเป็นประเทศผู้แพ้สงครามและถือว่า การประกาศสงครามที่ รัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงครามทำไว้ถือว่าเป็นโมฆะ ทั้งนี้เพราะกำลังความคิดของรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์และสมาชิกร่วมขบวนการเสรีไทยอย่างแท้จริง

การเสียสละทรัพย์เพื่อการบริจาคให้แก่บุคคลอื่นนั้น รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ ดำเนินตามบรรพบุรุษด้วยการบริจาคทรัพย์บำรุงวัดและจัดพิมพ์หนังสือธรรมะ เช่น หนังสือ พุทธศาสนาของคณะธรรมทาน ตอบปัญหาบาทหลวง^{๒๕} และได้บริจาคให้แก่โรงเรียนพุทธนิคม ผ่านทางคณะธรรมทานของท่านพุทธทาส^{๒๖} นอกจากนี้ ในวาระต่างๆ เช่น วันแต่งงาน วันเกิด ท่านได้ถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติของตนที่นอกจากการระลึกถึง พระรัตนตรัยแล้ว ท่านยังได้

^{๒๒} ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, “สร้างศิลป์เพื่อสันติภาพ” ใน สุริยยา เบญจิสระ, *กระบวนทัศน์สันติวิธีของรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ กรณีศึกษาเรื่องพระเจ้าช้างเผือก*, (กรุงเทพมหานคร : บพิธการพิมพ์, ๒๕๔๓), หน้า ๘๐-๘๑.

^{๒๓} ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, “แกะรอยพระเจ้าช้างเผือก” ใน ๑๐๐ ปี รัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ *ปูชนียบุคคลโลก*, (กรุงเทพมหานคร : บพิธการพิมพ์, ๒๕๔๓), หน้า ๓๓-๔๔.

^{๒๔} ส.ศิวลักษณ์, *เรื่องรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ตามทัศนะ ส.ศิวลักษณ์*, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ดี, ๒๕๔๓), หน้า ๒.

^{๒๕} อรุณ เวชสุวรรณ, *ปรีดี พนมยงค์กับความจริงที่ถูกบิดเบือน*, (กรุงเทพมหานคร : สื่อการค้า, ๒๕๒๗), หน้า ๖๕.

^{๒๖} พุทธทาสภิกขุ, *ต่อไปเราจะทำจริงอย่างแนวแน่ทุก ๆ อย่าง แม้ที่สุดแต่การเขียน*, (กรุงเทพมหานคร : มติชนปากเกร็ด, ๒๕๕๐), หน้า ๔๕๑.

บำเพ็ญสาธารณกุศลบริจาคเงินให้แก่มูลนิธิต่างๆ เพื่อใช้ประโยชน์ต่อไป แม้รายได้ของท่าน จะมีไม่มากท่านก็ทำตามอัธยาศัยและกำลังทรัพย์ของตน เช่น ครอบรอบวันแต่งงาน ท่านได้บริจาคเงินจำนวนหนึ่งให้แก่สภาภาษาไทย ช่วยเหลือผู้ประสบอุทกภัย^{๒๗} และด้วยความศรัทธาในพระพุทธศาสนาท่านได้ร่วมกันบริจาคทรัพย์เพื่อปรับปรุงซ่อมแซมวัดพนมยงค์ที่ได้รับความเสียหายจากสงครามโลกครั้งที่ ๒ ด้วย

ตลอดระยะเวลาที่ รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ทำงานการเมืองก็ดีหรือเมื่อต้องลี้ภัยการเมืองไปอยู่ต่างประเทศ ได้มีผู้พยายามที่จะทำลายชื่อเสียงของท่าน ด้วยการโฆษณาสร้างเรื่องใส่ร้ายอันเป็นเท็จต่างๆ นานา ท่านก็ให้อภัยแก่บุคคลเหล่านั้น เมื่อครั้งจอมพล ป.พิบูลสงครามหมดอำนาจต้องลี้ภัยการเมืองไปต่างประเทศเช่นกันได้เขียนจดหมายมาถึง รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ว่า “การกระทำที่ผ่านมาขอให้ท่านยกโทษและให้อภัยแก่ตนด้วย” ท่านได้กล่าวถึงกรณีของจอมพล ป. พิบูลสงครามนี้ว่า

ขอให้ผมขอโทษกรรมให้แก่การที่จอมพล. พิบูลสงคราม ซึ่งได้ทำผิดพลาดในหลายกรณี รวมทั้งในการที่ได้ขอพระราชทานอภัยโทษแก่ผู้บริสุทธิ์ที่ถูกประหารชีวิตแล้วนั้นด้วย ผมได้ถือคติของพระพุทธองค์ว่า เมื่อรู้สึกผิดพลาดได้ขอโทษกรรม ผมก็ขอโทษกรรมและขออนุโมทนาในการที่ จอมพล ป.พิบูลสงครามได้ไปอุปสมบทที่วัดไทยพุทธคยา ประเทศอินเดีย^{๒๘}

นอกจากนี้ ท่านยังได้ให้อภัยแก่พระบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภาด้วยเรื่องมีอยู่ว่า คราวหนึ่ง รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์กับพระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภาได้สนทนากันถึงสถานการณ์บ้านเมืองของประเทศอิตาลีที่เป็นข่าวทางสถานีวิทยุว่า พระเจ้าวิกเตอร์เอมมานูเอล แห่งอิตาลีไม่อาจเพิกเฉยต่อการดำเนินการของมุสโสลินีที่ทำให้ชาติประสบกับความพ่ายแพ้ในสงคราม พระองค์รับสั่งให้มุสโสลินีเข้าเฝ้า แล้วจับมุสโสลินีใส่รถพยาบาลเปิดประตูไชเรนออกไปจากพระราชวัง ต่อมา พระองค์จึงแต่งตั้งจอมพลบาโดกลิโอเป็นนายกรัฐมนตรีแล้วจัดตั้งรัฐบาลแห่งชาติอิตาลีขึ้นใหม่

จากเหตุการณ์ดังกล่าวของอิตาลี พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพฯ นำมาเป็นประเด็นสนทนากับรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ พระองค์ตรัสว่า “ในเมืองไทยคงไม่กล้าทำเช่นนั้น” รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์จึงพูดขึ้นเชิงตลกสนุกสนานว่า “ต้องหาคนแก่ๆ อย่างบาโดกลิโอ” และได้พูดต่อไปอีกว่า “โดยสารมาหัวหินนั้นเห็น พล.ท. พระยาวิชิตรวงศ์วุฒิไกรยืนอยู่ที่สถานีห้วย

^{๒๗} ดุษฎี, วาณี, ลลิตา และคณะ, ๑๐๑ ปี ปรีดี-พนมยงค์ ๙๐, (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ป.), หน้า ๑๖๕.

^{๒๘} สุพจน์ ตำนตรระกุล, มรดกปรีดี พนมยงค์, หน้า ๔๐.

ทราย ท่านผู้นี้ชราพอๆ กับจอมพล บาโดกลิโอ น่าจะทำได้” หลังจากพูดจบก็พากันหัวเราะ สนุกสนานแล้วเลิกกันไป^{๒๙}

ต่อมา ไม่ทราบด้วยเหตุใดเมื่อกลับจากหัวหิน จอมพล ป.พิบูลสงคราม ได้เรียก ประชุมคณะผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ มีการแจ้งเรื่องว่า พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภาไปรายงานจอมพล ป. ว่า รัฐบุรุษอาวุโสปรกติ พนมยงค์จะจับจอมพล ป. เหมือนที่บาโดกลิโอทำกับมุสโสลินี ระหว่างนั้นได้มีการสอบถามข้อเท็จจริงกับ รัฐบุรุษอาวุโสปรกติ พนมยงค์ว่าที่พูดเช่นนั้น มีเจตนาอะไร รัฐบุรุษอาวุโสปรกติ พนมยงค์ได้ชี้แจงว่า เป็นการพูดเล่นติดตลกเท่านั้น ไม่จริงจิงอะไร หลังจากนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างพระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา กับ รัฐบุรุษอาวุโสปรกติ พนมยงค์เริ่มเปลี่ยนแปลงไป ต่อมา เมื่อสงครามยุติ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา ได้ให้คนไปตาม รัฐบุรุษอาวุโสปรกติ พนมยงค์มาพบที่วังรัตนนาถ ก่อนสิ้นพระชนม์ ท่านขอให้ รัฐบุรุษอาวุโสปรกติ พนมยงค์อโหสิกรรมต่อท่านและขอขมาที่ได้ล่วงเกินไป รัฐบุรุษอาวุโสปรกติ พนมยงค์เล่าว่า ข้าพเจ้าได้เข้าเฝ้ารับสั่งว่า ขอให้ข้าพเจ้าอโหสิกรรมในเรื่องที่ท่านกระทำไป ข้าพเจ้าได้ทูลว่า ข้าพเจ้าถวายอโหสิกรรมมาก่อนแล้ว ขอให้ทรงตั้งพระทัยดีมั่นในพุทธคุณ ทรงทำจิตให้ผ่องแผ้ว อย่าวิตกกังวลเลย ต่อมา พระองค์ก็ได้สิ้นพระชนม์ด้วยพระอาการสงบ ข้าพเจ้ามิได้จงเวรอย่างหนึ่งอย่างใดแก่พระองค์ท่าน ซึ่งถ้าหากทรงมีพระญาณวิถีย่อมจะทรงทราบ ว่า ข้าพเจ้ามิได้ทำการอย่างใดให้เป็นการสะเทือนพระทัย^{๓๐}

การไม่กล่าวร้าย อันเป็นการแสดงความเมตตาแห่งสราณียธรรม รัฐบุรุษอาวุโสปรกติ พนมยงค์เป็นนักปกครองผู้มีหลักจริยธรรมในข้อไม่กล่าวร้าย หลายครั้งหลายวาระ เมื่อ รัฐบุรุษอาวุโสปรกติ พนมยงค์เขียนบทความก็ตี ตอบข้อสัมภาษณ์ก็ดี ท่านจะมีหลักฐานประกอบ เหตุผลเสมอ ถ้าไม่มีที่ตัวเองก็จะไปค้นที่กระทรวงที่เกี่ยวข้องก่อนแล้วจึงสนทนากัน ท่านจะไม่พูดอะไรออกไปโดยไม่มีหลักฐานและจะไม่กล่าวหาพาดพิงบุคคลใดก่อน ถ้าไม่มีข้อมูลชัดเจน เชื่อถือได้ และจะไม่พูดถึงคนอื่นในทางไม่ดี ในเรื่องนี้เห็นได้ชัดจากบทความของ พ.ต.อ.เสถียร สินธุเสน ที่เขียนรำลึกเนื่องในวันปรกติ พนมยงค์ วันที่ ๑๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๐ พ.ต.อ. เสถียรได้ไปเยี่ยมรัฐบุรุษอาวุโสปรกติ พนมยงค์ที่ฝรั่งเศสเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๔ หลังจากเสร็จเรียบร้อยจากภารกิจอื่นๆ แล้ว พ.ต.อ.เสถียรได้โอกาสจึงถาม ท่านอย่างตรงไปตรงมาว่า “ใคร ทำลายท่าน” ท่านตอบว่า “ไม่ขอพูดถึงศัตรู ผมไม่พูดถึงความชั่วของคนอื่น”^{๓๑} พ.ต.อ.เสถียร

^{๒๙} ปรกติ พนมยงค์, คำปราศรัย สุนทรพจน์ของรัฐบุรุษอาวุโสปรกติ พนมยงค์และบางเรื่องเกี่ยวกับขบวนการเสรีไทย, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๗), หน้า ๖๔.

^{๓๐} สุลักษณ์ ศิวลักษณ์, เรื่องรัฐบุรุษอาวุโสปรกติ พนมยงค์ตามทัศนะ ส.ศิวลักษณ์, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ดี, ๒๕๔๓), หน้า ๒๖, ๘๗.

^{๓๑} เสถียร สินธุเสน, วันปรกติ พนมยงค์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เจริญผล, ๒๕๓๐), หน้า ๖๓.

เล่าต่อไปว่า ก่อนเข้านอนท่านแสดงความรักเมตตาให้กับภรรยาและลูกด้วยการกอด หอมแก้มอย่างเอ็นดู ทำให้รู้สึกว่ ัฐบุรุษอาวุโสปรึดี พนมยงค์ไม่มีศัตรูจริง ๆ ท่านให้อภัยแก่คนที่คิดทำลายตน ไม่ได้แสดงออกถึงความอาฆาตพยาบาทต่อบุคคลอื่นแต่อย่างใด แม้ว่า ยังมีบางคนที่คิดว่า ัฐบุรุษอาวุโสปรึดี พนมยงค์เป็นศัตรูที่จะต้องกำจัดก็ตาม^{๓๒}

อีกครั้งหนึ่งในการสัมภาษณ์ เมื่อมีผู้ถามว่าคิดเห็นอย่างไรกับทรัพย์สินขณะดำรงตำแหน่งทางการเมืองที่ได้มาโดยมิชอบ ท่านได้ตอบว่าจะไม่กล่าวหาผู้ใดโดยไม่มีหลักฐาน แต่ก็ได้ตอบให้แง่คิดไปว่า “ทรัพย์สินที่ได้มาจากหยาดเหงื่อแรงงานของตนถือว่าเป็นทรัพย์สินที่บริสุทธิ์ ส่วนทรัพย์สินที่ได้จากแรงงานคนอื่นโดยเฉพาะในทางทุจริตถือว่าเป็นทรัพย์สินที่ไม่บริสุทธิ์”^{๓๓}

สรุปว่า ัฐบุรุษอาวุโสปรึดี พนมยงค์เ็นบทบาทนักปกครองที่ปฏิบัติตามหลักพุทธธรรมด้วยการเป็นนักสันติภาพที่เสียสละต่อส่วนรวม พร้อมทั้งให้อภัย และไม่กล่าวร้ายผู้อื่น^{๓๔}

๓.๑.๓ บทบาทนักกฎหมาย

เมื่อจบการศึกษาระดับมัธยมปลายที่โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัยแล้ว ัฐบุรุษอาวุโสปรึดี พนมยงค์กลับไปช่วยบิดาท่านที่อำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ปี พ.ศ. ๒๔๖๐ ท่านได้เข้าศึกษาต่อที่โรงเรียนกฎหมาย กระทรวงยุติธรรม โดยทำหน้าที่เป็นเสมียนสำนักงานทนายความพระวิชิตมนตรี (สุด กุณศลจินดา) อดีตอธิบดีศาลมณฑลชุมพร และอดีตผู้ช่วยเจ้ากรมพระธรรมนูญทหารบก ต่อมาเป็นเสมียนโท กรมราชทัณฑ์ กระทรวงนครบาล (กระทรวงมหาดไทยในปัจจุบัน) แล้วสอบไล่วิชากฎหมายชั้นเนติบัณฑิตได้ในปี พ.ศ. ๒๔๖๒ ซึ่งใช้เวลาเพียงหนึ่งปีครึ่งก็สอบเป็นเนติบัณฑิตได้ ขณะนั้น ท่านอายุไม่ครบ ๒๐ ปีบริบูรณ์จึงต้องรอให้ถึงวันที่ ๑๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๓ จึงจะมีศักดิ์และสิทธิ์ที่จะเป็นสมาชิกสามัญแห่งเนติบัณฑิตยสภาได้

ปีพ.ศ. ๒๔๖๑ เคยได้รับอนุญาตพิเศษให้เป็นทนายความในคดีประวัติศาสตร์ “พลาตีสัย” (ภัยนอกอำนาจ) ขณะนั้น ท่านอายุ ๑๙ ปีเท่านั้น เรื่องมีว่า อัยการสมุทรปราการเป็นโจทก์ฟ้องเจ้าของเรือโป๊ะซึ่งจอดอยู่ในเขตจังหวัดสมุทรปราการ เรือได้โดนปล้นปลาสถานที่ของราชการซึ่งตั้งอยู่ริมฝั่งเกิดความเสียหายโดยความประมาทของจำเลย (เรือโป๊ะของนายลิม ชุ่นหงวน จำเลย) ซึ่งไม่มีทางพินิจได้เลย แต่ท่านเป็นนักกฎหมายหนุ่มอายุเพียง ๑๙ ปี อาสาเป็นทนายแก้ต่างให้จำเลย การสู้คดีในศาลชั้นต้น อัยการ โจทก์เป็นฝ่ายชนะคดี จากนั้น ท่านได้

^{๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๗.

^{๓๓} สุพจน์ ด่านตระกูล, *มรดกปรึดี พนมยงค์*, หน้า ๖๓.

^{๓๔} พระฉานพิทย สุระศักดิ์, “ัฐบุรุษอาวุโสปรึดี พนมยงค์พนมยงค์ : แนวความคิดและบทบาททางพระพุทธศาสนา”, หน้า ๔๕.

ไปค้นคว้ากฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จ^{๓๔} เก่าตั้งแต่สมัยอยุธยา อ้างคดีตัวอย่างในสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ อุทธรณ์คำพิพากษาศาลชั้นต้น เรื่อง ภัยนอกอำนาจ ซึ่งเป็นภัยที่อยู่นอกเหนือการควบคุมของมนุษย์ มาสู้คดีในศาลชั้นอุทธรณ์และฎีกา โดยให้เหตุผลว่า นายลิ้มซุ่นหงวนไม่ได้ตั้งใจให้เรือโตะไปโดนปลับปลา แต่เป็นเพราะเกิดพายุซึ่งไม่อาจควบคุมได้ จนชนะคดีในที่สุด^{๓๖} คดีนี้เป็นคดีแรกและคดีสุดท้ายของท่านในฐานะทนายความที่ว่าความด้วยตนเอง^{๓๗}

ในขณะนั้น ไม่มีประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ที่ใช้ศัพท์ใหม่ว่า “เหตุสุดวิสัย” ท่านจึงต้องอ้างศัพท์เดิมในกฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จ เป็นกฎหมายโบราณที่เรียกว่ากฎหมายพระธรรมศาสตร์^{๓๘} ซึ่งต้นฉบับเดิมเขียนเป็นภาษาบาลี จึงนับว่าท่านเป็นนักเรียนกฎหมายที่อายุไม่ถึง ๒๐ ปี แต่มีความสนใจ เข้าใจใฝ่รู้เรื่องกฎหมายโบราณถึงขนาดนำเอามาใช้ในการสู้คดีชั้นศาลฎีกาจนชนะคดีได้ นับเป็นทนายประวัติศาสตร์^{๓๙}

ต่อมา ท่านได้รับคัดเลือกจากกระทรวงยุติธรรมให้รับทุนไปศึกษาต่อวิชากฎหมาย ณ ประเทศฝรั่งเศส ศึกษาภาษาฝรั่งเศสและความรู้ทั่วไปที่วิทยาลัยก็อง (Lycée de Caen) และศึกษาพิเศษจาก ศาสตราจารย์เลอบอนนัวส์ (Lebonnois) สำเร็จการศึกษาได้ปริญญารัฐ เป็น “บาเชอลิเย” กฎหมาย (Bachelier en Droit) และได้เป็น “ลิซองซีเย” กฎหมาย (Licencié de Caen) ถึง พ.ศ. ๒๔๖๙ สำเร็จการศึกษาด้านนิติศาสตร์ (Sciences Juridiques) และสอบไล่ได้ประกาศนียบัตรการศึกษาชั้นสูงในทางเศรษฐกิจ (Diplôme d' Etudes Supérieures d' Economie Politique) มหาวิทยาลัยปารีส ได้ปริญญารัฐเป็น “ดุษฎีบัณฑิตกฏหมาย” (Docteur en Droit) ณ ประเทศฝรั่งเศส โดยเสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “Du Sort des Sociétés de Personnes en cas de Décès d' un Associé” (ศึกษากฎหมายฝรั่งเศสและกฎหมายเปรียบเทียบ) ท่านกลับประเทศไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๐^{๓๙}

เมื่อสำเร็จการศึกษาจากฝรั่งเศสแล้ว ระยะเวลาที่เข้ารับราชการที่กระทรวงธรรมการพร้อมกันนั้นท่านได้ตั้งโรงพิมพ์ชื่อว่า “นิติสาส์น” เพื่อพิมพ์หนังสือที่เกี่ยวกับคำอธิบายกฎหมาย

^{๓๔} สันติสุข โสภณสิริ, “กรุงศรีอยุธยาไม่สิ้นคนดี จิตสำนึกอภิวัฒน์ในวัยเยาว์ของปรีดี พนมยงค์”, สารคดีฉบับพิเศษ, รวบรวมจัดพิมพ์โดย คณะอนุกรรมการฝ่ายจัดทำ หนังสือที่ระลึกงานฉลอง ๑๐๐ ปี รัฐบุรุษอาวุโส รัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์, ฉบับเดือนมิถุนายน ๒๕๔๓, หน้า ๑๐๖.

^{๓๖} ปรีดี พนมยงค์, *ชีวประวัติย่อของรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์*, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๔๔), หน้า ๑๔.

^{๓๗} สันติสุข โสภณสิริ, “กรุงศรีอยุธยาไม่สิ้นคนดี จิตสำนึกอภิวัฒน์ในวัยเยาว์ของปรีดี พนมยงค์”, หน้า ๑๐๖.

^{๓๘} เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๑๕.

^{๓๙} อ้างแล้ว.

ต่างๆ ออกจำหน่ายเพื่อต้องการให้ประชาชนมีความรู้ทางกฎหมายมากกว่าที่จะขายเพื่อทำกำไร^{๔๐}

พ.ศ. ๒๔๗๑ ได้รับยศเป็นรองอำมาตย์เอกและอำมาตย์ตรีตามลำดับได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น “หลวงประดิษฐมนูธรรม”

ได้เข้ารับตำแหน่งผู้พิพากษาประจำกระทรวงยุติธรรม

เป็นผู้ช่วยเลขาธิการกรมร่างกฎหมาย

เป็นผู้สอน ณ โรงเรียนกฎหมาย กระทรวงยุติธรรม วิชาประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ ๓ ตอนว่าด้วย “ห้างหุ้นส่วน บริษัท สมาคม” และกฎหมายระหว่างประเทศ แผนกคดีบุคคล

เป็นผู้สอน (คนแรก) วิชา “กฎหมายปกครอง” (Droit Administratif)

เหตุเพราะรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ มีความรู้ความสามารถทางด้านกฎหมายเป็นอย่างดีเยี่ยม จึงได้รับเลือกให้เข้าดำรงตำแหน่งเป็นคณะทำงานระดับชาติทุกสาขา เพื่อนำความรู้ด้านกฎหมายมาใช้ในการพัฒนาชาติในยุคเริ่มต้นเปลี่ยนแปลงการปกครอง นับว่าบทบาททางด้านนักกฎหมายนี้เป็นตัวตนของท่านมากกว่าบทบาทด้านอื่นๆ เพราะที่ท่านสำเร็จการศึกษาทางด้านกฎหมายโดยตรง ท่านจึงมีจิตวิญญาณของความยุติธรรม ในลักษณะออกแบบโครงสร้างทางสังคมโดยใช้กฎหมายเป็นแนวทางแก้ไขปัญหา ท่านเป็นผู้วางรากฐานโครงสร้างกฎหมายปกครองที่มีอยู่ในปัจจุบัน

เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีกระแสพระราชดำรัสเปิดประชุมสภาผู้แทนราษฎรครั้งแรก มีพระยามหิธร เสนาบดีกระทรวงมุรธาธร (ปัจจุบันได้ยกเลิกแล้ว) เป็นผู้อัญเชิญ ความว่า “วันนี้ สภาผู้แทนราษฎรได้ประชุมเป็นครั้งแรก นับว่าเป็นการสำคัญอันหนึ่งในประวัติศาสตร์ของประเทศอันเป็นที่รักของเรา ข้าพเจ้าเชื่อว่า ท่านทั้งหลายคงจะตั้งใจที่จะช่วยกันปรึกษาการงานเพื่อนำความเจริญรุ่งเรืองมาสู่ประเทศสยามสืบไป และเพื่อรักษาอิสรภาพของไทยไว้ชั่วฟ้าและดิน ข้าพเจ้าขออำนวยการแก่บรรดาผู้แทนราษฎรทั้งหลายให้บริบูรณ์ด้วย กำลังกาย กำลังปัญญา เพื่อจะได้ช่วยกันทำการให้สำเร็จตามความประสงค์ของเราและของท่าน ซึ่งมีจุดหมายอันเดียวกันทุกประการเทอญ”^{๔๑}

การร่างรัฐธรรมนูญปกครองแผ่นดิน เริ่มต้นเป็นขั้นตอน ตั้งแต่สภาแต่งตั้งคณะอนุกรรมการร่างจนกระทั่งร่างเสร็จแล้ว เสนอเข้าสู่การพิจารณาของสภาผู้แทนราษฎรเป็น

^{๔๐} สุพจน์ ด้านตระกูล, “ปรีดี พนมยงค์รัฐบุรุษผู้ไร้แผ่นดิน”, สยามใหม่, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๘), หน้า ๔๓.

^{๔๑} วันมูหะมัดนอร์ มะทา, “ปรีดี พนมยงค์กับรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ฉบับแรก”, ๑๐๐ ปี ชาตกาล รัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ : ปุชนิยมบุคคลของโลก, (กรุงเทพมหานคร : บพิธการพิมพ์, ๒๕๕๐), หน้า ๒๓.

ลำดับไป จนกระทั่งได้ประกาศใช้เป็นกฎหมายสูงสุด โดยพระมหากษัตริย์ทรงลงพระปรมาภิไธย และพระราชทานแก่สภาผู้แทนราษฎร ตลอดระยะเวลาแห่งการยกร่าง คณะอนุกรรมการยกร่าง กับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีความสัมพันธ์ แลกเปลี่ยนความคิดเห็นอย่าง ใกล้ชิดโดยตลอด ดังปรากฏในคำแถลงประธานอนุกรรมการร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยามซึ่งได้แถลงต่อสภาผู้แทนราษฎรในการประชุม ครั้งที่ ๓๔/๒๔๗๕ (วิสามัญ) เมื่อวันที่ ๑๖ พฤศจิกายน ๒๔๗๕ แล้วนั้น และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพอพระราช หฤทัยมากกับรัฐธรรมนูญฉบับนี้ พระองค์ทรงแนะนำว่า การประกาศรัฐธรรมนูญนั้นเป็นเรื่อง สำคัญยิ่ง ควรมีพิธีรีตอง จึงโปรดให้กำหนดวันที่ ๑๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นวัน พระราชทานรัฐธรรมนูญ ต่อมา พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จออกมหาสมาคม พระที่นั่งอนันตสมาคม ในพระราชพิธีพระราชทานรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช ๒๔๗๕ เวลา ๑๐.๐๐ น. ได้พระราชทานรัฐธรรมนูญ แก่สภาผู้แทนราษฎร ท่ามกลางอุดมสันนิบาต ซึ่งมีพระบรมวงศานุวงศ์ คณะทูตานุทูต ผู้แทนจากนานาประเทศ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร และเสนาอำมาตย์ราชบริพารเข้าเฝ้าฯ อยู่เบื้องพระยุคลบาทพร้อม กัน และอัครราชทูตได้อ่านพระราชปรารภในการพระราชทานรัฐธรรมนูญท่ามกลางมหา สมาคม ปวงประชาต่างแซ่ซ้องสรรเสริญ นับแต่นั้นมาประเทศไทย จึงมีรัฐธรรมนูญเป็น กฎหมายสูงสุดในการปกครองประเทศสืบมา นับเป็นบทบาทในฐานะนักกฎหมายของรัฐบุรุษ อวสุโสปริตี พนมยงค์

มีข้อที่น่าสนใจเกิดเรื่องการศึกษาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง เดิมเป็น โรงเรียนกฎหมายสอนเกี่ยวกับกฎหมายโดยเฉพาะ เมื่อเปลี่ยนมาเป็นมหาวิทยาลัยวิชา ธรรมศาสตร์และการเมืองแล้ว ก็ยังคงศึกษาในเรื่องของกฎหมาย เพราะต้องการให้ประชาชนได้ รู้จักกฎหมายและวิธีปฏิบัติกฎหมาย เพราะถือว่าเป็นสิ่งสำคัญของการปกครองในระบบ ประชาธิปไตย การใช้ชื่อว่า “ธรรมศาสตร์” แม้จะมีความหมายตรงกับคำว่า “กฎหมาย” แต่การใช้สัญลักษณ์ธรรมจักรเป็นตราประจำมหาวิทยาลัย การใช้สีเหลือง และรวมไปถึงชื่อใน ภาษาอังกฤษ “University of Moral and Political Sciences” ย่อมมีนัยทางพระพุทธศาสนา อย่างแน่นอน พระราชวรมุนี (ป.อ.ปยุตโต) ซึ่งปัจจุบันมีสมณะศักดิ์ที่ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) ได้อธิบายและตีความคำว่า ธรรมศาสตร์ ดังนี้

คำว่า “ธรรมศาสตร์” เป็นคำที่ใช้ในวิชาทางสังคมในสมัยโบราณ หมายถึง วิชากฎหมาย ความข้อนี้แสดงความหมายว่า มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์นั้นตั้งขึ้นโดยยึดเอาวิชากฎหมาย เป็นหลัก...เราอาจจะตีความก้าวล้ำออกไปจากความหมายเดิมของคำว่า ธรรมศาสตร์ ที่ หมายถึง กฎหมาย โดยตีความหมายของวิชาธรรมศาสตร์ให้กว้างขวางออกไปอีกและ ถือได้ว่า เป็นความหมายเดิมแท้ที่ถูกต้องสมบูรณ์ยิ่งกว่าที่แปลว่า กฎหมาย เพราะว่า ตาม รูปศัพท์แท้ๆ ธรรมศาสตร์ ได้แก่ วิชาที่ว่าด้วยธรรมและวิชาที่ว่าด้วยการแสวงหาวิธีการ

ในการที่จะดำรงรักษาธรรม เพราะคำว่า ธรรม มีความหมายครอบคลุมทุกสิ่งทุกอย่าง ธรรมะ คือ ความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม^{๔๒}

รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ใช้วิชาชีพนักกฎหมายปกป้องพระพุทธศาสนา โดยถือหลักว่า การปกป้องพระพุทธศาสนาเป็นหน้าที่ความรับผิดชอบโดยตรงของพุทธบริษัททุกคน การให้ความคุ้มครองป้องกันพระพุทธศาสนาสามารถทำได้หลายกรณี เช่น เมื่อเกิดความเข้าใจผิดในการตีความหมายพระธรรมวินัยข้อหนึ่งข้อใดหรือบทหนึ่งบทใดต่างไปจากแนวคำสอนของพระพุทธเจ้า ก็ต้องชี้แจงเพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้องแก่ผู้นั้น หรือหากมีกลุ่มบุคคลปลอมตัวเป็นพระเพื่อหวังประโยชน์อย่างอื่น หรือเป็นการบวชที่ไม่มีเป้าหมายแท้จริง แต่เป็นการบวชเพื่อทำลายคณะสงฆ์และพระธรรมวินัย ซึ่งนอกจากจะผิดหลักธรรมวินัยทางพระพุทธศาสนาแล้ว ยังผิดต่อกฎหมายฐานแต่งกายเลียนแบบพระสงฆ์อีกด้วย ถ้าพุทธบริษัทสามารถป้องกันดูแลไม่ให้สิ่งเหล่านี้เป็นปัญหาเกิดขึ้น ก็จะทำให้พระพุทธศาสนามั่นคงยั่งยืนคู่กับสังคมไทยตลอดไป

การสนับสนุนพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๘๔

การปกครองฝ่ายบ้านเมืองได้เปลี่ยนแปลงจากระบบเดิมคือสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เป็นระบอบใหม่คือ ประชาธิปไตย ในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองดังกล่าว มีอิทธิพลต่อรูปแบบทางการปกครองของคณะสงฆ์ที่ยึดถือเป็นระเบียบปฏิบัติมาตั้งแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ คือ อำนาจฝ่ายบริหารส่วนใหญ่จำกัดอยู่ที่คนส่วนน้อยเพียงกลุ่มเดียวเท่านั้น ภายหลังจากการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองได้มีคณะสงฆ์รวมตัวกันเพื่อเรียกร้องความเป็นธรรมและความเสมอภาคในด้านการปกครอง ซึ่งขณะนั้นประเทศไทยมีคณะสงฆ์ ๒ นิกาย ได้แก่ คณะมหานิกาย เป็นคณะสงฆ์ส่วนมากที่มีมาก่อนและคณะธรรมยุติกนิกาย เป็นคณะสงฆ์ที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะทรงผนวชเป็นพระภิกษุเป็นผู้ก่อตั้ง

ปัญหาเกิดจากคณะสงฆ์ฝ่ายที่มีจำนวนมากเห็นว่า การบริหารไม่เป็นธรรม เนื่องจากอำนาจการบริหารตกอยู่กับฝ่ายธรรมยุติกมากกว่า ทั้งที่เป็นคณะที่มีจำนวนน้อย และพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ ก็เอื้อต่อคณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกเสียส่วนมาก^{๔๓} ทั้งนี้เนื่องจากจุดมุ่งหมายสำคัญในการกำหนดโครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์เพื่อให้สอดคล้องกับอาณาจักร โดยให้มีการรวมศูนย์อำนาจที่มหาเถรสมาคม กระบวนการตราพระราชบัญญัติไม่ได้เกิดจากการประชุมหรือปรึกษาหารือกันในกลุ่มของคณะสงฆ์ทั้งสองนิกายแต่เป็นเพียงการตก

^{๔๒} พระราชวรมุนี (ประยูรค์ ปยุตโต), *ลักษณะสังคมพุทธ*, (กรุงเทพมหานคร : เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๑๐๕-๑๐๗.

^{๔๓} คณิ่งจ จันทบุตร, *การเคลื่อนไหวของยุวสงฆ์ไทยรุ่นแรก พ.ศ. ๒๔๗๗-๒๔๘๔*, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๘), หน้า ๒๔.

ลงร่วมกันในกลุ่มผู้นำซึ่งเป็นฝ่ายธรรมยุติ ที่ประกอบด้วยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส และกรมพระยาดำรงราชานุภาพ^{๔๔} อาจกล่าวได้ว่า คณะสงฆ์ธรรมยุตินั้น เป็นพระของเจ้าหรือขุนนาง คือเจ้านายหรือขุนนางเป็นผู้ให้การอุปถัมภ์บำรุงอีกทั้งเจ้านายโดยมากมักบวชกับคณะธรรมยุตินี้ ส่วนมหานิกายเป็นพระของราษฎร เพราะพระส่วนใหญ่มาจากราษฎรสามัญธรรมดา หากจะมีเจ้านายมาบวชบ้างหรือได้รับการอุปถัมภ์บ้างก็แต่เพียงเล็กน้อย

จากสภาพการณ์ดังกล่าว ฝ่ายมหานิกายเห็นว่าตนเองไม่ได้รับความเป็นธรรมจากการปกครอง ไม่ได้ยึดถือเอามติตามธรรมวินัยเป็นเกณฑ์ แต่ยึดเอามติของกลุ่มหรือพวกของตนเองที่ส่วนใหญ่เป็นฝ่ายธรรมยุติ ด้วยเหตุนี้คณะสงฆ์มหานิกายจึงรวมตัวกันก่อตั้งเป็นคณะทำงานภายใต้ชื่อว่า “คณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนา” เพื่อเรียกร้องความเสมอภาค ความเป็นธรรมให้แก่ฝ่ายของตนเอง การเคลื่อนไหวเริ่มต้นในวันที่ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๗ ที่พระสงฆ์ฝ่ายมหานิกายจากวัดต่างๆ ในกรุงเทพมหานคร เช่นวัดมหาธาตุ วัดพระเชตุพนฯ วัดเบญจมบพิตร วัดอรุณราชวราราม^{๔๕} ฯลฯ

การดำเนินงานของ “คณะปฏิสังขรณ์ฯ” ทำอย่างเป็นระบบ เป็นขั้นตอนเริ่มแรก คือการยื่นเรื่องต่อฝ่ายบริหารคณะสงฆ์ตามลำดับชั้น^{๔๖} ต่อจากนั้น จึงใช้พลังกลุ่มในการเคลื่อนไหว ซึ่งมีทั้งที่เป็นพระสงฆ์และฆราวาส^{๔๗} ในการเคลื่อนไหวของกลุ่มนี้ได้รับการสนับสนุนจากวัดในเมืองหลวงและต่างจังหวัด โดยเฉพาะวัดแถบภาคกลาง ภาคใต้และภาคอีสานบางจังหวัดร่วมกันมากกว่า ๑๐๐ วัด^{๔๘} ปฏิบัติการขั้นต่อมาคือ การใช้สื่อมวลชนสนับสนุน โดยเฉพาะหนังสือพิมพ์ ที่นำเสนอข่าวการเคลื่อนไหวของคณะปฏิสังขรณ์และตีแผ่ข้อขัดแย้งในการปกครองของคณะสงฆ์ด้วย^{๔๙} ลำดับสุดท้าย คือการใช้พลังการเมืองสนับสนุน^{๕๐} ซึ่งในระดับปฏิบัติการขั้นนี้ถือว่ามีความสำคัญมากเพราะเป็นเหมือนกลไกสำคัญที่ฝ่ายอาณาจักรเป็นผู้พิจารณาเพื่อนำไปสู่การออกพระราชบัญญัติเป็นกฎหมายปกครองสงฆ์ ที่มีความเห็นพ้องกับคณะปฏิสังขรณ์

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๙-๓๐.

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๙-๗๐.

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๑.

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๔.

^{๔๘} คณิงนิจ จันทบุตร, การเคลื่อนไหวของยุวสงฆ์ไทยรุ่นแรก พ.ศ. ๒๔๗๗-๒๔๘๔, หน้า ๑๑๔.

^{๔๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๗.

^{๕๐} อ้างแล้ว.

รัฐบุรุษอาวุโสปริตี พนมยงค์สนับสนุนและช่วยเหลือพระสงฆ์คณะนี้ ให้พ้นจากการถูกจับกุมของฝ่ายบ้านเมือง กล่าวคือ การที่รัฐบุรุษอาวุโสปริตี พนมยงค์เข้ามาเกี่ยวข้องกับเรื่องนี้ นอกจากการเห็นว่า เกิดความไม่เป็นธรรมในระบบการปกครองคณะสงฆ์ อันมีความล้มเหลว ท่านยังมีความประสงค์ให้พระหนุ่มที่มีความรู้ความสามารถได้มีโอกาสทำงานตามสมควร กับความรู้ความสามารถของพระคุณเจ้าและเป็นการดำรงไว้ซึ่งทายาททางพระพุทธศาสนา^{๕๑}

นายประหยัด ไพทีกุล อดีตคือ พระมหาประหยัด ป.ธ.๓ แกนนำของคณะปฏิสังขรณ์ ได้เล่าถึงการดำเนินงานที่ต้องใช้พลังการเมืองเป็นฝ่ายสนับสนุนว่า

หลังการประชุมที่บ้านภทริวิธม รุ่งเช้าต่างคนต่างก็บิณฑบาต ตอนนั้นผมคิดว่าลำพังสติปัญญาของตนทำการใหญ่คงไม่สำเร็จ จึงคิดถึงเพื่อนของบิดาคือ นายถวัติ ฤทธิเดช ดังนั้นผมและเพื่อน ๒-๓ รูป ไปพบคุณถวัติ ฤทธิเดช ที่บ้านพักแถวสะพานเหลือง เล่าเรื่องต้นสายปลายเหตุและขอร้องให้คุณถวัติเป็นมันสมองในการดำเนินการ ครั้งแรกคุณถวัติปฏิเสธ บอกว่า เรื่องพระเรื่องเจ้าไม่อยากจะเกี่ยวข้อง ตัวคุณถวัติบวชในธรรมยุติกนิกายที่วัดสัมพันธวงศ์ ผมชี้แจงว่า คุณถวัติเป็นคนถือธรรมเป็นใหญ่ในการดำเนินชีวิตและการต่อสู้ ทำไมเรื่องนี้จึงไม่รับเพราะเป็นการแสวงหาธรรม คุณถวัติจำนนต่อเหตุผลและตกลงร่วมด้วยและบอกว่าเรื่องแก้ไขกฎหมายพระราชบัญญัติคณะสงฆ์เป็นเรื่องใหญ่จะต้องไปรายงานรัฐบุรุษอาวุโสปริตี พนมยงค์ (ขณะนั้นเป็นหลวงประดิษฐมนูธรรม) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ให้ทราบและนัดวันเวลาที่จะไปพบท่านปริตี ในเวลาหกโมงเย็นของวันรุ่งขึ้น วันรุ่งขึ้นผมและพระธรรมวรานายก พระมหาเพียร วัดสุทัศน์ และนายถวัตตินั่งรถยนต์จากวัดสุทัศน์ไปบ้าน ณ บ่อมเพชร ท่านปริตีนั่งกางเกงแพรดำใส่เสื้อปานกุยเฮงสีขาว ลงมารับหน้าตึก เมื่อขึ้นบนบ้านแล้วกล่าวว่า เรื่องของพระคุณเจ้านั้น ผมทราบเรื่องโดยตลอดเพราะสันติบาลมารายงานให้ทราบทุกระยะ ผมเห็นด้วยที่จะมีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขโดยนำร่างพระราชบัญญัติเข้าเสนอสภาให้เข้ารูปเข้ารอย ผมจะให้ขุนสมาหารหิตคดีมาแนะนำในการร่างพระราชบัญญัติ...^{๕๒}

เมื่อเรื่องดังกล่าวเข้าสู่ที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎร จึงได้มีการออกพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๘๔ เพื่อให้การปกครองมีลักษณะคล้ายกับฝ่ายบ้านเมือง คือ สอดคล้องกับระบอบประชาธิปไตย การออกพระราชบัญญัติดังกล่าว นอกจากจะเป็นการแก้ปัญหาความไม่เป็นธรรมในการปกครองแล้ว ยังเปิดโอกาสให้พระสงฆ์ที่มีความรู้ความสามารถเข้ามาสนองงานพระศาสนาได้อย่างเต็มที่ พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๘๔ แม้จะสอดคล้องกับการปกครองทางฝ่ายอาณาจักร แต่ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่า พระสงฆ์จะยึดเอากฎหมายเป็นหลัก

^{๕๑} พระราชันนันทมุนี (ปัญญานันทภิกขุ), สัมภาษณ์ ๔ พฤษภาคม ๒๕๓๗.

^{๕๒} คณิ่งนิตย์ จันทบุตร, การเคลื่อนไหวของยุวสงฆ์ไทยรุ่นแรก พ.ศ. ๒๔๗๗-๒๔๘๔, หน้า

สำคัญจนละเลยหลักธรรมวินัย ตัวอย่างเช่นมาตรา ๑๗ เกี่ยวกับการลงมติให้เป็นไปตามพระราชบัญญัติและพระธรรมวินัย การตีความพระธรรมวินัย ถ้ามีข้อสงสัยให้ตีความไปทางรักษาพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด โดยไม่ต้องลงมติ^{๕๓}

พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๘๔ เป็นการรวมนิกายสงฆ์ เพื่อเป็นการวางรากฐานที่ชัดเจน การรวมนิกายสงฆ์ให้เป็นนิกายเดียวกันโดยไม่แบ่งแยกว่าเป็นฝ่ายธรรมยุติกหรือมหานิกาย แต่ให้มีชื่อนิกายเดียวกันจะเรียกว่า นิกายสยามวงศ์หรือพุทธนิกายก็ได้ พระสงฆ์คณะปฏิสังขรณ์เห็นด้วยกับแนวคิดนี้รวมไปถึงคณะรัฐบาลก็เห็นดีเห็นงาม เป็นนิมิตรหมายที่ดี^{๕๔} เช่นเดียวกันกับ รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ก็เห็นว่า ถ้าพระสงฆ์ยังคงแตกเป็น ๒ ฝ่าย เช่นนี้ พระพุทธศาสนาในประเทศไทยจะอยู่ได้ไม่นาน^{๕๕}

การวางรากฐานเกี่ยวกับการรวมนิกายได้ปรากฏในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๘๔ ซึ่งถือว่าเป็นฉบับที่มีความเป็นประชาธิปไตย โดยให้สิทธิเสรีภาพและความเสมอภาคในหมู่สงฆ์ส่วนรวม ในบทเฉพาะกาลยังได้เปิดช่องไว้ให้หาทางรวมนิกายเพื่อสร้างความเป็นสัมพันธไมตรีในราชอาณาจักร รัฐบาลได้ออกแถลงการณ์ประกาศให้ประชาชนได้ทราบจุดมุ่งหมายของพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ดังกล่าว ความตอนหนึ่ง ดังนี้

ประชาชนย่อมทราบอยู่แล้วว่ารัฐบาลมีความสนใจเพียงไรในการเชิดชูทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาในทุกทาง ตลอดจนสร้างวัดพระศรีมหาธาตุ^{๕๖} การปรับปรุงระเบียบการปกครองคณะสงฆ์และการตั้งคณะกรรมการพิจารณาหาทางบำรุงพระพุทธศาสนา บัดนี้งานสำคัญได้สำเร็จลุล่วงไป คือ การออกพระราชบัญญัติคณะสงฆ์

...สิ่งที่ควรชื่นชมยินดีในพระราชบัญญัติฉบับนี้ คือ เป็นการเปิดทางให้มีการสังคายนาพระไตรปิฎกเป็นการใหญ่และการสังคายนาเสร็จสิ้นลง แต่อย่างช้าไม่เกิน ๘ ปี นับแต่วันใช้พระราชบัญญัติฉบับนี้ ก็อาจจะรวมนิกายสงฆ์เข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ ความสามัคคีก็จะเกิดมีแก่ชาวไทยในทางบ้านเมืองและพุทธศาสนา^{๕๗}

แนวคิดรวมนิกายสงฆ์ รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ในฐานะนักกฎหมายที่เป็น “มันสมอง” ของคณะราษฎรมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาดังกล่าว การเสนอให้สร้างวัดพระศรีมหาธาตุ และการอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุจากอินเดียเพื่อต้องการให้ความสำคัญแก้ปัญหาของ

^{๕๓} โชติ ทองประยูร, กฎหมายคณะสงฆ์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา, ๒๕๐๖), หน้า ๒๔.

^{๕๔} สิริวัฒน์ คำวันสา, สงฆ์ไทยใน ๒๐๐ ปี, (กรุงเทพมหานคร : รุ่งสาส์นการพิมพ์, ๒๕๒๕), หน้า ๑๑๕.

^{๕๕} สันติสุข โสภณศิริ, สัมภาษณ์ ๔ พฤษภาคม ๒๕๕๐.

^{๕๖} สิริวัฒน์ คำวันสา, สงฆ์ไทยใน ๒๐๐ ปี, หน้า ๑๑๖.

^{๕๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๐ - ๑๒๒.

คณะสงฆ์ ยิ่งกว่านั้น “พระยาพลพลพยุหเสนา” หัวหน้าคณะราษฎรยังได้อุปสมบทที่วัดพระศรีฯ นี้เพื่อการสมานรอยร้าวในหมู่สงฆ์ เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในคณะสงฆ์ไปในทางที่ดี รัฐบาลเลือกเอาวันที่ทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองทางอาณาจักร คือ ๒๔ มิถุนายน เป็นวันเปิดวัดและอุปสมบทโดยใช้พระสงฆ์ทั้ง ๒ นิกาย มาทำสังฆกรรมร่วมกัน^{๕๘} การสร้างวัดพระศรีมหาธาตุ วัดฤๅษะสงฆ์เพื่อให้พระสงฆ์ทั้งสองนิกายอยู่อย่างไม่ต้องแบ่งแยกนิกาย และถือเป็นวัดต้นแบบในเขตกรุงเทพมหานคร ที่ต้องการให้พระสงฆ์ทั้งธรรมยุติกและมหานิกายอยู่รวมกันได้ อันเป็นวิธีการรวมนิกายสงฆ์ด้วยวิธีละมุนละม่อมที่ รัฐบาลุระอาวุโสปรีดี พนมยงค์ช่วยคิดแก้ไขด้วยความเป็นนักกฎหมาย

สรุปว่า รัฐบาลุระอาวุโสปรีดี พนมยงค์ เป็นนักกฎหมายที่มีจิตใจรักความเป็นธรรม รักสันติภาพ ไม่รุกรานเบียดเบียน และเป็นผู้ให้ ยอมเสียสละ ในการปฏิบัติตามหลักพุทธธรรม ในบทบาทการเป็นนักกฎหมายนี้ย่อมมีความชัดเจนอยู่ในวิธีการดำรงรักษาความดีงาม และเป็นผู้มีสัมมาทิฐิในสัมมาชีพที่สมณะเป็นอย่างดี ท่านเป็นผู้วางรากฐานเกี่ยวกับการรวมนิกายสงฆ์ในประเทศไทย ดังปรากฏในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๘๔ ซึ่งถือว่าเป็นพระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ฉบับที่มีความเป็นประชาธิปไตย โดยให้สิทธิเสรีภาพและความสมานสามัคคีในหมู่พระสงฆ์ไทย

๓.๑.๔ บทบาทนักเศรษฐศาสตร์

รัฐบาลุระอาวุโสปรีดี พนมยงค์ เป็นนักเศรษฐศาสตร์ที่วิเคราะห์ปัญหาทางเศรษฐกิจแห่งประเทศไทย ท่านมีภูมิปัญญา ความรู้ และประสบการณ์พื้นฐาน ที่ตนเองแสวงหา พัฒนา และสั่งสมมาตลอดชีวิต ซึ่งแยกบทบาททางเศรษฐกิจของท่านต่อประเทศไทย ๒ ลักษณะ ดังนี้

๑. พื้นฐานความคิดที่มีต่อเศรษฐกิจของประเทศไทยทั้งส่วนที่เป็นภาพรวมของประเทศ และส่วนที่เกี่ยวกับสถานะภาพของราษฎร ความคิดพื้นฐานทางเศรษฐกิจที่เป็นเหตุของการอภิวัฒน์ พ.ศ. ๒๔๗๕ คือ ปัญหาทางเศรษฐกิจ รัฐบาลุระอาวุโสปรีดี พนมยงค์กล่าวว่า “การบำรุงความสุขของราษฎรนี้เป็นจุดประสงค์อันยิ่งใหญ่ของข้าพเจ้า ในการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ข้าพเจ้ามิได้ปรารถนาที่จะเปลี่ยนพระเจ้าแผ่นดินองค์เดียวมาเป็นหลายองค์ ซึ่งเป็นการปกครองระบอบประชาธิปไตยแต่เพียงเปลือกลอกเท่านั้น ข้าพเจ้ามุ่งสาระสำคัญคือบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎร” และมักจะกล่าวอยู่เสมอว่า “เศรษฐกิจเป็นรากฐานของสังคม”^{๕๙}

^{๕๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๖.

^{๕๙} พระมานิพิทย์ สุระศักดิ์, “รัฐบาลุระอาวุโสปรีดี พนมยงค์พนมยงค์ : แนวความคิดและบทบาททางพระพุทธศาสนา”, หน้า ๒๔.

๒. ลักษณะที่เป็นกรณีศึกษาของรัฐบาลอาวุโสปรกติ พนมยงค์ในด้านเศรษฐกิจในช่วงเวลา ๓ ปี ระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๘๒ – ๒๔๘๔ ขณะที่ท่านดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังในรัฐบาลของจอมพล ป.พิบูลสงคราม ชุดแรกก่อนสงครามมหาเอเชียบูรพา ในฐานะนักเศรษฐศาสตร์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของไทย ท่านให้ความสำคัญต่อเอกราชและอธิปไตยของชาติ (National Sovereignty) ความสุขสมบูรณ์ของราษฎร (public welfare) และความเป็นธรรมทางเศรษฐกิจ และสังคม (socio-economic justice) ซึ่งจิตสำนึกทางประวัติศาสตร์ (a sense of history) ของท่านบ่งชี้ว่า เป็นความปรารถนาอันสูงสุดของประชาชนชาติอันพึงได้รับการตอบสนองอย่างสมบูรณ์ที่สุด ดังปรากฏในบทความเรื่อง อนาคตของประเทศไทยควรดำเนินไปในรูปใด มีข้อความตอนหนึ่งกล่าวไว้ว่า “ระบบประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจ” หมายถึง ราษฎรส่วนมากของสังคมต้องไม่ตกเป็นทาสของคนส่วนข้างน้อยและราษฎรทั้งปวงจะต้องร่วมมือกันฉันพี่น้อง เพื่อผลิตสิ่งอุปโภคบริโภคให้สมบูรณ์ ครั้นแล้วแต่ละคนก็ได้รับผลของความเป็นธรรม ตามส่วนแรงงานและสมองที่ตนได้กระทำ ผู้ได้ออกแรงมากก็ได้มาก ผู้ได้ออกแรงน้อยก็ได้ไม่น้อย^{๖๐}

ในช่วงเวลานั้น ท่านแสดงวิสัยทัศน์เรื่องการปรับปรุงเศรษฐกิจที่นอกจากการเขียนเค้าโครงเศรษฐกิจที่ก้าวหน้าล้ำสมัยจนยากที่จะเข้าใจในทางปฏิบัติจนได้รับผลร้ายแก่ตนแล้วนั้น ก็มีผลงานอยู่มากมาย อาทิ การอธิบายแนวความคิดการรวมตัวกันในรูปของสหกรณ์ที่ยากจนทำให้มีโอกาสก้าวหน้าในสัมมาอาชีพได้ เพื่อเพิ่มผลผลิตที่มีคุณภาพมูลค่าเพิ่มและมีรายได้ที่เพิ่มมากขึ้น รวมทั้งการปรับปรุงการต่อรองการขายกับการตลาดอีกด้วย

ในขณะที่ท่านดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง ได้ทำการปรับปรุงการจัดเก็บภาษีอากร การสร้างเสถียรภาพทางการเงิน และการจัดตั้งธนาคารแห่งประเทศไทย และแก้ไขสนธิสัญญาทางไมตรีพาณิชย์ และการเดินเรือกับนานาประเทศมีผลให้ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศคู่สัญญาอยู่บนความเสมอภาค ซึ่งกล่าวได้ว่า ไทยเราได้มาซึ่งอธิปไตยโดยสมบูรณ์ในทุกด้าน รวมทั้งด้านการจัดเก็บภาษีอากรด้วย

ระบบภาษีอากรของไทยไม่อาจปรับปรุงและพัฒนาให้สนับสนุนนโยบายต่างๆ ของรัฐบาลได้อย่างเต็มที่ ก่อนการแก้ไขสนธิสัญญาฯ ดังกล่าว อันเกิดความไม่เป็นธรรมแก่ราษฎรผู้เสียภาษี และไม่เอื้อให้ราษฎรมีรายได้พอเพียงสำหรับการใช้จ่ายบำรุงประเทศให้เจริญก้าวหน้า ดังนั้น เมื่อได้แก้ไขสนธิสัญญาที่เป็นอุปสรรคแล้ว ท่านยังเป็นผู้ปรับปรุงระบบภาษีอากรขาเข้าที่เดิมเก็บในอัตราตายตัวตามมูลค่านำเข้า (ที่เรียกว่า “ภาษีร้อยชักสาม”) ได้รับการแก้ไขปรับปรุงให้เป็นอัตราที่สอดคล้องกับประโยชน์ทางเศรษฐกิจและสังคมของชาติ เช่น สินค้าประเภทใดยังประโยชน์แก่เศรษฐกิจและสังคม ก็ลดอัตราลง หรือยกเว้นไม่เก็บอากรขาเข้า

^{๖๐} วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร, “รัฐบาลอาวุโสปรกติ พนมยงค์กับเศรษฐกิจประเทศไทย”, สารคดีฉบับพิเศษ, รวบรวมจัดพิมพ์โดย คณะอนุกรรมการฝ่ายจัดทำ หนังสือที่ระลึกงานฉลอง ๑๐๐ ปี รัฐบาลอาวุโส รัฐบาลอาวุโสปรกติ พนมยงค์, ฉบับเดือนมิถุนายน ๒๕๔๓, หน้า ๑๖๘-๑๖๙.

เสียเลย ขณะเดียวกันก็ปรับอัตราอากรขาเข้าให้สูงขึ้นสำหรับสินค้านำเข้าที่ไม่จำเป็น หรือสินค้าเพื่อการอุปโภค บริโภค รวมถึงการปรับเปลี่ยนการจัดเก็บอากรขาออกสำหรับข้าว จากการเก็บตามสภาพเป็นการเก็บตามมูลค่าส่งออก เพื่อสนับสนุนการส่งออกข้าวในขณะนั้นด้วย

สำหรับภาษีอากรบางประเภทที่ไม่เป็นธรรมอีกทั้งไม่สนับสนุนการประกอบการเศรษฐกิจ ท่านก็ได้ยกเลิก เช่น ภาษีรัชชูปการ อากรค่านา อากรสวน ภาษีไร่อ้อย และภาษีไร่ยาสูบและเพื่อชดเชยรายได้ที่ขาดไปก็ได้ปรับปรุงภาษีเงินได้ ภาษีร้านค้า ภาษีธนาคาร อากรแสตมป์ อากรมหรสพ เงินช่วยบำรุงท้องที่และเงินช่วยบำรุงการประถมศึกษา เป็นต้น

รัฐบุรุษอาวุโสปริติ พนมยงค์ใช้หลักการและเหตุผลที่ประกอบกัน โดยคำนึงถึงความจำเป็นธรรมเป็นข้อแรก และการจัดหารายได้ในทางที่ผู้เสียภาษีจะเดือดร้อนน้อยที่สุดหรือไม่รู้สึกเดือดร้อนเลย อีกทั้งได้คำนึงถึงความสะดวกและค่าใช้จ่ายในการจัดเก็บภาษี ซึ่งยอมรับกันว่าในฐานะนักเศรษฐศาสตร์ท่านทำได้อย่างมีประสิทธิภาพ^{๖๑}

ในด้านการสร้างเสถียรภาพและความมั่นคงภายในประเทศ ท่านได้ตัดสินใจเปลี่ยนทุนสำรองเงินตราจากปอนด์สเตอร์ลิงเป็นทองคำแท่ง ซึ่งทองคำแท่งดังกล่าวนี้ ส่วนหนึ่งซื้อในลอนดอนและนำเข้ามาเก็บรักษาไว้ที่ห้องนิรภัยกระทรวงการคลังในพระบรมมหาราชวัง ขณะที่อีกส่วนหนึ่งซื้อในสหรัฐฯ ได้ฝากไว้ในสหรัฐฯ นอกจากนี้ ก็จัดซื้อทองคำในประเทศจากเหมืองทองคำในประเทศไทย การเปลี่ยนทุนสำรองระหว่างประเทศของไทยจากปอนด์สเตอร์ลิงไปเป็นทองคำแท่งนี้ เนื่องจาก ท่านพิจารณาเห็นว่า อังกฤษซึ่งอยู่ในสถานะสงครามกับเยอรมันนีในยุโรปตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๘๒ มีแนวโน้มที่ค่อนข้างชัดเจนว่า จะต้องเผชิญหน้ากับญี่ปุ่นในเอเชียและแปซิฟิกด้วยในอนาคตอันใกล้ อันจะมีผลกระทบต่อสถานะภาพของเงินปอนด์สเตอร์ลิงอย่างหลีกเลี่ยงไม่พ้น

การจัดตั้งธนาคารกลางหรือธนาคารแห่งชาติ ท่ามกลางความคิดเห็นที่แตกแยกออกเป็นฝ่ายที่เห็นด้วยกับการจัดตั้งธนาคารแห่งชาติ กับฝ่ายที่ไม่เห็นด้วยกับการจัดตั้งธนาคารแห่งชาติ ที่เป็นความคิดของท่านด้วยตระหนักดีถึงความไม่พร้อมในด้านบุคคลากร อีกทั้งประเทศไทยมีธนาคารพาณิชย์เพียงไม่กี่แห่ง ส่วนมากเป็นธนาคารต่างชาติเกือบทั้งหมด ซึ่งธนาคารกลางที่จะต้องตั้งมาควบคุมธนาคารพาณิชย์จึงมิใช่เรื่องความจำเป็นเร่งด่วน ส่วนเรื่องการออกธนบัตร กระทรวงการคลังก็สามารถดำเนินการได้อยู่แล้ว แต่ความเป็นนักเศรษฐศาสตร์ที่มีวิสัยทัศน์ก้าวหน้าของท่าน ซึ่งเห็นว่า การที่ประเทศไทยอยู่ในฐานะประเทศที่มีเอกราชอธิปไตยอย่างสมบูรณ์และมีความมุ่งมั่นที่จะพัฒนาประเทศให้มีความเจริญทัดเทียมต่างชาติ การมีธนาคารกลางหรือธนาคารแห่งชาติจึงเป็นสิ่งจำเป็นที่สุด เพราะเป็นสถาบันดูแลการเงินของชาติและมีบทบาทรับผิดชอบดูแลนโยบายในด้านการให้บริการและในด้านการควบคุมตรวจสอบ นอกเหนือไปจากความรับผิดชอบอื่น ๆ เช่น การออกธนบัตร และพันธบัตร การให้ความ

^{๖๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๔.

สนับสนุนเศรษฐกิจและธุรกิจโดยผ่านนโยบายการเงินที่เหมาะสม ตลอดจนการรักษาไว้ซึ่งเสถียรภาพทางการเงิน และการประสานการเงินกับการคลัง ทั้งในนโยบายและในมาตรการธนาคารกลางหรือธนาคารชาติต้องอยู่ในความรับผิดชอบของเจ้าหน้าที่ไทยอย่างสมบูรณ์

รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ในฐานะรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง ได้มีหนังสือด่วน ลงวันที่ ๒๑ กันยายน ๒๔๘๒ ถึงนายกรัฐมนตรี เสนอร่างกฎหมายว่าด้วยการเตรียมจัดตั้งธนาคารชาติไทยพร้อมทั้งเหตุผล เพื่อให้คณะรัฐมนตรีพิจารณา คณะรัฐมนตรีเห็นชอบด้วยในหลักการ จึงส่งเรื่องทั้งหมดให้กฤษฎีกาพิจารณา ซึ่งกฤษฎีกาแก้ไขชื่อ พ.ร.บ.ดังกล่าวเป็น “พ.ร.บ. จัดตั้งสำนักงานธนาคารชาติไทย” อีกทั้งปรับปรุงบางมาตราให้รัดกุมขึ้น จากนั้น คณะรัฐมนตรีจึงได้เสนอต่อสภาผู้แทนราษฎร และได้ประกาศใช้เป็นกฎหมายเมื่อวันที่ ๒๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๘๒ รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ได้เปิดสำนักงานธนาคารชาติไทย เมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๓ ต่อมา เมื่อวันที่ ๑๖ เมษายน พ.ศ. ๒๔๘๕ สภาผู้แทนราษฎรก็ได้ผ่าน ร่างพระราชบัญญัติธนาคารแห่งประเทศไทย^{๖๒}

รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์เน้นการให้ความเป็น “ธรรม” ต่อประชาชนในทุกด้าน โดยเฉพาะด้านเศรษฐกิจ ในอดีตรูปแบบเศรษฐกิจของสังคมไทยเป็นลักษณะเศรษฐกิจแบบพอเลี้ยงชีพ ซึ่งการผลิตส่วนใหญ่ เพื่อนำมาบริโภคภายในครอบครัว เท่านั้น มิได้มุ่งเพื่อจำหน่ายโดยตรง ต่อมา เมื่อชาติตะวันตกแผ่ขยายอาณานิคมเข้ามาในเอเชีย ไทยจึงปรับรูปแบบเศรษฐกิจจากแบบเลี้ยงครอบครัวเพื่อบริโภค เป็นแบบผลิตจำหน่าย อันเป็นรูปแบบเศรษฐกิจสมัยใหม่ดังเช่นปัจจุบัน^{๖๓}

ปัจจุบันนักเศรษฐศาสตร์และผู้สนใจได้ศึกษาเค้าโครงเศรษฐกิจของรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์มาพอสมควร โดยส่วนใหญ่มีความเห็นคล้ายกันว่า เค้าโครงเศรษฐกิจของท่านได้รับแนวคิดมาจากนักเศรษฐศาสตร์ตะวันตก อย่างไรก็ตาม เค้าโครงเศรษฐกิจของท่านไม่มีเฉพาะแนวคิดแบบนักเศรษฐศาสตร์ตะวันตกเท่านั้น แต่ยังมีแนวคิดเศรษฐกิจตะวันออกรวมอยู่ด้วย โดยเฉพาะพระพุทธศาสนา แนวคิดหลักทางเศรษฐกิจของท่านไม่เพียงแต่ต้องการให้ราษฎรมีปัจจัย ๔ บริบูรณ์ แต่ยังต้องการให้ราษฎรมีน้ำใจ มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน รวมทั้งความเสมอภาคที่มีอย่างเท่าเทียมกันดุจสังคมพระศรีอารีย์ เนื่องจาก ท่านเป็นชาวนาที่เคยทำนา จึงสัมผัสได้ถึงความยากลำบากของชีวิตชาวนาที่ต้องเผชิญกับปัญหาต่างๆ โดยไม่ได้รับการเหลียวแลจากรัฐบาล ตามที่ท่านเคยกล่าวว่า “ข้าพเจ้าไม่ใช่คนกรุงเทพฯ จึงรู้หัวอกคนบ้านนอกเป็นอย่างดี โดยได้รับความลำบากยากจน เพื่อนในหัวเมืองยังยากจนอีกมาก” และการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ มีสาเหตุมาจากเศรษฐกิจ

^{๖๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๕-๑๗๗.

^{๖๓} พอพันธ์ อุทยานนท์, “พัฒนาการเศรษฐกิจไทย” ในเอกสารสอนชุดวิชาไทยศึกษา หน่วยที่ ๑-๗, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๘), หน้า ๑๑๗.

ท่านกล่าวถึงสภาพความเป็นอยู่ของราษฎรที่ได้รับความลำบาก ท่านกล่าวเสมอว่า เศรษฐกิจเป็นรากฐานของสังคม เมื่อพบเห็นราษฎรลำบาก จึงเกิดความรู้สึกเห็นใจสงสาร ท่านกล่าวว่า ผู้ที่มีจิตใจเป็นมนุษย์ประกอบด้วยความเมตตา กรุณา แก่เพื่อนมนุษย์ด้วยกันแล้ว เมื่อนั้น สภาพชานาในชนบทที่ดี คนยากจนอนาถาในพระนครที่ดี ก็จะปรากฏความสมเพชเวทนาขึ้นในทันใด ท่านคงเห็นว่าอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ฯลฯ อันเป็นปัจจัยแห่งการดำรงชีวิตบุคคลเหล่านี้มีความแร้นแค้นปานใด”^{๖๔}

รัฐบุรุษอาวุโสปรึดี พนมยงค์ต้องการเห็นประชาชนมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นมีปัจจัย ๔ เพียงพอต่อการบริโภคใช้สอย ถ้าหากสิ่งเหล่านี้มีพร้อมอย่างสมบูรณ์ก็เป็นเหมือนยุคพระศรีอาริย์ที่ไม่มีความลำบากขัดสนใดๆ ด้วยความปรารถนาดีดังกล่าว ท่านจึงเสนอ “เค้าโครงเศรษฐกิจ” ที่เขียนโดยมุ่งหวังเพื่อแก้ปัญหาให้แก่ราษฎร แต่เค้าโครงเศรษฐกิจของท่านก็ไม่ได้นำมาใช้จริง ยิ่งกว่านั้น ยังเป็นภัยที่เกิดขึ้นกับตนเองอีกโดยถูกกล่าวหาว่า มีแนวคิดที่เป็นคอมมิวนิสต์จึงต้องถูกเชิญออกนอกประเทศ การแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจตามแนวคิดของท่านจึงเป็นอันยุติลง

นายธีรยุทธ บุญมี นักสังคมศาสตร์และมานุษยวิทยา ให้ความเห็นเรื่องเค้าโครงเศรษฐกิจของรัฐบุรุษอาวุโสปรึดี พนมยงค์ว่า “ความมุ่งหวังที่จะให้ราษฎรมีงานทำ จึงวางเค้าโครงเศรษฐกิจของชาติไม่ให้อดอยาก จะให้มีการศึกษาอย่างเต็มที่แก่ราษฎร อันนี้เป็นข้อเด่นของนักคิดทุกยุคทุกสมัยที่ผ่านมา ก็คือ การไม่แยกออกจากพื้นฐานวัฒนธรรมของเรา โดยเฉพาะความคิดทางพระพุทธศาสนาที่มุ่งหวังให้เกิดความยุติธรรม ความเป็นธรรมแก่สังคมมากกว่าจะเน้นเรื่องสิทธิและเสรีภาพ”^{๖๕}

อย่างไรก็ตาม แนวคิดทางเศรษฐกิจของรัฐบุรุษอาวุโสปรึดี พนมยงค์ ส่วนหนึ่งได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนา^{๖๖} ซึ่งมีปรากฏใน “กฎทนต์สูตร” มีพราหมณ์ชื่อกฎทนต์พราหมณ์ไปฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าแล้วถามพระองค์เกี่ยวกับการบูชายัญที่ลงทุนน้อย แต่ให้ผลมาก พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมโดยกล่าวถึงเรื่องของพระเจ้ามหาวิชิตราช ที่ประสงค์จะประกอบพิธีบูชายัญจึงปรึกษาพราหมณ์ปุโรหิตว่าควรทำอย่างไร พราหมณ์ปุโรหิตได้แนะนำว่า ปัจจุบันบ้านเมืองของพระองค์ยังไม่สงบด้วยภัยประเภทต่างๆ การประกอบพิธีบูชายัญจึงไม่เป็นการ

^{๖๔} พระฉานินพิทย สุระศักดิ์, “รัฐบุรุษอาวุโสปรึดี พนมยงค์พนมยงค์ : แนวความคิดและบทบาททางพระพุทธศาสนา”, หน้า ๒๔, P.Fitie, โลกพระศรีอาริย์ของปรึดี พนมยงค์, แปลโดย ไมตรี เต็นอุดม, (กรุงเทพมหานคร : กราฟฟิคอาร์ต, ๒๕๑๖), หน้า ๓๑, ๔๑-๔๒.

^{๖๕} ธีรยุทธ บุญมี, “ธรรมรัฐกับหลัก ๖ ประการของคณะราษฎร” ในวันปรึดี พนมยงค์, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๒), หน้า ๒๗.

^{๖๖} พระฉานินพิทย สุระศักดิ์, “รัฐบุรุษอาวุโสปรึดี พนมยงค์พนมยงค์ : แนวความคิดและบทบาททางพระพุทธศาสนา”, หน้า ๒๕ - ๒๘.

สมควร การแก้ปัญหาโจรผู้ร้ายด้วยการจับประหารหรือการเนรเทศออกนอกพระราชอาณาเขต ก็ยังไม่ใช่การแก้ปัญหาที่ถูกต้องตรงประเด็น ดังข้อความในพระไตรปิฎกว่า

บ้านเมืองของพระองค์ยังมีเสี้ยนหนาม มีการเบียดเบียน โจรยังปล้นบ้าน ปล้นนิคม ปล้นเมืองหลวง ดักจี้ในทางเปลี่ยว เมื่อบ้านเมืองยังมีเสี้ยนหนาม พระองค์จะโปรดให้ฟื้นฟูกรรมขึ้นก็จะชื่อว่าทรงกระทำสิ่งไม่สมควร พระองค์มีพระราชดำรัสอย่างนี้ว่า “เราจักปราบปรามเสี้ยนหนามคือโจร ด้วยการประหาร จองจำ ปรับไหม ตำหนิดโทษ หรือเนรเทศ” อย่างนี้ไม่ใช่การกำจัดเสี้ยนหนามคือโจรที่ถูกต้อง เพราะว่า โจรนั้น กำจัดไปแล้ว จักกลับมาเบียดเบียนบ้านเมืองของพระองค์ในภายหลังได้”^{๖๗}

พราหมณ์ปุโรหิตยังอธิบายต่อไปอีกว่า การกระทำที่ถูกต้องนั้น คือ การสงเคราะห์ให้คนมีอาชีพ มีงานทำ เมื่อเขามีอาชีพมีงานทำสามารถเลี้ยงปากเลี้ยงท้องของตนเองได้ ปัญหาที่ว่า จะเที่ยวดักจี้ปล้น ก็จะไม่เกิดขึ้น เช่นนี้คือ วิธีแก้ปัญหาที่ต้นเหตุที่ถูกต้อง พราหมณ์ปุโรหิตจึงแนะนำพระเจ้ามหาวิชิตราชว่า วิธีที่ถูกต้องมีดังนี้

ขอให้พระองค์พระราชทานพันธุ์พืชและอาหารให้แก่พลเมืองผู้ขะมักเขม้นในเกษตรกรรมและการเลี้ยงปศุสัตว์ในบ้านเมืองของพระองค์ ขอให้พระองค์พระราชทานต้นทุนให้แก่พลเมืองผู้ขะมักเขม้นในพาณิชย์กรรมในบ้านเมืองของพระองค์ ขอให้พระองค์พระราชทานอาหารและเงินเดือนแก่ข้าราชการที่ขยันขันแข็งในบ้านเมืองของพระองค์

ความน่าสนใจของพระสูตรนี้ นอกจากวิธีการแก้ปัญหาเรื่องปากท้องของราษฎรให้ดีขึ้นแล้ว ยังกล่าวถึงการกระจายอำนาจไปสู่ชนบทที่ห่างไกลอีกด้วย กล่าวคือ พระเจ้ามหาวิชิตราชได้ตรัสเรียก เจ้าเมือง เจ้าผู้ครองนครในชนบทต่างๆ ทว่าพระราชอาณาเขต มาฟังความประสงค์ของพระองค์ว่าจะทำพิธีบูชาขวัญ ขอท่านได้โปรดเห็นด้วยกับยัญดังกล่าว คนเหล่านั้นเห็นด้วยกับความประสงค์ของพระองค์ การบริจาคหรือสนับสนุนใดจึงผ่านนโยบายของพระองค์ออกไปสู่ตามหัวเมืองต่างๆ ที่เจ้าเมืองมารับฟังในวันนั้น กระจายอำนาจออกท้องถิ่น

วิธีแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจของพราหมณ์ปุโรหิตที่แนะนำแก่พระเจ้ามหาวิชิตราชทำให้เห็นว่า ปัญหาอาชญากรรม ความไม่สงบอันเกิดจากการลักทรัพย์นั้น มีสาเหตุมาจากปัจจัยในการดำรงชีพมีไม่เพียงพอ จึงต้องละเมิดกฎหมายและศีลธรรม เกี่ยวกับเรื่องนี้ รัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ได้เคยพูดไว้เช่นกันว่า ถ้าหากสามารถแก้ไขปัญหาไม่ให้ราษฎรอดอยากได้ ปัญหาสังคมประเภทต่างๆ ก็จะหมดไปด้วยเช่นกัน คำโครงเศรษฐกิจของรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์จึงมุ่งเพื่อแก้ปัญหาดังกล่าวนี้ เพื่อให้มนุษย์เป็นมนุษย์มากยิ่งขึ้นโดยไม่ต้องเบียดเบียนกัน ^{๖๘}

^{๖๗} ที.สี. (ไทย) ๙/๓๓๘/๑๓๑.

^{๖๘} P.Fitie, โลกพระศรีอารีย์ของปรีดี พนมยงค์, แปลโดย ไมตรี เต็มอุดม, หน้า ๒๔๔.

เค้าโครงเศรษฐกิจของรัฐบาลราษฎรอาวุโสปรกติ พนมยงค์ คล้ายกันกับวิธีการจัดการของ พระเจ้ามหาวชิราวุธในหลายประเด็น ท่านเสนอทางออกของปัญหาเศรษฐกิจไทยในตอนนั้นว่า ที่ สำคัญ ที่สุดคือ รัฐต้องเป็นผู้ประกอบการเอง เพื่อให้การควบคุมดูแลมีความยุติธรรมไม่มีการเอา รััดเอาเปรียบกัน คำว่ารัฐเป็นผู้ประกอบการเอง ในที่นี้ คือ อำนาจการจัดการเป็นของรัฐ เมื่อการ ปกครองเปลี่ยนระบอบจากเดิมที่อำนาจรัฐอยู่ที่พระมหากษัตริย์ พระมหากษัตริย์เป็นผู้ใช้อำนาจ ผ่านทางคณะทำงานของพระองค์ เปลี่ยนมาอยู่ที่ประชาชน การทำงานเพื่อประชาชนก็จะทำได้ง่าย

ภาพรวมของเค้าโครงเศรษฐกิจของรัฐบาลราษฎรอาวุโสปรกติ พนมยงค์เป็นการสงเคราะห์ ราษฎรที่ไม่สามารถทำงานได้ ทั้งที่มีอายุมาก คนพิการ หรืออายุยังไม่อยู่ในวัยใช้แรงงาน รัฐบาลจะเป็นคนดูแลเรื่องอาหาร ที่อยู่อาศัยและเครื่องนุ่งห่ม แต่จะทำงานนี้ได้ รัฐบาลจะต้อง ทำเองและดำเนินในรูปแบบของสหกรณ์ ส่วนคนที่อยู่ในวัยใช้แรงงานทำงาน ก็ให้รัฐบาลจัดหา งานให้แก่ราษฎรทำ ตามกำลังความสามารถแลกกับเงินเดือนที่รัฐจ่ายให้ เพื่อนำไปซื้อเครื่อง อุปโภคบริโภคเลี้ยงตนเอง^{๖๙}

ในภาคการเกษตร รัฐบาลสนับสนุนส่งเสริมการเกษตรโดยจัดหาที่ดินที่มีความ เหมาะสมแก่การเพาะปลูก นำเมล็ดพันธุ์พืชที่มีคุณภาพทนต่อดินฟ้าอากาศแต่ให้ผลิตในปริมาณ มาก มีแหล่งน้ำที่เพียงพอและจัดหาเทคโนโลยีที่ทันสมัยมาช่วยทำการเกษตร เพื่อแบ่งเบา กำลังคนในงานบางอย่างที่เครื่องจักรสามารถทำแทนได้ เช่น การไถ การบรรทุก ส่วนการเก็บ เกี่ยวเมื่อเครื่องจักรยังไม่ได้ก็จำเป็นต้องใช้แรงงาน นอกจากนี้ ยังให้ศึกษาอบรมวิธีการทำ การเกษตรอย่างถูกต้อง เพื่อให้ผลผลิตออกมามีความสมบูรณ์และได้ในปริมาณมาก^{๗๐} ส่วนนี้มีความ คล้ายกับวิธีการของพระเจ้ามหาวชิราวุธคือ การสนับสนุนการเกษตร โดยการพระราชทาน พันธุ์พืชประเภทต่างๆ เพื่อให้ราษฎรนำไปเพาะปลูกสร้างอาชีพให้แก่ตนเอง

รัฐบาลราษฎรอาวุโสปรกติ พนมยงค์เห็นว่า คนไทยชอบรับราชการใช้แรงงานแลกกับ เงินเดือนของรัฐ การสนับสนุนให้คนเป็นข้าราชการ จึงเป็นวิธีการช่วยให้คนมีงานทำ ท่านจะให้ คนทุกคนประสงค์อยากเป็นข้าราชการได้เข้ามารับราชการ ท่านกล่าวตำหนิคนที่กีดกันคนไทย ไม่ให้เข้ารับราชการ หากคนเข้ามาเป็นข้าราชการมากก็จะช่วยงานรัฐบาลได้มาก แต่ทั้งนี้ ท่าน ไม่ได้หมายความว่ารวมถึงข้าราชการที่ขึ้นบัญชีราชการอยู่ในสำนักงาน แต่เป็นงานทั่วไป เช่น งาน ทำถนน ทำไร่ แต่ว่ามีเงินเดือนและได้รับบำนาญหลังเกษียณอายุราชการ การให้เงินเดือนจะ พิจารณาจากความรู้ความสามารถในการทำงาน^{๗๑} หลักนี้สอดคล้องกับการแก้ปัญหาของ พระเจ้ามหาวชิราวุธที่สนับสนุนคนให้เข้ารับราชการ พระราชทานอาหารและเงินให้เพียงพอแก่ การดำรงชีพ เมื่อข้าราชการมีเงินเพียงพอสามารถแลกซื้ออาหารหรือเครื่องนุ่งห่มได้แล้ว

^{๖๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๔-๑๗๕.

^{๗๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๐-๒๑๑

^{๗๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๙-๒๒๐

การทุจริตในหน้าที่หรือการทำงานล่าช้าก็จะไม่เกิดขึ้นและรัฐยังสนับสนุนเงินรางวัลพิเศษสำหรับข้าราชการที่ทำงานดี เพื่อเป็นแรงจูงใจให้ข้าราชการทำงานของตนอย่างเต็มที่สมกับที่รัฐจ่ายเงินเดือนให้

นอกจากสนับสนุนภาคเกษตรและข้าราชการแล้ว ท่านยังส่งเสริมอาชีพอิสระและการค้าขาย โดยรัฐบาลปล่อยเงินกู้ให้แก่ราษฎรที่ประสงค์จะทำการค้าขายให้มีทุนในการประกอบอาชีพการค้า สำหรับผู้ไม่ประสงค์ทำงานราชการหรือเป็นลูกจ้างอื่นๆ ถ้ารัฐเห็นว่าการประกอบกิจการดังกล่าวสามารถมีรายได้เลี้ยงตัวเองได้ ก็ให้การสนับสนุนทั้งเงินทุนและการตลาด นอกจากอาชีพเหล่านี้แล้ว ยังมีอาชีพอิสระประเภทอื่นๆ อีกที่ ท่านเห็นว่า มีความจำเป็นที่รัฐจะต้องสนับสนุนเช่นเดียวกัน ได้แก่ นักประพันธ์ ทนายความ ช่างเขียน ฯลฯ^{๗๒} การส่งเสริมอาชีพค้าขายดังกล่าว คล้ายกับวิธีการของพระเจ้ามหาวิชิตราชที่เห็นว่าการส่งเสริมข้าราชการ การเกษตรแล้วยังสนับสนุนการค้าขายโดยรัฐบาลเป็นผู้สนับสนุนเงินทุนโดยให้ราษฎรกู้ยืมเพื่อเป็นทุน ก็ทำให้ราษฎรมีอาชีพเป็นของตนเองไม่ต้องเบียดเบียนบุคคลอื่น

นอกจากนี้ ท่านยังเห็นว่า รัฐบาลควรมอบรางวัลตอบแทนเพื่อเป็นกำลังใจให้แก่ข้าราชการหรือบุคคลที่ทำงานดี มีความขยันขันแข็ง เพื่อเป็นแรงจูงใจให้ราษฎรตั้งใจทำงานอย่างเต็มที่ ถือเป็นรางวัลพิเศษแก่ราษฎร เมื่อราษฎรมีอาชีพ สามารถเลี้ยงตัวเองได้ รัฐบาลจะให้การสนับสนุน ส่วนผู้ที่ทำงานไม่ได้ จะต้องช่วยด้วยกรณีใดก็ตาม รัฐจะต้องเป็นผู้ดูแลเรื่องปัจจัย ๔ ตลอดชีวิตไม่ให้ลำบาก เป็นการประกันว่า เมื่อใดที่ยังมีชีวิตอยู่ รัฐจะดูแลราษฎรทุกคน ไม่ทอดทิ้ง ไม่ปล่อยให้อดอยาก ท่านเห็นว่า เมื่อทำได้เช่นนี้ ราษฎรจะนอนตายตาหลับและบ้านเมืองก็จะเป็นเหมือนยุคพระศรีอารีย์ที่มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยปัจจัย ๔ ทุกคนมีงานทำอย่างเสมอภาคและเท่าเทียม ไม่อาศัยแรงงานคนอื่นบริโภคน

รัฐบุรุษอาวุโสปรกติ พนมยงค์มีบทบาทเป็นนักเศรษฐศาสตร์ที่มีรากฐานแนวคิดในการสงเคราะห์ช่วยเหลือเกื้อกูลราษฎรอย่างในสังคมพระศรีอารีย์ และความไม่เที่ยงในชีวิตและทรัพย์สินของราษฎร เป็นแนวคิดในทางพระพุทธศาสนา ให้เกิดสัมมาทิฐิในข้อสัมมาอาชีพ และเป็นผู้ที่ไม่เห็นแก่ตัวและประโยชน์พวกพ้อง แต่เห็นแก่ประโยชน์ของราษฎรเป็นหลัก ดังนั้นเค้าโครงเศรษฐกิจของท่าน ที่เขียนขึ้นเพื่อให้เกิดสัมมาทิฐิในข้อสัมมาอาชีพเลี้ยงตัวเองชอบได้ เลี้ยงชีพได้ในทางที่ชอบ มีความเป็นอยู่ที่สมถะเรียบง่าย เป็นอยู่อย่างพอเพียงไม่ฟุ้งเฟ้อหรูหราแต่อย่างใด เมื่อต้องลี้ภัยไปต่างประเทศ ท่านได้ชี้แจงถึงเงินที่นำมาจ่ายว่ามาจากส่วนไหนบ้าง กรณีนี้เห็นได้จากการให้สัมภาษณ์ กับนักข่าวต่างประเทศที่ถามว่า การดำเนินชีวิตในปัจจุบันเป็นอย่างไร ท่านตอบว่า “ข้าพเจ้าได้รับบำนาญเล็กน้อยจากรัฐบาลไทย ข้าพเจ้าขาย

^{๗๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๑-๒๒๒

บ้านที่กรุงเทพฯ และด้วยการอนุญาตของธนาคารแห่งประเทศไทย ข้าพเจ้าได้นำเงินที่ขายได้นั้น มาซื้อบ้านในนามภรรยาของข้าพเจ้า”^{๗๓}

ในการแก้ข้อกล่าวหาที่มีผู้เขียนบทความโจมตีท่านเกี่ยวกับการทุจริต โดยกล่าวหาว่า ท่านเกิดในตระกูลสามัญชนธรรมดาไม่มีสมบัติมหาศาลแต่อย่างใด แต่สามารถดำรงชีวิตอยู่ในต่างประเทศได้เป็นเวลานานถึง ๒๖ ปี ถ้าไม่ทุจริตต่อหน้าที่แล้วจะมีเงินมาใช้จ่ายในการเลี้ยงชีวิตอย่างไร ข้อกล่าวหานี้ เป็นการกล่าวหาที่รุนแรงโดยปราศจากหลักฐาน ผู้กล่าวหาจึงสรุปเอาว่า ท่านโกงได้แนบเนียนจนไม่ปรากฏหลักฐานใดๆ ไว้ ท่านตอบสัมภาษณ์ชี้แจงว่า

ค่าใช้จ่ายในเมืองจีนนั้นอาศัยเงินจากภรรยาที่ได้จากส่วนแบ่งกองมรดก...และการขายบ้านที่มีอยู่แถวสีลมและขายที่ดินริมถนนสาทรเหนือ...ภรรยาผมได้ใช้เงินส่วนหนึ่งซื้อที่ดินกองมรดกคุณหญิงชัชวาลิตฯ ที่ซอยสวนพลู เพื่อสร้างหอพักนักศึกษาและข้าราชการหญิง อีกส่วนหนึ่งจะสร้าง “วัดสยามวงศ์” และขออนุญาตธนาคารแห่งประเทศไทย มาเป็นค่าใช้จ่ายในต่างประเทศ”^{๗๔}

ท่านได้อธิบายต่อไปอีกว่า “ทรัพย์สินที่ได้มาโดยแรงงานนั้นบริสุทธิ์ และที่ได้มาโดยการทำมาหากินอย่างสม่ำเสมอในระบบสังคมทุกก็เป็นทรัพย์สินที่ได้มาโดยบริสุทธิ์... ส่วนบุคคลที่อาศัยตำแหน่งบีบบังคับเอาทรัพย์สินของราษฎรนั้นเป็นทรัพย์สินที่ไม่บริสุทธิ์”^{๗๕} และได้ชี้แจงต่อไปว่า ตนเองมีทรัพย์สินบริสุทธิ์ เพราะเมื่อครั้งที่จบจากประเทศฝรั่งเศส ได้รับราชการตำแหน่งผู้พิพากษาและได้สนองกฎหมายที่โรงเรียนกฎหมายประมาณ ๖ เดือน ได้ตำแหน่งเลขานุการกรมร่างกฎหมาย นอกจากนี้ รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ยังได้แต่งคำอธิบายกฎหมายหลายเรื่องโดยเฉพาะ “ประชุมกฎหมาย” ซึ่งขายในราคาถูก ได้รับความนิยมเป็นอย่างมาก เงินเหล่านี้จึงเป็นทรัพย์สินที่ได้มาโดยความบริสุทธิ์ เพราะมาจากแรงงานของตนเอง ท่านกล่าวยอมรับว่า “ตระกูลของตนนั้นเป็นตระกูลสามัญไม่มีทรัพย์สินสมบัติมหาศาล ซึ่งแสดงว่าบรรพบุรุษของกระผมทำมาหากินอย่างบริสุทธิ์ มิได้เบียดเบียนบังคับเอามาจากราษฎร ท่านบิดาและภรรยาก็มีทรัพย์สินโดยบริสุทธิ์ดังกล่าวแล้วเหลือให้ลูกหลาน”^{๗๖}

สรุปว่า อิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่ ท่านสัมผัสมาในวัยเยาว์และครอบครัวที่ยึดมั่นอยู่ในคำสอนของพระพุทธศาสนิกชน มีส่วนทำให้การดำเนินชีวิตของท่านเป็นไปอย่างบริสุทธิ์ การประกอบอาชีพ โดยไม่ได้ใช้อำนาจทางการเมืองหรือตำแหน่งหน้าที่ในการแสวงหาประโยชน์แต่อย่างใด ท่านทำงานรับใช้ชาติบ้านเมืองด้วยความซื่อสัตย์สุจริตจนเป็นที่กล่าวขาน

^{๗๓} สุพจน์ ด้านตระกูล, สัจจะแห่งประวัติศาสตร์ รัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์, ในสยามใหม่, หน้า ๑๑.

^{๗๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๒.

^{๗๕} อ่างแล้ว.

^{๗๖} อ่างแล้ว.

กันทั่วไปว่า ด้วยตำแหน่งหน้าที่การงานที่ใหญ่โต หาก ท่านจะทำเช่นนั้นบ้างเพื่อแสวงหาความ ร่ำรวยให้แก่ตนก็ย่อมทำได้ แต่ด้วยความละเอียดและเกรงกลัวบาป ท่านจึงไม่ได้กระทำการใดๆ ให้เป็นที่เสื่อมเสียแก่ตนเอง ท่านใช้หลักพุทธธรรม “สัปปุริสธรรม” ที่มีหิริ โอตตัปปะ กำกับการ ดำเนินชีวิตตลอดมา

๓.๑.๕ บทบาทนักการศึกษา

รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์เป็นผู้มีวิสัยทัศน์ก้าวหน้ากว้างไกล ท่านให้ความสำคัญต่อการศึกษามากเป็นพิเศษ เพราะการศึกษาเป็นรากฐานสำคัญในการพัฒนา ประเทศและประชาชาติไทย ท่านจึงได้กำหนดเรื่องการศึกษาไว้ในหลัก ๖ ประการของ คณะราษฎร ท่านเริ่มปฏิบัติจริงจังสองระดับ ในระดับอุดมศึกษา ซึ่งขณะนั้นมีมหาวิทยาลัยเพียง แห่งเดียว ไม่เพียงพอที่จะผลิตคนที่มีความรู้มาช่วยพัฒนาประเทศได้ทันการณ์พร้อมกันกับการ เปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศในขณะนั้น

ท่านในฐานะเป็นผู้ก่อตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง รัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ได้เสนอรัฐบาลจัดตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง เพื่อให้เป็นตลาด วิชาอำนวยการศึกษาวิชากฎหมาย วิชาเศรษฐกิจ และวิชาอื่นๆ อันเกี่ยวกับธรรมศาสตร์และ การเมือง เพื่อส่งเสริมให้ข้าราชการและประชาชนมีโอกาสศึกษาได้อย่างแพร่หลาย ซึ่งเป็นการ เผยแพร่และปลูกฝังระบอบประชาธิปไตย ให้รู้หน้าที่การปกครองบ้านเมืองในระบบนี้ รัฐบาล เห็นชอบด้วย จึงมอบให้หลวงประดิษฐมนูธรรมเป็นผู้ร่างพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยวิชา ธรรมศาสตร์และการเมือง พ.ศ. ๒๔๗๖ เพื่อเสนอสภาผู้แทนราษฎร เมื่อสภา เห็นชอบ และอนุมัติให้ เป็นกฎหมายได้เมื่อวันที่ ๑๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๗ ได้สร้างสรรค์สถาบันการศึกษาและให้ โอกาสราษฎรได้ศึกษากว้างขวางมากมาย

ท่านได้จัดตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ในลักษณะมหาวิทยาลัยเปิด หรือตลาดวิชา เป็นครั้งแรก ทันทีที่เปิดมหาวิทยาลัย มีคนสมัครเรียน จำนวน ๗,๐๙๔ คน^{๗๗} แสดงให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่า ประชาชนมีความต้องการในทางการศึกษาสูงจำนวนมาก และใน ขณะนั้น ท่านผู้ประศาสน์การของมหาวิทยาลัยแต่เพียงผู้เดียว และไม่เคยดำรงตำแหน่ง อธิการบดีเหมือนอย่างบุคคลอื่น ประมุขของการสถาปนามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และ การเมือง โดยรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์นั้น คือ มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง สืบเนื่องมาจากโรงเรียนกฎหมายของกระทรวงยุติธรรมที่ตั้งในปี พ.ศ. ๒๔๔๐ มีกำเนิดควบคู่

^{๗๗} ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, ปรีดี พนมยงค์กับมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, สารคดี ฉบับพิเศษ, รวบรวมจัดพิมพ์โดย คณะอนุกรรมการฝ่ายจัดทำ หนังสือที่ระลึกงานฉลอง ๑๐๐ ปี รัฐบุรุษอาวุโส รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์, ฉบับเดือนมิถุนายน ๒๕๕๓, หน้า ๑๒๔.

กับโรงเรียนข้าราชการพลเรือนที่ตั้งในปี พ.ศ. ๒๔๔๒ ทั้งสองเป็นสถาบันหลักในการปฏิรูปการศึกษา “ด้านพลเรือน” ซึ่งเกิดในยุคเดียวกับโรงเรียนนายร้อยทหารบก (จปร.) และโรงเรียนนายเรือ ต่อมา โรงเรียนข้าราชการพลเรือนได้ยกสถานะขึ้นเป็นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ส่วนโรงเรียนกฎหมายก็ดำรงสถานะเดิมอยู่เรื่อยมาจนถึงปี พ.ศ. ๒๔๗๖ หนึ่ง ความเป็นผู้บุกเบิกพัฒนา ท่านสนใจค้นคว้าเป็นอย่างดี และได้ดำริก่อตั้งราชบัณฑิตยสถานขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๖ อีกด้วย

อย่างไรก็ตาม มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง นับเป็นสิ่งใหม่ของการศึกษาในประเทศไทย เพราะต้องถือเป็นผลพวงหรือ “คู่แฝด” ของการปฏิวัติ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ และได้สถาปนามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองขึ้นเมื่อวันที่ ๒๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๗ เพื่อตอบสนองหลัก ๖ ประการ ของคณะราษฎร เพื่อให้การศึกษาแก่ราษฎรอย่างเต็มที่ เนื่องจากราษฎรขาดการศึกษาพร้อมกับระบอบประชาธิปไตย^{๗๘} เมื่อประเทศมีรัฐธรรมนูญ มีประชาธิปไตย ก็ต้องมีสถาบันการศึกษาแบบใหม่ คือปรัชญาที่อยู่เบื้องหลังการสถาปนามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง เป็นหลักของการเปิดกว้างให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม ทำให้เกิดกฎเกณฑ์ที่แน่นอน อันเป็นลักษณะสำคัญที่สุดของสังคมประชาธิปไตย ในทางตรงข้าม การปิดกั้น ย่อมเป็นความเลวร้ายของอำนาจนิยมและเผด็จการ^{๗๙}

มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองสอนเน้นหนักไปด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ถึงแม้จะมี ๒ คณะ คือ คณะธรรมศาสตร์ และคณะการบัญชี ก็ตาม แต่ในหลักสูตรธรรม-ศาสตร์บัณฑิต แม้จะเน้นการสอนกฎหมายเป็นหลัก แต่ก็ได้สอนวิชารัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ และการพูดไปด้วย ทั้งนี้ เพื่อผลิตบัณฑิตมารับใช้ประเทศในแขนงต่างๆ ได้อย่างครบถ้วน ซึ่งก็ได้ผลตามที่ท่านมุ่งหมายไว้ เพราะธรรมศาสตร์บัณฑิตและผู้จบประกาศนียบัตรทางบัญชีได้ออกมารับใช้ประเทศและกำลังสำคัญในการพัฒนาประเทศในเวลาต่อมาเป็นจำนวนมากมาย

นอกจากนี้ รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ ยังมีวิสัยด้านการศึกษาก้าวหน้า เป็นผู้บุกเบิก ด้านการศึกษาพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศแบบบูรณาการ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๘๑ ท่านได้ตั้งโรงเรียนเตรียมปริญญาเพื่อเตรียมตัวเข้าศึกษาใน มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง (มธก.) โดยเรียกชื่อย่อว่า ตมธก. มีอยู่ ๘ รุ่น หลักสูตร ตมธก. น่าสนใจมาก วิชาที่เรียนในขณะนั้นมีเช่น ภาษาอังกฤษ ภาษาฝรั่งเศส ภาษาบาลี วรรณคดี ประวัติศาสตร์สากล พุทธประวัติ ปรัชญา เทคโนโลยี ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับกฎหมายและบัญชี ชวเลข พิมพ์ดีด ดนตรี เป็นต้น บางวิชาสอนและสอบเป็นภาษาต่างประเทศ ครูของโรงเรียนเตรียมจบจากต่างประเทศ (หลายคนจบปริญญาเอก) และทางธรรมะก็ได้ครูที่จบเปรียญ ๙ ประโยค หลายท่านมาสอน จากหลักสูตรนี้สะท้อนวิสัยทัศน์ของท่านที่จะเตรียมบุคคลให้พร้อมที่จะศึกษาระดับสูงทั้งด้านฐานะความรู้ทางวิชาการและจริยธรรม

^{๗๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๒.

^{๗๙} อ้างแล้ว.

ในระดับประถมศึกษา ท่านได้เสนอให้จัดตั้งโรงเรียนเทศบาลและประชาบาลทั่วประเทศ เพื่อเปิดโอกาสให้เด็กไทยไม่ว่าจะอยู่ที่ไหนก็ตาม มีโอกาสเรียนหนังสือโดยเท่าเทียมกัน อย่างไรก็ดี การศึกษาตามเป้าหมายจะต้องใช้เวลานานและกระทำต่อเนื่อง และต้องทำในทิศทางที่ถูกต้อง ฉะนั้น ผู้ที่รับภารกิจด้านการศึกษานี้ต่อจากท่าน ต้องสานแนวความคิดของทางต่อไปอย่างต่อเนื่องและจริงจัง^{๘๐}

ดังนั้น ในบทบาทของนักการศึกษาของรัฐบาลอาวุโสปริติ พนมยงค์มีนัย ๒ ชั้น ได้แก่

๑. ในฐานะที่ท่านตอบสนองทางการศึกษาในการปกครองระบอบประชาธิปไตย

๒. ในความเป็นผู้ศึกษาปฏิบัติด้วยตนเอง การศึกษาในระดับสูงกว่าระดับวิชาชีพ การศึกษาชั้นสูงที่ยากที่ทุกคนจะศึกษาและปฏิบัติอย่างเข้าใจนั่นคือ ระดับจริยธรรม ท่านเป็นผู้มีจริยธรรมสมบูรณ์ อีกทั้ง ยังได้แสดงบทบาทการเป็นนักการศึกษาให้ปรากฏในการพูดหรือแสดงปาฐกถา การเขียนหนังสือและบทความ อีกทั้งเป็นบุคคลระดับผู้นำประเทศที่ส่งเสริมกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา^{๘๑}

การพูดหรือการแสดงปาฐกถานั้น ท่านมักจะได้รับเชิญให้ไปแสดงปาฐกถาในที่ต่างๆ เสมอ เรื่องที่พูดส่วนมากเป็นสถานการณ์ของโลกปัจจุบันที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศ และในคราวเดียวกันนี้ รัฐบาลอาวุโสปริติ พนมยงค์มักจะนำเอาธรรมะหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในครั้งพุทธกาลมาประกอบในการแสดงปาฐกถาด้วยเสมอ

ครั้งหนึ่ง ในการแสดงปาฐกถาต่อนักศึกษาไทยที่ประเทศอังกฤษ มีผู้เข้าร่วมฟังตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับการพูดของ ท่านว่า “คนอย่าง รัฐบาลอาวุโสปริติ พนมยงค์ย่อมเป็นที่สนใจแก่คนทั่วไป เพราะเป็นผู้มีชื่อเสียงและมีผลงานที่เคยทำไว้สมัยอยู่ในประเทศไทย ส่วนฟังแล้วจะเชื่อหรือไม่นั้นก็เป็นเรื่องที่ผู้ฟังจะตัดสินใจ”^{๘๒} และยังได้กล่าวถึงจำนวนคนที่มาฟังต่อไปอีกว่า “คนมาฟังมากจนล้นออกมานอกประตู จนเป็นที่สงสัยของเจ้าหน้าที่ตำรวจ”^{๘๓} เรื่องที่ รัฐบาล

^{๘๐} สุโข สุวรรณศิริ, คือ ผู้มีวิสัยทัศน์, ๑๐๐ ปีชาตกาล รัฐบาลอาวุโส ปริติ พนมยงค์ : ปุชนิยมบุคคลของโลก, (กรุงเทพมหานคร : บพิธการพิมพ์, ๒๕๕๐), หน้า ๓๗-๓๘.

^{๘๑} พระราชนิเทศ (ระบอบรัฐธยาโณ), นิเทศธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า.๑๔๔, พระฉานพิพิธ สุระศักดิ์, “รัฐบาลอาวุโสปริติ พนมยงค์พนมยงค์ : แนวความคิดและบทบาททางพระพุทธศาสนา”, หน้า ๑๓๒.

^{๘๒} P.SANSGWANG, “รัฐบาลอาวุโสปริติ พนมยงค์กับคนไทยในลอนดอน” ในคำปราศัยสุนทรพจน์ของรัฐบาลอาวุโสปริติ พนมยงค์และบางเรื่องเกี่ยวกับขบวนการเสรีไทย, อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ร.ท.อุ๊ต นิตยสนธิ, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนสามัญนิติบุคคลสหประชาชาติพาณิชย์, ๒๕๑๗), หน้า ๒๗.

^{๘๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐.

อาวุโสปริตี พนมยงค์พูดยังเกี่ยวกับการเมือง เศรษฐกิจและการเอาเปรียบกันในสังคม พร้อมกันนั้น ท่านก็ได้เอาหลักการของพระพุทธศาสนา เกี่ยวกับความเป็นอนิจจังมาพูดในที่ประชุมครั้งนั้นด้วย ผู้อยู่ในเหตุการณ์เล่าว่า “ท่านกล่าวถึงหลักการแต่พอเป็นเค้าและยึดอยู่ในหลักความอนิจจังของพระพุทธเจ้า ที่กล่าวถึงวิถีแห่งความเปลี่ยนแปลงไม่แน่นอนของสากลโลก”^{๔๔} จากความเห็นของผู้ฟังที่อยู่ในเหตุการณ์ที่เล่ามา จะเห็นได้ว่าไม่ว่าท่านจะไปพูดที่ใดก็จะมีคนฟังจำนวนมากและท่านจะสอดแทรกหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาประกอบการพูดของท่านด้วยเสมอ ซึ่งถือเป็นการเผยแผ่อีกรูปแบบหนึ่งต่อสาธารณชน

ในการแสดงปาฐกถาแก่นักเรียนไทยในฝรั่งเศสเรื่อง “อนาคตเมืองไทยกับสถานการณ์ประเทศเพื่อนบ้าน” ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในอินโดจีนเมื่ออเมริกาทำสงครามกับเวียดนาม โดยอเมริกาใช้ประเทศไทยเป็นฐานทัพบัญชาการ ท่านได้พูดถึงความเปลี่ยนแปลงของประเทศพม่า ลาว กัมพูชา และเวียดนามที่ต้องการปลดปล่อยตนเองออกจากประเทศมหาอำนาจตะวันตก ซึ่งประเทศเหล่านี้ มีพรมแดนติดกับประเทศไทย เพียงเวียดนามเท่านั้นที่ไม่มีอาณาเขตติดกัน แต่อิทธิพลทางการเมืองของประเทศดังกล่าวที่ต่อสู้เพื่อต้องการความเป็นอิสระและสถาปนาระบบการเมืองใหม่ อาจลุกลามมาถึงประเทศไทยได้ ท่านเห็นว่า การที่ประเทศไทยจะตกอยู่ในสภาวะการณ์ดังกล่าวนั้น ไม่ได้ขึ้นอยู่กับความต้องการหรือไม่ต้องการของใครคนใดคนหนึ่ง^{๔๕}

เรื่องนี้ท่านได้นำเอาหลักการของพระพุทธศาสนา คือ ความเป็นอนิจจังมาพูดในที่ประชุมเพื่อให้ผู้ฟังได้เห็นว่ ในทุกสังคมย่อมมีการเปลี่ยนแปลง เช่นเดียวกัน หากจะไม่มีอะไรเกิดขึ้นกับประเทศไทย ก็ต้องเข้าใจว่า เป็นสังขธรรมที่ดำเนินไปในลักษณะนี้ ไม่อาจจะเรียกร้องหรืออ้อนวอนให้หยุดหรือให้เป็นไปตามความต้องการของตนเองได้ ความต้องการหรือไม่ต้องการจึงไม่อยู่ในวิสัยที่มนุษย์จะยึดมั่นถือมั่นได้ตามความต้องการ เพราะทุกสิ่งทุกอย่าง เมื่อมีเหตุปัจจัยเพียงพอแล้ว ย่อมมีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง พอถึงตอนนั้นจริง ก็ต้องเข้าใจว่าเป็น “สังขธรรม”^{๔๖}

ในการแสดงปาฐกถาอีกครั้งให้แก่นักศึกษาไทยในเยอรมันเรื่อง “จะมีทางได้ประชาธิปไตยโดยสันติวิธีหรือไม่” ท่านได้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในประเทศทางตะวันตกว่า การจะเป็นประชาธิปไตยนั้นต้องมีการต่อสู้กันทางชนชั้นที่เอาเปรียบและกดขี่ราษฎรส่วนใหญ่ เมื่อชนชั้นศักดินาไม่ยอม จึงมีการต่อสู้เพื่อรักษาฐานะเดิมของตน ซึ่งในลักษณะเช่นนี้ก็เป็ประชาธิปไตยที่ได้มาโดยวิธีไม่สันติ ท่านเห็นว่า การได้มาซึ่งประชาธิปไตยโดยสันติ ไม่มีการรบราฆ่าฟันกันนั้น ขึ้นอยู่กับคนที่กุมอำนาจว่า จะยอมสละประโยชน์ส่วนตนที่

^{๔๔} อ่างแล้ว.

^{๔๕} ปริตี พนมยงค์, *ปริตี พนมยงค์กับสังคมไทย*, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๓), หน้า ๑๔๖.

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๘.

อประโยชน์ส่วนรวมหรือไม่ โดยเข้าใจว่า เป็นการเปลี่ยนแปลงที่นำไปสู่ความประสงค์ของประชาชนเป็นส่วนใหญ่ ที่ต้องการปลดปล่อยตนออกจากความทุกข์ยากในเรื่องปัจจัยการดำรงชีวิต ซึ่งถ้าผู้กุมอำนาจเสียสละเช่นนี้แล้ว การได้มาซึ่งประชาธิปไตยที่สันติย่อมเกิดขึ้นได้ ท่านได้เชื่อมโยงให้เข้ากับคำสอนของพระพุทธศาสนา โดยแสดงให้เห็นว่า ผู้นำทางการเมืองที่มีธรรมะย่อมเห็นประโยชน์แก่คนส่วนใหญ่ ยอมสละประโยชน์ส่วนตน ดังคำอธิบายว่า

สำหรับผู้กุมอำนาจผู้นับถือพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริงโดยไม่ถือแต่เปลือกนอกให้ขึ้นชื่อนับถือพระพุทธศาสนาแล้ว ก็มีทางที่จะเกิดประชาธิปไตยโดยวิธีสันติได้ พระพุทธเจ้าได้ทรงบำเพ็ญเป็นตัวอย่างมาแล้วในการที่พระองค์ได้ตรัสรู้สัมโพธิญาณ มองเห็นความทุกข์ยากของมนุษย์จึงได้สละความสุขสำราญของพระองค์ ทรงบรรพชา เทศนาสั่งสอนให้มนุษย์ปกครองกันโดยสามัคคีธรรมและปกครองคณะสงฆ์ของพระองค์ ให้เป็นตัวอย่างแก่ระบบประชาธิปไตย. และได้ทรงพระราชทานพระพุทธโอวาทแก่บรรดาภิกษุในชมพูทวีปให้ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม^{๘๗}

ท่านมักเน้นย้ำเสมอถึงความ เป็นชาวพุทธที่แท้จริง ไม่ใช่ใช้สักแต่ว่า นับถือพระพุทธศาสนาเพียงในนาม แต่ควรเคารพนับถือเพราะรู้และเข้าใจว่า เป็นศาสนาสำหรับฝึกมนุษย์ให้ประเสริฐที่ทุกคนปฏิบัติตามได้ด้วย จึงจะถือว่าเป็นชาวพุทธที่แท้จริง ท่านเห็นว่าคนที่นับถือและเข้าใจพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้องและสามารถปฏิบัติตามคำสอนได้ จะช่วยลดความขัดแย้งหรือการประทุษร้ายต่อกัน เป็นการยืนยันได้ว่า พระพุทธศาสนาไม่สนับสนุนกิจกรรมใดๆ ที่เป็นการเบียดเบียนทำร้ายชีวิตหรือเช่นฆ่าบุคคลอื่น ไม่เฉพาะมนุษย์เท่านั้น แม้สัตว์เดรัจฉานก็เช่นเดียวกัน พระพุทธศาสนาจึงเป็นศาสนาแห่งสันติอย่างแท้จริง ท่านยังได้แสดงความเห็นในเรื่องนี้ว่า พระพุทธศาสนาไม่มีการใช้อำนาจ ไม่มีการถือพวก และสอนให้แผ่เมตตาจิตทั่วๆ ไปตั้งแต่ตนตลอดจนบุคคลอื่น ไม่เลือกชาติและศาสนากับทั้งสัตว์เดรัจฉานด้วย^{๘๘}

หนังสือและบทความ การเขียนหนังสือและบทความเป็นการแสดงบทบาทนักการศึกษาของท่านซึ่งเป็นการเผยแผ่ที่ได้ผลและได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย ผลงานหลายชิ้นมีเนื้อหาส่วนใหญ่ของงานเขียนไม่ต่างจากการแสดงปาฐกถาเท่าใดนัก คือยังคงเป็นเรื่องเกี่ยวกับเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง ความสุขสมบูรณ์ ความมั่นคงของชาติและสันติภาพรวมไปถึงความสัมพันธ์ระหว่างประเทศเป็นหลักเหมือนเดิม ซึ่งเป็นเรื่องที่ ท่านมีความรู้ในเรื่องนั้นๆ เป็นอย่างดี และคนส่วนมากที่ติดตามผลงานก็อยากทราบว่า ท่านมีทัศนะต่อเรื่องนั้นๆ อย่างไร

^{๘๗} รัฐบุรุษอาวุโสปริทัศน์ พนมยงค์, ปริทัศน์ พนมยงค์กับสังคมไทย, หน้า ๔๐๗.

^{๘๘} ปริทัศน์ พนมยงค์, “พุทธศาสนา” ใน สหวิทยาการมนุษยศาสตร์: มิติแห่งมนุษย์, รวบรวมจัดพิมพ์โดยคณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๔).

กระทั่งวาระสุดท้ายแห่งชีวิต ท่านก็ถึงแก่อสัญกรรมบนโต๊ะเขียนหนังสือที่ท่านใช้เป็นประจำตลอดชีวิต สำหรับชีวิตของท่านได้นำคำสอนแห่งพระพุทธศาสนามาปฏิบัติตามวิธีการฝึกและศึกษา มีความหมั่นเพียรตลอดมาจนถึงวาระสุดท้ายด้วยความไม่ประมาทเลย

๓.๑.๖ บทบาทบิดา / หัวหน้าครอบครัว

รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ เป็นคนที่ซื่อสัตย์เป็นอย่างมาก ในด้านครอบครัว ท่านไม่ละเมียดลือข้อสาม อันว่าด้วย กาเมสุมิณาจารแต่อย่างใด ซึ่งต่างจากนักการเมืองคนอื่นที่ถูกกล่าวหาว่ามีอนุภรรยาเสียเป็นส่วนมาก ท่านสมรสกับท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์หญิงที่เป็นที่รักและรักเดียว^{๘๙} กล่าวได้ว่า ท่านเป็นนักการเมือง ที่ไม่มีข่าวความเสียหายในเรื่องผู้หญิง ความซื่อสัตย์ของท่านที่มีต่อภรรยาของตนนั้น สุลักษณ์ ศิวลักษณ์ ได้กล่าวว่า “ท่านรับใช้ชาติด้วยความซื่อสัตย์ บริสุทธิ์ยุติธรรม ไม่ได้เห็นแก่อำิสสินจ้างรางวัลหรือผลประโยชน์ส่วนตัวใดๆ แม้ส่วนตัวก็เป็นแบบอย่างให้สาธุชนทั่วไป เขาไม่เคยมีเมียช้อยเมียเก็บ ไม่มีคฤหาสน์น้อยใหญ่ ไม่มีวิมานสีชมพู ไม่มีความหรูหราฟุ่มเฟือย”^{๙๐}

ช่วงชีวิตอันผันผวนของ ท่าน มีผลกระทบต่อบทบาทความเป็นพ่อและหัวหน้าครอบครัวเป็นอย่างมาก ท่านรักภรรยาและบุตรเป็นที่สุด ชีวิตของท่านทำงานหนักกว่าคนปกติทั่วไป แต่ท่านไม่มีความเสียหายบกพร่องในหน้าที่สามี หน้าที่พ่อ ผู้เป็นหัวหน้าครอบครัว เพราะความเข้าใจกันระหว่างคนในครอบครัวที่พร้อมจะเสียสละให้ประโยชน์แก่ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตัว ท่านเคยเขียนจดหมายถึงภริยาว่า ตนเองมีงานหนักมากล้นมือ ไม่มีเวลาไปพบภริยาและลูกที่ยังเล็กอยู่แม้ว่าจะคิดถึงและเป็นห่วงอยู่ก็ตาม^{๙๑} ท่านได้ระบุในจดหมายถึงเขียนถึงภริยาว่า งานทั้งหมดนี้ต้องมีความอดทนเพราะเป็นงานส่วนรวม มิใช่ส่วนตัว เพื่อประโยชน์ของประเทศชาติ ซึ่งได้ริเริ่มมาตั้งแต่ตอนศึกษาอยู่ที่เมืองนอกแล้ว^{๙๒} เพื่อให้ภริยาตัดความกังวลที่ตนเองไม่กลับบ้าน ท่านได้ไขว่คว้ากับท่านผู้หญิงว่า คิดว่าตนไปบวช เพื่อจะได้ทำให้จิตใจจดใจไปในทางดีเป็นกุศล จะเห็นว่า ท่านได้ใช้ความอดทนในการทำงานและอดทนต่อความเป็นห่วงในลูกและภรรยา ท่านและท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์เป็นคู่ทุกข์คู่ยาก ท่านทั้ง

^{๘๙} สยามใหม่ บรรณาธิการ, **ปรีดี พนมยงค์รัฐบุรุษผู้ไร้แผ่นดิน**, (กรุงเทพมหานคร : สยามใหม่, ๒๕๓๗), หน้า ๔๕.

^{๙๐} สุลักษณ์ ศิวลักษณ์, **เรื่องรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ตามทัศนะของ ส.ศิวลักษณ์**, หน้า ๑๐.

^{๙๑} สุพจน์ ตานตระกูล, **ปรีดี พนมยงค์กับการอภิวัฒน์**, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิชย์, ๒๕๓๕), หน้า ๔๐.

^{๙๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๑.

สองแทบไม่มีเวลาช่วงใดในชีวิตที่ต้องแยกกันอยู่หรือห่างจากกันเป็นเวลานาน ท่านอาศัยอยู่ในบ้านกับครอบครัวอันอบอุ่นจนถึงวาระสุดท้าย

คุณหญิง พนมยงค์บุตรสาวของท่านได้เล่าถึงชีวิตของ รัฐบาลบุรุษอาวุโสปรกติ พนมยงค์ ช่วงที่เผชิญกับปัญหาต่างๆ ที่รุมเร้าตนเองและครอบครัวว่า ตลอดเวลาที่ทำงานการเมืองท่านได้ทำงานอย่างเต็มที่เพื่อประเทศชาติด้วยความบริสุทธิ์ใจ แม้จะเหน็ดเหนื่อยอย่างไรก็ต้องอดทนและไม่คิดว่าเป็นความทุกข์หรือเป็นความลำบาก ท่านเคยมีความท้อแท้สิ้นหวังในชีวิตตนเองถึงกับมีความคิดที่จะทำร้ายตนเอง ๒ ครั้ง คือ ครั้งแรกเมื่อเพื่อนร่วมอุดมการณ์เดียวกันถูกฆ่าตาย ในครั้งนั้นรู้สึกว่าคุณมีชีวิตรอดมาได้ แต่เพื่อนอีกหลายคนต้องตายแทน ทั้งๆ ที่ตัวการสำคัญที่ต้องการขณะนั้นคือ นายปรกติ เหตุการณ์ในครั้งนั้นได้สะท้อนความรู้สึกของท่านเป็นอย่างดีจนออกปากพูดกับภรรยาว่า ไม่อยากมีชีวิตอีกต่อไป ครั้งที่ ๒ คือ การประหารผู้บริสุทธิ์ ๓ คน ที่ถูกกล่าวหาว่าเป็นผู้ลอบปลงพระชนม์พระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล (รัชกาลที่ ๘) ในครั้งนี้ แม้จะไม่รุนแรงเท่าครั้งแรก แต่ก็ได้สร้างความไม่สบายใจแก่ ท่านและคนในครอบครัวมากพอสมควร^{๙๓}

ท่านมีความรักเมตตาต่อครอบครัวของท่านที่ต้องทำงานตั้งแต่แต่งงานจนมีบุตร ๔ คน ท่านและครอบครัวเสียสละความสุขในชีวิตครอบครัวมาโดยตลอด จนในช่วงวัยชราที่ผ่านอุปสรรคในการดำเนินชีวิตที่ผันผวนจนวาระสุดท้ายในต่างประเทศ ความสุขในครอบครัวพนมยงค์มิได้คลายจางไปแต่ประการใด เพราะเหตุว่า ท่านบ่มเพาะศรัทธาในพระพุทธศาสนาให้สมาชิกในครอบครัว ในฐานะสามีและบิดาที่ดีทุกประการครบถ้วนแล้ว

๓.๒ การปฏิบัติตามหลักสัจธรรมสำหรับการดำเนินชีวิตของรัฐบาลบุรุษอาวุโสปรกติ พนมยงค์

รัฐบาลบุรุษอาวุโสปรกติ พนมยงค์ปฏิบัติตามหลักพุทธธรรมในการดำเนินชีวิตในบทบาทต่างๆ ได้อย่างเหมาะสมดั่งงามอันเป็นพุทธธรรมในบทบาทต่างๆ สำหรับปฏิบัติทั้งต่อตนเอง บุคคลอื่น และสิ่งแวดล้อม เป็นธรรมเพื่อสังคมมนุษย์ที่ต้องอาศัยอยู่ร่วมกัน การมีธรรมก็เหมือนการมีหลักเกณฑ์ในการปฏิบัติต่อบุคคลอื่นอย่างถูกต้อง นอกจากนั้น ท่านยังมีความเข้าใจในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เป็นสัจธรรม ซึ่งเป็นการยกระดับของจิตใจผู้รู้เท่าทัน สัจธรรมความจริงของธรรมชาติ ท่านนำหลักพุทธธรรมมาเป็นหลักการดำเนินชีวิตอย่างเป็นรูปธรรมดังนี้

^{๙๓} สัมภาษณ์ คุณหญิง พนมยงค์, ๔ พฤษภาคม ๒๕๕๐.

๓.๒.๑ การเปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่ง

การเปลี่ยนแปลงคือ ความผันแปรไม่แน่นอน ความไม่คงที่ของสิ่งทั้งหลาย ที่แสดงถึงภาวะของการเคลื่อนไหว ทุกสรรพสิ่งมีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงมาตลอด จะเร็วหรือช้า ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขและเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้องเป็นสำคัญ เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่า การเปลี่ยนแปลงหรือการเคลื่อนไหวนั้นเป็นกฎเกณฑ์ที่วิทยาศาสตร์ยอมรับว่า ทุกสรรพสิ่งไม่อาจหยุดนิ่งตลอดไปได้ ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม เช่น ความรู้สึกนึกคิด การจดจำหรือความรู้ (สัญญา) ที่เคยยึดมั่นเชื่อถือหรือเคยจดจำสิ่งใด ๆ พอผ่านไปก็เปลี่ยนไปจากเดิมตามกาลเวลา และเหตุปัจจัยอื่นที่เกี่ยวข้อง แม้ร่างกายของคนเราตั้งแต่เกิดขึ้นมาก็เปลี่ยนแปลงมาโดยตลอด จากวัยทารก เข้าสู่วัยเด็ก วัยรุ่น วัยผู้ใหญ่และวัยชราตามลำดับ แม้ที่สุดโลกที่มนุษย์อาศัยอยู่นี้ก็เปลี่ยนแปลงและสักวันก็จะแตกดับสลายไปเช่นเดียวกัน หากพิจารณาตามประวัติศาสตร์ของมนุษย์จะเห็นว่า สังคมมนุษย์มีพัฒนาการมาโดยตลอด ตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์ที่อาศัยอยู่แต่ในถ้ำเปลี่ยนมาเป็น การสร้างที่พักอาศัย จากที่พักก่อพวยพ่ายถื่นที่ทำกิน เพื่อล่าสัตว์หาอาหาร รู้จักเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์หรือการเปลี่ยนเครื่องมือจากหินเป็นโลหะ ฯลฯ เหล่านี้แสดงให้เห็น การเปลี่ยนแปลง ความไม่คงที่ของสังคมมนุษย์ ซึ่งใช้เวลานานมากกว่าจะเห็นการเปลี่ยนแปลงชัดเจนจนต้องเรียกว่า ยุคใดสมัยใดมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นบ้าง เช่น ยุคหิน ยุคเหล็ก หรือ ยุคประวัติศาสตร์ ยุคก่อนประวัติศาสตร์ เป็นต้น ส่วนการเปลี่ยนแปลงที่พบเห็นได้ง่าย คือ ความเปลี่ยนแปลงที่เป็นรูปธรรมที่เป็นวัตถุ เช่น บ้าน รถ เครื่องใช้ประเภทต่างๆ เมื่อใช้งานเป็นเวลานานก็เสื่อมชำรุดรวมถึงร่างกายของมนุษย์ด้วยเช่นเดียวกัน^{๙๔}

ในพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าได้กล่าวถึงสภาวะของการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงนี้ว่า สัจธรรม ที่มีอยู่คู่กับโลกนี้มาตลอด การตรัสรู้ของพระองค์ คือ การค้นพบสัจธรรมที่มีอยู่แล้วนี่เท่านั้น พระพุทธเจ้าไม่ได้เป็นผู้สร้างสัจธรรมแต่อย่างใด หากสัจธรรมได้มีอยู่แล้วเป็นความจริงที่มีอยู่อย่างนั้นตลอดไป ในเรื่องนี้พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับภิกษุว่า “ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นคือความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดาก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้ บรรลุนั้นว่า “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง” ครั้นรู้บรรลุแล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนดเปิดเผย จำแนก ทำให้ง่าย”^{๙๕}

สัจธรรมที่พระพุทธเจ้าค้นพบทรงยืนยันว่า เป็นสิ่งที่มีอยู่แล้ว ไม่เกี่ยวกับการมีหรือไม่มีของพระองค์เลย สัจธรรมที่ว่านั้นพระพุทธศาสนา เรียกว่า “ไตรลักษณ์” คือลักษณะ ๓ ประการ ได้แก่ อนิจจตา คือ ความไม่เที่ยง ทุกขตา ความทุกข์ และอนัตตา เป็นคำสอนที่

^{๙๔} พระมานิพิทย์ สุระศักดิ์, “รัฐบุรุษอาวุโสปรดี พนมยงค์พนมยงค์ : แนวความคิดและบทบาททางพระพุทธศาสนา”, หน้า ๓๔.

^{๙๕} อัง.ทูก. (ไทย) ๒๐/๑๓๗/๓๘๕.

พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนมากที่สุดกว่าคำสั่งสอนทั้งปวง จนถึงกับเรียกว่า พุทฺ ฺลานุ ฺสาสนี ฺคิ ฺโอวาทที่ทรงสั่งสอนมากที่สุด”^{๘๖}

ในการแสดงไตรลักษณ์ของพระพุทธเจ้านั้น มีเป้าหมายเพื่อให้พระสาวกได้รับความจริง เพื่อละจากความยึดมั่นถือมั่นด้วยอำนาจกิเลสว่า เป็นตัวเรา เป็นของเรา เพราะถ้ายังคงยึดมั่นถือมั่น ก็เป็นเรื่องยากที่จะพ้นทุกข์ได้ ทำให้ต้องเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารไม่สิ้นสุด ประโยชน์ที่ได้รับจากการศึกษาไตรลักษณ์ในปัจจุบัน คือ สามารถวิเคราะห์เหตุการณ์ต่างๆ ได้อย่างถูกต้องตรงตามความจริง สามารถใช้ความรู้นี้ในการแก้ปัญหาชีวิต คือ ไม่วิตกกังวล หรือเสียใจจนเกินไปเมื่อต้องประสบกับการเปลี่ยนแปลงและทำให้ผ่อนคลายความยึดมั่นลงได้^{๘๗}

ความไม่เที่ยง เป็นสภาวะที่มีการเคลื่อนไหว มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น แต่เพราะความต่อเนื่อง (สันตติ) ทำให้เข้าใจว่า ไม่มีความเคลื่อนไหวหรือเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น หลักการของพระพุทธศาสนาเห็นว่า สิ่งทั้งหลายเกิดจากส่วนประกอบต่างๆ มาประชุมกันหรือ การรวมตัวกันเข้าด้วยกันของส่วนประกอบต่างๆ ปรากฏในรูปของกระแส พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้อธิบายถึงลักษณะของการเคลื่อนไหวนี้ว่า

ส่วนประกอบแต่ละอย่างๆ นั้นล้วนประกอบขึ้นจากส่วนประกอบย่อยอื่นๆ หลายส่วน แต่ละอย่างไม่มีตัวตนที่เป็นอิสระ เพราะเป็นกระแสที่เกิดที่ดับต่อกันเรื่อยไป ไม่เที่ยง ไม่คงที่ กระแสที่ไหลเวียนหรือดำเนินไปในลักษณะนี้ มีส่วนประกอบที่สัมพันธ์เนื่องอาศัยกันและกัน เป็นเหตุปัจจัยสืบต่อกันและกันและส่วนประกอบแต่ละอย่างล้วนไม่มีตัวตนของมันเอง ไม่เที่ยงแท้ ซึ่งความเป็นไปต่างๆ ทั้งหมดที่กล่าวมานี้เป็นไปตามกฎของธรรมชาติ^{๘๘}

อนิจจังเป็นหลักธรรมที่มักจะมีกรกล่าวถึงบ่อยๆ หรือได้รับความสนใจมากกว่าหลักธรรมข้ออื่นๆ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะความไม่เที่ยง เป็นภาวะที่ปรากฏมองเห็นได้ง่าย สัมผัสได้ด้วยอายตนะภายนอก^{๘๙} โดยมากมักเข้าใจว่า ความไม่เที่ยงนั้นจำกัดเฉพาะชั้น ๕ เป็นหลัก ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ นั้นเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์และหาตัวตนไม่ได้ เมื่อ

^{๘๖} พุทธศาสนิกขุ, หลักพระพุทธศาสนาที่บอกว่าอะไรเป็นอะไร, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, มปป.), หน้า ๒๙.

^{๘๗} สิริวัฒน์ คำวันสา, ปรัชญาพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๙), หน้า ๓๓.

^{๘๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), ไตรลักษณ์, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๑), หน้า ๒.

^{๘๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๙.

รู้แจ้งตามนี้แล้ว ก็ไม่ควรยึดมั่นว่าเป็นเรา เป็นของเรา เพราะถ้ายังยึดมั่นก็ต้องแสวงหาเพื่อตอบสนองความต้องการของตน อันเป็นเหตุให้ก่อทุกข์ต่างๆ ตามมา^{๑๐๐}

ความไม่เที่ยง ที่พระพุทธเจ้าแสดงมีเป้าหมายไม่ให้เกิดความประมาทในการดำรงชีวิต เช่น การขับรถด้วยความเร็วสูง โดยคิดว่าคงไม่เป็นอะไรหรือสามารถแข่งรถคันข้างหน้าไปได้ หรือกระทำใดๆ ที่คิดว่าไม่เป็นอะไร ไม่มีอะไรเกิดขึ้น เป็นลักษณะของความประมาทเลินเล่อ และที่มักจะยกมาเป็นอุทาหรณ์บ่อยๆ คือ การทำคุณงามความดี ทำบุญกุศล ด้วยคิดว่าให้อายุมากกว่านี้ค่อยเข้าวัดฟังธรรมหรือค่อยทำบุญ ตอนนี้อายุยังน้อย อยู่ในวัยทำงาน หรือกำลังสนุกสนาน ยังไม่จำเป็นต้องรีบเข้าวัดทำบุญ เพราะยังมีเวลาเหลืออีกหลายปี เป็นต้น ความไม่เที่ยง โดยเฉพาะชีวิตที่ไม่อาจทราบล่วงหน้าได้ว่าจะสิ้นสุดเมื่อไร จะเกิดอะไรขึ้นกับชีวิตบ้าง ฉะนั้น จึงไม่ควรประมาท พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ก่อนปรินิพพานว่า “สังขารทั้งหลาย มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงทำหน้าที่ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาทเถิด”^{๑๐๑} ไม่เพียงแต่สังขารเท่านั้นที่ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้ายังได้ตรัสถึงความไม่เที่ยง ความเสื่อมอีกว่า แม้แต่โลกที่มนุษย์อาศัยอยู่นี้ก็จะเสื่อมไปเช่นเดียวกัน ดังปรากฏอยู่ในสัทตสุริยสูตร ความว่า

ภิกษุทั้งหลาย สังขารทั้งหลายเป็นสภาวะไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่น่าชื่นชม นี่เป็นข้อกำหนดควรเบื่อหน่าย ควรคลายกำหนด ควรหลุดพ้นสังขารทั้งปวง

ภิกษุทั้งหลาย ขุนเขาสิเนรุ ยาว ๘๔,๐๐๐ โยชน์ กว้าง ๘๔,๐๐๐ โยชน์ หยั่งลงในมหาสมุทร ๘๔,๐๐๐ โยชน์ สูงจากมหาสมุทรขึ้นไป ๘๔,๐๐๐ โยชน์ มีสมัยที่เวลาผ่านไปยาวนาน บางครั้งบางคราว ฝนไม่ตกหลายปี หลายร้อยปี หลายพันปี หลายแสนปี เมื่อฝนไม่ตก พืชคาม ภูตคาม และดิณชาติที่ใช้เข้ายา ป่าไม้ใหญ่ ย่อมเฉา เหี่ยวแห้ง เป็นอยู่ไม่ได้ฉฉินใด

สังขารทั้งหลายก็ฉฉินนั้น เป็นสภาวะไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่น่าชื่นชม นี่เป็นข้อกำหนดควรเบื่อหน่าย ควรคลายกำหนด ควรหลุดพ้นในสังขารทั้งปวง^{๑๐๒}

พระพุทธเจ้าตรัสเกี่ยวกับความเสื่อมสิ้นไปของโลกและจักรวาลนี้ มีเป้าหมายให้เห็นถึงความไม่เที่ยงแน่นอนว่า สักวันหนึ่งโลกที่อาศัยอยู่นี้ก็ต้องสลายไปเช่นเดียวกัน ซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์ในปัจจุบันที่เห็นว่า อีกหลายล้านปีข้างหน้าโลกอาจถึงกาลอวสานในเรื่องนี้พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ให้ทัศนะว่า

ทุกวันนี้วิทยาศาสตร์ก้าวหน้า กฎอนิจจังหรือความไม่เที่ยง โดยเฉพาะในด้านรูปธรรมเป็นสิ่งที่เข้าใจง่ายขึ้นมาก จนเกือบจะเป็นของสามัญไป ทฤษฎีต่างๆ ตั้งแต่

^{๑๐๐} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๑/๒๘-๒๙.

^{๑๐๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๕/๑๓๑.

^{๑๐๒} อภ.สตุตต. (ไทย) ๒๓/๖๖/๑๓๒.

ทฤษฎีว่าด้วยการเกิดดับของดวงดาว ลงมาจนถึงทฤษฎีว่าด้วยการสลายตัวของปรมาณู ล้วนใช้ช่วยอธิบายหลักอนิจจตาได้ ทั้งสิ้น^{๑๐๓}

จากหลักการของพระพุทธศาสนาดังกล่าวที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบ เป็นสังขธรรมที่คู่กับโลกมาตลอดนั้น นำมาสู่แนวความคิดทางพระพุทธศาสนาของรัฐบุรุษอาวุโสปรกติ พนมยงค์ โดยท่านนำหลักการทางพระพุทธศาสนาอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคม แนวความคิดว่าด้วยความไม่เที่ยงหรือการเปลี่ยนแปลงไม่คงที่ของท่าน ปรากฏชัดเจนในหนังสือที่เขียนขึ้นเพื่อเป็นที่ระลึกในงานศพของยายของท่าน ซึ่งมีชื่อว่า “ความเป็นอนิจจังของสังคม” ท่านยอมรับว่าความไม่เที่ยงนั้นเป็นกฎธรรมชาติที่เป็นวิทยาศาสตร์และยอมรับอีกว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้ค้นพบกฎนี้โดยได้กล่าวว่า

รากฐานทางจิตของบุคคล สภาพแวดล้อมทางสังคมนั้นเป็นไปตามกฎแห่งความเคลื่อนไหวของวิทยาศาสตร์ทางสังคม...กฎแห่งความเคลื่อนไหวก็จะโคจรตามวิถีทางที่เป็นวิทยาศาสตร์...กฎนี้คือ กฎวิทยาศาสตร์ธรรมชาติที่ประยุกต์แก่วิทยาศาสตร์สังคมหรือกฎแห่งความอนิจจังซึ่งพระพุทธเจ้าทรงค้นพบเมื่อ ๒๕๐๐ กว่าปีมาแล้วว่า ไม่มีสิ่งใดหนึ่งคงอยู่กับที่^{๑๐๔}

นอกจากนี้ท่านยังแสดงความเห็นว่า การเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นสังขธรรม เป็นธรรมชาติ ทุกสิ่งสรรพสิ่งต้องอยู่ในสภาวะของการเปลี่ยนแปลงที่กำลังเปลี่ยนไปทุกวันๆ มาโดยตลอด แต่เพราะความต่อเนื่องที่ไหลสืบต่อ (สันตติ) กันจึงทำให้รู้สึกว่าได้เกิดการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง ในคำปรารภของหนังสือดังกล่าว ท่านกล่าวถึงหลักการสำคัญของพระพุทธศาสนา โดยยกเหตุการณ์พุทธทำนายว่า

“ในปลายพระพุทธศาสนายุคกาล มนุษยชาติจะเข้าสู่ยุคมิคสัญญี เพราะศีลธรรมเสื่อมทรามลง จะมีแต่การรบราฆ่าฟันแลเบียดเบียนกัน สิ่งมหัศจรรย์จะเกิดขึ้นดังมีผู้ประพันธ์เป็นร้อยกรองไว้ว่า “กระเบื้องจะเฟื่องฟูลอย น้ำเต้าน้อยจะถอยจม ผู้ดีจะเดินตรอก ชี้อรอกจะเดินถนน” ไฟบรรลัยกัลป์จะล้างโลก ครั้นแล้วยุคใหม่คือยุคพระศรีอาริย์เมตไตรย์ก็จะอุบัติขึ้น”^{๑๐๕}

ท่านยังได้กล่าวต่อไปอีกว่า

พระพุทธองค์ได้ทรงสอนไว้ว่า คนเราเกิดมาชีวิตก็เติบโตไปได้ถึงขีดที่ไม่อาจเติบโตต่อไปได้ก็เข้าสู่ความแก่ ความเจ็บ ในที่สุดก็ตายฉับใดก็ดี ระบบสังคมมนุษย์ก็เป็นไปตาม

^{๑๐๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), ไตรลักษณ์, หน้า ๓๐.

^{๑๐๔} สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, อุคมธรรมกับผลงานชุดพระพุทธศาสนา : ศรีบูรพา, (กรุงเทพมหานคร : ดอกหญ้า, ๒๕๓๑), หน้า ๑๔๗.

^{๑๐๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕-๖.

กฎนั้น^{๑๐๖} ท่านเห็นว่าสังคมต้องมีการเปลี่ยนแปลงอาจอยู่ในสถานะหรือรูปแบบเดิมได้ เมื่อมีเหตุปัจจัยพร้อม การเปลี่ยนแปลงย่อมเกิดขึ้น ซึ่งการเปลี่ยนแปลงนี้เป็นสัจธรรมที่ใครก็ไม่อาจคัดค้านหรือต้านทานไว้ได้^{๑๐๗} หากจะมีการต่อต้านบ้างก็เป็นการดิ้นรนสุดท้ายชั่วคราวเท่านั้น ท่านกล่าวว่า เป็นวิถีแห่งการปะทะในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อ ทั้งนี้เพราะพลังเก่ายังตกค้าง จึงดิ้นรนตามกฎที่ว่า “สิ่งที่กำลังจะตายย่อมดิ้นรน เพื่อคงชีพ”^{๑๐๘} แต่ในที่สุดแล้ว สิ่งใหม่ย่อมทดแทนสิ่งเก่า ของใหม่แทนที่ของเก่า ซึ่งต้องเปลี่ยนไป อันแสดงให้เห็นถึงความไม่แน่นอน ความไม่คงที่หรือความอนิจจัง

ท่านยังได้กล่าวอีกตอนหนึ่งว่า

ทุกสิ่งมีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงไม่หยุดยั้ง ชีวิตย่อมมีด้านบวก ด้านลบ มีส่วนใหม่ที่กำลังเจริญงอกงามกับส่วนเก่าที่เสื่อมซึ่งกำลังไปสู่ความสลายแตกดับ มนุษย์สังคมก็ดำเนินไปตามกฎอนิจจัง คือสภาวะเก่าที่ดำเนินไปสู่ความเสื่อมสลายและสภาวะใหม่ที่กำลังเจริญเข้ามาแทนที่^{๑๐๙}

อย่างไรก็ตาม แม้ว่า ท่านจะเข้าใจสัจธรรม คือ ความอนิจจังเป็นอย่างดี แต่ท่านก็ไม่ได้มีเป้าหมายไปที่ความหลุดพ้นหรือความเบื่อหน่ายในทุกข์ที่ต้องเวียนว่ายในวัฏสงสารเหมือนเป้าหมายในพระพุทธศาสนา ท่านนำเอาหลักการสำคัญของพระพุทธศาสนา คือ ความเปลี่ยนแปลงนี้มาอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคม โดยอธิบายถึงระบบสังคมที่เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงว่า สิ่งเหล่านี้เป็นเรื่องธรรมชาติ โดยมีความเป็นอยู่ทางชีวปัจจัยเป็นเงื่อนไขสำคัญ โดยมีเป้าหมายเพื่อพ้นจากความทุกข์ความลำบากในชาติปัจจุบัน อันได้แก่ การขาดปัจจัยในการดำรงชีพหรือปัญหาทางเศรษฐกิจ ท่านกล่าวว่า

สูตรสำเร็จอันหนึ่งกล่าวได้ว่า เศรษฐกิจเป็นรากฐานของการเมือง และระบบการเมืองเกิดมาจากสภาพความเป็นอยู่ทางชีวปัจจัยของสังคมนั้น มีความหมายว่า ในการแสดงถึงที่มาของสิ่งเหล่านั้น แต่ความสัมพันธ์ระหว่างสภาพความเป็นอยู่ทางชีวปัจจัยกับการเมืองก็ดีย่อมมีผลสะท้อนถึงกัน คือเมื่อการเมืองต้องเปลี่ยนแปลงไปตามเศรษฐกิจหรือตามสภาพความเป็นอยู่ทางชีวปัจจัยในขณะใดขณะหนึ่งแล้ว สถาบันและระบบการเมืองใหม่ก็ก่อให้เกิดสภาพที่ทำให้สังคมพัฒนาต่อไป^{๑๑๐}

^{๑๐๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗.

^{๑๐๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๙.

^{๑๐๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘.

^{๑๐๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐.

^{๑๑๐} ปรีดี พนมยงค์, **พระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๙),

ท่านมองประวัติศาสตร์การเปลี่ยนแปลงของมนุษย์ว่า เป็นการต่อเนื่องของรูปแบบเศรษฐกิจสังคม สังคมมนุษย์ได้ผ่านรูปแบบจากประชาคมดั้งเดิมหรือปฐมสหการ ทาส ศักดินา และทุนนิยม ความสำคัญของการผลิตระหว่างประชาชนที่เป็นไปตามระดับการพัฒนาและพลังการผลิต พร้อมกับเรื่องของแรงงานที่มีอยู่ ได้แก่ หอกหิน ขวานหิน มีดหิน หลังจากนั้นก็พัฒนา มาเป็นคันศรและธนู การใช้แรงงานร่วมกัน จึงนำมาซึ่งการเป็นเจ้าของอุปกรณ์การผลิตร่วมกัน อันเป็นพื้นฐานของความสัมพันธ์ในการผลิต

สมาชิกของทุกคนในสังคมมีส่วนร่วมในการใช้อุปกรณ์การผลิต ไม่มีใครแย่งชิง อุปกรณ์การผลิตจากสมาชิกอื่นๆ ของสังคม และเอามาเป็นทรัพย์สินส่วนตัว เนื่องจากไม่มีทรัพย์สินส่วนบุคคลไม่มีการขูดรีดกันเอง หน้าที่ง่าย ๆ ในการจัดกิจกรรมร่วมกัน คือ ทำงานร่วมกัน หรือ เชื้อถือสมาชิกที่มีประสบการณ์และที่เคารพนับถือที่สุดของประชาคม รูปแบบของสังคมในลักษณะนี้ เรียกว่า สังคมปฐมสหการ^{๑๑๑}

ท่านให้น้ำหนักปัญหาเศรษฐกิจว่า เป็นสาเหตุหลักในการเปลี่ยนแปลงสังคม ท่านเห็นว่า เศรษฐกิจเป็นพื้นฐานของสังคมและการเมือง การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจจึงเป็น ปัจจัยสำคัญของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการเมือง หากพิจารณาในทัศนะของ พระพุทธศาสนา ในอัครคัมภีร์^{๑๑๒} สังคมมนุษย์ที่เปลี่ยนไปนั้นก็มาจากชีวปัจจัยเช่นเดียวกัน กล่าวคือมาจากการบริโภคของสัตว์ชั้นอาภัสสรพรหม สิ่งแรกที่บริโภค คือ จัวนดิน เมื่อจันดินหมด สะเก็ดดินก็เกิดขึ้นจึงพากันกินสะเก็ดดิน ต่อมา จึงเป็นกะบิดิน ข้าวสาร ข้าวสาลี ทุกครั้งที่ บริโภคอาหารแต่ละอย่างจะทำให้ร่างกายหยาบ มีผิวพรรณทรามขึ้นเรื่อยๆ ทำให้เห็นความ เปลี่ยนแปลงในตัวเองและบุคคลอื่นมากขึ้น กระทั่งมีเพศปรากฏ มีการเสพเมถุน ระหว่างหญิง กับชายเกิดขึ้น ซึ่งเป็นการเริ่มก่อตัวของสังคมขณะนั้น

ต่อมา เกิดการสะสมอาหาร จากเดิมที่เคยเก็บตอนเช้ากินตอนเย็น เปลี่ยนเป็นเก็บ ตอนเช้า และสะสมไว้เพื่อกินตอนเย็นด้วย จากที่เคยเก็บเฉพาะวันเดี๋ยวก็กินเมื่อไว้วันพรุ่งนี้ ด้วย และเก็บเผื่อไว้อีกหลายๆ วัน เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงมีการกล่าวหาตำหนิติเตียนกันกระทั่งต้อง ปักปันเขตแดนแบ่งเขตอาหารกัน แต่ก็มีปัญหาเพิ่มขึ้นมาอีกว่า บางคนไม่ได้เก็บผลผลิตของ ตนเองบริโภค แต่ไปเก็บของคนอื่นมาบริโภคแทน พอถูกจับได้จึงมีการตำหนิติเตียนและลงโทษ กระทั่งมีการแต่งตั้งคนขึ้นมารับผิดชอบในเรื่องอาหารโดยตรง โดยสมมติให้เป็นพระราชา จาก พระสูตรดังกล่าวแสดงให้เห็นพัฒนาการของสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงตลอดมา โดยมีปัจจัยมาจากเครื่องดำรงชีพเป็นสำคัญทำให้คนต้องประพฤติดิถีศีลธรรม จนนำไปสู่การเมืองคือ แต่งตั้ง

^{๑๑๑} ทวี หมื่นนิกร, หลักลัทธิมาร์ก – เลนิน เล่ม ๒, (กรุงเทพมหานคร : อักษรสัมพันธ์, ๒๕๑๙), หน้า ๒๕๘-๓๙๐.

^{๑๑๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๙-๑๓๐/๘๘-๙๖.

คนมาทำหน้าที่ดูแล บริหารจัดการกับคนที่เอาของคนอื่นไปบริโภค การออกกฎระเบียบต่างๆ เพื่อลงโทษผู้กระทำผิด จึงเป็นหน้าที่ของฝ่ายบ้านเมือง

ความไม่เที่ยง ไม่ได้จำกัดหรือเกิดขึ้นเฉพาะที่เป็นสังคมาเท่านั้น แม้ตัวมนุษย์และทรัพย์สินสมบัติที่เป็นปัจจัยเครื่องอาศัยของมนุษย์ ก็ต้องเปลี่ยนแปลงไปตามกฎอนิจจัง เช่นเดียวกัน ไม่ว่า บุคคลผู้นั้นจะเป็นคนเช่นไรก็ตาม ก็ต้องอยู่ภายใต้กฎความอนิจจังด้วยกันทั้งสิ้น รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ กล่าวไว้ว่า

ความไม่เที่ยงแห่งการดำรงชีวิตนี้ มิใช่จะมีแต่ในหมู่มารยาทที่ยากจนเท่านั้น คนชั้นกลางก็ดี คนมั่งมีก็ดี ย่อมประสบความไม่เที่ยงด้วยกันทุกรูปทุกนาม ขอให้คิดว่าเงินทองที่ท่านหามาได้ในเวลานี้ ท่านคงจะเก็บเงินนั้นไว้ได้จนกว่าชีวิตของท่านจะไม่มี และอยู่ตลอดสืบไปถึงลูกหลานของท่านได้หรือ ตัวอย่างมีอยู่มากหลายที่ท่านคงพบเห็นว่า คนมั่งมีในสมัยหนึ่ง ต้องกลับเป็นคนยากจนในอีกสมัยหนึ่ง แสดงว่าเงินนั้นไม่ใช่สิ่งที่เที่ยงแท้ อันจะเป็นประกันการดำรงชีพของท่านได้^{๑๑๓}

สรุปว่า ท่านนำเอาหลักพระพุทธศาสนามาอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมาว่า เป็นธรรมชาติ เป็นสังขารไม่ได้ปรุงแต่งหรือสร้างขึ้นมาจากแต่อย่างใด ท่านหาความชัดเจนในเรื่องนี้ ได้โดยยกเอาธรรมะในพระพุทธศาสนาประกอบว่า ทุกสรรพสิ่งย่อมเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงไม่เพียงแต่ร่างกายมนุษย์หรือวัตถุที่เป็นรูปธรรมเท่านั้น สิ่งที่เป็นนามธรรมที่มนุษย์สัมผัสได้ รับรู้ได้ เมื่อเหตุปัจจัยพร้อม ก็ทำให้เปลี่ยนแปลงได้เช่นกัน ท่านพยายามที่จะบอกว่า การปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ ของคณะราษฎรนั้น เป็นการกระทำตามกฎธรรมชาติไม่ใช่ฝืนธรรมชาติ แต่เป็นกฎที่มีในธรรมชาติ และปัจจัยที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงนั้น ท่านเห็นว่ามาจากเศรษฐกิจ คือความเป็นอยู่ทางด้านชีวิปัจจุบันเป็นเงื่อนไขสำคัญ

สังคมาปัจจุบันได้ตั้งคำถามว่า “การที่รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ทำคุณประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติมากมายจนเป็นที่ประจักษ์แก่ทุกคนนั้น เหตุใด ท่านจึงได้รับผลตอบแทนด้วยการต้องระหกระเหินไปอยู่ต่างประเทศตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๐ จนกระทั่งเสียชีวิตในปี พ.ศ. ๒๕๒๖ คุณงามความดีที่ท่านได้สร้างไว้ไม่มีผลตอบแทนหรืออย่างไร” นอกจากนั้น ยังมีผู้กล่าวในเชิงตัดพ้อว่า “กรรมไม่ยุติธรรมกับท่านเลย”^{๑๑๔}

ท่านไม่เคยสนใจ ไม่เคยแสดงออกถึงความท้อแท้หรือหวั่นไหวกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่สอนกันมาว่าทำดีย่อมได้ดี ทำชั่วย่อมได้ชั่ว แต่ท่านกลับยืนยันในหลักการของพระพุทธศาสนาที่ว่า “ธรรมย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม” และยึดมั่นในคติที่ว่า “ผลแห่งการ

^{๑๑๓} สุพจน์ ด่านตระกูล, รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์กับการอภิวัฒน์, หน้า ๔๕.

^{๑๑๔} สุลักษณ์ ศิวลักษณ์, เรื่องรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ตามทัศนะ ส.ศิวลักษณ์, หน้า

ทำความดียอมไม่สูญหาย” ที่ตนยึดมั่นเป็นคติประจำใจมาโดยตลอด ปัจจุบันเป็นที่ประจักษ์แล้วว่า ผลแห่งความดีของท่านนั้นยังคงปรากฏเป็นที่ประจักษ์แก่คนทั่วไป

การที่ท่านยอมรับสภาพที่ตนเองต้องมาใช้ชีวิตในต่างประเทศเช่นนี้ เพราะ ชำใจในกฎอนิจจัง คือความไม่แน่นอน ดังที่นายสุพจน์ ด้านตระกูล ผู้เขียนประวัติและผลงานของรัฐบาลรัฐบุรุษอาวุโสปริทัศน์ พนมยงค์รวมถึงการเขียนชี้แจงตอบโต้ข้อกล่าวหาต่างๆ ให้รัฐบาลรัฐบุรุษอาวุโสปริทัศน์ พนมยงค์กล่าวว่า “จากการเผชิญชีวิตของท่านที่ถูกตามล่าตามผลาญ ถ้ารัฐบาลรัฐบุรุษอาวุโสปริทัศน์ พนมยงค์ไม่มีความคิดแห่งพุทธะก็คงอยู่ไม่ได้เหมือนกัน ก็ได้อาศัยธรรมะ นั้นแหละ”^{๑๑๕} ชัดเจนว่า รัฐบาลรัฐบุรุษอาวุโสปริทัศน์ พนมยงค์ได้ใช้หลักธรรมเป็นเครื่องบรรเทาความทุกข์ของตนเอง เช่นเดียวกับความเห็นของ พระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทะภิกขุ) ได้ให้ความเห็นในเรื่องนี้ว่า รัฐบาลรัฐบุรุษอาวุโสปริทัศน์ พนมยงค์นั้นเข้าใจหลักพุทธธรรมเป็นอย่างดีทั้งในเรื่องจิตว่างและสัญญาตาตามคำสอนของท่านพุทธทาส^{๑๑๖} หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า เพราะมีเหตุปัจจัยที่ทำให้ท่านต้องไปใช้ชีวิตอยู่ที่ต่างประเทศ ซึ่งเหตุปัจจัยที่ว่านั้น ไม่สามารถควบคุมได้เพราะเป็นสิ่งภายนอกที่อยู่เหนือการควบคุมของท่าน นอกจากนี้ พระไพศาล วิสาโลยังได้กล่าวถึงเรื่องนี้เช่นเดียวกันว่า

ท่านรัฐบาลรัฐบุรุษแก้ไขยามตกอับเสื่อมยศ เสื่อมลาภ เสื่อมอำนาจ แต่ชีวิตของท่านก็ยังเปี่ยมไปด้วยความสุข สุขจากธรรมที่บำเพ็ญ สุขจากชีวิตสมณะสันโดษและสุขจากศิลปะวิทยาที่ท่านรัก ทั้งท่านยังเป็นสุขเพราะน้ำใจและความเคารพจากกัลยาณมิตรอันประเสริฐ นับแต่ภรรยาผู้ทุกข์คู่ยาก ซึ่งชื่อตรงไม่เสื่อมคลาย สุขดังกล่าวแม้จะเป็นที่ไฝหาจากผู้คนเป็นอันมาก แต่ก็ยากที่จะได้มีโอกาสสัมผัสตั้งท่าน ความสุขนี้แลที่ยังจิตใจของท่านให้สงบสุขแม้ในวาระสุดท้าย^{๑๑๗}

๓.๒.๒ การอิงอาศัยกัน

การอิงอาศัยกันนี้ถือเป็นหลักธรรมสำคัญของพระพุทธศาสนาและเป็นแนวคิดที่เป็นหลักการสำคัญอย่างยิ่ง จนมีพุทธพจน์ที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า ผู้ใดเข้าใจแจ่มแจ้งในหลักธรรมนี้แล้ว ก็เหมือนเห็นธรรมทั้งหมด ธรรมที่ว่านี้ คือ “ปฏิจจสมุปบาท” แปลว่า ธรรมที่อาศัยกันพร้อม

^{๑๑๕} สัมภาษณ์ สุพจน์ ด้านตระกูล, ๗ พฤษภาคม ๒๕๕๐.

^{๑๑๖} สัมภาษณ์ พระพรหมมิ่งคลาจารย์ (หลวงพ่อบุญญานันทะ) วัดชลประทานรังสฤษฎ์, ๗ พฤษภาคม ๒๕๕๐.

^{๑๑๗} พระไพศาล วิสาโล, “อนุสติจากชีวิตรัฐบาลรัฐบุรุษอาวุโส ปริทัศน์ พนมยงค์” ในวันปริทัศน์พนมยงค์, (กรุงเทพมหานคร :เจริญผล, ๒๕๕๐), หน้า ๔๔.

เกิดขึ้น การเกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรมทั้งหลายเพราะอาศัยกัน^{๑๑๘} ปฏิจจสมุปบาท เป็นหลักธรรมที่อธิบายถึงการเกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรมทั้งหลายเพราะอิงอาศัยกันหรือการที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกัน จึงเกิดขึ้น ในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีหลายแห่งที่ระบุเกี่ยวกับปฏิจจสมุปบาทซึ่งมีชื่อเรียกต่างกัน เช่น อิทัปปัจจยา ตถตา ปัจจยาการ เป็นต้น ปฏิจจสมุปบาท เป็นหลักธรรมที่กล่าวถึงความ เป็นเหตุเป็นผลของสิ่งต่าง ๆ เป็นธรรมที่นักปราชญ์ทั่วโลก ผู้สนใจหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาได้พากันยกย่องว่า ปฏิจจสมุปบาท เป็นศูนย์กลางแห่งคำสอนทางพระพุทธศาสนา (Central Philosophy of Buddhism) โดยให้เหตุผลว่า หลักคำสอนอันมีเหตุผลต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนานั้น ออกไปจากศูนย์กลาง คือ ปฏิจจสมุปบาทนี้ทั้งสิ้น กล่าวได้ว่า ปฏิจจสมุปบาทเป็นองค์ธรรมสำคัญในกระบวนการทางจิต ผู้ที่เข้าใจปฏิจจสมุปบาทจะสามารถเข้าใจกระบวนการทางจิตได้อย่างแจ่มแจ้ง เพียงแต่ไม่สามารถถอดออกมาให้ใครดูได้เพราะเป็นนามธรรม

ในการแสดงปฏิจจสมุปบาทของพระพุทธเจ้า นั้น พระองค์มีเป้าหมายให้รู้ความจริงของความเป็นเหตุและผลที่เป็นปัจจัยของกันและกัน เพื่อให้สาวกได้เข้าถึงความจริงว่า “เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ” เมื่อรู้แจ้งจะได้ถอนตัวเองออกจากตัณหา อุปาทานที่ก่อให้เกิดภพชาติและขรามรณะอันเป็นเหตุแห่งทุกข์ทั้งปวงที่ทำให้บุคคลต้องทำกรรมต่าง ๆ ทั้งดีและไม่ดี เป็นเหตุให้ต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่เช่นนี้ไม่สิ้นสุด ฉะนั้น ปฏิจจสมุปบาทของพระพุทธเจ้า จึงเป็นการแสดงการเกิดขึ้นของทุกข์และการดับทุกข์ในวัฏสงสารโดยตรง^{๑๑๙} พระพุทธเจ้าทรงแสดงว่า ปฏิจจสมุปบาทนั้นก็เป็นอันเดียวกับอริยสัจ ๔ หรือในทางกลับกัน อริยสัจ ๔ ก็คือ ปฏิจจสมุปบาท โดยนำเอาสายเกิดมาชี้ว่าเท่ากับทุกขสมุทัย คือเหตุให้เกิดทุกข์กับสายดับ ได้แก่ ทุกขนิโรธ คือ ความดับทุกข์นั้นได้ด้วยการดับอวิชชา คือ ความไม่รู้อริยสัจ ๔ เมื่ออวิชชาดับ กองทุกข์ทั้งปวงก็ดับไปด้วย^{๑๒๐}

ปฏิจจสมุปบาท ไม่ได้จำกัดเฉพาะสิ่งที่เป็นนามธรรมเท่านั้น แต่ยังเกี่ยวข้องกับเชื่อมโยงสัมพันธ์กับชีวิตประจำวันของทุกๆ คน เพียงแต่ไม่ค่อยมีผู้อธิบายหรือกล่าวถึงในลักษณะที่เป็นรูปธรรมเท่าใดนัก โดยมากถ้าพูดถึงทุกข์และสาเหตุของทุกข์ จะเน้นไปที่อริยสัจ ๔ มากกว่า ทั้งนี้อาจเป็นเพราะเข้าใจได้ง่าย ไม่ซับซ้อนเหมือนปฏิจจสมุปบาท ที่มีลักษณะเป็นนามธรรม ทำให้มีการอธิบายและตีความแตกต่างกัน นอกจากนี้ ชาวพุทธทั่วไปยังเข้าใจว่า การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า นั้นคือ ตรัสรู้ อริยสัจ ๔ เท่านั้น ไม่ใช่ตรัสรู้ปฏิจจสมุปบาท ทำ

^{๑๑๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร :มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๓๐๑.

^{๑๑๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๕/๕๗.,

^{๑๒๐} พระมานิพิทย์ สุระศักดิ์, “รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์พนมยงค์ : แนวความคิดและบทบาททางพระพุทธศาสนา”, หน้า ๔๓.

ให้ปัจเจกสมุปปาทไม่ได้รับความสนใจเท่าที่ควร ปัจเจกสมุปปาทนี้ พระพุทธเจ้าตรัสว่าเป็นหลักธรรมสำคัญ เป็นที่รวมลงของธรรมทั้งหมด การแสดงปัจเจกสมุปปาทของพระพุทธเจ้าจึงมีเป้าหมายเพื่อให้พระสาวกได้เห็นการเกิดและการดับของทุกข์ เพื่อรู้แจ้ง (วิชชา) ความจริงว่า เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ จะได้ถอนตัวเองออกจากทุกข์ที่ก่อให้เกิดภพชาติชรามรณะอันเป็นเหตุให้ต้องทำกรรมต่าง ๆ ทั้งดีและไม่ดี ต้องเวียนว่ายตายเกิด เพื่อทำกรรมและรับผลของกรรมอยู่เช่นนี้ตลอดไป จากที่กล่าวมาเป็นปัจเจกสมุปปาทพอสังเขปเท่านั้น^{๑๒๑}

แนวความคิดทางพระพุทธศาสนาของ รัฐบาลุระอาวุโสปริตี พนมยงค์ ในเรื่องการอิงอาศัยกันนั้น ท่านไม่ได้กล่าวถึงปัจเจกสมุปปาทโดยตรงเหมือนกับเคยกล่าวถึงความไม่เที่ยงดังในงานเขียนชื่อ “ความเป็นอนิจจังของสังคัม”^{๑๒๒} ก็ตาม แต่แนวความคิดที่ว่าอิงอาศัยกันหรือพึ่งพากันนั้น ก็ได้ปรากฏอยู่ทั่วไปในผลงานของท่าน ไม่ว่าจะเป็นบทความหรือการแสดงความคิดเห็นและปาฐกถาต่างๆ แนวความคิดของท่านที่แสดงถึงความเชื่อมโยงหรืออิงอาศัยกันนั้นคือ สภาวะของสังคัมมนุษย์ที่เป็นทุกข์นั้นมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันอย่างไร อะไรคือทุกข์และเหตุของทุกข์ การดับทุกข์และหนทางแก้ไขเพื่อดับทุกข์ควรจะทำอย่างไร ซึ่ง รัฐบาลุระอาวุโสปริตี พนมยงค์ ได้แสดงให้เห็นถึงสาเหตุและความเชื่อมโยงสัมพันธ์ดังกล่าวว่ามีความเกี่ยวเนื่องหรืออิงอาศัยกัน

กล่าวได้ว่า ปัจเจกสมุปปาทในพระพุทธศาสนา เป็นปัจเจกการที่แสดงถึงการอิงอาศัยกันเกิดขึ้นและการดับของปัจเจกสมุปปาทแต่ละข้อ เพื่อให้รู้เหตุแห่งทุกข์และเหตุของความดับทุกข์โดยมีเป้าหมายสูงสุด คือการบรรลุนิพพาน ไม่ต้องกลับมาเกิดอีกต่อไป ส่วนปัจเจกสมุปปาทของท่านแสดงถึงการอิงอาศัยกันของปัญหาที่เป็นเหตุแห่งทุกข์ในชีวิตประจำวันและในชาติปัจจุบันที่ต้องเผชิญวันต่อวันท่านนั้น คือความทุกข์อันเกิดจากการขาดชีวปัจจัยในการดำรงชีพ ซึ่งเป็นความทุกข์เฉพาะหน้า ถ้าปัญหาความทุกข์สามารถดับได้ที่สาเหตุ ก็ทำให้ดับปัญหาอื่นในสังคัมได้ด้วย ความทุกข์ในสังคัมของคนเราย่อมหมดไป กล่าวได้ว่าแนวความคิดที่อิงอาศัยกันของท่านเป็นปัจเจกสมุปปาทในลักษณะที่เป็นปัจเจกการทางสังคัม^{๑๒๓}

แนวความคิดที่แสดงถึงการอิงอาศัยกันของ รัฐบาลุระอาวุโสปริตี พนมยงค์นั้น เป็นความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันของมนุษย์ในสังคัมที่ต้องอาศัยอยู่ร่วมกัน เมื่ออยู่ร่วมกันแล้วทำให้เกิด

^{๑๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔.

^{๑๒๒} ปริตี พนมยงค์, ความเป็นอนิจจังของสังคัม, (กรุงเทพมหานคร : สายธาร, ๒๕๕๒),

หน้า ๓.

^{๑๒๓} พระฉานพิทย สุระศักดิ์, “รัฐบาลุระอาวุโสปริตี พนมยงค์พนมยงค์ : แนวความคิดและบทบาททางพระพุทธศาสนา”, หน้า ๔๕.

ความสัมพันธ์เกี่ยวข้อซึ่งกันและกัน ปัญหาคือทุกข์ต่างๆ ของมนุษย์ในสังคมจึงเป็นปัญหาหรือความทุกข์ที่มีเหตุปัจจัยมาจากคนในสังคมที่อาศัยอยู่ด้วยกันนั่นเอง แนวความคิดที่กล่าวได้ว่าเป็นปัจจัยอาการของสังคมเริ่มจากความคิดที่ว่ามนุษย์ทุกคนเป็นหนี้ต่อกันทางจริยธรรม หมายความว่าคนจนเพราะคนในสังคมมีส่วนทำให้จน ส่วนคนรวยไม่ใช่รวยเพราะแรงงานของตนเอง แต่เพราะคนในสังคมคือแรงงานที่ทำให้รวย

ท่านมองสังคมเป็นเหมือนร่างกายที่มีอวัยวะต่างๆ มากมาย โดยอวัยวะเหล่านั้นต่างก็ทำหน้าที่ของตนเพื่อให้ร่างกายเกิดความสมดุล สังคมก็เช่นเดียวกัน ต้องมีสถาบัน มีระบบที่แตกต่างกัน ซึ่งสถาบันทางสังคมหรือระบบสังคมนั้นๆ ทุกคนมีส่วนในการผลักดันให้สังคมเคลื่อนไป ซึ่งการเคลื่อนไปของสังคมนั้น เป็นการเปลี่ยนแปลงจากสภาวะเก่าไปสู่สภาวะใหม่ เช่นเดียวกับระบบสังคม ถ้ามีส่วนสำคัญส่วนใดส่วนหนึ่งมีความบกพร่อง ก็จะส่งผลกระทบต่อส่วนอื่นของระบบสังคมเช่นเดียวกัน ส่วนที่ถือว่าสำคัญและเป็นปัจจัยพื้นฐานของสังคมนั้นคือ เศรษฐกิจ อันหมายถึงปัจจัยในการดำรงชีพซึ่งท่านเรียกว่า “ชีวปัจจัย” ดังที่ท่านกล่าวว่า

กายาพพหรือนัยหนึ่งร่างกายของสังคม คือสถาบันและระบบต่างๆ ของสังคมที่ตั้งอยู่บนรากฐานแห่งความเป็นอยู่ทางชีวปัจจัยของสังคม สถาบันใหญ่ๆ และระบบการปกครองของสังคม ที่กล่าวกันว่า ระเบียบทุกข์บำรุงสุขของราษฎรนั้น ถ้าจะสาวไปถึงรากอันลึกซึ้งก็คือความเป็นอยู่ทางชีวปัจจัยนั่นเอง^{๑๒๔}

ท่านเห็นว่า สาเหตุที่เป็นปัญหาของสังคม เพราะว่า มีเหตุมาจากเศรษฐกิจเป็นหลัก และกล่าวถึงปัญหานั้นว่า เป็นปัญหาพื้นฐานของปัญหาอื่นๆ ที่เชื่อมโยงกัน การแก้ไขปัญหาก็ต้องเริ่มที่เศรษฐกิจ ความหมายของเศรษฐกิจในทัศนะของท่านไม่ได้หมายถึง การซื้อขาย แลกเปลี่ยนหรืออัตราการเติบโตของสินค้าส่งออก หรือการส่งเสริมการลงทุนหรือตัวเลขที่เป็นผลิตภัณฑ์มวลรวมของประเทศ (GDP) ที่เป็นดัชนีวัดว่าเศรษฐกิจโตหรือไม่โตได้หรือไม่ได้ดังเช่นในปัจจุบัน แต่เศรษฐกิจในความหมายของท่าน คือ ปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิต ๔ ประการ ได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัยและยารักษาโรค

ในการดำรงชีพอยู่ได้นั้น มนุษย์จำเป็นต้องมีชีวปัจจัยแม้ว่าสามารถตัดกิเลสในทางเสพสุขโดยจำกัดความต้องการชีวปัจจัยให้เหลือน้อยได้เพียงใดก็ตาม แต่เราก็มองมีความจำเป็นในจุดปัจจัย คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัยและยารักษาโรค^{๑๒๕}

ท่านยังได้กล่าวอีกว่า

^{๑๒๔} ปรีดี พนมยงค์, ปรีดี พนมยงค์กับสังคมไทย, (กรุงเทพมหานคร :มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๗), หน้า ๔๗.

^{๑๒๕} ปรีดี พนมยงค์, ความเป็นอนิจจังของสังคม, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร :สำนักพิมพ์สายธาร, ๒๕๕๒), หน้า ๔๙.

เศรษฐกิจเป็นรากฐานของการเมือง ระบบการเมืองเกิดมาจากสภาพความเป็นอยู่ทางชีวปัจจัยของสังคมนั้น มีความหมายในการแสดงถึงที่มาของสิ่งเหล่านี้ แต่ความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจกับการเมืองก็ดี หรือระหว่างสภาพความเป็นอยู่ทางชีวปัจจัยก็ดี ย่อมมีผลสะท้อนถึงมัน คือเมื่อการเมืองต้องเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพเศรษฐกิจหรือตามสภาพความเป็นอยู่ทางชีวปัจจัยในขณะใดขณะหนึ่งแล้ว สถาบันและระบบการเมืองใหม่ ก่อให้เกิดสภาพที่ทำให้สังคมพัฒนาต่อไปใหม่^{๑๒๖}

ภาพรวมของแนวคิดของรัฐบาลบูรณาการโสปริตี พนมยงค์ มุ่งเน้นไปที่ความเป็นอยู่ทางชีวปัจจัยหรือเศรษฐกิจเป็นประเด็นสำคัญ ความทุกข์ทางเศรษฐกิจถ้าได้รับการแก้ไข ปัญหาอื่นก็จะได้รับการคลี่คลายไปด้วยกัน การดำรงอยู่ของชีวิตจำเป็นต้องอาศัยปัจจัย ๔ เหล่านี้ ซึ่งถ้าขาดอย่างใดอย่างหนึ่งหรือมีไม่เพียงพอ (สมุทัย) ปัญหา (ทุกข์) ก็จะเกิดขึ้นและเชื่อมโยงให้เกิดปัญหาอื่นๆ ตามมา ในเรื่องนี้ไม่อาจแก้ไขได้ด้วยการนั่งบริกรรมภาวนาหรือทำใจให้ปล่อยวางปลงตกเพื่อให้หลุดพ้นจากปัญหาทุกข์ดังกล่าวนี้ได้ ท่านเห็นว่าไม่ใช่เฉพาะมนุษย์ที่มีกิเลสเท่านั้นที่ต้องประสบกับความทุกข์ดังกล่าวนี้ พระอรหันต์ที่หมดกิเลสแล้วก็ยังคงต้องอาศัยชีวปัจจัยในการดำรงชีพเช่นกัน เพียงแต่ท่านใช้ปัจจัยเหล่านั้นเพื่อการดำรงชีพจริงๆ ไม่ใช่ด้วยความมัวเมาลุ่มหลง^{๑๒๗}

นอกจากนี้ ท่านยังกล่าวถึงความขัดแย้งของคนในสังคมสา เกิดจากความลำบากขัดสนเพราะคนขาดปัจจัยในการดำรงชีพและสาเหตุของปัญหาอาชญากรรมที่เกิดขึ้นในประเทศ ท่านเห็นว่ามิสาเหตุมาจากเศรษฐกิจ ทำให้เกิดการลักทรัพย์ ชิงทรัพย์ ปล้น เหล่านี้หากรัฐบาลได้จัดให้ราษฎรมีความสุขสมบูรณ์ มีอาหารกิน มีเครื่องนุ่งห่ม มีสถานที่อยู่ เหตุไฉนการประทุษร้ายต่อกันอันเนื่องมาจากเศรษฐกิจจะยังคงมีอยู่เล่า เหตุแห่งการทำผิดอาญาจึงคงเหลืออยู่ก็แต่เหตุอันเนื่องมาแต่นิสัยสันดานของผู้กระทำผิด ซึ่งจะต้องแก้ไขโดยการอบรมและสั่งสอนดัดนิสัยซึ่งต้องมีความสุขสมบูรณ์ในทางเศรษฐกิจเป็นพื้นฐาน การอบรมสั่งสอนดัดนิสัยจึงจะได้ผลดี^{๑๒๘}

จากข้อความข้างต้นที่ท่านพูดถึงการแก้ปัญหอาชญากรรมว่า ส่วนหนึ่งมาจากการเอาใจใส่ดูแลของเจ้าหน้าที่รัฐในเรื่องเศรษฐกิจอย่างเพียงพอ ทำให้ได้รับความลำบากในการดำเนินชีวิตเพราะความอดขัดขัดสน การเสนอทางออกโดยการบำรุงให้ราษฎรมีความสุขเป็นอยู่ที่ดี สามารถเลี้ยงตัวเองได้อย่างเพียงพอในการดำรงชีพ ปัญหาอื่นก็จะไม่เกิดขึ้น แนวคิดนี้สอดคล้องกับพระพุทธศาสนาว่า ความผิดอันแรกที่เกิดขึ้นนั้นมาจากปัญหาเรื่องปัจจัยในการ

^{๑๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๙-๕๐.

^{๑๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๐.

^{๑๒๘} สุขจน์ ด้านตระกูล, รัฐบาลบูรณาการโสปริตี พนมยงค์พนมยงค์กับสังคมไทย, หน้า ๔๙.

บริโภค เมื่อคนชาติบัจจัย ไม่มีในสิ่งเหล่านั้น ก็ดิ้นรนแสวงหากระทั่งทำผิดศีล คือ ถือเอาของบุคคลอื่นที่เขาไม่ได้ให้มาเป็นของตนจนเป็นเรื่องใหญ่โตกระทั่งถึงยุคเสื่อมของมนุษย์

ใน จักกวัตติสูตร^{๑๒๙} พระพุทธเจ้าทรงแสดงสาเหตุของปัญหาสังคมที่ทำให้คนเริ่มประพฤติผิดศีล ขาดความละอาย เพราะมีสาเหตุมาจากบัจจัยในการดำรงชีพไม่เพียงพอ ทั้งนี้เนื่องจากพระราชกษัตริย์ไม่ได้ให้ทานแก่ราษฎรที่ยากไร้ ทำให้ต้องประพฤติผิดด้วยการถือเอาของบุคคลอื่นที่ไม่ได้ให้และเป็นเหตุให้ผิดศีลข้ออื่นๆ ตามมา

ในปฏิจกสมุปบาท พระพุทธเจ้าแสดงอวิชชาเป็นตัวตั้งหรือเป็นต้นเหตุให้บัจจัยตัวอื่นเกิดขึ้นตามมาว่า เมื่อมีอวิชชา คือ ความไม่รู้ก็ทำให้เกิดสังขาร คือ ความคิดปรุงแต่ง เมื่อเกิดสังขารทำให้เกิดวิญญาณตามมาเป็นลำดับเรื่อยไป กระทั่งเกิดภพ เกิดชาติ ชรามรณะและโสกะปริเทวะ เป็นต้น แต่ถ้าดับอวิชชาได้ สังขาร วิญญาณ และปฏิจกสมุปบาทตัวอื่นก็ดับไปด้วยพร้อมทั้ง ภพ ชาติ ชรามรณะ โสกะ ปริเทวะก็ดับไปด้วยเช่นกัน บัจจยการที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงและที่ผู้รู้ส่วนมากได้อธิบาย จะเป็นกระบวนการสืบเนื่องที่เป็นนามธรรม ส่วนบัจจยการของรัฐบุรุษอาวุโสปริดี พนมยงค์เป็นบัจจยการทางสังคม หากพิจารณาตามแนวความคิดของท่าน จะเห็นได้ว่าปัญหาทางการเมืองการปกครองหรือระบอบการปกครองที่มีการเปลี่ยนแปลงโดยตลอดอันเป็นลักษณะของความไม่เที่ยงโดยเนื้อแท้ก็คือ การเป็นเหตุและผลที่เป็นบัจจัยสืบเนื่องกันทั้งในทางเศรษฐกิจโดยท่านมุ่งประเด็นปัญหาไปที่บัจจัยในการดำรงชีพเป็นหลัก ท่านชี้ไปที่เศรษฐกิจว่า ถ้ารัฐทำหน้าที่ในการบำรุงบัจจัย ๔ ให้สมบูรณ์แล้ว ความขัดแย้ง ความรุนแรงก็จะลดลง^{๑๓๐}

๓.๒.๓ โลกพระศรีอารีย์

ในพระพุทธศาสนากล่าวถึงความเป็นมาของพระพุทธเจ้าว่า ในภัทรกัปหนึ่งจะมีพระพุทธเจ้ามาตรัสรู้ ๕ พระองค์ ในจำนวนพระพุทธเจ้าทั้งห้าพระองค์นั้น ได้ตรัสรู้ผ่านไปแล้ว ๔ พระองค์ได้แก่ พระกกุสันธพุทธเจ้า พระโกนาคมนพุทธเจ้า พระกัสสปพุทธเจ้า และพระโคตมพุทธเจ้า ปัจจุบันอยู่ในยุคพระโคตมพุทธเจ้า หรือพระพุทธโคตม ส่วนพระพุทธเจ้าอีกหนึ่งพระองค์เป็นพระพุทธเจ้าที่มีการตรัสรู้ในอนาคตคือ “เมตไตรย์พุทธเจ้า” พระเมตไตรย์เป็นพระพุทธเจ้าที่จะมาตรัสรู้ต่อจากศาสนาของพระพุทธโคตม เรียกว่า “อนาคตพุทธะ”

^{๑๒๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๐/๕๙.

^{๑๓๐} พระฉานินพิทย์ สุระศักดิ์, “รัฐบุรุษอาวุโสปริดี พนมยงค์พนมยงค์ : แนวความคิดและบทบาททางพระพุทธศาสนา”, หน้า ๔๓ – ๕๐.

พระเมตไตรย์ถือว่าเป็นพระโพธิสัตว์ที่บำเพ็ญบารมีเต็มเปี่ยมมรอมเพียงจิตและตรัสรู้เท่านั้น พระเมตไตรย์ โดยทั่วไปมักเรียกกันว่า “พระศรีอารีย์” หรือ “พระศรีอารียเมตไตรย์”^{๓๑} ความเชื่อเกี่ยวกับพระเมตไตรย์ที่จะมาตรัสรู้ในอนาคตนั้น ไม่ได้มีเฉพาะในฝ่ายพุทธเถรวาทเท่านั้น ในพระพุทธรูปศาสนาฝ่ายมหายานก็เชื่อในลักษณะนี้เช่นเดียวกัน

ในพระไตรปิฎกกล่าวถึงพระศรีอารีย์ที่จะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตว่า เมื่อถึงสมัยที่มนุษย์มีอายุขัย ๘๐,๐๐๐ ปี พระองค์จะเสด็จมาอุบัติในโลกมนุษย์เป็นครั้งสุดท้าย และได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงแสดงธรรมสั่งสอนเวไนยสัตว์ให้หลุดพ้นจากวัฏฏสงสาร มีประวัติโดยย่อ ดังนี้

ในอนาคตเมื่อมนุษย์มีอายุ ๘๐,๐๐๐ ปี พระศรีอารียะจะอุบัติขึ้นในโลก ณ กรุงเกตุมวดี ตรงกับรัชสมัยของพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่า สังขะ พระเมตไตรย์มีพุทธบิดานามว่า สุพรหมเป็นปุโรหิตาจารย์ ผู้สอนอรรถกถาสอนธรรมแก่พระเจ้าจักรพรรดิสังขะ มีพุทธมารดานามว่า พรหมวดี มีเอกอัครชายานามว่า จันทมุขี บุตรนามว่า พรหมวิฆนกุมาร อยู่ครองฆราวาสได้ ๘๐,๐๐๐ ปี ได้เห็นเทวทูต ๔ คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตายและสมณะ ทำให้เกิดความเบื่อหน่ายในการครองเพศฆราวาส มีจิตใจโน้มไปในทางบรรพชามากกว่า จึงตัดสินใจออกบวชโดยบำเพ็ญเพียรจนได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทันภากะทิง

พระศรีอารีย์พุทธเจ้าเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิชา (ความรู้) และจรณะ (ความประพฤติ) แสดงธรรมได้ไพเราะทั้งในเบื้องต้น ท่ามกลาง และสุดเบื้องปลาย พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริหารภิกษุสงฆ์ พระสาวกจำนวนมาก บุคคลสำคัญในศาสนาพระศรีอารีย์ได้แก่ พระอัครสาวก ๒ องค์ มีนามว่า พระอโศกเถระ และพระพรหมเทวะ พระอัครสาวิกา ๒ องค์นามว่า พระปทุมมาเถรี และพระสุมนาเถรี พระพุทธอุปัฏฐากมีนามว่า พระสีหเถระ อุपाสกคนสำคัญมีนามว่า สุชนะและสังฆะ อุปาสิกาคคนสำคัญนามว่า ยสวดีและสังฆา พระศรีอารีย์หลังจากตรัสรู้แล้วโปรดเวไนยสัตว์ ๘๐,๐๐๐ ปี จึงปรินิพพาน ศาสนาของพระเมตไตรย์มีอายุ ๑๘๐,๐๐๐ ปี จึงอันตรธาน

ความเชื่อเกี่ยวกับพระศรีอารีย์ที่จะมาตรัสรู้ในอนาคต ปรากฏในสังคมไทยมานาน โดยเชื่อว่า หลังจากสิ้นยุคของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน ๕,๐๐๐ ปี พระศรีอารีย์จะมาตรัสรู้ขึ้น ความที่ว่าพระพุทธรูปศาสนาจะมีอายุ ๕,๐๐๐ ปี มีที่มาหลายแห่งด้วยกัน ทั้งในคัมภีร์พระพุทธรูปศาสนาชาดก วรรณกรรมสมัยต่าง ๆ โดยเฉพาะไตรภูมิภิกษาซึ่งแต่งขึ้นในสมัยสุโขทัย และพงศาวดาร รวมถึงตำนานที่เล่าสืบต่อกันมา^{๓๒} นอกจากนี้ ยังกล่าวถึงศิลาจารึกในสวน

^{๓๑} ในงานวิจัยนี้จะใช้ชื่อว่า “พระศรีอารีย์” เพื่อให้สอดคล้องเป็นอันเดียวกันกับคำเดิมที่รัฐบุรุษอาวุโสปรیتی พนมยงค์ใช้.

^{๓๒} พชรลดา จุลเพชร, “แนวคิดเรื่องกึ่งพุทธกาลในสังคมไทย พ.ศ. ๒๔๗๕ - ๒๕๐๐”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (คณะศิลปศาสตร์ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๘), หน้า ๙.

มฤคทายวันประเทศอินเดีย ที่คณะพระธรรมทูตไปอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุ และต้นพระศรีมหาโพธิ์ ได้คัดลอกมาความว่า

ก่อนพระพุทธเจ้าจะถึงความดับขันธเข้าสู่ปรินิพพานนั้น พระองค์ได้ตรัสกับพระอานนท์เถระ ในคราวเมื่อถึงพุทธกาล ๒,๕๐๐ ปี มนุษย์และสัตว์ทั้งหลายในโลกจะมีได้รับภัยพิบัติสารพัดทิศ จะพึงเห็นลงๆ ตั้งแต่ปี ๒๔๘๕ เป็นต้นมา แผ่นดินจะลงไปด้วยเลือดและเดือดเป็นเปลวเพลิง จะเกิดอัคคีภัย น้ำท่วม วาตภัย มรณภัย ทุกข์ภัย โรคภัย ต่างๆ ตามแต่จะเกิดขึ้น ยักษ์ที่ถูกล่าจะตื่น ขึ้นมาอาละวาด ไฟจะไหม้วัดวาอาราม สมณะชีพรามณ์ จะอดอยากยากเข็ญยิ่งขึ้น คนเมืองจะออกป่า คนป่าจะเข้ากรุง ช้างม้า และสัตว์ ต่างๆ จะเข้ากรุง ไฟจะตกจากฟ้า เหล็กกล้าจะผุดจากน้ำ สงครามจะเกิดขึ้นทั่วทุกทิศ พญานาคจะพันพิษ เป็นเพลิงผลาญ ทหารจะเป็นเจ้า ข้าวจะขาดแคลน พลุหมากจะหมดเปลือง ผิวเหลือองจะชนะ พระสงฆ์จะอยู่คู่มือง สมณะชีพรามณ์จะอดอยากยากเข็ญขึ้น ช้างขาวจะแพ้ภัย ครุฑจะบินกลับถิ่นสถาพร คนจรจะกลับกรุงบำรุง พระพุทธศาสนา ผู้ใดเชื่อตถาคต จะรอดพ้นภัยพิบัติ^{๑๓๓} -

จากข้อความที่ระบุว่าเป็นพุทธทำนายไว้ในศิลาจารึกดังกล่าว ในปี พ.ศ.๒๔๘๔ ทำให้มีจดหมายที่ส่งกันเป็นทอดๆ ในลักษณะของจดหมายลูกโซ่ ที่รำลือกันไปต่างๆ นานา หากใครได้รับจดหมายแล้วไม่ส่งต่อไปก็จะมีอันเป็นไปในห้าวัน สิบวัน แต่ถ้าใครทำตามทีในจดหมายระบุทุกอย่างก็จะประสบกับโชคลาภและเมื่อตายไปก็จะได้ไปเกิดในศาสนาพระศรีอารีย์^{๑๓๔} ยุคพระศรีอารีย์ มีความแตกต่างจากยุคสมัยปัจจุบัน ซึ่งใน “ไตรภูมิภูมิกถา” ได้ระบุถึงสภาพการณ์ในศาสนาพระศรีอารีย์ ไว้ดังนี้

ในยุคพระศรีอารีย์ มนุษย์จะปราศจากโรคภัยไข้เจ็บต่างๆ จะมีโรคเพียง ๓ อย่าง ได้แก่ อัจฉาโรค คือ โรคอยากกินอาหาร อนเสนโรค คือ โรคที่เกิดจากการบริโภคอาหารจนอิ่มแล้ว เกิดความง่วงเหงาเซื่องซึม และชราโรค คือ โรคชรา หญิงอายุ ๕๐๐ ปี จึงจะมีสามี ชายจะมีภรรยาเพียงคนเดียว หญิงจะมีสามีคนเดียว โดยหญิงชายไม่ประพฤตินอกใจกันเด็ดขาด ทุกคนพอใจในคู่ครองตน ไม่มีการทะเลาะวิวาทระหว่างสามีภรรยา กัน แต่จะพูดกันด้วยคำพูดที่ไพเราะอ่อนหวาน มีเมตตาที่ดีต่อกัน กล่าวว่ ชีวิตครอบครัวในศาสนาของพระศรีอารีย์นั้น เป็นสถาบันที่เต็มไปด้วยความอบอุ่นที่สุด

ทรัพย์สมบัติจะมีแก่บุคคลทั่วไป ไม่มีความเหลื่อมล้ำทางฐานะทรัพย์สิน ทุกคนได้สิ่งที่ตนปรารถนา โดยสามารถไปเอาได้ที่ต้นกัลปพฤกษ์ ซึ่งเป็นต้นไม้ที่มีทุกอย่างพร้อม เต็มไปด้วยความอุดมสมบูรณ์ ทุกคนแต่งตัวไปเที่ยวกันอย่างสนุกสนานไม่ต้องกังวลแสวงหา

^{๑๓๓} เชาวน์ พันธุ์จันทร์, พระพุทธศาสนาใน ๒๕ พุทธศตวรรษ, (พระนคร : เลียงเชียง, ๒๕๐๐), หน้า ๑๕๐ – ๑๕๒.

^{๑๓๔} อายัน, วิจารณ์พุทธทำนาย, (พระนคร : ธรรมบรรณาการ, ๒๕๐๖), หน้า ๑๕๒.

ทรัพย์สินสมบัติ ชายไม่ต้องประกอบอาชีพ เช่น การทำนา การค้าขาย หญิงก็ไม่ต้องประกอบอาชีพเหมือนกัน เช่น ปั่นด้าย แต่ทั้งชายและหญิงจะมีเครื่องอุปโภคที่เป็นทิพย์ที่สามารถหาได้ตามต้นกัลปพฤกษ์ ความลำบากในเรื่องปัจจัยสี่ในศาสนาของพระศรีอารีย์นั้นไม่มี ทุกอย่างมีพร้อม มนุษย์เป็นเพียงเสเพลเสวยเท่านั้น ไม่ต้องแสวงหา

ในยุคนี้ มนุษย์จะบริบูรณ์ด้วยความสุข ห่างไกลจากกมลียุค ปราศจากการรบราฆ่าฟัน การฆ่าสัตว์ หรือทำร้ายเบียดเบียนชีวิตมนุษย์ด้วยกันแม้สัตว์เดรัจฉานก็ไม่มี ทุกคนมีความรัก ความเมตตาต่อกัน การหลอกลวงฉกชิงวิ่งราวก็ไม่มี ทุกคนมุ่งประกอบแต่กรรมดีทั้งสิ้น การกระทำที่เป็นอกุศลหาไม่ได้ในยุคนี้

แผ่นดินจะราบเรียบเป็นหน้ากลอง ฤดูหนาวก็จะไม่หนาวนัก ฤดูร้อนก็ไม่ร้อน แต่จะหนาวและร้อนพอประมาณ ในฤดูฝนนั้น ฝนตกไปทุกที่อย่างพอเพียงเท่าเทียมกัน ไม่มีพายุกรรโชกแรง หรือฝนตกหนักน้ำท่วมจนทำให้เกิดความเสียหายแก่บ้านเรือน แม่น้ำห้วยหนองคลองบึง มีน้ำเต็มเปี่ยม น้ำเย็นใสมีรสจืดสนิท บริสุทธิ์สะอาด ผังของแม่น้ำทั้งสองข้างเต็มไปด้วยทรายขาวงามสะอาดมีต้นไม้ออกดอกออกผลทั่วทุกแห่งเต็มไปหมด ส่วนอาหาร ได้แก่ ข้าวสาลี เม็ดเด็ยตกกลงไปบนแผ่นดินจะงอกขึ้นตั้งปล้องแตกหน่อเป็นกอๆ ได้เมล็ดข้าวเป็นจำนวนมาก ต้นไม้จะมีดอกและผลสวยงาม มีรสอร่อย โดยจะมีผลตลอดไม่จำกัดฤดูกาล^{๑๓๕}

จากที่กล่าวมา เป็นโลกยุคของพระศรีอารีย์ในอนาคต ซึ่งเป็นที่มุ่งหวังของมนุษย์ทุกคนถ้าหากยังต้องเวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏสงสาร คนส่วนใหญ่ก็เลือกที่จะไปเกิดในศาสนาของพระศรีอารีย์ ด้วยความสุขความอุดมสมบูรณ์ต่างๆ อันเป็นทิพย์ ไม่ต้องเสาะแสวงหาให้ได้รับความลำบากดังเช่นในปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม การที่จะไปเกิดในศาสนาของพระศรีอารีย์ได้นั้น มีวิธีการที่แตกต่างกัน โดยมากแนะนำด้วยการทำบุญให้ทาน ตั้งความปรารถนาว่า ขอให้ได้ไปเกิดในศาสนาของพระศรีอารีย์

ด้วยแนวความเชื่อที่ว่า ยุคพระศรีอารีย์พร้อมสมบูรณ์ด้วยปัจจัยเครื่องอำนวยความสะดวกประเภทต่างๆ ความอดอยากแร้นแค้น การทำร้ายเบียดเบียนกันไม่มี คนในยุคพระศรีอารีย์มีชีวิตที่สุขสบาย ซึ่งแตกต่างจากที่เป็นอยู่ในสังคมปัจจุบันอย่างยิ่ง รัฐบาลรัฐสภาสวัสดิภาพของสังคมไทยขณะนั้นที่เต็มไปด้วยการกดขี่ข่มเหง เอาัดเอาเปรียบ การทำลายทำร้ายเบียดเบียนกัน และความทุกข์ความลำบากในการทำมาหากิน เหล่านี้เป็นปัจจัยหลักที่ทำให้ ท่านมีความคิดเปลี่ยนแปลงการปกครอง เพื่อนำราษฎรไปสู่ความสุขสมบูรณ์เหมือนกับในศาสนาของพระศรีอารีย์ที่กล่าวมา คือ โลกยุคของพระศรีอารีย์ตามที่คัมภีร์พระพุทธศาสนาที่แต่งขึ้นโดยพระมหาธรรมราชาลิไท สมัยกรุงสุโขทัยที่พอให้เห็นเค้าเกี่ยวกับ

^{๑๓๕} ศิลปากร, กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, “ไตรภูมิโลกวินิจฉัย”, ใน วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม ๒, (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๓๕), หน้า ๑๖๒.

มนุษย์ในยุคนั้น ซึ่งมีนัยที่ตรงกันข้ามกับยุคสมัยของท่านไม่ได้ต้องการให้ราษฎรทำบุญกุศล เพื่อที่จะได้ไปเกิดในยุคพระศรีอารีย์แต่อย่างใด ท่านต้องการเห็นโลกพระศรีอารีย์ในยุคปัจจุบัน คือ ความกินดีอยู่ดี หรือมีชีวปัจจัยที่เพียงพอในการดำรงชีพ ท่านยังได้กล่าวถึงพระศรีอารีย์ ต่อไปอีกว่า “แม้ในการทำบุญก็ปรารถนาจะประสบศาสนาพระศรีอารีย์ แม้การสาบานในโรงศาล ก็ดี ในการพิธีใด ๆ ก็ดี เมื่อข้อสัตย์หรือให้การไปตามความเป็นจริงแล้ว ก็จะประสบพบพระศรีอารีย์”^{๑๓๖}

การกล่าวถึงศาสนายุคพระศรีอารีย์ ไม่ได้ให้ความสำคัญกับพระศรีอารีย์ในลักษณะของพระพุทธเจ้าที่มาตรัสรู้ในอนาคตแต่อย่างใด แต่ให้ความสำคัญกับชีวิตความเป็นอยู่ที่ดี สะดวกสบายไม่ลำบากขัดสน ผู้คนใจดีมีเมตตา ไม่ทำร้ายเบียดเบียนกัน ลักษณะเช่นนี้ท่านเรียกว่า “ความสุขอย่างประเสริฐ”^{๑๓๗}

ความเชื่อที่จะได้ประสบศาสนาของพระศรีอารีย์นั้น มีที่มาหลายแห่งต่างกัน เช่น บ้างก็ว่าต้องหมั่นทำบุญทำกุศล ตักบาตรพระสงฆ์สามเณรแล้วตั้งจิตปรารถนาว่า ด้วยผลทานและศีลที่ได้กระทำนี้ ขอให้ได้เกิดในศาสนาของพระศรีอารีย์^{๑๓๘} บ้างก็ว่า ต้องสดับตลับฟังพระธรรมเทศนาเวสสันดรชาดกให้จบในวันเดียว บูชาด้วยประทีป ฉัตร ธง บัวหลวง บัวเขียว ผักตบอย่างละหนึ่งพัน ถ้าทำได้เช่นนั้น จะได้ประสบกับศาสนาของพระศรีอารีย์^{๑๓๙} วิธีที่จะทำให้ไปเกิดในศาสนาของพระศรีอารีย์ที่อุดมสมบูรณ์นั้น ปราชญ์ทางศาสนาได้ให้แนวทางไว้แล้ว ทั้งนี้ลำพังเพียงแต่ตั้งความปรารถนาอย่างเดียวคงไม่สำเร็จ จำเป็นจะต้องประกอบคุณงามความดี บำเพ็ญทานรักษาศีลอยู่เป็นนิจ ชำระจิตใจตนให้บริสุทธิ์ เพราะผู้ที่ไปเกิดในยุคนั้นจะหาคนที่มึจิตใจโหดเหี้ยมอิจฉาริษยากันไม่ได้เลย

ในทัศนะของท่าน ท่านไม่ต้องการไปยุคพระศรีอารีย์ในอนาคต แต่ต้องการเห็นยุคพระศรีอารีย์ในปัจจุบัน คือต้องการให้คนมีปัจจัยในการดำรงชีพที่เพียงพอ ไม่อึดอัดขัดสน มีสิทธิเสมอภาคเท่าเทียมกัน ไม่มีการกดขี่ข่มเหงและเอารัดเอาเปรียบกัน วิธีที่จะทำให้ราษฎรได้ประสบกับความสุขเช่นเดียวกับในศาสนาของพระศรีอารีย์คือ “รัฐบาลต้องประกันความสุขให้แก่ราษฎร” เพื่อเป็นการรับรองว่า ตั้งแต่เกิดมาจนเสียชีวิต ในระหว่างนั้นจะเป็นเด็ก เป็นคนเจ็บป่วยหรือพิการหรือชราทำงานไม่ได้ก็ดี ราษฎรจะได้มีอาหาร เครื่องนุ่งห่ม สถานที่อยู่อาศัย

^{๑๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๔.

^{๑๓๗} พระฉานพิทย์ สุระศักดิ์, “รัฐบุรุษอาวุโสปริทัศน์ พนมยงค์พนมยงค์ : แนวความคิดและบทบาททางพระพุทธศาสนา”, หน้า ๕๒.

^{๑๓๘} อริยธรรม ๒, ฎีกามาลย์เทวสูตร ฉบับพิศดาร, (กรุงเทพมหานคร : เลียงเชียง, ๒๕๒๑), หน้า ๑๘๘.

^{๑๓๙} ส.พลายน้อย, พระศรีอารีย์, (กรุงเทพมหานคร : หน้าฝน, ๒๕๓๘), หน้า ๑๓.

และปัจจัยแห่งการดำรงชีวิต เพราะถ้าทำได้เช่นนั้น ท่านเชื่อว่า ราษฎร จะสบายใจและนอนตายตาหลับ^{๑๔๐} โดยไม่ต้องกังวลกับปัจจัยการดำรงชีพ

ท่านเห็นว่าชาวพุทธส่วนมากล้วนแต่ต้องการไปเกิดในศาสนาของพระศรีอารีย์ด้วยกันทั้งนั้น เห็นได้จากการให้สัมภาษณ์ของท่าน ว่า

เรื่องพระศรีอารีย์นั้นในสมัยก่อนเปลี่ยนวิธีพระ “บอกศักราช” จากแบบเดิมมาเป็นแบบใหม่ในรัชการที่ ๖ นั้นชาวนาและพุทธศาสนิกชนไทยได้ฟังพระบอกศักราชโดยเริ่มต้นว่า “ศิริศุภมัสสุ พระพุทธศาสนยุคกาล นับจำเดิมแต่องค์สมเด็จพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเข้าสู่ในพิพานแล้วเท่านั้น ๆ พรรษา” ในตอนท้ายของการบอกศักราช พระได้บอกคำนวณว่า “ปีจะยังมาอีกกี่ปี เดือนจะมาก็อีกกี่เดือน วันจะมาก็อีกกี่วัน ศาสนาของพระองค์ พระทรงธรรมก็จะบรรจบครบจำนวนถ้วน ๕๐๐๐ พรรษา หมายความว่า เป็นเวลาอีกเท่าใดจะถึงศาสนาพระศรีอารีย์อันเป็นสิ่งที่ชาวพุทธปรารถนายิ่งนัก^{๑๔๑}

จะเห็นได้ว่า การทำร้าย การกดขี่เบียดเบียน ความอึดอัดขัดสน ความทุกข์ ความลำบาก ตลอดจนปัญหาอื่นๆ ในสังคมมีสาเหตุมาจากเศรษฐกิจ คือปัจจัยในการดำรงชีพเป็นหลัก ซึ่งรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ เรียกว่า “ชีวปัจจัย” ถ้าหากปัญหาดังกล่าวได้รับการแก้ไขคือ ทำให้ชีวปัจจัยมีพอเพียงแล้ว ทุกคนในสังคมก็ไม่ต้องลำบาก ปัญหาต่างๆ ในสังคมก็จะไม่เกิดขึ้นตามมาด้วยเหมือนกับในศาสนาของพระศรีอารีย์ ที่ไม่มีความลำบากในเรื่องชีวปัจจัย ทุกคนอยู่ด้วยกันอย่างสงบสุข เป็นมิตรต่อกัน เพราะไม่มีทรัพย์สินสมบัติที่เป็นเหตุให้ต้องแก่งแย่งแข่งขัน การประทุษร้ายต่อกันจึงไม่เกิดขึ้น ท่านเรียกชีวิตในลักษณะนี้ว่า “ชีวิตอย่างประเสริฐ”^{๑๔๒}

๓.๓ สรุป

รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ นำหลักพุทธธรรมมาใช้ในการดำเนินชีวิตในแต่ละบทบาทได้อย่างถูกต้องเหมาะสม อาศัยประสบการณ์พื้นฐานชีวิตทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ในการศึกษาหลักพุทธธรรมสำคัญของพระพุทธศาสนา จากการศึกษา การสนทนาธรรมกับพระสงฆ์ ระดับนักปราชญ์ ตลอดจนการทดสอบทดลองปฏิบัติธรรมด้วยตนเอง ความเป็นผู้และรักพระพุทธศาสนา ประกอบกับการเป็นนักปราชญ์และนักประพันธ์ชั้นเอกของไทยท่านหนึ่ง ทำให้ใช้ชั้นเชิงภาษาทางการประพันธ์นำมาเสนอเป็นผลงานทางพระพุทธศาสนาแทรกความคิด

^{๑๔๐} ต.ม.ธ.ก. รุ่นที่ ๒, ราลักรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์, หน้า ๔๒.

^{๑๔๑} ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, ประสบการณ์และความเห็นบางประการของรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์, (กรุงเทพมหานคร : บพิธการพิมพ์, ๒๕๒๖), หน้า ๔๒.

^{๑๔๒} พระฉานพิทย สุระศักดิ์, “รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์พนมยงค์ : แนวความคิดและบทบาททางพระพุทธศาสนา”, หน้า ๕๕.

ธรรมเชิงประยุกต์ใช้ในชีวิต อธิบายใหม่ด้วยภาษาร่วมสมัย กล่าวกันว่า ผลงานของท่านเป็นวรรณกรรมที่มีชีวิตชีวามากที่สุด ได้คัดสรรเพิ่มเติมไปด้วยพลังการเสริมสร้างอุดมการณ์ทั้งในทางโลกียะ และโลกุตระ

รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ไม่ได้แสดงออกถึงความห่วงใยในพุทธธรรมของพระพุทธเจ้าแต่อย่างใด ยังคงศรัทธาและเชื่อมั่นในหลักคำสอนแห่งพระพุทธศาสนามาโดยตลอด ความรู้สึกทุกข์ หรือไม่สบายใจอันเนื่องมาจากการใช้ชีวิตในต่างประเทศ จึงไม่ปรากฏว่ามีผู้ใดเคยเห็นท่านทุกข์ตรอมตรมในความเปลี่ยนแปลงในชีวิตเหล่านั้น กลับทำให้ผู้พบเห็นเข้าใจดีว่า ท่านคือผู้รู้เข้าใจสัจธรรมอย่างแท้จริง ยิ่งกว่านั้น รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ยังได้อุทิศตนทำหน้าที่ของท่านจนวาระสุดท้าย

บทที่ ๔

การศึกษาหลักพุทธธรรมในการดำเนินชีวิตของรัฐบุรุษอาวุโสปริดี พนมยงค์ มาใช้ในการดำเนินชีวิตของผู้ครองเรือนในสังคมไทย

รัฐบุรุษอาวุโสปริดี พนมยงค์ นำหลักพุทธธรรมมาใช้ในการดำเนินชีวิตตามบทบาทหน้าที่ต่างๆ ได้อย่างเหมาะสมและดีเด่น ทั้งยังเป็น “ประโยชน์” หรือ “อรรถะ” ในทางพระพุทธศาสนาที่มีลักษณะเป็นแก่นสารของชีวิต หรือเรื่องที่เป็นสาระของชีวิต ซึ่งทำให้ชีวิตเจริญงอกงาม ทำให้เป็นคนที่มีพร้อมที่จะแก้ไขปัญหา ให้พ้นทุกข์ เป็นคนที่พึ่งตนได้ กล่าวคือ มุ่งความเจริญทางปัญญาพร้อมด้วยคุณธรรมอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง และความเป็นอิสระหลุดพ้นจากอำนาจครอบงำของอวิชชา ตัณหา อุปาทาน เป็นประโยชน์สุขทางจิตใจ หรือคุณธรรมทางจิตใจ หรือความเจริญงอกงามทางปัญญา^๑ ประโยชน์ตามหลักพุทธธรรมที่รัฐบุรุษอาวุโสปริดี พนมยงค์ประพฤติปฏิบัติในการดำเนินชีวิต ได้แก่

๔.๑ การใช้หลักพุทธธรรมที่ผู้ครองเรือนนำมาใช้เพื่อประโยชน์สุขของตนเอง

การนำหลักพุทธธรรมที่ผู้ครองเรือนนำมาใช้เพื่อประโยชน์ตนเอง คือ ประโยชน์สุขระดับอัตตัตถะ หมายถึง ประโยชน์เกื้อกูลแก่ตน คือ การบรรลุจุดหมายของชีวิตของตน เน้นการพึ่งพาตนเองได้ในทุกที่ทุกสถานการณ์ และเพื่อความไม่เป็นภาระแก่ผู้อื่น หรือถ่วงหมู่คณะ และอยู่ในฐานะที่พร้อมช่วยเหลือผู้อื่นต่อไป สังคมในทรรศนะของพระพุทธศาสนานั้น ต้องก่อให้เกิดประโยชน์สุขในระดับอัตตัตถะด้วย กล่าวคือ สังคม ชุมชน รวมกันเป็นกลุ่ม ชุมชนต่างๆ สมาชิกในกลุ่ม สังคม ประเทศต้องได้รับประโยชน์ในลักษณะปัจเจกชนด้วย ปัจเจกชนเป็นหน่วยแรกของสังคม อันที่จะต้องได้รับการพัฒนา ก่อน คือต้องให้ปัจเจกนั้นๆ บรรลุในประโยชน์สุขในส่วนตัวก่อน ได้แก่ การพึ่งตนเองได้ในทุกระดับ

^๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๙), หน้า ๙๖.

ประโยชน์สุขในระดับตนเองหรืออัตตัตถะนี้ พุทธศาสนายังแสดงให้เห็นอีกว่ามี ๒ ประการที่ผู้ครองเรือนพึงปฏิบัติให้เกิดมีขึ้นในตน ได้แก่ ๑) ทิฏฐธัมมิกัตถะประโยชน์ และ ๒) สัมปรายิกัตถะประโยชน์^๒

๔.๑.๑ ทิฏฐธัมมิกัตถะประโยชน์

รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ เกิดในครอบครัวชาวพุทธที่หมั่นฝึกปฏิบัติตามคำสอนที่มีศรัทธาอย่างแท้จริง สมาชิกในครอบครัวเป็นอุบาสกอุบาสิกา ผู้นับถือพระพุทธศาสนาที่ประกาศตนเองว่า ขอถือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ว่าเป็นสรณะที่พึ่งที่ระลึก^๓ ซึ่งยังมีภาระครองเรือน เมื่อเริ่มเรียนในปฐมวัย รัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์มีพุทธทัศน์^๔ กล่าวคือมีเป้าหมายใฝ่รู้ในการศึกษาเล่าเรียนและประสบความสำเร็จอย่างยอดเยี่ยมเป็นลำดับหมายความว่า รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์เดินตามกรอบแนวทางแห่งมรรคในมัชฌิมาปฏิปทา จึงได้รับประโยชน์สุขแห่งตน หมายถึง การได้รับประโยชน์ในปัจจุบันซึ่งเป็นจุดหมายชีวิตตามลำดับตามช่วงเวลา ของชีวิต มาใช้แบบบูรณาการประสานประโยชน์ก่อให้เกิดประโยชน์ตน

ท่านเติบโตในท้องถิ่นชนบท จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีวัดพนมยงค์ซึ่งบรรพบุรุษของท่านสร้างไว้ตามจิตกุศลศรัทธาเพื่อเป็นศูนย์กลางกิจกรรมและวัฒนธรรมของชุมชนเกษตรกรรม ท่านผูกพันกับวัดฯ อันเป็นศูนย์กลางกิจกรรมชุมชนมากเป็นพิเศษ เมื่ออายุ ๗ ขวบ ท่านถึงกับขอบวชเป็นสามเณรเพื่ออยู่ศึกษาธรรมวินัยที่วัด^๕ แม้จะบวชอยู่ได้ไม่นานเพราะในสมัยนั้นสภาพวัดพนมยงค์มียุ่งและแมลงมีพิษร้ายชุกชุมอยู่มาก แต่ท่านสามารถท่องจำเล่าเรียนบทเจ็ดตำนานที่ใช้ในมนต์พิธีของสงฆ์ได้ และจดจำเรื่องพระศรีอริย์และชาดกธรรมต่าง ๆ รวมทั้งคำสอนของพระพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน ได้แก่ พุทธศาสนสุภาษิต กฎแห่งกรรม บุญบาป นรกสวรรค์ เวรย่อมระงับด้วยการไม่จองเวร และเรื่องความเป็นอนิจจัง เป็นต้น^๖ ความศรัทธาในพระพุทธศาสนาที่ท่านมีมาตั้งแต่วัยเยาว์นั้น ทำให้ท่านมีความเข้าใจว่า “พระพุทธศาสนาสอนให้รู้ว่า ความดีความชั่วที่บุคคลได้มี ได้เป็นขึ้นมา ก็เพราะอาศัยการกระทำของตน ไม่ใช่เพราะเหตุ

^๒ พระเทพเวที (ประยูรค์ ปยุตโต), การศึกษาที่สากลบนฐานแห่งภูมิปัญญาไทย, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์ พริ้นติ้ง, ๒๕๔๑), หน้า ๑๐๙.

^๓ พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตญาโณ), นิเทศธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ธีรพงษ์การพิมพ์, ๒๕๓๗), หน้า ๑๔๔.

^๔ สันติสุข โสภณศิริ, “กรุงศรีอยุธยาไม่สิ้นคนดี จิตสำนึกก่อภยันตรายในวัยเยาว์ ปรีดี พนมยงค์”, สารคดี ฉบับพิเศษ, (พฤษภาคม ๒๕๔๓) : ๗๒.

^๕ เรื่องเดียวกัน, ๙๓.

^๖ อ้างแล้ว.

ปัจจัยภายนอก”^๗ ท่านนำหลักการดังกล่าวไปใช้ในการศึกษาเล่าเรียนการจะเป็นผู้ที่เรียนดี ในระดับเยี่ยมยอดระดับหมู่บ้าน อำเภอ กระทั่งระดับประเทศ ย่อมเป็นที่ประจักษ์ในความอดทน พากเพียรอุตสาหะที่ไม่ทอดทิ้ง ท่านมุ่งมั่นในเรื่องการเรียนเป็นการแสดงศักยภาพของมนุษย์ธรรมดาที่มาจากลูกชวานาในชนบทจนได้รับทุนให้ศึกษาต่างประเทศในระดับปริญญาเอก และเมื่อท่านจะสำเร็จการศึกษาต่อเกออร์จอร์วัตต์ (Docteur en Droit) จากประเทศฝรั่งเศส ท่านสนใจแนวความคิดสังคมนิยมปฏิวัติ (Dialectic Materialism)^๘ ที่เป็นวิทยาศาสตร์ที่อันมีรากฐานมาจากพระพุทธศาสนาอีกด้วย

ท่านศึกษาวิชาการอย่างจริงจัง ตั้งแต่วัยเด็กจนได้รับคัดเลือกจากกระทรวง ยุติธรรมให้รับทุนไปศึกษาวิชากฎหมาย ณ ประเทศฝรั่งเศส ศึกษาภาษาฝรั่งเศสและความรู้ทั่วไปที่วิทยาลัยก็อง (Lycee de Caen) และศึกษาพิเศษจากศาสตราจารย์เลอบอนนัวส์ (Lebonnois) จนสำเร็จการศึกษาได้ปริญญาตรี เป็น “บาเชอลิเยร์” กฎหมาย (Bachelier en Droit) ณ มหาวิทยาลัยก็อง ในความอุตสาหะพากเพียรของท่านในการศึกษาเล่าเรียน และเป็นผู้ใฝ่หาความรู้ฝึกฝนพัฒนาตนเองด้านวิชาการอย่างยอดเยี่ยม

ท่านมีความตั้งใจที่จะใช้วิชาความรู้ความสามารถที่ศึกษาเล่าเรียนมาเพื่อใช้ทำประโยชน์แก่ผู้อื่นอย่างเต็มกำลังความสามารถ เพราะท่านเข้าใจความเดือดร้อนทุกข์ยากของประชาชนระดับเกษตรกรในชนบทเป็นอย่างดี เมื่อท่านมีโอกาสอันเป็นช่องทางที่จะได้ใช้อำนาจเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขของราษฎรแล้ว ท่านจะเร่งรีบกระทำการอย่างกระตือรือร้นทันที

สมัยที่เรียนอยู่ที่ประเทศฝรั่งเศส ท่านได้รับเลือกจากให้ทำหน้าที่เลขาธิการ (คนแรก) ของสมาคมยานุเคราะห์สมาคม (S.L.A.M)

ต่อมา พ.ศ. ๒๔๖๘ - ๒๔๖๙ ท่านได้รับเลือกให้เป็นสภานายกสมาคมยานุเคราะห์สมาคม พร้อมกับประชุมครั้งแรกได้ก่อตั้งคณะราษฎร ที่กรุงปารีส ท่านสำเร็จการศึกษาด้านนิติศาสตร์ (Sciences Juridiques) ได้ปริญญาตรีเป็น “ดุษฎีบัณฑิตกฏหมาย” (Docteur en Droit) โดยเสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “Du Sort des Societes de Personnes en cas de Deces d' un Associe” (ศึกษากฎหมายฝรั่งเศสและกฎหมายเปรียบเทียบ) และสอบไล่ได้ประกาศนียบัตรการศึกษาชั้นสูงในทางเศรษฐกิจ (Diplome d' Etudes Superieures d' Economie Politique) มหาวิทยาลัยปารีส พ.ศ. ๒๔๗๐ เดินทางกลับประเทศไทยได้รับยศเป็นรองอำมาตย์เอกและอำมาตย์ตรี ตามลำดับ และได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ “หลวงประดิษฐมนูธรรม”

^๗ ปรีดี พนมยงค์, **พุทธศาสนาในต่างประเทศ**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๔๘๗), หน้า ๒๗.

^๘ สันติสุข โสภณศิริ, “กรุงศรีอยุธยาไม่สิ้นคนดี จิตสำนึกกวีวัฒน์ในวัยเยาว์ ปรีดี พนมยงค์”, **สารคดี**, ฉบับพิเศษ, หน้า ๙๒.

เมื่อ ๑๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๗๑ สมรสกับนางสาวพูนศุข ณ ป้อมเพชร์ จากนั้น เป็นต้นมาท่านได้นำหลักพุทธธรรมมาใช้ในการดำเนินชีวิตผู้ครองเรือนในอุดมคติของ พระพุทธศาสนาด้วยหลักขราวาสธรรม ๔ มาใช้บูรณาการประสานประโยชน์ก่อให้เกิดประโยชน์ ตน (ทิวฐธัมมิกัตถะประโยชน์) ดังนี้

๑) หลักขราวาสธรรม ๔

รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์เป็นชาวพุทธมีความฝักใฝ่หรือโน้มเอียงในทางธรรม หรือในทางพระพุทธศาสนา^๙ เป็นอย่างดี การนำหลักขราวาสธรรมมาใช้ก่อให้เกิดประโยชน์ตน (อัตตัตถะ) ในฐานะอุบาสกที่น้อมนำหลักพุทธธรรมมาปฏิบัติ ด้วยความรู้ความเข้าใจ และสามารถนำมาปฏิบัติ ดังนี้

(๑) สัจจะ ท่านเป็นผู้มีความซื่อตรงต่อตนเอง ซื่อตรงต่อคู่ครอง ต่อภารกิจงาน ต่อ การรักษาคำพูดที่ได้ตกลงนัดหมาย เป็นต้น เนื่องจากการดำรงชีวิตขราวาสต้องเกี่ยวข้องกับคน หมู่มาก จึงจำเป็นต้องมีความซื่อสัตย์ต่อกัน ซึ่งถือเป็นคุณธรรมอีกประการที่ช่วยให้คนในสังคม สามารถยึดเหนี่ยวให้ยู่ร่วมกันได้ ในข้อนี้ท่านเป็นคนที่มีสัจจะ คือซื่อตรงต่อครอบครัว ต่อ หน้าที่ การงานและบุคคลอื่นอย่างจริงจัง และเต็มใจ ท่านมักจะเน้นย้ำเสมอถึงความซื่อสัตย์ใน การทำงานตามหน้าที่และการพูดในสิ่งที่เป็นสัจจะคือ การพูดเฉพาะความจริง ไม่โกหก หรือ สร้างเรื่องขึ้นมาเพื่อให้ตนเองได้รับประโยชน์

(๒) ทมะ ท่านเป็นแบบอย่างในการข่มใจเป็นอย่างดี ท่านฝึกตนข่มใจ การฝึก ปรับปรุงตน รู้จักข่มใจบังคับควบคุมตัวเองได้ ไม่พูดไม่ทำตามความอยากของตน แต่พูดและทำ ตามเหตุผลที่พิจารณาด้วยปัญญาว่าดีงาม สมควร เป็นประโยชน์ รู้จักปรับตัวปรับใจและแก้ไข ปรับปรุงตน ด้วยปัญญาไตร่ตรองให้งองงามดียิ่งขึ้น^{๑๐} หลักธรรมที่ว่าด้วย “ทมะ” คือความข่มใจ นี้เป็นการข่มความรู้สึกของตนไม่ให้ตกไปในอำนาจของกิเลส ซึ่งกล่าวได้ว่า ท่านเป็นผู้ที่มีทมะ การฝึกปรับตัวเป็นอย่างมาก แม้ท่านจะมีความรู้และมีคุณธรรมบางประการในพระพุทธศาสนา และเป็นคนไทยที่ทำงานเพื่อประเทศชาติและราษฎรหลายประการ ผลที่ได้รับกลับตรงกันข้าม คือไม่ได้อยู่ในประเทศของตนเพราะภัยการเมือง ทำให้ต้องอยู่ในต่างประเทศกระทั่งอสัญกรรม

^๙ พระราชวรมุนีหรือพระพรหมคุณาภรณ์ (ประยูรค์ ปยุตโต) แสดงปาฐกถาในโอกาสอัญเชิญอัฐิ ของนายปรีดีกลับประเทศไทย วันที่ ๑๐ พฤษภาคม ๒๕๒๙ ณ หอศิลป์วัฒนธรรม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ใน ปรีดี นิวัตติ์ สัจจะคืนเมือง, (กรุงเทพมหานคร : สยามสมัย, ๒๕๒๙), หน้า ๒๘๑.

^{๑๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : เอส อาร์ พรินติ้ง แมสโปรดักส์, ๒๕๔๗), หน้า ๗๒.

ท่านเคยกล่าวว่า การได้กลับมาใช้ชีวิตที่ประเทศนั้น เป็นความหวังสูงสุดของตน^{๑๑} แต่ถ้ากลับไปแล้วทำให้บ้านเมืองวุ่นวายก็ไม่กลับและรัฐบาลต้องให้การรับรองคนที่ร่วมงานกับท่านในเรื่องความบริสุทธิ์ด้วยจะเห็นว่า ท่านมีความประสงค์ต้องการกลับประเทศไทย แต่ถ้ากลับไปแล้ว ทำให้คนอื่นต้องเดือดร้อนวุ่นวายท่านก็เลือกที่จะอยู่ต่างประเทศทั้งๆ ที่คิดถึงและต้องการที่จะกลับไปเสมอก็ตาม ท่านต้องข่มความรู้สึกดังกล่าวนี้ไว้ ซึ่งแสดงให้เห็นความเข้มแข็งทางด้านจิตใจเป็นอย่างดี

หนึ่ง เมื่อบุตรชายถูกจับข้อหา “กบฏ” ศาลให้คุมขังอยู่ในเรือนจำไว้ก่อนเพื่อสอบสวน เมื่อศาลอนุญาตให้ปล่อยตัวผู้ต้องหา ภรรยาของท่านเห็นหน้าลูกชายก็เข้ามาสวมกอด และร้องไห้พร้อมกับพรรณนาถึงเคราะห์กรรมที่ครอบครัวต้องประสบทั้งๆ ที่พ่อ (รัฐบุรุษอาวุโส ปรีดีฯ) ได้ทำคุณประโยชน์ให้แก่ชาติบ้านเมืองมากมาย ความรู้สึกเช่นนี้แสดงออกเฉพาะภรรยาของท่านเท่านั้น ต่างจากรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดีฯ พนมยงค์ ที่ไม่แสดงความรู้สึกโกรธ เกลียดหรืออาฆาตพยาบาทต่อผู้กระทำกับตน และครอบครัวแต่อย่างใด นางดุขุฎี พนมยงค์ บุตรสาวพูดถึงท่านว่า “คุณพ่อจะข่มใจมาก เก็บความรู้สึกไม่แสดงออก ไม่โกรธเกลียดต่อคนที่ทำกับตน ท่านปล่อยวาง”^{๑๒}

(๓) ชันติ แปลว่า ความอดทน ท่านเป็นผู้มีความอดทนในการดำเนินชีวิตด้วยการรักษาความอดทนจนเป็นปกติของตนไว้ ในเมื่อถูกกระทบด้วยสิ่งอันไม่พึงปรารถนา อดทนต่อความลำบาก ต่ออารมณ์ต่างๆ ต่อเวทนาที่เกิดขึ้นทางกาย อดทนต่อความรู้สึกอยากที่เป็นกิเลส คอยยั่วให้ทำผิด กล่าวโดยสรุป อดทนแบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ อดทนทางกาย และอดทนทางใจ โดยเฉพาะการก้าวล่วงของบุคคลอื่น^{๑๓} ความอดทนถือเป็นคุณสมบัติข้อหนึ่งที่ผู้ใหญ่หรือผู้ปกครองต้องมีประจำตน เพราะความอดทนแสดงถึงความเป็นผู้มีจิตใจมั่นคงไม่หวั่นไหว ไม่ใจร้อนผลิผลลาม ถ้าเป็นผู้ใหญ่ก็เป็นผู้ที่น่าเคารพนับถือ แต่ถ้าเป็นผู้หยิ่งก็เป็นที่รักใคร่ของผู้ใหญ่ หลักธรรมว่าด้วยขันติ เป็นอุดมการณ์ข้อแรกในโอวาทปาฏิโมกข์

ท่านใช้หลักธรรมเรื่องของความอดทน เผชิญกับชะตากรรมที่รุนแรงเช่นนั้น ซึ่งถ้าหากเป็นบุคคลอื่นคงมีชีวิตอยู่อย่างมีความสุขเช่นนี้ไม่ได้ เพราะว่า “หากท่านไม่มีธรรมของพระพุทธศาสนา คงอยู่ไม่ได้มาจนปานนี้”^{๑๔}

^{๑๑} สุพจน์ ด้านตระกูล, *มรดกปรีดี พนมยงค์*, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๗), หน้า ๗๐.

^{๑๒} สัมภาษณ์ ดุขุฎี พนมยงค์, ๔ พฤษภาคม ๒๕๕๐.

^{๑๓} ไสว มาลาทอง, *คู่มือการศึกษาจริยธรรม*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๒), หน้า ๒๓.

^{๑๔} สัมภาษณ์ สุพจน์ ด้านตระกูล, ๗ พฤษภาคม ๒๕๕๐.

ทำให้เห็นว่าท่านนำหลักความอดทนมาใช้ในช่วงที่เผชิญปัญหาต่างๆ ที่รุมเร้าตนและครอบครัว แม้ตลอดระยะเวลาที่ทำงานการเมืองเป็นต้นมาท่านได้ทำงานอย่างเต็มที่เพื่อประเทศชาติด้วยความบริสุทธิ์ใจ แม้เหนื่อยยากอย่างไรก็ต้องอดทนและไม่คิดว่าเป็นความทุกข์ ยามลำบาก ความอดทนจึงทำให้คนมีคุณค่า ท่านอดทนต่อการถูกใส่ร้าย เพราะท่านพิจารณาใคร่ครวญดีแล้วจึงสามารถปล่อยวางปัญหาด้วยปัญญาทางธรรม ไม่เก็บมาทุกข์ใจ ท่านใช้ความพยายามและอดทนในการป้องกันตนเองกับกระแสข่าวที่มีผู้ถูกใส่ร้ายป้ายสีต่างๆ นานา และต้องดำรงชีวิตอยู่ในต่างประเทศที่ไม่ค่อยสะดวกในหลายประการ แต่ก็ไม่สร้างความลำบากใจให้ท่านแต่อย่างใด จากคำบอกเล่าของคนที่เป็นลูกศิษย์ และเพื่อนที่เคยร่วมงานกันว่า ท่านไม่เคยแสดงความอ่อนแอต่อชีวิตแต่อย่างใด ท่านมีความอดทนที่เข้มแข็งทั้งภายในและภายนอก^{๑๕} ที่สำคัญท่านมีความอดทนต่ออำนาจกิเลสที่จะทำให้หลงผิดเดินทางไปในทางไม่ถูกต้อง ซึ่งในขณะที่มีตำแหน่งในรัฐบาล ย่อมมีโอกาสหลงเหลืออำนาจทำผิดได้มากมาย ท่านมักพูดในขณะอยู่ต่างประเทศว่าอยากกลับบ้านอยู่เสมอ นอกจากนั้นก็คือ สิ่งที่ได้ทำมาทั้งหมดในชีวิตนั้นท่านไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวเลย^{๑๖}

(๔) จาคะ การเสียสละ ท่านใช้หลักธรรมเรื่องการเสียสละ การแบ่งปันความสุข ความสบาย และประโยชน์ส่วนตนให้แก่บุคคลอื่น ความใจกว้างพร้อมที่จะรับฟังปัญหาหรือความคิดเห็น ความต้องการของผู้อื่นและพร้อมที่จะร่วมมือช่วยเหลือ ที่ประจักษ์ชัดเจนว่าท่านได้สละเวลาและชีวิตของตนทำภารกิจอันยิ่งใหญ่ที่ไม่ใช่เพื่อตนเองหรือพรรคพวกของตน แต่เพื่อคนไทยทุกคน

ดังจะเห็นได้จาก การที่ท่านปรารถนาของท่านพุทธทาส จะทำอะไร ที่จะทำให้คนจนมีความมั่นใจว่าตนมีความสุขเท่ากับคนมั่งมี โดยทำใจให้สันโดษตามหลักพระพุทธศาสนา^{๑๗} การมีความสุขโดยไม่ทุกข์มาก คือต้องละความเห็นแก่ตัวหรือความต้องการ ตัณหาเป็นที่มาของความโลภ เพราะว่ามีตัณหา ความโลภ อยากได้ก็มาก ความเห็นแก่ตัวก็มาก เมื่อเป็นเช่นนั้นความสุขจึงเกิดได้ยาก ความเห็นแก่ตัวทางพระเรียกว่า “ตัณหา”^{๑๘} ความอยากได้จึงเป็น

^{๑๕} พระฉานพิพิธ สุระศักดิ์, “นายปรีดี พนมยงค์ : แนวความคิดและบทบาททางพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (คณะศิลปศาสตร์ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๐).

^{๑๖} ดุษฎี พนมยงค์, เสี้ยวหนึ่งแห่งความทรงจำ, (กรุงเทพมหานคร : ปาปิรุส พับลิเคชั่น, ๒๕๕๑), หน้า ๖๐.

^{๑๗} พุทธทาสภิกขุ, ต่อไปนี้เราจะทำจริงอย่างแนวแน่ทุก ๆ อย่าง แม้ที่สุดแต่การเขียนบันทึกประจำวัน, (หน้า ๔๗๙).

^{๑๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), “อนิจจังของสังขารกับอริสราภาพของสังขม”, ปรีดีนิวติสัจจะคืนเมือง, (กรุงเทพมหานคร : สยามสมัย, ๒๕๒๙), หน้า ๓๐๐.

ความเห็นแก่ตัว ท่านเห็นว่าตักขานเป็นศัตรูตัวร้ายที่สุดของมนุษย์^{๑๙} การทุจริตคอร์รัปชัน การฉ้อราษฎร์บังหลวง จึงมาจากตักขาน และความโลภเป็นมูลเหตุ

ท่านไม่มีความโลภ ไม่เห็นแก่ตัว และพรรคพวกของตัวเอง การทำงานของท่านมีหลักธรรมเป็นใหญ่กว่าพรรคพวก ตลอดระยะเวลาที่ท่านดำรงตำแหน่งทางการเมือง ปรากฏว่าท่านไม่ได้เสาะแสวงหารายได้จากการเป็นนักการเมือง ท่านทำงานเพื่อประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าเพื่อประโยชน์ตน ความรักชาติและคุณงามความดีของท่านนั้นมิได้ผู้กล่าวถึงมาก ทั้งนี้ เพราะการกระทำที่นึกถึงประโยชน์ของชาติ หรือคนอื่นอันได้แก่ราษฎร์เป็นอันดับแรก และเกรงกลัวต่อบาปที่ต้องทำอะไรผิดไปจากกฎหมายหรือศีลธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา คุณธรรมในข้อที่รัฐบุรุษอาวุโสปรารถนา พนมยงค์ไม่เห็นแก่ตัวมีความเสียสละมาก^{๒๐}

นอกจากนี้ท่านยังได้ปฏิบัติตนต่อความสุขของผู้ครองเรือนในด้านทรัพย์สิน อย่างถูกต้องตามหลักคิหิสุข ๔ มาใช้บูรณาการประสานประโยชน์ตน (ทิวฐธัมมิกัตถะประโยชน์) ดังนี้

๑) คิหิสุข ๔

รัฐบุรุษอาวุโสปรารถนา พนมยงค์ใช้หลักพุทธธรรมด้านความสุขที่เกี่ยวข้องกับทรัพย์สินสมบัติแบบคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน แต่เนื่องจากรัฐบุรุษอาวุโสปรารถนา พนมยงค์เป็นผู้มีปิตุโศกในธรรม ดังนั้น จึงอยู่ในความรู้จักประมาณ พอดี พอเพียงมากกว่าที่จะสะสมทรัพย์เพื่อความมั่งคั่งแบบคฤหัสถ์ที่ใฝ่ใจในทางโลกทรัพย์ คิหิสุข ๔ หรือ กามโภคีสุข ๔ ได้แก่

(๑) อตถิสุข สุขอันเกิดจากการมีทรัพย์ คือความภูมิใจ ความอึดใจ ว่าตนมีโภคทรัพย์ที่ได้มาด้วยน้ำพักน้ำแรงความขยันหมั่นเพียรของตน และโดยชอบธรรม^{๒๑} หรือความสุขสิ่งแรกที่ต้องทำ คือ การทำงาน สร้างฐานะ เพื่อให้ได้มาซึ่งทรัพย์ (เงินทอง) อันจะบันดาลให้มีความสุข ท่านมีความสุขกับการทำงานมากกว่าการมีทรัพย์ แต่ก็มีใจจนยากถึงกับขัดสนทุกข์เข็ญ แต่ท่านมีชีวิตเรียบง่ายสมถะ พอมีพอใช้มีทรัพย์พอหล่อเลี้ยงชีวิตตามปัจจัย ๔ จากการที่ท่านตั้งโรงพิมพ์ชื่อว่า “นิติสารสิน” เพื่อพิมพ์หนังสือที่เกี่ยวกับคำอธิบายต่างๆ ออกจำหน่ายในราคาถูกเพื่อให้ประชาชนมีความรู้เรื่องกฎหมายมากกว่าที่จะขายเพื่อหากำไร แต่เพราะขายดีจึงได้เงินทองใช้เป็นของตนเองและครอบครัว ต่อมา เมื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองท่านจึงยุติกิจการ ด้วยเกรงว่าจะถูกครหาว่าเอาชื่อเสียงตำแหน่งหน้าที่มาเป็นประโยชน์

^{๑๙} พุทธศาสนิกชน, ต่อไปนี้เราจะทำจริงอย่างแนวแน่ทุก ๆ อย่าง แม้ที่สุดแต่การเขียนบันทึกประจำวัน, หน้า ๔๗๙.

^{๒๐} พระภิกษุมนูญ, “ปาฐกถาธรรมเนื่องในงานครบ ๑ ปี แห่งการถึงอสัญกรรมของรัฐบุรุษอาวุโส ปรารถนา พนมยงค์รัฐบุรุษอาวุโส ปรารถนา พนมยงค์”, พจนานุกรมเนื่องในวาระครบรอบ ๘๔ ปี ของรัฐบุรุษอาวุโส ปรารถนา พนมยงค์, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๒๓.

^{๒๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๔๗

ต่อกิจการส่วนตัว^{๒๒} ทำให้ท่านไม่มีสมบัติเหลืออยู่ ลูกก็ไม่เจริญรุ่งเรืองเหมือนลูกของเพื่อน^{๒๓} แต่ท่านก็ยอมรับสภาพต่างๆ อย่างอาจหาญและอดทน อุทิศทรัพย์ประคองชีวิตมาด้วยธรรมอย่างไม่หวั่นไหว

(๒) โภคสุข สุขแบบคฤหัสถ์ที่เกิดจากการมีทรัพย์ คือ ความภูมิใจ ความอิจฉา ว่าตนได้ใช้ทรัพย์ที่ได้มาโดยชอบนั้น เลี้ยงชีพ เลี้ยงผู้ควรเลี้ยง และบำเพ็ญประโยชน์^{๒๔} หรือสุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์เมื่อมีทรัพย์ ต้องรู้จักใช้จ่ายบำรุงตนเอง ครอบครัว ให้พอเหมาะพอควร ไม่ตระหนี่เกินไป ไม่ฟุ่มเฟือยเกินไป คือ ไม่เกินตัว และให้มีเหลือเก็บไว้บ้าง ท่านเป็นแบบอย่างในการประกอบสัมมาอาชีพเพราะไม่ใฝ่ความร่ำรวยแบบคนในยุคปัจจุบัน

ท่านเคยให้สัมภาษณ์นักข่าวเรื่องเงินที่ใช้จ่ายว่า “ข้าพเจ้าได้รับบำนาญเล็กน้อยจากรัฐบาลไทย และได้ขายบ้านที่กรุงเทพฯ และด้วยการอนุญาตของธนาคารแห่งประเทศไทย ข้าพเจ้านำเงินที่ขายบ้านนั้นไปซื้อบ้านในนามของภริยาของข้าพเจ้า”^{๒๕}

(๓) อนนสุข สุขเกิดจากการมีทรัพย์ คือ ความภูมิใจ ความอิจฉา ว่าตนเป็นไท ไม่มีหนี้สินติดค้างใคร^{๒๖} เพราะฉะนั้น อย่ายพยายามก่อหนี้ยืมสินผู้อื่น ตลอดชีวิตของท่านแม้ไม่ร่ำรวยท่านก็ไม่มีหนี้ และไม่สะสมเงินทอง

(๔) อนวัชชสุข สุขเกิดจากการประพฤติไม่มีโทษ คือความภูมิใจ ความอิจฉา ว่าตนมีความประพฤติสุจริต ไม่บกพร่องเสียหายใครๆ ก็ติเตียนไม่ได้ ทั้งทางกาย ทางวาจา ทางใจ หรือเป็นความสุขเกิดจากการประกอบอาชีพสุจริต การทำงานหาเลี้ยงชีพ ต้องเป็นงานที่สุจริต ไม่ผิดกฎหมายไม่สร้างความเดือดร้อนให้แก่ตน ชุมชน สิ่งแวดล้อมและสังคม^{๒๗}

ท่านใช้ธรรมปฏิบัติต่อความสุขของคฤหัสถ์ที่เกิดจากการประกอบอาชีพสุจริตมีทรัพย์ ใช้ทรัพย์ และไม่เป็นหนี้ ด้วยพื้นฐานจิตใจที่ไม่มีมักมากทจริตคอร์ปชั่น ท่านไม่เบียดเบียนทรัพย์สินเงินทองผู้อื่นเป็นอันขาด ท่านอธิบายว่า “ทรัพย์ที่ได้มาโดยแรงงานนั้นเป็นทรัพย์บริสุทธิ์ และที่ได้มาโดยการทำมาหากินอย่างสัมมาอาชีพในระบบสังคมทุนนิยมก็เป็นทรัพย์ที่ได้มาโดยบริสุทธิ์ ส่วนบุคคลที่อาศัยตำแหน่งบิบบังคับเอาทรัพย์สินของราษฎรจึงเป็นทรัพย์ที่ไม่

^{๒๒} สยามใหม่, ปรีดี พนมยงค์ บวรุษาไร้แผ่นดิน, หน้า ๔๓.

^{๒๓} พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุศลจิตโต), “ปรีดี พนมยงค์กับพระพุทธศาสนา”, สารคดี ฉบับพิเศษ, ๒๕๔๓, หน้า ๑๙๗.

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน.

^{๒๕} สุขพันธ์ ตำนตรระกุล, สัจจะแห่งประวัติศาสตร์ รัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์,

(กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๗), หน้า ๑๑.

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๘.

^{๒๗} อ่างแล้ว.

บริสุทธิ์”^{๒๔} และได้ชี้แจงว่าการได้ทรัพย์มาของตนเป็นทรัพย์สินที่บริสุทธิ์ เพราะเมื่อครั้งจบการศึกษาจากประเทศฝรั่งเศสได้รับราชการตำแหน่งผู้พิพากษาและได้สอนที่โรงเรียนกฎหมายประมาณ ๖ เดือน ได้ตำแหน่งเลขานุการกรมร่างกฎหมาย นอกจากนี้รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ ยังได้แต่งคำอธิบายกฎหมายหลายเรื่อง โดยเฉพาะ “ประชุมกฎหมาย” ซึ่งขายในราคาถูกได้รับความนิยมนามาก เงินเหล่านี้จึงเป็นทรัพย์ที่ได้มาด้วยความบริสุทธิ์เพราะมาจากแรงงานของตน

แม้ท่านจะมาจากตระกูลสามัญไม่มีทรัพย์สมบัติมากมาย แต่ท่านก็ทำมาหากินอย่างบริสุทธิ์ มิได้เบียดเบียนบังคับเอาจากราษฎร ท่านและภริยามีทรัพย์สินโดยบริสุทธิ์แล้วเหลือให้ลูกหลานต่อไป^{๒๕} ความสุขในด้านทรัพย์สินจึงเป็นเพียงเครื่องมืออำนวยความสะดวกในด้านต่างๆ ที่จะได้ทำประโยชน์ในส่วนรวม

ท่านเป็นผู้มีคุณธรรมคู่กับจริยธรรม ซึ่งเป็นมาตรฐานความประพฤติดี^{๒๖} เพราะเหตุว่าเมื่อเป็นคนดีแล้วย่อมจะต้องประพฤติดีด้วย การประพฤติดีของท่าน แยกเป็น การกระทำดี พุทธดี คิดดี ซึ่งคำว่า ดี ในที่นี้ หมายถึง ถูกต้องทั้งทางโลกและทางธรรม ถูกต้องทางโลก เช่น ถูกต้องตามขนบธรรมเนียมประเพณี ถูกต้องตามกฎหมาย ถูกต้องทางธรรม หมายถึง ถูกต้องตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา คือมองเห็นว่าคนอื่นเป็นคนเหมือนกับตน เมื่อตนไม่ต้องการอย่างนี้ ก็ไม่กระทำอย่างที่ไม่ชอบกับผู้อื่น เมื่อตนต้องการสุข ผู้อื่นก็ต้องการสุขเช่นกัน ขณะเดียวกัน ถูกต้องทางธรรมยังหมายถึง ความมีสติ สมาธิ ปัญญา ขยัน อดทน อดกลั้น อันเป็นลักษณะของบุคคลที่ดีด้วย กล่าวคือ ท่านเป็นผู้มีคุณธรรมจริยธรรม ด้วยการกระทำดี คิดดี พุทธดีทั้งทางโลกและทางธรรม^{๒๗} นอกจากนี้ท่านยังได้นำหลักสัปปริสธรรม ๗ มาใช้บูรณาการประสานประโยชน์ตน (ทิฏฐธัมมิกัตถะประโยชน์) ดังนี้

๒) สัปปริสธรรม ๗

หลักสัปปริสธรรม ๗^{๒๘} เป็นหลักธรรมซึ่งมีปรากฏในการดำเนินชีวิตของรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ ประกอบด้วยคุณสมบัติอันควรแก่การเคารพนับถือว่าเป็นคนดี ดังนี้

(๑) ธัมมัญญตา ท่านเป็นผู้รู้จักหลักและรู้จักเหตุ คือรู้หลักการและกฎเกณฑ์ของสิ่งต่างๆ ที่ตนเข้าไปเกี่ยวข้องในการดำเนินชีวิต ในการทำหน้าที่และดำเนินกิจการต่างๆ มีความรู้เข้าใจสิ่งที่ตนจะต้องประพฤติตามเหตุผล รู้จักสาระแก่นสารของสิ่งต่างๆ

^{๒๔} สุพจน์ ด้านตระกูล, สัจจะแห่งประวัติศาสตร์ รัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์, , หน้า ๑๗.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๙.

^{๒๖} นายพิษณุ มานะวาร, “ศึกษาแนวคิดประชาสังคมในพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๘๓.

^{๒๗} สัญญา สัญญาวิวัฒน์, การพัฒนาชุมชนแบบจัดการ, (กรุงเทพมหานคร : หจก.เอมีเทรตติ้ง, ๒๕๔๑), หน้า ๑๐-๑๑.

^{๒๘} อัง.อภิลัก. (ไทย) ๒๓/๖๕/๙๑-๙๒.

(๒) อุตัตถัญญา ท่านรู้ความหมายและรู้จักผล คือ รู้ความมุ่งหมายของหลักการที่ตนปฏิบัติเข้าใจจุดประสงค์ของตนที่จะทำ รู้ว่าหลักการนั้นๆ มีความหมายอย่างไร รู้จักผลที่จะเกิดจากการกระทำ รู้ว่าชีวิตอยู่เพื่ออะไร

(๓) อุตัตถัญญา ท่านเป็นผู้รู้จักตน คือรู้ตนเองอย่างแจ่มแจ้งชัดเจนว่าเป็นอย่างไร ทั้งในด้านฐานะ กำลัง ความรู้ความสามารถ ความถนัด ความสนใจ และคุณธรรม เป็นต้น แล้วปฏิบัติให้เหมาะสม พร้อมทั้งปรับปรุงพัฒนาตนให้เจริญงอกงามยิ่งขึ้น

(๔) มัตถัญญา ท่านเป็นผู้รู้จักประมาณ คือ มีความพอดีในเรื่องต่างๆ เช่น รู้จักบริโภคพอประมาณ ใช้จ่ายให้พอเหมาะ ไม่ตระหนี่เกินไป ไม่สุรุ่ยสุร่ายฟุ่มเฟือยเกินไป รู้จักความพอเหมาะพอดีในการพูด การแสดงออก การพักผ่อน และการแสวงหา เป็นต้น

(๕) กาลัญญา ท่านเป็นผู้รู้จักกาล คือเวลาที่เหมาะสมว่าควรทำอะไร เมื่อใด ใช้ระยะเวลาเท่าใด เป็นคนตรงต่อเวลา ทำงานให้ทันกำหนดเวลา รู้จักจัดลำดับความสำคัญว่าควรทำสิ่งใดก่อน สิ่งใดหลัง เป็นต้น

(๖) ปริสัจญญา ท่านเป็นผู้รู้จักชุมชน คือรู้จักกลุ่มคน รู้จักท้องถิ่น รู้ว่าควรปฏิบัติอย่างไรในถิ่นที่ตนอยู่ รู้จักระเบียบประเพณีวัฒนธรรมของชุมชน มารยาทของชุมชน สามารถปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับวัฒนธรรมของชุมชนนั้น

(๗) ปุคคัลลัญญา ท่านเป็นผู้รู้จักบุคคล คือ รู้เข้าใจความแตกต่างระหว่างบุคคล รู้ว่าคนที่ต้องไปเกี่ยวข้องกับใครเป็นคนอย่างไร สามารถคบได้หรือไม่ รู้ว่าควรจะสัมพันธ์กับเขาอย่างไร จะทำประโยชน์ให้เขาอย่างไร

ในทางพระพุทธศาสนานั้น การเป็นคนดีด้วยการไม่กระทำให้ตนและคนอื่นให้เดือดร้อนแล้ว ยังหมายถึงการเป็น คนดีมีความสามารถด้วย โดยต้องใช้ความรู้ความสามารถนั้น ให้เป็นประโยชน์ได้อย่างครบถ้วน เหมาะสมต่อผู้อื่นด้วย ท่านจึงเป็นผู้ครองเรือนที่ใช้หลักสัปปริสธรรม ^{๗๓}

๔.๑.๒ สัมปรายิกัตถะประโยชน์

ประโยชน์ตนประเภทนี้ไม่สามารถมองเห็นได้ในปัจจุบัน เป็นประโยชน์ที่เป็นผลจากการทำความดีอันเป็นกุศล ในพระพุทธศาสนาจำแนกเป็นจุดหมายของชีวิตในภพหน้าชาติหน้า หรือความคาดหวัง ความมั่นใจ ภายหลังจากละสังขารจากโลกนี้แล้ว คือ ไปสู่โลกหน้า หรืออีกนัยหนึ่ง หมายถึง ประโยชน์ที่เกี่ยวข้องกับคุณค่าของชีวิต และความมีจิตใจที่เจริญงอกงามในคุณธรรม ^{๗๔} มีศีลธรรม มีความพร้อมที่จะก้าวไปสู่ความสุขที่ตนเองคาดหวังไว้ในอนาคต

^{๗๓} นายพิษณุ มานะवार, “ศึกษาแนวคิดประชาสังคมในพระพุทธศาสนา”, หน้า ๖๘-๖๙.

^{๗๔} พระราชวรมุนี (ประยูร ปยุตโต), พระพุทธศาสนากับชะตากรรมของสังคม, หน้า ๖๒-๖๓.

พระพุทธศาสนาเห็นว่า ผู้ครองเรือนพึงปฏิบัติให้บังเกิดผลที่มีขึ้นในตน และพึงเป็นผู้ได้รับผล คือ ประโยชน์สุขนั้น^{๓๕} ดังนี้

รัฐบุรุษอาวุโสปรกติ พนมยงค์เป็นผู้มีสุขภาพจิตดี มีความมั่นคงทางจิตใจ คือ การเป็นผู้มีความสุขทางจิตที่ดีบังเกิดมีขึ้นในตน มีความสุขกับการทำประโยชน์เพื่อสังคม ตามฐานะ และกาลสมัย ให้บังเกิดมีขึ้นในตน อันจะเป็นเหตุส่งเสริมให้เกิดความอ่อนใจเพราะความไม่ตระหนี่ รู้จักการบริจาคทานช่วยเหลือผู้ตกทุกข์ได้ยาก หรืออีกนัยหนึ่งไม่คิดพยาบาทผู้อื่น รู้จักให้อภัยแก่ผู้ที่ทำร้าย หรือคิดพยาบาทตน

ท่านเป็นผู้มีความประพฤติเรียบร้อย ไม่เบียดเบียนผู้อื่น และดำรงตนอยู่ในหลักปฏิบัติของสังคมทั้งที่เป็นกฎหมายและจารีตประเพณีอันดีงามที่เหมาะสมกับสังคมและยุคสมัย ไม่เป็นคนที่ยึดเป็นปฏิบัติกับความสงบเรียบร้อยของสังคมหรือการเบียดเบียนคนอื่น

นอกจากนี้ ท่านยังเป็นผู้มีความมองอาจไม่ครั้นคร้าม เป็นผู้มีสติและปัญญาในการแก้ไขปัญหาต่างๆ และกระทำให้เจริญขึ้นเพื่อใช้แยกแยะถึงสิ่งที่ควรทำและไม่ควรทำ อันเป็นเหตุให้ตนเองบรรลุแต่สิ่งที่ดีมีประโยชน์

พระพุทธศาสนา มีทรรศนะว่า การบรรลุประโยชน์ขั้นนี้ เป็นความเจริญงอกงามของชีวิตในด้านจิตใจ ที่ก้าวหน้าพัฒนาขึ้นมาด้วยคุณธรรม เช่น ศรัทธา ความสุจริต มีศีล ความเสียสละ ความสุขสงบของจิตใจ การดำรงอยู่ในศีลธรรม การได้สร้างสรรค์บำเพ็ญประโยชน์ เป็นต้น จนมั่นใจในความมีชีวิตที่ดีของตนเอง ไม่หวั่นกลัวต่อความตายและชีวิตในปรโลก^{๓๖}

๔.๒ การใช้หลักพุทธธรรมที่ผู้ครองเรือนนำมาใช้เพื่อการทำงานและสังคม (ประโยชน์ผู้อื่น)

ประโยชน์ผู้อื่น เป็นประโยชน์อันมนุษย์ที่ได้รับจากการพัฒนาจิตมากขึ้นกว่าระดับ เพื่อช่วยเหลือตนเองให้เกิดประโยชน์ด้วยลึกลับด้วยการฝีกจากการสร้างสรรค์ประโยชน์เพื่อตน แล้วได้พัฒนาประโยชน์ให้เกื้อกูลผู้อื่น และส่วนรวม มี ๒ ระดับ ได้แก่ ประโยชน์เพื่อผู้อื่นระดับปรกติ และประโยชน์ผู้อื่นระดับอุภยัตถะ ดังนี้

^{๓๕} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๕๕/๗๐

^{๓๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พระพุทธศาสนา : พัฒนาคณะและสังคม, (กรุงเทพมหานคร : ส่วนท้องถิ่น กรมการปกครอง, ๒๕๔๐), หน้า ๔.

๔.๒.๑ ประโยชน์เพื่อผู้อื่นระดับปรีตตะ

ระดับปรีตตะ หมายถึง การเป็นกัลยาณมิตรให้กับบุคคลรอบข้างด้วยการส่งเสริมสนับสนุนให้ผู้อื่นกระทำการที่เป็นประโยชน์ให้กับสังคม ชุมชน ในฐานะตนเป็นสมาชิกหน่วยหนึ่งของสังคม ซึ่งผลประโยชน์ หรือจุดหมายของชีวิตของบุคคลอื่น ซึ่งอยู่นอกเหนือจากปัจเจกบุคคล หรือตัวเรา คำว่า “ผู้อื่น” อาจพิจารณาได้ ๒ ลักษณะ คือ ในลักษณะของปัจเจกชนอย่างหนึ่ง และในลักษณะของสังคมอย่างหนึ่ง ซึ่งถือว่าเป็นผลประโยชน์ หรือจุดหมายที่ตัวเขาเองจะได้รับหรือจะพึงถึง อีกนัยหนึ่งหมายถึง เหตุที่ให้บรรลุความสุขของคนอื่น ซึ่งเราสามารถช่วยเหลือเกื้อกูลสนับสนุนพาให้บรรลุประโยชน์นั้นได้^{๓๗} และการช่วยเหลือหรือบำเพ็ญประโยชน์เพื่อผู้อื่นนั้นต้องอาศัยคุณธรรม คือ ความกรุณา ถ้าไม่มีความกรุณา ก็เป็นสิ่งเฉพาะตนเองเท่านั้น และปัจเจกชนต้องมีกรุณาด้วย ปัจเจกชนนั้น จึงจะเห็นแก่คนอื่น^{๓๘} ดังกรณีตัวอย่างเช่น พระพุทธเจ้าบรรลุประโยชน์เพื่อพระองค์แล้วทรงบำเพ็ญพุทธกิจด้วยการช่วยเหลือสรรพสัตว์ด้วยพระมหากรุณา^{๓๙} เน้นให้บุคคลมีจิตสำนึกสาธารณะในการรับผิดชอบต่อสังคม^{๔๐}

ประโยชน์สุขระดับปรีตตะนี้ พระพุทธศาสนา เห็นว่า โดยธรรมชาติของมนุษย์แล้วย่อมเห็นแก่ประโยชน์สุขของตัวเองมากกว่าประโยชน์สุขของผู้อื่น แต่รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ทำประโยชน์เพื่อตนเองแล้วยังแนะนำสั่งสอนผู้อื่น ยังคิดถึงผู้อื่น ถือว่ามีคุณธรรมความกรุณา บุคคลประเภทนี้เป็นบุคคลที่พระพุทธศาสนาพึงประสงค์เป็นเป้าหมายที่มุ่งหวังให้เกิดมีบุคคลประเภทนี้ขึ้นในสังคมอย่างมาก ตามหลักการที่ว่า บุคคลเช่นนี้ย่อมมีจิตใจที่คิดแต่การบำเพ็ญประโยชน์เพื่อมหาชน ตลอดชีวิตที่รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์มีบทบาทในสังคมรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์กระทำการทุ่มเทกำลังกาย ทรัพย์ และกำลังปัญญาให้แก่ผู้อื่นเป็นอย่างมากกว่าตนเองท่านใช้หลักสาราณียธรรม ๖ มาใช้บูรณาการประสานประโยชน์แก่ผู้อื่นระดับปรีตตะ ดังนี้

^{๓๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม : ฉบับขยายความ**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๕๙๙.

^{๓๘} วรศักดิ์ วรรณโม, **ธรรมพื้นฐานสำหรับชีวิต**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ เคล็ดไทย , ๒๕๔๒), หน้า ๒๗.

^{๓๙} มหามกุฏราชวิทยาลัย, **วินย.ฎีกา ๑ สมันตปสาทิกา**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๓๖๖.

^{๔๐} นายพิษณุ มานะवार, “ศึกษาแนวคิดประชาสังคมในพระพุทธศาสนา”, **วิทยานิพนธ์พุทธ ศาสตร์มหาบัณฑิต**, หน้า ๑๒๔

๑) สาราณียธรรม ๖

(๑) ท่านเป็นผู้มีเมตตาทายกรรมอันประกอบด้วยมีความเมตตาในการกระทำ หรือ การแสดงออกทางกายที่ประกอบด้วยเมตตา ด้วยกิริยาที่สุภาพ เรียบร้อย อ่อนโยน บ่งบอกถึงความเคารพ นอบน้อมต่อกัน เป็นกันเอง ทั้งต่อหน้าและ ลับหลัง เป็นสิ่งที่ทำให้ผู้พบเห็นเกิดความชื่นชม เช่น การให้การอนุเคราะห์ ช่วยเหลือ และเอื้อเฟื้อต่อผู้อื่น ไม่รังแกทำร้ายผู้อื่น

(๒) ท่านมีเมตตาวจีกรรมอันประกอบด้วยการแสดงออกทางวาจาด้วยความเมตตา ด้วยถ้อยคำพูดที่ดี คำพูดที่สุภาพ คำพูดที่มีน้ำเสียงที่ไพเราะชวนฟัง บ่งบอกถึงความหวังดีแก่กัน ทั้งต่อหน้าและลับหลังผู้ฟัง ด้วยความบริสุทธิ์ใจ และชาญฉลาดในการกล่าววาจาที่เป็นคุณประโยชน์ต่อผู้ที่ได้ยินได้ฟังได้รับรู้ เป็นสิ่งเตือนใจและเป็นการสร้างแรงบันดาลใจในการกระทำคุณงามความดี คำพูดที่มีเหตุผล พูดในทางที่ดี ในเรื่องที่มีประโยชน์ ไม่กล่าวคำพูดให้ร้ายผู้อื่น หรือทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน

(๓) ท่านมีเมตตาเมโนกรรม โดยแสดงออกทางใจประกอบด้วยเมตตาตลอดเวลา กล่าวคือ ความคิด ความตั้งใจปรารถนาดีต่อกัน นึกคิดแต่ในสิ่งที่จะก่อให้เกิดประโยชน์แก่กัน ไม่มีความคิดตั้งใจเบียดเบียน มุ่งร้ายผู้อื่น มโนกรรมหรือความปรารถนาที่ประกอบด้วยเมตตา ทั้งต่อหน้าและลับหลังผู้อื่น เป็นการคิดดีต่อกัน ไม่คิดฉ้อฉลริษยาหรือไม่คิดมุ่งร้ายพยาบาท หากทุกคนคิดแล้วปฏิบัติเหมือนกันความสามัคคีย่อมเกิดขึ้นในสังคม

มโนกรรมมีความสำคัญต่อกิริยาอาการ การกระทำ ต่างๆ ที่เกิดขึ้น เช่น การแสดงออกทางกาย หรือ การแสดงออกทางวาจา เพราะ เมตตาเมโนกรรม เป็นความตั้งใจที่จิตใจเตรียมการกระทำไว้ก่อนแล้ว จึงแสดงออกมาทางการกระทำ หรือแสดงออกทางคำพูด มโนกรรมคือ เจตนาที่เกิดด้วยความเมตตาต่อผู้อื่น

(๔) ท่านเป็นผู้มีสาธารณโภคี หมายถึง รู้จักแบ่งสิ่งของที่ได้มาโดยชอบธรรมให้กัน และกันตามโอกาสอันควร เพื่อแสดงความรักความหวังดีของผู้ที่อยู่ในสังคมเดียวกัน แม้ว่าเป็นของเล็กน้อยก็ไม่หวง นำมาเฉลี่ยแบ่งกันให้ได้ใช้สอย บริโภคทั่วกัน เรียกว่าสิ่งของที่ได้มาเป็นของส่วนรวม หรือเป็นของกลาง

(๕) ท่านเป็นผู้มีศีลสามัญญตา คือมีศีลบริสุทธิ์เสมอกัน กล่าวคือ ไม่ล่วงเกินกันทางกาย วาจา ใจ กล่าวคือ มีความประพฤติดีงามต่อกัน มีความรักใคร่สามัคคี ประองตอง รักษาศีล อย่างเคร่งครัดเหมาะสมตามสถานะของตน มีความประพฤติดีงามต่อกัน ประพฤติสุจริต ปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ตามระเบียบวินัยของบ้านเมือง ไม่ทำให้ตนเองเป็นที่รังเกียจของผู้อื่น ไม่เอาไรต์เอาเปรียบผู้อื่น

(๖) ท่านเป็นผู้มีทิวฐีสามัญญตา ในการทำงานที่มีความเห็นชอบร่วมกัน กล่าวคือ การมีความเห็นร่วมกันในความถูกต้องตามคลองธรรม หรือ จารีตอันดีงาม เข้าใจในการกระทำนั้นๆ ร่วมกัน ไม่ขัดแย้ง หรือขัดขวางกัน เห็นชอบว่าสิ่งนั้นถูกต้องดีแล้ว และร่วมมือกันปฏิบัติ

กิจกรรมงานต่าง ๆ ไม่เห็นแก่ตัว รู้จักเคารพและรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น ร่วมมือร่วมใจในการสร้างสรรค์สังคมให้เกิดความสงบ

จะเห็นได้ว่า ท่านเป็นผู้ใช้สาราณียธรรม ๖ ประการนี้ ส่งเสริมให้ช่วยเหลือกัน ทำให้ผู้ที่อยู่ร่วมกันในสังคมมีความเห็นใจกัน และมีปฏิสัมพันธ์อันดีต่อกันทั้งต่อหน้าและลับหลัง ท่านประพฤติตามหลักสาราณียธรรมซึ่งเป็นธรรมที่จะทำให้เกิดความระลึกถึงกัน สร้างสรรค์ให้เกิดความรัก ความเคารพ การสงเคราะห์ อนุเคราะห์กัน ไม่ให้มีการทะเลาะวิวาทกัน เสริมสร้างให้เกิดความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เกื้อกูลกัน อันจะเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดความรักความสามัคคีในสังคมกันตลอดไป^{๔๑}

ชีวิตการทำงานทั้งหมดของท่าน จึงเป็นการทำประโยชน์เพื่อประเทศชาติและราษฎรเท่านั้น ผู้ที่สนทนากับจะรู้สึกชัดเจนว่า ท่านมีความคิดเต็มไปด้วยความเสียสละ ความเจริญรุ่งเรืองของชาติและการมีปัจจัยดำรงชีวิตดีขึ้นสูงขึ้นของราษฎรเท่านั้น ไม่ใช่เพื่อความมั่งมีหรูหราหรือยิ่งใหญ่ของตนเองเลย^{๔๒} ท่านใช้ตำแหน่งหน้าที่ตามความรู้ความสามารถของตนเพื่อเกื้อกูลประโยชน์ผู้อื่นประโยชน์ในระดับนี้ พระพุทธศาสนา เรียกว่า ประโยชน์เพื่อผู้อื่นระดับอุภยัตถะ

๔.๒.๒ ประโยชน์เพื่อผู้อื่นระดับอุภยัตถะ

การใช้หลักพุทธธรรมเพื่อประโยชน์ผู้อื่นในระดับอุภยัตถะ คือ การกระทำที่มุ่งหมายให้เกิดประโยชน์สุขแก่สังคมส่วนรวม เน้นการประสานประโยชน์ระหว่างปัจเจกชนกับสังคม มีลักษณะเป็นการประสานประโยชน์ระดับอัตตัตถะ และปรัตถะ เป็นกิจกรรมหรือการกระทำที่จะเอื้ออำนวยให้เกิดการพัฒนาชีวิตตนเองและผู้อื่น สังคม ชุมชน เกิดความผาสุก กล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ การประสานประโยชน์ หรือจุดมุ่งหมายทั้งสองฝ่ายให้ดำเนินควบคู่กันไปในตนเอง การที่ชีวิตจะดีงาม มีความสุขและสังคมจะร่มเย็นก็เพราะมีปัจจัยอันสำคัญ คือ การพัฒนาชีวิต (คน) ซึ่งจะ使人เป็นคนดีที่สมบูรณ์ คือ มีความสุขและเป็นทรัพยากรบุคคลที่มีคุณภาพ แต่การพัฒนานั้นจะต้องมีจุดหมาย ซึ่งจุดหมายนั้นก็ คือ การประสานอรรถประโยชน์สุขของชีวิตและสังคม ๒ ประการ คือ ประโยชน์ระดับอัตตัตถะและประโยชน์ระดับปรัตถะ ให้เกื้อกูลแก่กัน

^{๔๑} นายกิจเกษม ไชยสุทธิเมธีกุล, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องหลักธรรมเพื่อภราดรภาพในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๕๙-๖๐.

^{๔๒} สุภา ศิริมานนท์, “รัฐบุรุษผู้อุทิศตนแก่ชาติและราษฎรโดยไม่เห็นแก่ตัวในทุกกาลและทุกสถาน”, พจนานุกรมเนื่องในวาระครบรอบ ๘๔ ปี ของรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๓๒.

และกัน ด้วยการกระจายความสุขไปเพื่อคนหมู่มากให้ได้ ภายใต้การพัฒนาตนเองและผู้อื่นไปพร้อมๆ กัน โดยเฉพาะในผู้ครองเรือน จะต้องพัฒนาตนเองให้เป็นบัณฑิตหรือผู้มีปัญญาให้ได้ เมื่อปัจเจกชนส่วนใหญ่พัฒนาชีวิตเป็นบัณฑิตแล้ว สังคมซึ่งเป็นผลรวมของปัจเจกชนนั้น ก็จะมีศักยภาพมากขึ้น และมีความผาสุกจากการพัฒนาทั้งสองส่วนนั้นตามลำดับ สังคมในทางพระพุทธศาสนาจึงเน้นประโยชน์สาธารณะว่ามีความสำคัญเป็นหลักการของสังคม^{๔๓}

ประโยชน์สุขระดับอุภยัตถะ เป็นความดีสูงสุดของการรับประโยชน์สุข คือ การพัฒนาสังคมให้มีความสุข ซึ่งผู้ครองเรือนในสังคมไทยสามารถดำเนินชีวิตไปพร้อมๆ กันภายใต้คุณธรรม และจริยธรรมอันดีงามในกรอบของการกระทำต่อกันและกันด้วยความเมตตา กรุณา ตามที่พระพุทธศาสนามุ่งหวังให้ทุกชีวิตได้มีส่วนในการได้รับความสุขอันเกิดจากการประสานความสุข ๒ ฝ่ายคือ ๑. ประโยชน์สุขเพื่อตน และ ๒. ประโยชน์สุขเพื่อผู้อื่น

พระพุทธศาสนาเน้นการเห็นคุณค่าเรื่องอรรถประโยชน์สุขทางสังคม คือ การรู้จักการประสานประโยชน์สุขร่วมกัน มีความเห็นประโยชน์ร่วมกันในทางสังคมเป็นสิ่งสำคัญซึ่งเป็นแรงผลักดันให้สังคมพัฒนาไปในทางที่ดี มีความเจริญและเกิดสันติภาพ

รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ใช้หลักพุทธธรรมเพื่อประโยชน์ผู้อื่นในระดับอุภยัตถะ คือ หลักอารยวัฑฒิ ๕ ธรรมอันเป็นเหตุให้อารยชนเจริญก้าวหน้า^{๔๔} ดังนี้

๒) อารยวัฑฒิ ๕

(๑) ศรัทธา การดำเนินชีวิตของรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ด้านการปฏิบัติตนตามหลักคำสอนของพุทธศาสนานั้น แสดงถึงการมีคุณสมบัติของการเป็นอุบาสกที่ดี ถึงกับมีผู้กล่าวว่า ท่านมีจิตใจโน้มเอียงไปในทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับวัดและพระสงฆ์เป็นอย่างมาก เพราะการจัดกิจกรรมและสถานที่เพื่อระลึกถึงท่านล้วนเกี่ยวกับวัดและพระพุทธศาสนา ท่านทำตนเป็นแบบอย่างที่ดีในการประพฤติปฏิบัติด้านประโยชน์สุขในระดับอัตตัตถะ ระดับทิฏฐุธรรมมีกัตถะ ประโยชน์ อันเป็นการยืนยันให้เห็นว่าท่านฝึกฝนหรือโน้มเอียงในทางธรรมหรือในทางพระพุทธศาสนา^{๔๕} รวมทั้งบุคคลในครอบครัว อาทิ ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ก็รักษาศีล ๕ มาตลอดรวมทั้งลูกทุกคนก็เป็นบุคคลที่ประพฤติปฏิบัติอยู่ในศีลธรรมจริยธรรม

^{๔๓} นายพิษณุ มานะवार, “ศึกษาแนวคิดประชาสังคมในพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสนตรมหาบัณฑิต, หน้า ๑๒๖.

^{๔๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๔๕.

^{๔๕} พระราชวรมุนีหรือพระพรหมคุณาภรณ์ (ประยูรค์ ปยุตโต) แสดงปาฐกถาในโอกาสอัญเชิญอัฐิของนายปรีดีกลับประเทศไทย วันที่ ๑๐ พฤษภาคม ๒๕๒๙ ณ หอศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ใน ปรีดีนิวส์ สัจจะคืนเมือง, (กรุงเทพมหานคร : สยามสมัย, ๒๕๒๙), หน้า ๒๘๑.

ท่านเป็นผู้มีศรัทธาในพระพุทธศาสนาที่ควรนำใช้ในการดำเนินชีวิตของผู้ครองเรือนสมัยนี้อย่างยิ่ง เพราะท่านมีความเชื่อและเลื่อมใสอย่างมีเหตุผลเข้าใจประจักษ์แจ้งในคำสอนว่า พระพุทธเจ้าทรงค้นพบสัจธรรมอย่างแท้จริง เพราะเป็นหลักการทางวิทยาศาสตร์ที่ค้นพบใหม่มีความสอดคล้องกับธรรมชาติที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบ นั่นคือ เรื่อง ความอนิจจัง หรือความเปลี่ยนแปลงไม่คงที่ของสรรพสิ่ง ซึ่งท่านมีความเชื่อเรื่องกรรม ว่าทำดีย่อมได้รับผลดี ทำชั่วผลตอบแทนคือความชั่ว เป็นต้น ท่านยืนยันว่า พระพุทธเจ้าได้ค้นพบมาก่อน ๒,๕๐๐ กว่าปี^{๔๖} โดยยกคำพูดของคนโบราณว่า “กรรมตามทัน”^{๔๗} ดังนั้น หลักธรรมอันว่าด้วยศรัทธาถือเป็นองค์ธรรมหลักที่มีอยู่แล้วในจิตใจของท่าน ทำให้การดำเนินชีวิตของท่านเป็นไปตามหลักพุทธธรรมทุกช่วงของชีวิต

(๒) ศิล การปฏิบัติเรื่องศีลนั้น ท่านกล่าวว่า “ที่คนเราทุกวันนี้ สังคมทุกวันนี้ที่วุ่นวายเพราะไม่ได้ถือศีล ๕ อย่างจริงจัง”^{๔๘} อย่างไรก็ตาม เกี่ยวกับศีล ไม่มีเอกสารเป็นหลักฐานว่ารัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ กล่าวไว้โดยตรง แต่ประมวลได้ว่า ท่านให้ความสำคัญเรื่องศีลมาโดยตลอด นิสัยส่วนตัวเป็นผู้มีเมตตาสูงมากทั้งต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกันและต่อสัตว์ ถ้าเห็นสัตว์ เช่น สุนัขป่วยจะรีบหาทางรักษาทันที^{๔๙} และเป็นคนที่ไม่บริโภคสัตว์ใหญ่ที่ถูกฆ่าตาย^{๕๐} เมื่อครั้งท่านเป็นนายกรัฐมนตรีได้แถลงนโยบายต่อสภาผู้แทนราษฎรมีข้อหนึ่งที่น่าสนใจว่า “จะดำเนินการห้ามฆ่ากระบือซึ่งเป็นเครื่องมือของชาวนาและจะระดมสัตว์แพทย์ให้มาป้องกันและปราบปรามการระบาดของโรคระบาดสัตว์”^{๕๑} จากนโยบายดังกล่าว เข้าใจว่ารัฐบาลภายใต้การนำของท่านจึงไม่ส่งเสริมการฆ่าสัตว์ เพราะนอกจากเป็นการละเมิดศีลแล้ว ยังเป็นการแสดงความอกตัญญูต่อสัตว์ที่เคยช่วยชาวนาไว้ด้วย ส่วนการรักษาไม่ให้สัตว์เป็นโรคระบาดดังกล่าว ยังเป็นการแสดงออกซึ่งความเมตตาต่อสัตว์ อันเป็นคุณธรรมที่ตรงกันข้ามกับการฆ่า ซึ่งตรงกับนิสัยพื้นฐานของท่านที่ชอบช่วยเหลือสัตว์

นอกจากไม่ส่งเสริมการฆ่าหรือทำลายชีวิตสัตว์แล้ว ท่านยังไม่เห็นด้วยกับการฆ่าหรือทำร้ายมนุษย์ด้วยกันเองในลักษณะของสงคราม ท่านเห็นว่า ถ้ามีทางเป็นไปได้ไม่ควรเลือกวิธีรุนแรง ควรจะเลือกวิธีสันติมากกว่า จากการใช้ไม่เห็นด้วยกับสงคราม ท่านได้เขียนนิยายเรื่องพระเจ้าช้างเผือกเพื่อให้ชาวโลกได้ตระหนักถึงภัยของสงคราม แผนเศรษฐกิจของท่านส่วนหนึ่ง

^{๔๖} ปรีดีพนมยงค์, ปรีดีพนมยงค์กับสังคมไทย, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๓). หน้า ๑๔๗.

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๐.

^{๔๘} สัมภาษณ์ ดุษฎี พนมยงค์, ๔ พฤษภาคม ๒๕๕๐.

^{๔๙} สัมภาษณ์ ดุษฎี พนมยงค์, ๔ พฤษภาคม ๒๕๕๐.

^{๕๐} สัมภาษณ์ ดุษฎี พนมยงค์, ๔ พฤษภาคม ๒๕๕๐.

^{๕๑} สัมภาษณ์ ดุษฎี พนมยงค์, ๔ พฤษภาคม ๒๕๕๐.

คือ ต้องการลดการเบียดเบียนกันทำร้ายกัน อันมีสาเหตุมาจากความไม่พอเพียงในการเลี้ยงชีพของตน จึงต้องเบียดเบียนบุคคลอื่นเพื่อหาเลี้ยงชีพ ท่านจึงไม่เห็นด้วยกับการฆ่าอันเป็นศีลข้อแรก

ศีลข้อ ๒ การไม่หยิบฉวยเอาทรัพย์ของผู้อื่นมาเป็นของตน ศีลข้อนี้เป็นที่ประจักษ์ชัดอยู่แล้วว่า ท่านไม่เคยทุจริตคิดอยากได้ทรัพย์สินของบุคคลอื่นมาเป็นของตน ทั้งที่มีโอกาสใช้อำนาจหน้าที่ในทางมิชอบ แต่กลับสามารถตรวจสอบว่า โปร่งใส ท่านกระทำการทุกอย่าง ด้วยความซื่อสัตย์สุจริตทั้งต่อตนเองและผู้อื่นอย่างน่ายกย่อง เพราะว่าท่านรักษาศีล ๕ อย่างจริงจัง

ศีลข้อ ๓ การประพฤตินิคมในกาม ท่านเป็นนักการเมืองคนเดียวในสมัยนั้นที่ไม่มีคำครหานินทาในเรื่องอนุภรรยา เพราะเหตุว่า ท่านรักษาศัจจะไม่พูดปด ท่านพูดเสมอว่า คนควรมีคำพูดเป็นสัจจะโดยเฉพาะอย่างยิ่งกับภรรยาและลูกของตน ท่านไม่เคยโกหกหรือสอนให้ใครโกหกแต่อย่างใด^{๕๒} ดังนั้น ท่านจึงไม่ประพฤตินิคมในศีลข้อนี้ ท่านมีสัจจะต่อคู่สมรสและใช้ชีวิตร่วมทุกข์ร่วมสุขกันมาตลอดชีวิต

ศีลข้อ ๔ การไม่กล่าวคำเท็จรวมถึงมีความสำรวมระวังในพฤติกรรมด้านการพูด ท่านมีวาจาสุจริตเป็นนิสัย นอกจากไม่เคยโกหกหรือสอนให้คนโกหก^{๕๓} แล้วท่านยังไม่พูดอะไรออกไปโดยไม่มีหลักฐานและไม่กล่าวพาดพิงผู้อื่นให้ได้รับความเสียหาย^{๕๔} โดยเฉพาะการให้ข่าว ท่านจะระมัดระวังมากในเรื่องการมีสัจจะ และไม่กล่าวถึงผู้อื่นในทางไม่ดีอีกด้วย

ศีลข้อ ๕ ท่านดื่มเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ในงานเลี้ยงต่างๆ ที่ได้รับเชิญตามสังคมตะวันตกบ้าง แต่ไม่ขาดสติจนเกิดความประมาท

(๓) สุตะ ท่านเป็นผู้ใฝ่รู้พัฒนาศักยภาพตนเองในด้านการศึกษเล่าเรียนที่ได้มาจากการฟังมากมาก่อน การศึกษาเล่าเรียนถือว่าเป็นสิ่งสำคัญ ที่จะทำให้คนทันโลกทันเหตุการณ์และมีชีวิตที่มีคุณภาพ การศึกษามีได้โดยการเรียนรู้ จากผู้อื่น และการเรียนรู้ด้วยตนเอง แต่การฟังเป็นส่วนสำคัญในการทำให้การศึกษาประสบผลสำเร็จ การศึกษาที่ดีจะต้องศึกษา ๒ ทางควบคู่กันไป คือ การศึกษาทางโลกและการศึกษาทางธรรม โดยศึกษาความเจริญทางเทคโนโลยีที่ก้าวหน้าไปอย่างรวดเร็ว เพื่อจะได้เป็นคนทันเหตุการณ์ แต่จะต้องไม่ลืมที่จะพัฒนาทางจิตใจให้เจริญตามไปด้วย จึงจะถือได้ว่าเป็นการศึกษาที่แท้จริง

(๔) จาคะ ท่านเป็นผู้ครองเรือนที่นำหลักพุทธธรรมเรื่องการเสียสละ หรือการบริจาคมาใช้ในการดำเนินชีวิต บริจาคในสิ่งที่เป็นส่วนส่วนตัว เพื่อเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม ลักษณะสิ่งที่บริจาคจะต้องมี ๒ ลักษณะ คือ

^{๕๒} สัมภาษณ์ ดุษฎี พนมยงค์, ๔ พฤษภาคม ๒๕๕๐.

^{๕๓} สัมภาษณ์ ดุษฎี พนมยงค์, ๔ พฤษภาคม ๒๕๕๐.

^{๕๔} พระฉานพิพิทย์ สุระศักดิ์, “นายปรีดี พนมยงค์ : แนวความคิดและบทบาททางพระพุทธศาสนา”,

๔.๑ ลักษณะที่เป็นรูปธรรม เช่น เงิน ทอง สิ่งของ

๔.๒ ลักษณะที่เป็นนามธรรม เช่น คำสั่งสอน ความหวังดี ความเมตตา ลักษณะการเผื่อแผ่หรือบริจาค จะต้องทำให้เกิดความสุขทั้งผู้ให้และผู้รับ การเสียสละถือเป็นหลักธรรมสำคัญ เพราะคนในสังคมทุกคนไม่มีใครมีอะไรเท่าเทียมกัน ไม่ว่าจะเป็นความรู้ ความสามารถ ฐานะความเป็นอยู่และชะตากรรมของชีวิต แต่ถ้าทุกคนรู้จักเกื้อกูลกัน คือ จาคะ สังคมาญจะก็จะเกิดความสุข ความเจริญได้ไม่ยาก หากดำเนินชีวิตด้วยหลักจาคะ

(๕) ปัญญา ท่านเป็นผู้มีความรู้ รู้จริง รู้แจ้ง รู้ทะลุปรุโปร่งทั้งดีและชั่ว มนุษย์ทุกคนมีปัญญาไม่เท่าเทียมกัน แต่ก็หาเพิ่มได้โดยการศึกษาเล่าเรียนจากการอ่าน การฟัง การคิด แล้วนำมาปฏิบัติ ถ้ามนุษย์นำปัญญามาใช้อย่างมีเหตุผล เหมาะสมกับสภาพของตนเอง ความเจริญก้าวหน้าในสังคมก็จะเกิดขึ้น มนุษย์ถึงพร้อมด้วยธรรมทั้งหมดนี้ เหมือนมีอาวุธอยู่ในมือตัวเอง พร้อมทั้งจะต่อสู้อุปสรรคต่าง ๆ ที่ผ่านเข้ามาในชีวิตได้ เมื่อมีชีวิตอยู่อย่างไม่มีอุปสรรค ความสุขก็ย่อมเกิดขึ้นเป็นธรรมดา

ในวันที่ ๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๘๗ สภาผู้แทนราษฎรมีมติให้รัฐบุรุษอาวุโสปรดิพนมยงค์ ดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์แต่ผู้เดียว (ถึงวันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๘) วันที่ ๑๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๘๘ ประกาศสันติภาพในพระปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล สัมพันธมิตรรับรองเอกราชอธิปไตยของชาติไทย รับรองคุณูปการของเสรีไทย และรับรองฐานะผู้นำขบวนการเสรีไทย และในวันที่ ๒๕ กันยายน ท่านเป็นประธานในพิธีสวนสนามของขบวนการเสรีไทยในฐานะท่านเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ และเป็นหัวหน้าขบวนการเสรีไทย นอกจากนี้ ท่านยังได้ก่อตั้งสมาคมสหชาติแห่งเอเชียอาคเนย์ และในวันที่ ๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๘ พระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ยกย่องไว้ในฐานะ “รัฐบุรุษอาวุโส” ให้มีหน้าที่รับปรึกษากิจราชการแผ่นดิน เพื่อความวัฒนาถาวรของชาติสืบไป

ขณะนั้น เป็นช่วงที่ท่านประสบความสำเร็จจากการทุ่มเทกำลังกาย และกำลังใจ ประกอบกำลังสติปัญญาอย่างเต็มที่ ท่านมุ่งทำประโยชน์ให้กับผู้อื่น และคนส่วนมากที่จะทำให้ เกิดการเปลี่ยนแปลงการความเป็นอยู่ของราษฎรให้อยู่ดีกินดีขึ้น ด้วยวิธีการเปลี่ยนระบอบการปกครอง ตามที่ท่านมีความปรารถนาดีอย่างยิ่งยวด นอกจากนี้ท่านยังใช้หลักทศพิธราชธรรมอันเป็นธรรมของผู้ปกครอง เพื่อประสานประโยชน์ผู้อื่น (ประโยชน์สุขระดับอุภยัตถะ) ดังนี้

๓) ทศพิธราชธรรม^{๕๕}

ท่านเป็นผู้ครองเรือนผู้นำหลักทศพิธราชธรรมมาใช้ในฐานะผู้ปกครอง ซึ่งมีใญ่เฉพาะเจาะจงว่าต้องเป็นธรรมของพระมหากษัตริย์เท่านั้น กล่าวได้ว่าเป็นปรัชญาทางการ

^{๕๕} ที.ปา (ไทย) ๑๑/๘๐/ ๕๙-๕๓๘.

ปกครองแห่งโลกตะวันออก^{๕๖} ที่วางเป็นกรอบหรือธรรมเนียมของผู้มีอำนาจควรมีไว้ในนิสัย^{๕๗} พระพุทธเจ้าสอนให้นักปกครองปฏิบัติธรรมทั้งสิบเป็นนิสัย ซึ่งท่านได้ประพฤติปฏิบัติสมเป็นผู้ปกครองที่ใช้ทศพิธราชธรรม^{๕๘} ดังนี้

(๑) ทาน (ทาน) ท่านเป็นผู้ให้ทานครบทุกประเภท ได้แก่ อามิสทานที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ธรรมทาน และอภัยทานอย่างสม่ำเสมอ ท่านใช้ธรรมข้อนี้เป็นปกตินิสัย โดยที่ท่านปรารถนาดีมีเมตตาต่อคนทั่วไป และในโอกาสสำคัญของตนเช่น วันเกิด วันครบรอบแต่งงาน ท่านได้บริจาคทรัพย์ให้แก่มูลนิธิสาธารณประโยชน์ต่างๆ ตามสมควรแก่ฐานะกำลังทรัพย์ของตน อาทิ สภากาชาดไทย หรือบริจาคช่วยเหลือผู้ประสบอุทกภัย^{๕๙} ท่านเป็นผู้ให้ทานในลักษณะลักษณะนามธรรมคือ การให้ความรู้เป็นธรรมทานแก่ลูกศิษย์ในฐานะผู้สอนวิชา กฎหมายปกครองเป็นคนแรกของประเทศไทย^{๖๐} อีกทั้งท่านเป็นผู้ประสานการมหาวิทยาลัย วิชาธรรมศาสตร์และการเมือง คำว่า ประศาสน์ แปลว่า ให้^{๖๑} ท่านจึงเป็นผู้ให้การสถาปนาแหล่งความรู้หรือแหล่งของการให้ปัญญาเป็นประโยชน์แก่สาธารณชน และท่านยังเป็นผู้สอนในตำแหน่งศาสตราจารย์ ณ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยอีกด้วย นอกจากนี้ ท่านเป็นตัวอย่างของการให้อภัยทาน ทั้งที่ทำได้ยาก ท่านยกโทษให้แก่ทุกคนที่ทำร้ายและทำลายตน ท่านอโหสิกรรมตอบโดยปราศจากความอาฆาตพยาบาท^{๖๒}

(๒) ศีล (ศีล) ท่านประพฤติปฏิบัติที่ดีงามต่อตนเองด้วยการมีความสำรวมกาย วาจา และจิตใจอันประกอบด้วยความสุจริตละเว้นความประพฤติอุกุศลทั้งปวงซึ่งเป็นหลักเริ่มพัฒนาคนเพื่อเกื้อกูลต่อสังคม ก่อให้เกิดการเบียดเบียน ท่านเป็นผู้มีศีลเป็นนิสัย^{๖๓} ย่อมเกื้อกูล

^{๕๖} ทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุรยา, สารานุกรมไทย ฉบับกัญจนกนิเชก, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิชย์, ๒๕๔๕), หน้า ๘๖.

^{๕๗} ศีกฤทธิ์ ปราโมทย์, ศ.พล.ต.ม.ร.ว., ธรรมแห่งอาริยะ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ดอกหญ้า, ๒๕๔๘), หน้า ๕๔๐.

^{๕๘} ปรีดี พนมยงค์, ปรีดี พนมยงค์กับสังคมไทย, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๓), หน้า ๔๐๗.

^{๕๙} ดุษฎี, วาณี, ลลิตา และคณะ, ๑๐๑ ปี ปรีดี – พูนศุข ๙๐ ปี, (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), หน้า ๑๖๕.

^{๖๐} วันชัย ตันติวิทยาพิทักษ์ และคณะ, “ปฏิทินชีวิตนายปรีดี พนมยงค์”, สารคดี ฉบับพิเศษ, รวบรวมจัดพิมพ์โดย คณะอนุกรรมการฝ่ายจัดทำ หนังสือที่ระลึกงานฉลอง ๑๐๐ ปี รัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์, ฉบับเดือนมิถุนายน ๒๕๔๓, หน้า ๒๗๑.

^{๖๑} ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, “ปรีดี พนมยงค์กับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์”, สารคดี ฉบับพิเศษ, หน้า ๑๓๓.

^{๖๒} พระฉานินพิทักษ์ สุระศักดิ์, “นายปรีดี พนมยงค์ : แนวความคิดและบทบาททางพระพุทธศาสนา”, หน้า ๑๒๗.

^{๖๓} เรื่องเดียวกันหน้า ๑๑๕.

บุคคลใกล้ชิดในเบื้องต้นคือ ครอบครัวมีภรรยาและบุตร บุพการีญาติพี่น้องของตนมีความสุขสงบ อีกทั้งท่านยังเป็นผู้ที่รักษาเกียรติคุณให้เป็นตัวอย่างและเป็นที่ยกย่องนับถือของประชาชน เพราะท่านมีความประพฤติปฏิบัติที่ปราศจากโทษคือ ไม่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อนเสียหายทั้งทางตรงและทางอ้อมต่อสังคม อันได้แก่ ท่านไม่ละเมิดกฎหมาย ธรรมเนียมปฏิบัติและนิติราชประเพณี และในทางศาสนา

(๓) บริจาค (บริจาค) ท่านเป็นผู้เสียสละความสุขสำราญส่วนตนอุทิศร่างกายและความคิดเพื่อผู้อื่นและสังคมตลอดจนชีวิตของตน^{๖๔} เพื่อประโยชน์สุขของประชาชนส่วนรวมและความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง สมาชิกในครอบครัวของท่านทราบดีในเรื่องที่ท่านเป็นผู้มีงานที่มีความสำคัญต่อประเทศชาติบ้านเมือง ดังนั้นบางครั้งท่านแทบไม่ได้กลับบ้านเพราะทำงานใช้เวลานานเป็นเดือนท่านต้องยอมเสียสละประโยชน์สุขของตนเอง ท่านใช้หลักธรรมการเสียสละและมีกุศโลบายสอนสมาชิกในครอบครัวว่า ภารกิจงานท่านมีมากและสำคัญ บางเรื่องก็เป็นความลับ หากท่านต้องหายไปจากบ้านเป็นเวลานานเพื่อทำงานสำคัญให้เสร็จแล้วจึงจะกลับบ้าน ให้ทุกคนในบ้านคิดว่าท่านไปบวช จะได้คลายความกังวลเป็นห่วง และยังเกิดเป็นกุศลขึ้นในจิตใจอีกด้วย นับว่าท่านเป็นผู้ใช้ความเสียสละอย่างมาก^{๖๕}

(๔) ความซื่อตรง (อาชชว) คือ ท่านมีความซื่อสัตย์ในฐานะผู้ปกครองที่ดำรงตนอยู่ในความซื่อสัตย์สุจริต มีมารยาท มีความจริงใจ ไม่หลอกลวงประชาชน ท่านได้รับการโปรดเกล้าฯ จากสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล (รัชกาลที่ ๘ แห่งราชวงศ์จักรี) ให้ดำรงตำแหน่งรัฐบุรุษอาวุโส มีหน้าที่ในการปรึกษาข้อราชการของแผ่นดิน ท่านมีความซื่อสัตย์สุจริต^{๖๖} ตลอดชีวิตไม่เคยซื้อของมีค่าราคาแพงให้ภรรยา แต่ท่านได้ทำพินัยกรรมยกบ้านญาติทอดไว้ให้เป็นเงินจำนวน ๓๐ เท่าของบ้านญาติเดือนละ ๔,๑๓๒ บาทเท่านั้น ซึ่งเป็นความภูมิใจของครอบครัวอย่างสูงที่ท่านเป็นนักปกครองที่ทำงานเพื่อประโยชน์ของประชาชนอย่างแท้จริง และไม่เคยฉ้อราษฎร์บังหลวง^{๖๗} อีกทั้งท่านยังได้รับการยกย่องอย่างสูงว่าท่านรับใช้ชาติอย่างไม่เห็นแก่เงินเดือนทำงานอย่างทุ่มเทกำลังกายและกำลังใจอย่างเต็มที่ ด้วยความซื่อสัตย์สุจริต^{๖๘}

^{๖๔} สุภา ศิริमानนท์, “รัฐบุรุษผู้อุทิศตนแก่ชาติและราษฎรโดยไม่เห็นแก่ตัวในทุกกาลและทุกสถาน” ใน พจนานัลยเนื่องในวาระครบรอบ ๘๔ ปี ของรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๓๒.

^{๖๕} ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์, “รำลึกถึงความหลัง”, สารคดี ฉบับพิเศษ, รวบรวมจัดพิมพ์โดย คณะอนุกรรมการฝ่ายจัดทำ หนังสือที่ระลึกงานฉลอง ๑๐๐ ปี รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์, ฉบับเดือนมิถุนายน ๒๕๔๓, หน้า ๒๖๖.

^{๖๖} พระภักตร์มณี, “ปาฐกถารธรรมเนื่องในงานครบรอบ ๑ ปีแห่งการอสัญกรรมมอห่งท่านรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์”, พจนานัลยเนื่องในวาระครบรอบ ๘๔ ปีของรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์, หน้า ๒๐.

^{๖๗} ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์, “รำลึกถึงความหลัง”, สารคดี ฉบับพิเศษ, หน้า ๒๖๗.

^{๖๘} เรื่องเดียวกัน.

(๕) ความอ่อนโยน (มทฺหฺว) คือ ท่านมีกิริยาสุภาพนุ่มนวลละมุนละไม และเป็นคนมีอัธยาศัยและเป็นคนอ่อนน้อมถ่อมตนต่อผู้อื่นอยู่เสมอ^{๖๙} ท่านเคยเป็นชวานา จึงใช้ชีวิตความเป็นอยู่เหมือนชาวบ้านทั่วไป ชอบความสมถะเรียบง่าย จึงแสดงตนอย่างเสมอผู้อื่นเป็นปกตินิสัย ท่านเป็นผู้นำที่มีท่วงทีสง่างามไม่เยอหยิ่งกระด้างถือตัวทำให้เป็นที่รักภักดีแต่ไม่ให้ขาดยำเกรงของประชาชน ท่านมีสัมมาคารวะต่อผู้อาวุโสและอ่อนโยนต่อบุคคลที่เสมอกันและต่ำกว่า โดยเฉพาะท่านได้ถวายการต้อนรับและอำนวยความสะดวกแก่พระสงฆ์เป็นอย่างดี ดังกรณีท่านพุทธทาสเดินทางมาแสดงธรรมที่กรุงเทพฯ ท่านน้อมตัวเข้าใกล้เพื่อถวายการรับใช้ต่อพระสงฆ์และเมื่อพระราชันนทมนี หรือพระพรหมมังคลาจารย์แห่งวัดชลประทานรังสฤษฎ์^{๗๐} ไปปฏิบัติศาสนกิจที่ประเทศฝรั่งเศสและถือโอกาสไปเยี่ยมท่าน เมื่อท่านได้ทราบข่าวพระสงฆ์มาพบแต่มาไม่ถูก จึงออกมาต้อนรับและพาเข้าไปในบ้านด้วยความปีติยินดีอย่างมากถึงกับน้ำตาคลอ ท่านมีกิริยาแล้วจាន้อมน้อมแสดงออกด้วยความบริสุทธิ์ใจด้วยความมั่นคงแห่งจิตใจของท่านอย่างแท้จริง^{๗๑}

(๖) ความเพียร (ตป) คือ ท่านมีความเพียรมีความมุ่งมั่นไม่ย่อท้อต่อการทำงาน แต่ที่สำคัญท่านมีกำลังความเพียรในการแผดเผากิเลสตัณหาให้เข้ามาครอบครองย้ายจิตระงับยับยั้งข่มใจได้ จึงไม่ยอมให้ความหลงไหลหมกมุ่นในความสุขสำราญและการปรนเปรอทำให้เกิดความโลภขึ้น และยังมุ่งมั่นบำเพ็ญเพียรทำกิจให้บริบูรณ์ด้วยความอุตสาหะในการปฏิบัติงาน ทำหน้าที่ โดยปราศจากความเกียจคร้าน ประวัติดีชีวิตของท่านล้วนเป็นผลมาจากการมีความเพียรในหน้าที่และเกิดผลเป็นสาธารณประโยชน์มากมาย ท่านทำงานตั้งแต่ตื่นนอนจนเข้านอน ท่านทำงานตลอดทั้งวัน กระทั่งถึงแก่อสัญกรรมที่โต๊ะทำงาน^{๗๒}

(๗) ความไม่โกรธ (อกุโธ) คือ ท่านเป็นผู้ไม่โกรธและไม่เกรี้ยวกราดหรือลุอำนาจความโกรธจนเป็นเหตุให้วินิจฉัยความ และกระทำการต่างๆ ผิดพลาดเสียธรรม ท่านมีเมตตาประจำใจระงับความเคืองขุ่น วินิจฉัยความ และกระทำการด้วยจิตอันราบเรียบ เป็นตัวของตัวเองอยู่เป็นนิตย์ เพราะท่านใช้หลักพุทธธรรม นอกจากท่านมีปัญญาเลิศแล้วท่านยังเป็นผู้มีสติแน่วแน่ ท่านไม่เคยแสดงความไม่พอใจออกมาเลย^{๗๓}

^{๖๙} สุพจน์ ด้านตระกูล, สัจจะแห่งประวัติศาสตร์รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอมีเทรตติ้ง จำกัด, ๒๕๔๓), หน้า ๕.

^{๗๐} สัมภาษณ์ อรุณ เวชสุวรรณ, ๗ พฤษภาคม ๒๕๕๐., พระมานิพิทย์ สุระศักดิ์, “นายปรีดี พนมยงค์ : แนวความคิดและบทบาททางพระพุทธศาสนา”, หน้า ๘๖.

^{๗๑} สัมภาษณ์ ดุษฎี พนมยงค์, ๔ พฤษภาคม ๒๕๕๐.

^{๗๒} สัมภาษณ์ ดุษฎี พนมยงค์, ๔ พฤษภาคม ๒๕๕๐.

(๙) ความไม่เบียดเบียน (อวิหีส) คือ ท่านเป็นผู้ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ท่านรักษาศีล ๕ อย่างยิ่งยวด^{๗๓} อีกทั้งยังได้สร้างความเป็นธรรมในทางเศรษฐกิจให้แก่ประชาชนในเรื่องการเก็บภาษีที่ซุติริต ไม่เป็นธรรม ในฐานะนักปกครองท่านได้เสนอกฎหมายยกเลิกรัชชูปการ (ภาษีส่วย) และปรับปรุงกฎหมายประมวลรัษฎากรให้มีความเป็นธรรมต่อประชาชนมากขึ้น กล่าวคือผู้มีรายได้มากเสียภาษีให้รัฐมาก ผู้มีรายได้น้อยเสียภาษีให้รัฐน้อย^{๗๔} หรือเกณฑ์แรงงานเกินขนาดไม่หลงระเริงอำนาจขาดความกรุณา หาเหตุเบียดเบียนลงโทษอาชญาแก่ประชาราษฎรผู้ใด เพราะอาศัยความอาฆาตเกลียดชัง ไม่ก่อทุกข์หรือเบียดเบียนผู้อื่น

(๙) ความอดทน (ขนฺติ) คือ ท่านมีความอดทนต่อการตรากตรำถึงจะลำบากกายหน้าเหนื่อยหน่ายเพียงใดก็ไม่ท้อถอย และถึงแม้จะถูกใส่ร้ายป้ายสี^{๗๕} หรือย่ำเหยียบย่ำด้วยคำเสียดสีถากถางอย่างไร ท่านก็ไม่หมกมุ่นใจยอมทิ้งกรณีที่น่าพิศุต่อสาธารณประโยชน์โดยชอบธรรม การมีความอดทนต่อสิ่งทั้งปวงที่ควรอดทน รักษาอาการ กาย วาจา ใจให้เรียบร้อยทำให้ท่านเป็นนักปกครองที่ดี^{๗๖}

(๑๐) ความเที่ยงธรรม (อวิโรธน) คือ ท่านเป็นผู้มีความเที่ยงธรรมตลอดชีวิตการทำงานเพราะท่านเป็นนักกฎหมายและให้ความสำคัญต่อพุทธธรรม ท่านเป็นนักปกครองที่ยุติธรรม^{๗๗} ไม่มีความเอนเอียงหวั่นไหว เพราะถ้อยคำที่ดี ร้าย ลาดสักการะ หรืออิฏฐารมณอันอิฏฐารมณใด ๆ สถิตมั่นในธรรม ทั้งส่วนนิติธรรมคือ ระเบียบแบบแผนการปกครอง ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงาม ท่านไม่ประพฤติให้เคลื่อนคลาดไป ความไม่โอนอ่อนผ่อนปรนคลาดธรรม ท่านมีความบริสุทธิ์ยุติธรรม^{๗๘} ในการดำเนินชีวิต

ท่านมีผลงานเป็นที่ประจักษ์ชัด และชื่อเสียงของท่านเป็นที่รู้จักไปทั่วโลกในฐานะที่รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์เป็นผู้บริหารที่นำหลักพุทธธรรมมาใช้ในการดำเนินชีวิต ของผู้ครองเรือนที่ดีในสังคมไทย กล่าวคือท่านมีคุณธรรมนักบริหาร โดยใช้หลักพละ ๔ ประการ ดังนี้

^{๗๓} พระฉานนพิทย สุระศักดิ์, “นายปรีดี พนมยงค์ : แนวความคิดและบทบาททางพระพุทธศาสนา”, หน้า ๑๑๕.

^{๗๔} วันชัย ตันติวิทยาพิทักษ์ และคณะ, “ปฏิทินชีวิตนายปรีดี พนมยงค์”, สารคดี ฉบับพิเศษ, หน้า ๒๗๕.

^{๗๕} พระฉานนพิทย สุระศักดิ์, “นายปรีดี พนมยงค์ : แนวความคิดและบทบาททางพระพุทธศาสนา”, หน้า ๑๐๑.

^{๗๖} สัมภาษณ์สุพจน์ ด่านตระกูล, ๗ พฤษภาคม ๒๕๕๐.

^{๗๗} นายปรีดี พนมยงค์, **ปรีดี พนมยงค์กับสังคมไทย**, หน้า ๔๐๗.

^{๗๘} พระฉานนพิทย สุระศักดิ์, “นายปรีดี พนมยงค์ : แนวความคิดและบทบาททางพระพุทธศาสนา”, หน้า ๑๐๔.

๔) หลักผล ๔

(๑) ปัญญาผล กำลังปัญญา ดังนี้

ท่านเป็นนักบริหารที่มีปัญญารู้จักความสามารถของตนเองว่ามีความเด่น และความด้อยในเรื่องใด การรู้ความสามารถที่เด่นก็เพื่อทำงานที่เหมาะสมกับความสามารถของตน การรู้ความด้อยก็เพื่อแก้ไขข้อบกพร่องของตนเอง ตามปกตินักบริหารมักมองเห็นความผิดพลาดของลูกน้องได้ง่าย แต่มองข้ามความผิดพลาดของตน เรียกว่า “รู้ตน”^{๗๙}

ท่านเป็นนักบริหารที่มีปัญญารอบรู้เกี่ยวกับคนร่วมงาน รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ เป็นนักบริหารที่รู้ว่าใครมีความสามารถในด้านใด เพื่อจะได้ใช้คนให้เหมาะกับงาน นอกจากนั้นท่านเป็นนักบริหารต้องรู้จักจริตของคนร่วมงาน เพื่อใช้งานที่เหมาะสมกับจริตของเขา จริตได้แก่คนที่ประพฤติบางอย่างจนเคยชินเป็นนิสัยเรื่อง “รู้คน”

ท่านมีคุณธรรมเรื่อง “รู้งาน” มีความรอบรู้เกี่ยวกับงานในความรับผิดชอบ เพื่อประโยชน์ในการวางแผน บรรจुकุลากร อำนวยการ และติดตามประเมินผล ความรู้งานมี ๒ ลักษณะ คือ รู้เท่า และรู้ทัน

“รู้เท่า” คือ ความรอบรู้ ด้านเกี่ยวกับงานว่า มีขั้นตอนอย่างไร และมีส่วนเกี่ยวข้องกับคนอื่น ๆ อย่างไร และยังหมายถึง ความรู้เท่าถึงการณ์ในเมื่อเห็นเหตุแล้วคาดว่าผลอะไรจะตามมาแล้วเตรียมการป้องกันไว้ เหมือนคนขับรถลงจากภูเขาที่เขาชินกับเส้นทางว่าที่ใดมีเหวหรือเป็นทางโค้งอันตราย แล้วขับรถอย่างระมัดระวังเมื่อถึงที่นั่น ความรู้เท่าทำให้มีการป้องกันไว้ก่อน

“รู้ทัน” หมายถึง ความรู้เท่าทันสถานการณ์ เมื่อเกิดปัญหาขึ้น ก็สามารถแก้ปัญหาเฉพาะหน้าได้ดี ดังกรณีของคนขับรถลงจากภูเขาแล้วเบรคแตก เมื่อเจอกับสภาพปัญหาเช่นนั้น เขาตัดสินใจขับลงชันว่าจะทำอย่างไร นั่นเป็นความรู้ทันเพื่อแก้ปัญหาเฉพาะหน้า

ความรู้เกี่ยวกับงานจึงได้แก่ ความรู้เท่าทัน และความรู้ทัน “รู้เท่าเอาไว้ ป้องกันรู้ทันเอาไว้แก้ไข”^{๘๐}

(๒) วิริยะผล มีกำลังแห่งความเพียรมาก

ท่านมีความเพียร หรือความขยัน คนมีความขยันต้องมีกำลังใจเข้มแข็ง อาจกล่าวได้ว่า วิริยะผล ก็คือ กำลังใจ ต้องคู่กับกำลังปัญญาเสมอ รวมทั้งสองอย่างเข้าด้วยกัน เรียกว่า ความกล้าหาญ ซึ่งนายปรีดีเป็นคนกล้าตัดสินใจ กล้าได้ กล้าเสีย ไม่กลัวความยากลำบาก

^{๗๙} พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ฐมฺมจิตโต), คุณธรรมสำหรับนักบริหาร, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประชาชน ๓๕, ๒๕๓๙), หน้า ๑๕.

^{๘๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖.

ที่รอคอยอยู่เบื้องหน้า เขาจะถือคติว่า “ล้มเพราะก้าวไปข้างหน้า ดีกว่ายืนเต๊ะท่าอยู่กับที่”^{๘๑} ใครที่ไม่ก้าวเดินไปข้างหน้า จะกลายเป็นคนล้าหลัง เพราะคนอื่น ๆ ได้แซงขึ้นหน้าไปหมด นักบริหารต้องกล้าลองผิดลองถูก ถ้าทำผิดพลาดก็ถือว่า ผิดเป็นครู ใครที่ถนอมตัวจนไม่กล้าทำอะไรเลยจัดเป็นคนขลาด คนที่ไม่ทำอะไรผิดคือคนที่ทำอะไรเลย^{๘๒} ผู้ทำการใหญ่ย่อมต้องเจออุปสรรค เหมือนต้นไม้สูงใหญ่มักเจอลมแรง รัฐบุรุษอาวุโสปรیتی พนมยงค์เป็นนักบริหารที่มีความกล้าทำโครงการใหญ่ หรืองานใหญ่ ถือคติว่า “คนสร้างงาน งานก็สร้างคน” ถ้าขยันทำงานยากๆ ความชำนาญก็ตามมา คนที่ผ่านร้อนผ่านหนาวมามากจะฉลาด และแกร่งขึ้น

ดังนั้น การที่ท่านเป็นนักบริหารที่ดีมีคุณสมบัติในความกล้าหาญในการตัดสินใจ แม้ชีวิตพลีได้ในสถานการณ์เป็นตายเท่ากัน ท่านจะไม่หลบเลี่ยงหน้าที่ที่ลำบากยากเย็น ถือเป็นภายิตที่ว่า “ทำดีไว้ให้ลูก ทำถูกไว้ให้หลาน”^{๘๓} ท่านถือคติธรรมในพระพุทธศาสนาที่ว่า “อโถสุจิตฺตสฺส ผลํ น นสุตฺติ”^{๘๔} มีความหมายว่า ผลของการที่ได้ก่อสร้างไว้ดีแล้ว ย่อมไม่สูญหายไป แปลว่า ผลกรรมที่ประพฤติดีแล้วย่อมไม่สูญหาย^{๘๕}

(๓) อนุวัชชพละ รัฐบุรุษปรیتی พนมยงค์มีกำลังแห่งการงานที่ไม่มีโทษ หรือข้อเสียหาย ท่านเป็นนักบริหารที่ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความซื่อสัตย์ ด้วยความสุจริต หรือความบริสุทธิ์ ไม่มีความบกพร่องเสียหายอันเกิดจากการประกอบอาชีพ ดังพุทธพจน์ว่า “ธมฺมญฺจเร สุจฺริตํ” บุคคลควรปฏิบัติธรรม (หน้าที่) ให้สุจริต^{๘๖}

(๔) สังคหวัตถุ ท่านมีกำลังแห่งการสงเคราะห์ หรือมนุษย์สัมพันธ์ซึ่งเป็นธรรมที่สำคัญมากสำหรับนักบริหารผู้ทำงานให้สำเร็จได้ด้วยการใช้ผู้อื่น ถ้านักบริหารบกพร่องเรื่องมนุษย์สัมพันธ์ก็จะมีคนมาช่วยทำงาน เมื่อไม่มีใครช่วยทำงานก็เป็นนักบริหารไม่ได้ พระพุทธเจ้าทรงสอนหลักการสร้างมนุษย์สัมพันธ์ไว้ เรียกว่า สังคหวัตถุ หมายถึง วิธีผูกใจคน พระองค์ตรัสว่า รถม้าแล่นไปได้ เพราะมีลิมสลักคอยตริงส่วนประกอบต่างๆ ของรถม้าเข้าด้วยกันฉันใด คนในสังคมก็ฉันนั้น คือ รวมกันเป็นกลุ่มหรือองค์กรได้ก็เพราะลิมสลักทำหน้าที่เป็นกาวใจเชื่อมประสานคนทั้งหลายเข้าด้วยกัน ลิมสลักดังกล่าว ก็คือ การยึดเหนี่ยวจิตใจของคนไว้ ด้วยการสงเคราะห์ด้วยวิธีการต่างๆ เรียกว่า สังคหวัตถุ ๔ ประการ คือ^{๘๗}

^{๘๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓.

^{๘๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔.

^{๘๓} พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุศลจิตโต), “ปรیتی พนมยงค์กับพระพุทธศาสนา”, สารคดี ฉบับพิเศษ, หน้า ๑๙๘.

^{๘๔} พุ.ชา. (บาลี) ๒๘/๒๘๗/๘๘.

^{๘๕} พุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๒๘๗/๑๓๓.

^{๘๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗, พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๒๗๗/๕๖๕, พุ.ธ. ๒๕/๑๖๘/๘๕, พุ.สุ.อ. (ไทย)

๒/๒๗๗/๑๒๑.

^{๘๗} อัง.นวก. (ไทย) ๒๓/๕๑๔๓๙.

๕) สังคหวัตถุ ๔^{๘๘}

(๑) ทาน หมายถึง การให้ (โอบอ้อมอารี) นักบริหารที่ดีต้องมีน้ำใจรู้จักการแบ่งปัน การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่สิ่งของแก่บุคคลอื่น ด้วยเห็นว่าสิ่งของของตนเสียสละไปนั้นจะเป็นประโยชน์แก่ผู้รับ เป็นการแสดงความมีน้ำใจและการยึดเหนี่ยวจิตใจของมิตรสหายบริวารไว้ได้ พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญ เช่น “ททมานโน ปิโย โหติ ผู้ให้ย่อมเป็นที่รัก”^{๘๘} “ทท มิตตานิ คนถติ ผู้ให้ย่อมผูกมิตรไว้ได้”^{๘๙} ผู้มีความตระหนี่นั้น ไม่สามารถที่จะผูกมิตรหรือยึดเหนี่ยวจิตใจของมิตรและบริวารไว้ได้

ท่านเป็นนักบริหารที่เป็นแบบอย่างในการให้ทานได้ครบทั้ง ๓ วิธี ดังนี้

ก. อามิสทาน หมายถึง การให้สิ่งของแก่เพื่อนร่วมงานและผู้ใต้บังคับบัญชา โดยเฉพาะการให้เพื่อผูกใจนี้สำคัญมากในยามที่เขาตกต่ำ หรือมีความเดือดร้อน ดังภาษิตอังกฤษที่ว่า “เพื่อนแท้คือเพื่อนที่ช่วยเหลือในยามตกยาก” การให้รางวัลหรือขึ้นเงินเดือนก็จัดเข้าในอามิสทาน

ข. วิद्याทานหรือธรรมทาน ท่านเป็นอาจารย์ผู้ให้คำแนะนำ หรือสอนวิธีทำงานที่ถูกต้อง รวมถึงการจัดหลักสูตรพัฒนาบุคลากรหรือส่งไปศึกษาและดูงาน

ค. อภัยทาน ท่านเป็นผู้มีจิตใจไม่มีความอาฆาตพยาบาทเคียดแค้นหรือจ้องทำร้าย อันเป็นลักษณะของภัยหรือเป็นภัย ท่านเป็นแบบอย่างที่ดีในการให้อภัย^{๙๐} ตัวอย่าง การดำเนินชีวิตของท่านตลอดระยะเวลาที่ท่านทำงานการเมือง หรือจนต้องลี้ภัยการเมืองอยู่ต่างประเทศ ท่านก็ไม่อาฆาตพยาบาท ท่านให้อโหสิกรรม ท่านได้กล่าวว่า “ขอให้อโหสิกรรมให้แก่การที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ทำผิดพลาดไปในหลายกรณีรวมทั้งในการที่มีได้ขอพระราชทานอภัยโทษแก่ผู้บริสุทธิ์ที่ถูกประหารชีวิตไปแล้วนั้นด้วย ท่านก็ให้อภัยโดยถือคติของพระพุทธองค์ว่า เมื่อผู้รู้สึกตนผิดพลาดได้ขอให้อโหสิกรรม ก็ให้อโหสิกรรมแลขออนุโมทนาในการที่จอมพล ป. ได้ไปอุปสมบทที่วัดไทยพุทธคยา ประเทศอินเดีย”^{๙๑} แม้กรณีนายสุลักษณ์ ศิวรักษ์ที่สุदनายสุลักษณ์ ก็กลายเป็นมิตรที่ดีและยังคงสดุดีคุณงามความดีและคุณูปการของรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์เสมอมา^{๙๒}

^{๘๘} ที.ปา (ไทย) ๑๑/๒๑๐/๑๗๐, ๑๑/๔๐/๒๕๕, อัง.จตุกก (ไทย) ๒๑/๒๕๖/๓๗๓.

^{๘๙} ธรรมรักษา, พระไตรปิฎกฉบับสุภาสิต, (กรุงเทพมหานคร : รุ่งแสงการพิมพ์, ๒๕๓๒), หน้า ๒๐๘, อัง.ปญจก (ไทย) ๒๒/๓๔-๓๕/๕๖.

^{๙๐} อัง.ปญจก (ไทย) ๒๒/๓๔-๓๕/๕๖

^{๙๑} พระฉานพิทย สุระศักดิ์, “นายปรีดี พนมยงค์ : แนวความคิดและบทบาททางพระพุทธศาสนา”, หน้า ๑๒๔.

^{๙๒} สุพจน์ ตันตระกูล, มรดกปรีดี พนมยงค์, หน้า ๔๐.

^{๙๓} สุลักษณ์ ศิวลักษณ์, เรื่องนายปรีดี พนมยงค์ตามทัศนะ ส.ศิวรักษ์, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ดี, ๒๕๔๓), หน้า ๒๖, ๘๗.

(๒) ปิยวาจา หมายถึง การพูดถ้อยคำไพเราะอ่อนหวาน (วจีไพเราะ) ท่านเป็นนักบริหารที่ดีจะรู้จักผูกใจคนด้วยคำอ่อนหวาน คำพูดหยาบกระด้างผูกใจใครไว้ไม่ได้ การมีวาจาเป็นที่รัก เป็นที่ดูดีมีจิตใจของผู้ฟัง มีวาจาสุภาพอ่อนหวานชวนฟัง เป็นวาจาที่ไม่หยาบคาย และเป็นวาจาที่ก่อให้เกิดประโยชน์ ย่อมมีความสำคัญเป็นอย่างมากในการผูกมิตรหรือรักษาน้ำใจมิตร ดังพุทธภาษิตว่า “เปี่ยมยศชัชวณฺสงคหา คำพูดดี คือเครื่องยึดเหนี่ยวใจคน”^{๔๔}

(๓) อุตถจริยา ท่านสงเคราะห์ประชาชนและประพฤติดนเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น เช่น การช่วยเหลือผู้อื่นในเวลาที่จำเป็นไม่เป็นคนนิ่งดูตายในเมื่อตนเองมีกำลังความสามารถที่จะช่วยเหลือได้ ในการผูกพันสมัครสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศก็เช่นเดียวกัน ต้องเป็นที่รู้จักให้การช่วยเหลือในเวลาที่สมควรช่วยเหลือ ดังพุทธภาษิตความว่า “อุตถจริยา จ สงคหา แปลว่า การทำประโยชน์แก่ส่วนรวมคือเครื่องยึดเหนี่ยวใจคน นักบริหารทำอุตถจริยาได้หลายวิธี เช่น บริการช่วยเหลือยามเขาป่วยไข้หรือเป็นประธานในงานพิธีของผู้ได้บังคับบัญชา

(๔) สมานัตตตา ท่านวางตนสม่าเสมอ (วางตนพอดี) ความเป็นผู้มีตนเสมอต้นเสมอปลาย ไม่คบมิตรเพราะเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน มิใช่ว่าเมื่อเห็นว่ามิตรหมดประโยชน์แล้วก็ห่างเหินเลิกคบไป เมื่อนักบริหารไม่ทอดทิ้งผู้ร่วมงานทั้งหลาย เขาจึงสามารถสร้างทีมงานขึ้นมาได้ นั่นคือ ถือคติว่า “มีทุกข์ร่วมทุกข์ มีสุขร่วมสุข” นักบริหารต้องกล้ารับผิดชอบในผลการตัดสินใจของตน ถ้าผลเสียตกมาถึง ผู้ปฏิบัติตามคำสั่งของตน นักบริหารต้องออกมาปกป้องคนนั้น ไม่ใช่หนีเอาตัวรอดตามลำพัง ตัวอย่างคนที่มีสมานัตตตาก็คือ คนที่เป็น “เพื่อนตาย”^{๔๕}

ผู้นำตามหลักพุทธธรรมได้อาศัย “ธรรม” เป็นหลักการสำคัญในการบริหารจัดการกิจการงานทุกอย่างให้บรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมาย โดยมุ่งหมายให้เกิดประโยชน์สุขแก่หมู่คณะมวลชน สังคมและประเทศชาติอย่างมั่นคง ยั่งยืนตลอดไป

รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์มีผลงานมากมาย ในฐานะเป็นผู้นำที่ใช้หลักธรรมของนักบริหารด้วยการใช้พระคุณ ไม่ใช่พระเดช ยอมรับความผิดพลาดแทนพวกพ้อง งานใดที่ท่านรับผิดชอบ ท่านจะทำเต็มกำลังความสามารถและสติปัญญา ดังนั้น จึงเห็นว่าผลงานของท่านมีมากมายในช่วงเวลาที่ท่านอยู่ในวัยทำงาน แต่เมื่อความโดดเด่นปรากฏ ย่อมเป็นภัยแก่ตน โดยเฉพาะกลุ่มผู้เสียผลประโยชน์ ท่านจึงถูกทำลายชื่อเสียงให้เสื่อมเสียมัวหมอง ทั้งที่ท่านทุ่มเททำงานเพื่อประเทศชาติอย่างมาก เพราะไม่คิดอย่างอื่น นอกจากการทำประโยชน์ให้ผู้อื่นและสังคมประเทศชาติ^{๔๖}

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘.

^{๔๕} สุลักษณ์ ศิวลักษณ์, เรื่องนายปรีดี พนมยงค์ตามทัศนะ ส.ศิวรักษ์, หน้า ๖๙.

^{๔๖} พระฉานินพิทย สุระศักดิ์, “นายปรีดี พนมยงค์ : แนวความคิดและบทบาททางพระพุทธศาสนา”,

ตลอดระยะเวลาการทำงานของท่านไม่เคยเก็บเกี่ยวเอาประโยชน์ของชาติมาเป็นประโยชน์ของตัวเองแต่อย่างใด ท่านทำงานด้วยความเสียสละทั้งความสุขส่วนตัวและของครอบครัวเพื่อคนอื่น เพื่อประเทศชาติ การที่ท่านเสียสละอุทิศร่างกาย และความคิดดังกล่าวก็มุ่งประโยชน์ของคนส่วนใหญ่เป็นหลัก เพราะได้รับอิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่สอนให้บุคคลพึงทำประโยชน์แก่ผู้อื่น (ปรัตถะ) และประโยชน์ทั้งสองฝ่าย คือทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น (อุภยัตถะ)^{๙๗} ท่านสนใจตั้งใจจริงมุ่งมั่นให้ความสำคัญแก่หลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา การลดความเห็นแก่ตัวโดยสร้างประโยชน์ดังกล่าว จึงเป็นการดำเนินตามหลักธรรม^{๙๘} ที่สังคมไทยควรนำมาใช้เป็นแบบอย่างที่ดีต่อไป

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) ได้ให้ทัศนะในเรื่องการทำงานของรัฐบุรุษอาวุโสปรีดีพนมยงค์ว่า “ตลอดระยะเวลาทำงานจวบจนอายุขัย รัฐบุรุษอาวุโสปรีดีพนมยงค์เป็นคนที่ดำรงอิสรภาพทางจิตปัญญาของตนเองไว้เป็นอย่างดี เมื่ออยู่ในฐานะใหญ่โดยมีอำนาจ มีโอกาสมากก็ไม่เห็นแก่ตัว ไม่ใช้อำนาจในทางที่ผิดเพื่อข่มขู่ข่มเหงผู้อื่น แต่พยายามใช้อำนาจสร้างสรรค์คุณประโยชน์”^{๙๙}

ท่านบำเพ็ญประโยชน์แก่ตน (ทีทิฏฐุชัมมิกัตถะประโยชน์ และสัมปรายิกัตถะประโยชน์) ประกอบด้วยหลักฆราวาสธรรม ๔, คิหิสุข ๔, สัมปรีสิธรรม ๗

การงานส่วนใหญ่เป็นการทำประโยชน์เพื่อผู้อื่น และสังคม (ประโยชน์สุขระดับปรัตถะและอุภยัตถะ) ประกอบด้วยหลักสาราณียธรรม ๖, อารยวัชฌิ ๕, ทศพิชราชธรรม, พละ ๔, สังคหพละ ๔ อันเป็นประโยชน์ที่เกื้อกูลให้เกิดประโยชน์สูงสุดในทางพระพุทธศาสนา

๔.๓ การใช้หลักพุทธธรรมเพื่อการเข้าถึงความจริงแท้ของชีวิต (ประโยชน์สูงสุด)

การใช้หลักพุทธธรรม เพื่อการเข้าถึงความจริงแท้ของชีวิต เพื่อประโยชน์สุขระดับปรัตถะ หมายถึง ประโยชน์อย่างยั่งยืนยวด หรือประโยชน์ที่เป็นสาระแท้จริงของชีวิต เป็นจุดหมายสูงสุดหรือที่หมายขั้นสุดท้าย ได้แก่ การรู้แจ้งสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง รู้เท่าทันคติธรรมตาของสังขารธรรม ไม่ตกเป็นทาสของโลกและชีวิต มีจิตใจเป็นอิสระโปร่งโล่ง ผ่องใส ไม่ถูกบีบคั้นค้ำขังด้วยความยึดติดมั่นหวั่นหวาดของตนเอง ปราศจากกิเลสเผาลนที่ทำให้เศร้าขุ่นมัว อยู่อย่างไรทุกข์ ประจักษ์แจ้งความสุขประณีตภายในที่สะอาดบริสุทธิ์สิ้นเชิง

^{๙๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, หน้า ๑๓๒.

^{๙๘} พระฉานพิทย สุระศักดิ์, “นายปรีดี พนมยงค์ : แนวความคิดและบทบาททางพระพุทธศาสนา”, หน้า ๑๑๒.

^{๙๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), “ความเป็นอนิจจังของสังขารกับอิสรภาพของสังคัม”, *ปรีดีนิวส์ สัจจะคืนเมือง*, หน้า ๓๒๖.

อันประกอบพร้อมด้วยความสงบเยือกเย็นสว่างไสวเบิกบานโดยสมบูรณ์ เรียกว่า วิมุตติ และ นิพพาน^{๑๐๐}

ดังนั้น การดำเนินชีวิตที่พยายามจะแก้ไขปัญหาของชีวิตหรือการหาทางปลดปล่อยไถ่ถอนทุกข์นั่นเอง แต่ถ้ากระบวนการแสวงหาของมนุษย์กระทำอย่างไม่รู้วิธีแก้ไขหรือวิธีปลดปล่อยไถ่ถอนที่ถูกต้อง การแก้ปัญหาก็กลายเป็นการเพิ่มปัญหา การปลดปล่อยไถ่ถอนทุกข์ก็กลายเป็นการสะสมทุกข์ ยิ่งพยายามดำเนินไปปัญหาหรือทุกข์ก็ยิ่งเพิ่มขึ้น กลายเป็นวงจร และเป็นวงจรที่ยิ่งขยายใหญ่ ยิ่งแน่นอนหวนซ้ำซ้อนขึ้นทุกที กลายเป็นวังวนแห่งปัญหา และการเวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏฏ์ตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ในหลักปฏิจจนสมุปบาท ซึ่งทรงชี้ให้เห็นว่า ปัญหาหรือความทุกข์ของมนุษย์เกิดขึ้นตามกระบวนการแห่งเหตุและผลอย่างไร^{๑๐๑}

ท่านเป็นผู้ถึงพร้อมในการเป็นที่พึ่งของตนเอง ครอบครวั และประชาชนอีกทั้งมีสาระของชีวิตที่นับว่าสมบูรณ์แบบในคุณลักษณะของการใช้ปัญญาแก้ปัญหาจากทุกข์ภัยในรูปแบบต่างๆ ขณะเดียวกัน ภารกิจที่มุ่งทำประโยชน์เพื่อผู้อื่นและสังคม มุ่งมั่นใช้ปัญญาพร้อมด้วยคุณธรรมอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง และท่านมีความเป็นอิสระหลุดพ้นจากอำนาจครอบงำของอำนาจ อวิชชา ตัณหา อุปาทาน กิจหรืองานหลักของชีวิตของผู้ที่ได้รับประโยชน์ระดับปรมาตถะนี้แล้ว จึงได้แก่ การแนะนำสั่งสอน การให้ความรู้ การส่งเสริมสติปัญญาและคุณธรรมต่างๆ ตลอดจนจนการดำเนินชีวิต และประพฤติดัวเป็นแบบอย่างที่ดีในสังคม

ถึงแม้ว่าไม่ปรากฏรายละเอียดว่ารัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ให้ความสำคัญต่อการปฏิบัติธรรมในลักษณะของการแสวงหาความสุขภายในแต่อย่างใด ด้วยวิธีเจริญสมาธิภาวนาหรือยึดเอารูปแบบการปฏิบัติของสำนักใดสำนักหนึ่งที่มีรูปแบบชัดเจนมาเป็นแบบในการปฏิบัติธรรมของตน แต่เมื่อพูดถึงความสุข รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ก็จะกล่าวถึงความสุขของราษฎรต้องมาจากเศรษฐกิจ คือ มีปัจจัย ๔ ที่เพียงพอ มีคิหิสุข ๔ หรือกามโภคียสุข ๑๐^{๑๐๒}

ท่านเคยสนทนากับท่านพุทธทาสถึงการปฏิบัติธรรมในเรื่อง “สมาธิ” และ “อานาปานัสสติ” ที่บ้านของตน ท่านพุทธทาสได้จดไว้ในบันทึกของรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ว่า “วันนี้พูดกันด้วยเรื่องสมาธิ อานาปานัสสติอย่างเดียว ชักไ้ใช้อย่างละเอียดทุกๆ ตอน กินเวลาสองชั่วโมงครึ่งจึงจบ”^{๑๐๓} และได้ปรึกษาหารือเรื่องการจัดตั้งศูนย์ปฏิบัติธรรมในจังหวัด

^{๑๐๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม : ฉบับขยายความ**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๕๙๕.

^{๑๐๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **ประโยชน์สูงสุดของชีวิตนี้**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๑), หน้า ๑๑-๑๒.

^{๑๐๒} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๒/๙๑.

^{๑๐๓} พุทธทาสภิกขุ, **ต่อไปนี่เราจะทำจริงอย่างแนวแน่ทุก ๆ อย่าง แม้ที่สุดแต่การเขียนบันทึกประจำวัน**, (กรุงเทพมหานคร : มติชนปากเกร็ด, ๒๕๕๐), หน้า ๔๘๐.

พระนครศรีอยุธยา เพื่อให้เป็นสถานที่ปฏิบัติธรรมของประชาชนในเขตภาคกลาง โดยยึดแบบอย่างสวนโมกข์ แต่ศูนย์ปฏิบัติธรรมที่ท่านตั้งใจไว้จะให้มีขึ้นนั้นก็ไม่ได้สร้างเพราะเกิดสงครามขึ้นก่อน อย่างไรก็ตาม จากการสนทนากับท่านพุทธทาสแสดงว่า ท่านได้ให้ความสำคัญแก่การปฏิบัติอย่างแนบเนียนเพียงแต่ไม่ได้เน้นรูปแบบชัดเจนดังเช่นสำนักปฏิบัติในปัจจุบัน

ท่านมีความพอใจในกิจกรรมของสวนโมกข์และเลื่อมใสในวัตรปฏิบัติตลอดจนการอธิบายธรรมะของท่านพุทธทาส การปฏิบัติธรรมของท่านจึงถือเอาตามแนวคำสอนของท่านพุทธทาสที่ว่า “การทำงานคือการปฏิบัติธรรม” นางดุษฎี พนมยงค์บุตรสาวของท่านได้พูดถึงเรื่องนี้ว่า

ตั้งแต่อยู่ด้วยกันมาหลายสิบปี ไม่เคยเห็นถึงกับว่าเจริญภาวนา แต่จะสวดมนต์ คือคุณพ่อทำงานตั้งแต่ตื่นนอน ตื่นนอนก็ทำงานจนเข้านอน ก็ทำงานตลอดทั้งวัน เวลาตายก็ทีโตะทำงาน...คือรู้สึกว่าคุณหมายใจเข้าออกด้วยการทำงาน คิดว่าคุณพ่อแปรเปลี่ยนแนวคิดว่า การทำงานคือการปฏิบัติธรรมตามแนวคิดของท่านพุทธทาส^{๑๐๔}

จากการสัมภาษณ์ของบุตรสาวของท่านจะเห็นว่า ท่านถือเอาการปฏิบัติธรรมด้วยการทำงานตามแนวคำสอนของท่านพุทธทาส ซึ่งตรงกับความเห็นของนายสันติสุข โสภณสิริ ผู้ที่ศึกษาประวัติและผลงานรวมทั้งแนวคิดของท่านในทุกแง่มุมว่า “อาจารย์ปรีดีได้ถือเอาแนวปฏิบัติของท่านพุทธทาสที่ว่า การทำงานก็เป็นการปฏิบัติธรรมด้วยเช่นกัน”^{๑๐๕} ตามแนวความคิดของท่านพุทธทาสเห็นว่า การปฏิบัติธรรมนั้นไม่จำเป็นต้องมีรูปแบบเฉพาะเจาะจงอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือต้องตัดการงานทั้งหมดจึงจะปฏิบัติธรรมได้ ท่านพุทธทาสยืนยันว่า การทำงานก็เป็นการปฏิบัติธรรมเหมือนกัน ถ้าละจากการงานแล้วมุ่งไปที่ปฏิบัติธรรมอย่างเดียวงานก็จะเสียประโยชน์ แต่ว่ารัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ก็ไม่ปฏิเสธหรือคัดค้านว่า การละจากการงานแล้ว จะปฏิบัติธรรมไม่ดีหรือไม่ถูกต้อง ท่านเห็นว่า เมื่อไม่สามารถปล่อยวางจากงานได้ ก็ควรถือเอาการงานนั้นเป็นการปฏิบัติธรรมไปด้วย ฉะนั้น ทุกคนสามารถปฏิบัติธรรมได้ในทุกที่ทุกเวลา แม้การทำงานก็ถือว่าเป็นการปฏิบัติธรรมด้วยเหมือนกัน^{๑๐๖}

รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ดำเนินชีวิตอย่างมีคุณค่าเป็นประโยชน์ต่อตนเอง ผู้อื่น และยังหมายความถึงประโยชน์สูงสุดของชีวิตนี้ อันได้แก่ การบำเพ็ญบารมีในการทำงานหมาย

^{๑๐๔} สัมภาษณ์ ดุษฎี พนมยงค์, ๔ พฤษภาคม ๒๕๕๐.

^{๑๐๕} สัมภาษณ์ สันติสุข โสภณสิริ, กรรมการสถาบันปรีดี พนมยงค์, ๔ พฤษภาคม ๒๕๕๐.

^{๑๐๖} พุทธทาสภิกขุ, การทำงานคือการปฏิบัติธรรม, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ม.ป.ป.),

ความรวมถึงการปฏิบัติธรรม ท่านได้ปฏิบัติธรรมหรือใช้ธรรมยิ่งกว่าอดีตนายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีคนใดในประเทศนับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน^{๑๐๗}

ตัวอย่างการปฏิบัติธรรมในชีวิตของท่าน ซึ่งพระธรรมโกศาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) พระเถระที่รอบรู้ท่านเคารพนับถือมาก ซึ่งหลวงพ่อบัญญาฯ เองก็รู้จักชีวิตและผลงานของนายปรีดีอย่างลึกซึ้ง หลวงพ่อบัญญาฯ จึงกล่าวว่า

รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ปรีดีมีปกติคิดอย่างนั้น ทำอย่างนั้นเป็นตัวอย่างของคนอื่น จึงเป็นคนไม่ค่อยจะมีทรัพย์ สมบัติอะไรมากมาย เวลาไปอยู่ต่างประเทศก็เขียนหนังสือขายไปตามเรื่องตามราว ได้อาศัยเงินเดือนที่ค้าง เบี้ยบ้านญาติค้าง พอได้ซื้อบ้านหลังเล็กๆ อยู่ชานกรุงปารีสไม่ใช่บ้านใหญ่โตอะไร คนสมัยหลังๆ ไปซื้อบ้านกรุงลอนดอน ลอสแอนเจลิส ซานฟรานซิสโก บ้านใหญ่โตกว่านั้น กว้างขวางกว่านั้น แต่ที่รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ซื้ออยู่นั้นเรียกว่าอยู่อย่างธรรมดาไม่หรูหราฟู่ฟ่าอะไร อยู่อย่างมั่งน่อย อยู่อย่างสันโดษ แต่ใช้ชีวิตเป็นประโยชน์ตลอดเวลา แม้ว่าจะไม่ทำงานราชการ แต่ก็ทำงานเหมือนกับข้าราชการ ทำงานแปดโมงครึ่งเช้า...

...รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์เป็นคนรักงาน ถืออุดมการณ์ว่า งานคือชีวิต ชีวิตคืองาน บั้นดาลสุข ทำงานให้สนุกเป็นสุขเพราะทำงาน มีชีวิตอยู่อย่างมีประโยชน์เป็นคน เป็นพระ^{๑๐๘}

คำกล่าวจากปากหลวงพ่อบัญญาดังคำสุดท้ายว่า รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ “เป็นคน เป็นพระ” นั้นสำคัญมาก กล่าวได้ว่า รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์มีได้อยู่ในรูปแบบแห่งชาวพุทธที่เคร่งครัด แต่ท่านเป็นชาวพุทธโดยเนื้อหาสาระ ท่านมิได้พร่ำแต่หัวข้อธรรมหรือพระคัมภีร์อันเป็นบัญญัติธรรม แต่ท่านเสพสภาวะแก่นสารอันเป็นส่วนปรมาตม์^{๑๐๙}

เมื่อวันที่ ๒ พฤษภาคม พ.ศ.๒๕๒๖ รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ได้ถึงแก่อสัญกรรม ณ บ้านพักชานกรุงปารีส^{๑๑๐}

อุดมการณ์และผลงานของรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ ย่อมประสานเข้ากันได้เป็นอย่างดีกับอุดมการณ์และภารกิจขององค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ในด้านการศึกษา สังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์ เป็นเรื่องที่น่ายินดีที่ท่านเป็นชาวไทยผู้นับถือพระพุทธศาสนาด้วยการมุ่งมั่นใช้หลักธรรมดำเนินชีวิต

^{๑๐๗} พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุศลจิตฺโต), “ปรีดี พนมยงค์ กับพระพุทธศาสนา”, สารคดี ฉบับพิเศษ, ๒๕๔๓, หน้า ๑๕๗.

^{๑๐๘} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๐๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๘.

^{๑๑๐} วิชัย ตันติวิทยาพิทักษ์, “ปฏิทินชีวิตของนายปรีดี พนมยงค์”, สารคดี ฉบับพิเศษ, หน้า

นับเป็นแบบอย่างที่ดีให้ชนรุ่นหลังในสังคมไทย ซึ่งเป็นไปตามเจตนารมณ์ซึ่งท่านได้ปรารถนาไว้ และยึดเป็นคติประจำใจว่า “ผลของการก่อสร้างไว้ดีแล้ว ย่อมไม่สูญหาย” ถึงเวลานี้คนรุ่นลูกหลานได้เห็นประจักษ์ตามตัวอย่างการดำเนินชีวิตของท่านสร้างไว้แล้วทุกประการ

เมื่อวันที่ ๔ ตุลาคม พ.ศ.๒๕๕๒ องค์การยูเนสโก ได้บรรจุชื่อของท่านไว้ในบัญชีรายการฉลองวันครบรอบของบุคคลสำคัญและเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ สำหรับปี ค.ศ.๒๐๐๐ – ๒๐๐๑ให้ ชื่อศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ผู้ประสิทธิ์ประสาทการศึกษาและเป็นผู้อุทิศตนเพื่อเพื่อนมนุษย์

การประกาศยกย่องจากองค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ในปี พ.ศ. ๒๕๕๓ ให้รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์เป็นบุคคลสำคัญระดับโลก ถือว่าเป็นข้อควรภาคภูมิใจของคนไทย และมุ่งเชิดชูคุณค่าที่ทำให้ความเก่งกล้าสามารถด้านต่าง ๆ ที่ท่านได้แสดงออกในการกระทำการสร้างสรรค์ทั้งหลาย เกิดความหมายอันเป็นประโยชน์แก่สังคมมนุษย์และเป็นแบบอย่างแก่มวลมนุษย์ในโลก ซึ่งจะมีความหมายแท้จริงต่อเมื่อคนไทยใส่ใจต่อธรรมที่เป็นเครื่องประสานกรรมทั้งหลายให้บรรจบสู่จุดหมายแห่งความเป็นบุคคลที่โลกยกย่องและรักษารธรรมนั้นเป็นแบบอย่างแก่สังคมของตน^{๑๑๑}

๔.๔ สรุป

จากการศึกษาหลักพุทธธรรมของรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์มาใช้ในการดำเนินชีวิตของผู้ครองเรือนในสังคมไทย อย่างละเอียดแล้ว พบว่า ท่านเป็นพุทธศาสนิกชนที่เป็นแบบอย่างของการดำเนินชีวิตที่นำหลักพุทธธรรมสำหรับผู้ครองเรือนมาใช้ได้อย่างครบถ้วน เริ่มตั้งแต่การปฏิบัติตามหลักพุทธธรรมเพื่อประโยชน์สุขของตน ซึ่งเป็นการบำเพ็ญบารมีชั้นประโยชน์ตนโดยตั้งศรัทธาของตนออกมาใช้ในการดำเนินชีวิตอย่างเต็มที่ เพื่อสร้างความพร้อมในการเอื้อเพื่อสงเคราะห์ผู้อื่นต่อไป

ท่านปฏิบัติตามหลักพุทธธรรม อันเนื่องมาจากการมีพุทธทัศน์ด้วยปัญญาแจ่มชัด การดำเนินชีวิตในวัยทำงานของท่านยังต้องใช้ความพากเพียรบากบั่นด้วยความอดทนบุกฝ่าเปรียบตั้งข้างศึกไม่มีย่อท้อต่ออุปสรรคใดๆ ก็เพราะมีกำลังปัญญามากอย่างโดดเด่นจนหาผู้ใดเทียบมิได้ในยุคสมัยนั้น

ท่านมีเจตนารมณ์ตั้งงามมุ่งมั่นสร้างสรรค์พัฒนาอำนวยการประโยชน์เพื่อผู้อื่น และปกป้องประโยชน์ของประเทศชาติทุกด้าน อีกทั้งได้วางรากฐานการพัฒนาประเทศ ในด้านการเมือง การปกครอง การศึกษา สังคม วัฒนธรรม และยังมีความปรารถนาที่จะสร้างสรรค์ระบอบการปกครองประชาธิปไตย พัฒนาสังคมประชาธิปไตยที่ตั้งอยู่ในธรรมเป็นหลักใหญ่ อันเป็นประโยชน์สูงสุดของชีวิตนี้

^{๑๑๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), “จุดบรรจบ”, สารคดี ฉบับพิเศษ, ๒๕๔๓, หน้า ๒๖๗.

บทที่ ๕

สรุปและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

การศึกษาหลักพุทธธรรมในการดำเนินชีวิตของรัฐบาลบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาหลักพุทธธรรมสำหรับการดำเนินชีวิตของผู้ครองเรือนในพระพุทธศาสนา ๒) เพื่อศึกษาการนำหลักพุทธธรรมมาใช้ในการดำเนินชีวิตของรัฐบาลบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ และ ๓) เพื่อศึกษาหลักพุทธธรรมในการดำเนินชีวิตของรัฐบาลบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ มาใช้ในการดำเนินชีวิตของผู้ครองเรือนในสังคมไทย

๕.๑.๑ หลักพุทธธรรมสำหรับการดำเนินชีวิตของผู้ครองเรือนในพระพุทธศาสนา

พุทธธรรมอันเป็นเครื่องช่วยให้มนุษย์ประสบความสำเร็จนั้นมุ่งคุณค่าทางปัญญาเป็นสิ่งสำคัญ คือ การเลือกใช้หลักธรรมตามความเหมาะสมสมควรแก่การดำรงชีวิตด้วยความรู้เท่าทันธรรมชาติ ด้วยแนวทางประพฤติปฏิบัติที่ดีงามก่อให้เกิดความสุขต่อตนเอง ต่อผู้อื่น และสังคมได้แก่

(๑) หลักขรวาจาธรรม ๔ เป็นหลักธรรมแห่งการดำเนินชีวิตที่สำคัญอย่างยิ่ง เหมือนกับต้นไม้จะเจริญงอกงามต้องมีรากฐานที่มั่นคง คือ สัจจะ มีความเจริญงอกงามคือ ทมะ มีความเจริญงอกงามของสาขาตลอดจนลำต้น คือ ขันติ จึงจะทนต่อดินฟ้าอากาศ ทนต่อสัตว์ทั้งหลายที่จะมาเบียดเบียน และมีเครื่องบำรุง เช่น น้ำและอากาศเป็นต้น ซึ่งช่วยให้เกิดความชุ่มชื้นสดใส คือ จาคะ ความมีน้ำใจ เมื่อต้นไม้งามก็ให้ความร่มเย็นแก่พื้นดินและพืช สัตว์ที่มาอาศัยร่มเงา ตลอดจนรักษาน้ำในพื้นดินไว้

(๒) ทิหิสุข ๔ หรือกามโภคียสุข ๔ หลักธรรมว่าด้วยความสุขพื้นฐานของคฤหัสถ์ ๔ ประการ ได้แก่ อตถิสุข สุขอันเกิดจากการมีทรัพย์ โภคสุข สุขจากการใช้ทรัพย์ อนนสุข สุขที่ไม่มีหนี้สิน อนวัชชสุข สุขจากการมีทรัพย์จากงานสุจริต ดีแต่เงินไม่ได้

(๓) หลักสัปปริสธรรม ๗ เป็นธรรมของผู้ดี หรือคุณสมบัติของคนดี ได้แก่ ๑) ธัมมัญญตา รู้หลักหรือรู้จักเหตุ ๒) อตถัญญตา รู้ความมุ่งหมาย หรือรู้เหตุผล ๓) อตตัญญตา ความรู้จักตน ๔) มัตตัญญตา ความรู้จักประมาณ ๕) กาลัญญตา ความรู้จักกาล ๖) ปริสัจญตา รู้จักชุมชนสังคม ๗) ปุคคลัญญตา หรือ ปุคคลปโรปรัญญตา ความรู้จักบุคคล คุณธรรม ๗ ประการนี้ อันเป็นคุณสมบัติภายในตัวผู้นำ ซึ่งมีคุณสมบัติทั้ง ๗ ประการนี้ เป็นองค์ประกอบและเป็นปัจจัย

อย่างสมบูรณ์ที่จะทำให้ผู้นำสามารถจัดการ สามารถปฏิบัติการณ์ในภาระงานทุกอย่างให้บรรลุผลสำเร็จได้ตามเป้าหมาย

(๔) สาราณียธรรม ๖ ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกัน เป็นพลังความสามัคคี ๖ ข้อ คือ ๑) เมตตากายกรรม ๒) เมตตาวจีกรรม ๓) เมตตามโนกรรม สามประการนี้คิด พูด ทำด้วยความมีเมตตาปรารถนาดีแก่กันทั้งต่อหน้าและลับหลังด้วยความบริสุทธิ์ใจ ๔) สาราณ- โภคิ แบ่งปัน ๕) ศีลสามัญญตา มีศีลเสมอกันไม่เบียดเบียนกัน ๖) ทิฏฐิสามัญญตา มีความเห็นตามคลองธรรมจารีตที่ดั่งงามสร้างสรรค์ให้เกิดความรัก ความเคารพ การสงเคราะห์ อนุเคราะห์ กัน ไม่ให้มีการทะเลาะวิวาทกัน

(๕) อารยวัฑฒิ ๕ ธรรมเป็นเหตุให้เจริญของอารยชน ๕ ประการ ได้แก่ ๑) ศรัทธา เชื่อในปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าว่าเป็นจริงเป็นสัมมาทิฏฐิ ๒) ศีล มีความประพฤติไม่เบียดเบียน ก่อกุศลสังคม ๓) สุตะ ศึกษาความเจริญทางโลกและทางธรรม และเทคโนโลยีที่ก้าวหน้าไปอย่างรวดเร็ว เพื่อจะได้เป็นคนทันเหตุการณ์ และพัฒนาทางจิตใจไปพร้อมกัน ๔) จาคะ คือ การเสียสละหรือการบริจาค ๕) ปัญญา คือ มีความรู้ตามความเป็นจริงเรียกว่ารู้แจ้ง

(๖) ทศพิชราชธรรม หลักธรรมของผู้ปกครอง มิใช่เฉพาะเจาะจงว่าต้องเป็นธรรมของพระมหากษัตริย์เท่านั้น ได้แก่ ๑) ทาน การให้ ช่วยเหลือราษฎร หมายถึง การบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ ๒) ศีล ความประพฤติที่ดั่งงาม ประกอบแต่การสุจริตรักษาเกียรติคุณให้เป็นตัวอย่าง และเป็นที่เคารพนับถือ ๓) บริจาค การเสียสละความสุขสำราญส่วนตน เพื่อประโยชน์สุขของประชาชนส่วนรวมเพื่อความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง ๔) ความซื่อตรง มีสัตย์ในฐานะที่เป็นผู้ปกครอง ๕) ความอ่อนโยน การมีอัธยาศัยสง่างามมีท่วงทีริยาสุภาพนุ่มนวล ละมุนละไมอ่อนโยนต่อบุคคลทุกระดับ ๖) ความเพียรมุ่งมั่นบำเพ็ญเพียรทำกิจให้บริบูรณ์ ๗) ความไม่โกรธ ลุอำนาจความโกรธจนเป็นเหตุให้เกิดผลเสียธรรม ๘) ความไม่เบียดเบียนบีบบังคับซีแก่บภาชีขูตรีตเกณฑ์แรงงานเกินขนาดไม่หลงระเริงอำนาจ ๙) ความอดทน ไม่หมดกำลังใจยอมท้งกรณียที่บำเพ็ญโดยชอบธรรม ๑๐) ความเที่ยงธรรมสถิตมั่นคงในความยุติธรรม ในนิติธรรม

(๗) พละ ๔ พึงมี ๑) ปัญญาพละสามารถบริหารตน บริหารคน และบริหารงาน ๒) วิริยพละมีกำลังแห่งความขยันหมั่นเพียรมาก ๓) อนวัชชพละ มีกำลังปฏิบัติหน้าที่ด้วยความซื่อสัตย์ สุจริต ดีเดียนไม่ได้ ๔) สังคหพละ ได้แก่กัตถุอันเป็นวิธีผูกใจคน ๑. ทานการให้แบ่งปัน ๒. ปิยวาจาการพูดที่สุภาพอ่อนหวานรักษาน้ำใจผู้อื่น ๓. อัตถจริยา การทำตัวให้เป็นประโยชน์ สงเคราะห์ช่วยเหลือประชาชน ๔. สมานัตตตา การวางตัวเสมอต้นเสมอปลาย ไม่ทอดทิ้งผู้ร่วมงาน

๘. สังคหวัฑฒ ๔ สงเคราะห์ดีและมีมนุษยสัมพันธ์ ได้แก่ ๑) ทาน ให้โอบอ้อมอารีมีน้ำใจแบ่งปันเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ๒) ปิยวาจา พูดถ้อยคำไพเราะอ่อนหวาน ๓) อัตถจริยา การทำตัวให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น ๔) สมานัตตตา การวางตัวสม่ำเสมอ ปกป้องไม่หนีเอาตัวรอด

๕.๑.๒ การนำหลักพุทธธรรมมาใช้ในการดำเนินชีวิตของรัฐบาลอุโบสถปฏิบัติ พนมยงค์

รัฐบาลอุโบสถปฏิบัติ พนมยงค์เป็นพุทธศาสนิกชนโดยแท้ ท่านปฏิบัติตามหลักพุทธธรรมในการดำเนินชีวิตตามบทบาทในฐานะนักการเมืองที่มีคุณธรรมจริยธรรมซื่อสัตย์สุจริตต่อหน้าที่ความรับผิดชอบโดยอาศัยกฎหมายและศีลธรรม ส่งเสริมรักษาระบบการปกครองแบบประชาธิปไตย ถือประโยชน์ประชาชนเป็นใหญ่, ในฐานะนักปกครองแบบนักสันติภาพที่ใช้ปัญญาในการสร้างสรรค์งานด้วยความเสียสละให้อภัยและการไม่กล่าวร้ายผู้อื่น, ในฐานะนักกฎหมายที่มีสัมมาทิฐิในสัมมาชีพด้วยรักความเป็นธรรมใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือช่วยเหลือเกื้อกูลสังคมประเทศชาติ, ในฐานะนักเศรษฐศาสตร์ ที่ใช้วิชาความรู้ทางเศรษฐศาสตร์พัฒนาความเป็นอยู่ขั้นพื้นฐานของประชาชน, ในฐานะนักการศึกษาที่มีวิสัยทัศน์กว้างไกลก้าวหน้าเป็นผู้นำบุกเบิกประสานการมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองมีคุณูปการทางระบบการศึกษาสมัยใหม่, ในฐานะบิดา/หัวหน้าครอบครัวที่ตั้งมั่นในศีลธรรมซื่อสัตย์ต่อคู่ชีวิตตลอดชีวิต เมตตาสั่งสอนบุตรให้เป็นผู้มีธรรมแห่งพระพุทธศาสนา

รัฐบาลอุโบสถปฏิบัติ พนมยงค์มีความรู้เข้าใจนำหลักพุทธธรรมมาปฏิบัติอีกทั้งสามารถอธิบายสังฆธรรมชั้นสูงแห่งพระพุทธศาสนากับสภาวะการณของสังคม อาทิ การเปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่งอันหมายถึงไตรลักษณ์, เรื่องการอิงอาศัยกันของสรรพสิ่งที่หมายถึง ปฏิจสมุปบาทเป็นองค์ธรรมสำคัญในกระบวนการจิต, โลกพระศรีอาริย์จึงประสงค์สร้างสรรค์ให้สังคมปัจจุบันมีความสุขสมบูรณ์ของคนในสังคมให้เท่าเทียมกันทางเศรษฐกิจ เรียกว่า “ชีวิตอย่างประเสริฐ”

๕.๑.๓ หลักพุทธธรรมในการดำเนินชีวิตของรัฐบาลอุโบสถปฏิบัติ พนมยงค์ มาใช้ในการดำเนินชีวิตของผู้ครองเรือนในสังคมไทย

รัฐบาลอุโบสถปฏิบัติ พนมยงค์ ดำเนินชีวิตอย่างสมควรนำมาเป็นแบบอย่างของสังคมไทย เพราะท่านใช้หลักธรรมในการดำเนินชีวิตอย่างยิ่งยวด ดังนี้

- การใช้หลักพุทธธรรมที่ผู้ครองเรือนนำมาใช้เพื่อประโยชน์สุขของตนเอง (ระดับอัตตะ) อันเป็นแก่นสารของชีวิตเกื้อกูลแก่ตน ได้แก่ ๑) ทิฐิธัมมิกัตถะประโยชน์ในปัจจุบันซึ่งเป็นจุดหมายชีวิตในทางโลกียะ ท่านใช้หลักพรวาสาธรรม ๔, คิหิสุข ๔, สัปปุริสธรรม ๗, ๒) สัมปรายิกัตถะประโยชน์หรือจุดหมายชีวิตในภพหน้ารัฐบาลอุโบสถปฏิบัติ พนมยงค์ดำเนินชีวิตสมณะเรียบง่ายอดทนต่อความทุกข์ยากด้วยการให้อภัยอย่างน่าสรรเสริญ

- การใช้หลักพุทธธรรมที่ผู้ครองเรือนนำมาใช้เพื่อการทำงานและสังคม (ประโยชน์ผู้อื่น) ทั้ง ๒ ระดับ ๑) ระดับปรีตถะการเป็นกัลยาณมิตรให้บุคคลอื่นรอบข้างด้วยการให้การสนับสนุนส่งเสริมให้ผู้อื่นกระทำประโยชน์ให้กับสังคม ๒) ระดับอุภยัตถะ เน้นการประสาน

ประโยชน์ระหว่างอดีตกับอดีตให้เกื้อกูลกัน ท่านใช้หลักสาราณียธรรม ๖, อารยวัชฒิ ๕, ทศพิชราชธรรม, พละ ๔ และสังคหวัตถุ ๔ ประโยชน์ผู้อื่นทั้งสองระดับท่านมุ่งมั่นทำงานด้วยการเสียสละไม่มีความเห็นแก่ตัวอุทิศตนทำงานให้กับสังคมประเทศชาติมากมายโดยมิได้หวังสิ่งใดตอบแทนไม่ว่าจะเป็นทรัพย์สินหรือชื่อเสียง เพราะเหตุการณ์ที่ท่านเคยทำงานราชการลับเสียงชีวิตอยู่เบื้องหลังขบวนการเสรีไทยก็เพื่อประโยชน์ประเทศชาติและประชาชน เป็นต้น ตอนชีวิตท่านเผชิญความผันผวนจำเป็นต้องลี้ภัยการเมืองจากบ้านเกิดเมืองนอนอันเป็นที่รัก ท่านก็ไม่หวั่นไหว แสดงให้เห็นสภาวะธรรมของความเป็นบัณฑิตไม่หวั่นไหวต่อโลกธรรมที่เปลี่ยนแปลงเป็นธรรมดา ท่านยังคงสร้างผลงานเป็นปกติเหมือนปณิธานชีวิตคืองาน บุคคลประเภทแจกเช่น รัฐบาลราชอาณาจักรไทย พนมยงค์เป็นบุคคลที่ประวัติศาสตร์ต้องจารึกไว้เป็นแบบอย่างสมดังคำประกาศที่ยูเนสโกบันทึกแก่โลกว่า “ท่านเกิดมาเพื่ออุทิศตนเพื่อเพื่อนมนุษย์” อันเป็นประโยชน์สูงสุดของชีวิตนี้

- การใช้หลักพุทธธรรมเพื่อการเข้าถึงความจริงแท้ของชีวิต (ประโยชน์สูงสุด) ระดับปรมาตตะ ประโยชน์ที่เป็นสาระแท้จริงของชีวิต ท่านปฏิบัติธรรมชั้นสูงเพราะมีการยืนยันจากพระมหาเถระ ๒ ท่าน ได้แก่ท่านพุทธทาสภิกขุ กับพระธรรมโกศาจารย์ (หลวงพ่อบัญญา นันทภิกขุ) ว่า รัฐบาลราชอาณาจักรไทย พนมยงค์ใฝ่รู้เรื่องพุทธธรรมชั้นสูงด้วยการปฏิบัติจริงในการทำงานในชีวิตประจำวัน ที่ว่า “การทำงานคือการปฏิบัติธรรม” หากมีเช่นนั้นบุคคลธรรมดาสามัญจะรับมือกับสถานการณ์ผันผวนของชีวิตได้ถึงกระนั้นคงเป็นไปได้ยาก

๕.๒ ข้อเสนอแนะในการวิจัย

๑. การศึกษาการใช้หลักพุทธธรรมในการดำเนินชีวิตของบุคคลอื่นๆ ที่องค์การศึกษาวិทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ประกาศยกย่องให้เป็นบุคคลสำคัญระดับโลก

๒. การศึกษาหลักพุทธธรรมสำหรับผู้ครองเรือนในสาขาวิชาชีพต่างๆ ในบุคคลที่ทรงอิทธิพลสามารถนำความเปลี่ยนแปลงสู่สังคมไทย

๓. การศึกษาหลักพุทธธรรมในการดำเนินชีวิตของผู้ครองเรือนที่ได้รับการยกย่องเชิดชูในสาขาวิชาชีพต่างๆ และท่านยังมีชีวิตอยู่

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี**. ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

_____. **พระไตรปิฎกภาษาไทย**. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับสยามรัฐเตปิฎก**. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

_____. **พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล.ชุด ๙๑ เล่ม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

กรมการศาสนา, กระทรวงศึกษาธิการ. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง ๔๕ เล่ม**.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๒๕.

กรมการศาสนา, กระทรวงวัฒนธรรม. **พระไตรปิฎก ฉบับประชาชน ตอน ว่าด้วยพระสูตร**.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์ (ร.ส.พ.), ๒๕๔๘.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ

กรมการศาสนา. **พระพุทธศาสนากับการศึกษาในประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
กรมการศาสนา, ๒๕๑๓.

กรมศิลปากร. **ไตรภูมิโลกวิจิตร**. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๓๕.

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์. **การคิดเชิงบูรณาการ**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ชัคเชส
มีเดีย, ๒๕๔๘.

_____. **การคิดเชิงประยุกต์**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ชัคเชส มีเดีย, ๒๕๔๘.

คณะอนุกรรมการฝ่ายศึกษาวิจัยและประมวลผลงานของศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ ใน
วาระจัด งานฉลอง ๑๐๐ ปีรัฐบุรุษอาวุโส. **คือ วิทยุญาณเสรี ปรีดี พนมยงค์**.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรุงเทพ (๑๙๘๔), ๒๕๔๓.

ศีกฤทธิ์ ปราโมทย์, ศ.พล.ต.ม.ร.ว., **ธรรมแห่งอาริยะ**, พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์ ดอกหญ้า, ๒๕๔๘.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. **ปรีดี พนมยงค์ ประสบการณ์และความเห็นบางประการ ของรัฐบุรุษ
อาวุโส**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๖.

ชัยวัฒน์ สถาอานันท์. **อภัยวิถี : มิตรศัตรู และการเมืองแห่งการให้อภัย**. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๓.

เชวง พันธุ์จันทร์. **พระพุทธศาสนาใน ๒๕ พุทธศตวรรษ**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เลียง
เซียง, ๒๕๐๐.

บุหงา วัฒนะ. **๑๐๐ ปี ชาตกาล รัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ ปุชนิยมบุคคลของโลก**.
กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สถาบันราชภัฏพระนครศรีอยุธยา, ๒๕๔๓.

ดุษฎี พนมยงค์. **๑๐๑ ปี ปรีดี - ๙๐ ปี พูนศุข**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ อมรินทร์พับลิค
เคชั่น, ๒๕๔๕.

_____ **เสี้ยวหนึ่งแห่งความทรงจำ**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ปาปิรุส พับลิค
เคชั่น, ๒๕๔๑.

ทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา. **สารานุกรมไทย ฉบับกาญจนาภิเษก**. กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิชย์, ๒๕๔๕.

ประสาร ทองภักดี. **พุทธวิธีการสอน**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ อักษรสาสน์, ๒๕๑๔.

ปรีดี พนมยงค์. **ข้อเขียนทางปรัชญา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สถาบันสยามเพื่อการ
ศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรม, ๒๕๒๘.

_____ . **ความเป็นอนิจจังของสังคม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
สายธาร, ๒๕๕๒.

_____ . **ชีวิตผันผวนของข้าพเจ้าและ ๒๑ ปี ที่ลี้ภัยในสาธารณรัฐราษฎรจีน**.
กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ เทียนวรรณ, ๒๕๒๖.

_____ **พุทธศาสนาในต่างประเทศ**. กรุงเทพมหานคร : _____ สำนักพิมพ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๔๘๙.

_____ . **สังคมปรัชญาเบื้องต้น**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์,
๒๕๒๕.

_____ **ปรีดี พนมยงค์ กับสังคมไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร :
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๓.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). **ความจริงแห่งชีวิต**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์สวย
จำกัด, ๒๕๔๙.

- _____ ความเป็นอนิจจังของสังขารกับความเป็นอิสรภาพของสังคมไทย.
กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ สายธาร, ๒๕๕๒.
- _____ คู่สร้างคู่สม ชีวิตคู่ในอุดมคติ. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์
สวย จำกัด, ๒๕๔๙.
- _____ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). กรรมและนรกสวรรค์สำหรับคนรุ่นใหม่. พิมพ์ครั้งที่ ๒.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ ธรรมสภา, ๒๕๔๒.
- _____ .การพัฒนาที่ยั่งยืน. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙.
- _____ . คติธรรมแห่งชีวิต. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ บริษัท ธรรม
สาร จำกัด, ๒๕๔๓.
- _____ . จิตวิทยาเพื่อการพัฒนาคนตามแนวธรรมชาติ. กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์ มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๓.
- _____ . ชีวิตในสังคมเทคโนโลยี. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท
สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๐.
- _____ . ต้องฟื้นวัดให้ชนบทพัฒนาสังคมไทยจึงจะก้าวหน้าได้มั่นคง. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์ การศาสนา สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๔๖.
- _____ . ถึงเวลามารื้อปรับระบบพัฒนาคนกันใหม่. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร
สำนักพิมพ์ สหธรรมิก, ๒๕๔๓.
- _____ . ทางสายอิสรภาพของการศึกษาไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์ มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๑.
- _____ . ธรรมกับการพัฒนาชีวิต. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ พิมพ์สวย, ๒๕๔๘.
- _____ . ธรรมาธิปไตยไม่มาจึงหาประชาธิปไตยไม่เจอ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์ บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๔๙.
- _____ . นิติศาสตร์แนวพุทธ. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ สหธรรมิก,
๒๕๔๑.
- _____ . ประโยชน์สูงสุดของชีวิตนี้. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ธรรมสภา, ๒๕๔๑.
- _____ . พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.
- _____ . พระพุทธศาสนาพัฒนาคนและสังคม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น
กรมการปกครอง, ๒๕๔๐.
- _____ . พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

- _____ . พุทธวิธีแก้ปัญหาเพื่อศตวรรษที่ ๒๑. พิมพ์ครั้งที่ ๑๕. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ พิมพ์สวย, ๒๕๔๔.
- _____ . พุทธศาสตร์กับการแนะแนว. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๓.
- _____ . ภาวะผู้นำ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ธรรมสภา, ๒๕๓๙.
- _____ . มองสันติภาพโลกผ่านภูมิหลังอารยธรรมโลกาภิวัตน์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๔๒.
- _____ . รู้จักพระไตรปิฎกเพื่อเป็นชาวพุทธที่แท้. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๓
- _____ . ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๔๙.
- _____ . วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ศยาม, ๒๕๔๗.
- _____ . วิสัยธรรมเพื่อเบิกนำวิสัยทัศน์. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ พิมพ์สวย, ๒๕๔๘.
- _____ . เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ มูลนิธิ พุทธธรรม, ๒๕๓๙.
- _____ . สู่การศึกษาแนวพุทธ. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๓๙.
- พระเมธีธรรมมาภรณ์ (ประยูร ทุมมจิตโต). คุณธรรมสำหรับนักบริหาร. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประชาชน ๓๕, ๒๕๓๙.
- พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ วิฑูญาโณ). นิเทศธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : ธีรพงษ์การพิมพ์, ๒๕๓๗.
- พระราชวรมุณี (ประยุทธ์ ปยุตโต). พระพุทธศาสนากับชะตากรรมของสังคม. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๗.
- พระราชสุมนต์มุนี (จันท พุฒิมคุดโต). หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเรื่องฆราวาสธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา, ๒๕๓๗.
- พระศรีวิสุทธิกวี (พิจิตร วิฑูญาโณ). หลักธรรมสำหรับพัฒนาชีวิต ภาคที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๒๖.
- พระสาสนโสภณ (สุวฑฺฒโน). พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนอะไร. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ ไทยวัฒนาพานิชย์, ๒๕๑๐.

- พี. พิตติเอ. **โลกพระศรีอารีย์ของปรีดี พนมยงค์**. แปลโดย ไมตรี เต็นอุดม. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ กราฟฟิคอาร์ต, ๒๕๑๖.
- พุทธทาสภิกขุ. **แก่นพระพุทธานุศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ธรรมสภา, ม.ป.ป.
- _____ **ต่อไปนี้จะทำจริงอย่างแน่แท้ทุก ๆ อย่าง แม้ที่สุดแต่การเขียนบันทึกประจำวัน**. กรุงเทพมหานคร : มติชนปากเกร็ด, ๒๕๕๐.
- มนูญ วงศ์นารี. **ธรรมะกับชีวิตที่สมบูรณ์ของมนุษย์**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ นภาพัฒน์ การพิมพ์, ๒๕๒๕.
- ยศ สันตสมบัติ. ศาตราจารย์.ดร. **มนุษย์กับวัฒนธรรม**, กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๘.
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ อักษรเจริญทัศน์ (อจท.), ๒๕๓๘.
- วรศักดิ์ วรธมโม. **ธรรมพื้นฐานสำหรับชีวิต**. กรุงเทพมหานคร : เคล็ดไทย, ๒๕๔๒.
- วศิน อินทสระ. **พุทธวิธีในการสอน**. กรุงเทพมหานคร : สภาการศึกษาหม่อมกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๒๗.
- _____ **เพื่อชีวิตที่ดี**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ อมรการพิมพ์, ๒๕๒๗.
- _____ **หลักคำสอนสำคัญในพระพุทธานุศาสตร์ (พุทธปรัชญาเถรวาท)**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สภาการศึกษาหม่อมกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๒๗.
- ส.พรายน้อย. **พระศรีอารีย์**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์น้ำฝน, ๒๕๓๘.
- สมเด็จพระญาณสังวร, (สุวฑฒโน). **หลักพระพุทธานุศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์หม่อมกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๒๒.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **บาลีไวยากรณ์สมาสและตัทธิต**. กรุงเทพมหานคร : หม่อมกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.
- สไว มาลาทอง. **คู่มือการศึกษาจริยธรรม**. กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา, ๒๕๔๒.
- สมภาร พรหมทา. **คิดอย่างไรให้มีเหตุผล**. กรุงเทพมหานคร : ศยาม, ๒๕๕๑.
- สุโข สุวรรณศิริ. **๑๐๐ ปีชาตกาล รัฐบาลราษฎรอาวุโส ปรีดี พนมยงค์**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๓.
- สุจิตรา อ่อนค้อม ดร. **การสร้างสันติภาพโลกแบบยั่งยืน**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ หจก. หอรัตนชัยการพิมพ์, ๒๕๔๖.
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. **พระไตรปิฎกฉบับประชาชน**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๖. กรุงเทพมหานคร : หม่อมกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

สุพจน์ ด้านตระกูล. ชีวิตและงานของ ดร. ปรีดี พนมยงค์ กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
 สุขภาพใจ, ๒๕๕๒.

_____. นายปรีดี พนมยงค์ กับการอภิวัฒน์. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
 ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๕.

_____. มรดกปรีดี พนมยงค์. กรุงเทพมหานคร : _____ โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย
 ธรรมศาสตร์, ๒๕๓๗.

_____. สัจจะแห่งประวัติศาสตร์ รัฐบาลอานูโส ปรีดี พนมยงค์.
 กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๗.

สุภา ศิริमानนท์. รัฐบาลผู้อุทิศตนแก่ชาติและราษฎรโดยไม่เห็นแก่ตัวในทุกกาลและทุก
 สถาน. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๗.

สุลักษณ์ ศิวรักษ์. นายปรีดี พนมยงค์ ตามทัศนะส.ศิวรักษ์. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร :
 โรงพิมพ์พิมพ์ดี, ๒๕๔๓.

_____. พลิกแผ่นดิน. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ พิมพ์ดี, ๒๕๓๘.

เสาวนีย์ จันทพิทักษ์, ศ.ดร. การจัดการบริการอาหารในโรงเรียนและสถาบัน. พิมพ์ครั้งที่ ๒.
 กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๓๒.

เสฐียรพงษ์ วรรณปก. พระไตรปิฎกวิเคราะห์. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์รุ่งแสงการพิมพ์,
 ๒๕๓๐.

สัญญา สัญญาวิวัฒน์. การพัฒนาชุมชนแบบจัดการ. กรุงเทพมหานคร : หจก.เอมีเทรตติ้ง,
 ๒๕๔๑.

อรุณ เวชสุวรรณ. ปรีดี พนมยงค์กับความจริงที่ถูกบิดเบือน. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
 สื่อการค้า, ๒๕๒๗.

(๒) วิทยานิพนธ์

กิจเชษม ไชยสุทธิเมธีกุล. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องหลักธรรมเพื่อภราดรภาพในพระพุทธ
 ศาสนาเถรวาท”. วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย
 มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙.

ชาติรี ต่างสมปอง. “การสร้างบทเรียนหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเรื่องฆราวาสธรรม ๔”.
 วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร,
 ๒๕๔๗.

นันทวรรณ แดงน้อย. “ศึกษาการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมที่เกี่ยวกับการบริโภคมาใช้ในสังคมไทยปัจจุบัน”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

พระฉานพิทย์ สุระศักดิ์. “นายปรีดี พนมยงค์ : แนวคิดและบทบาททางพุทธศาสนา.”

วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๐.

พระถนัด วุฒโน (บุตรสวัสดิ์) “การวิเคราะห์คุณสมบัติของผู้นำตามหลักสัปติสธรรม ๗” **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

พระสามารถ อานนโท. “ภาวะผู้นำตามหลักสัปติสธรรม”. **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

พัชรลดา จุลเพชร, “แนวคิดเรื่องกึ่งพุทธกาลในสังคมไทย พ.ศ. ๒๔๗๕ – ๒๕๐๐”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต**. คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๘.

พิษณุ มานะवार. “ศึกษาแนวคิดประชาสังคมในพระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

สุระศักดิ์ ม่วงทอง. “พุทธธรรมกับภาวะผู้นำที่พึงประสงค์”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๗.

แสวง นิลมานะ. “จริยธรรมการบริโภคในพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

(๓) ภาษาอังกฤษ

Robbin, A. **Unlimited Power**. New York : Fawcett Columbine, 1986.

Walpola, Sri Rahula. **What the Buddha Taught**. London : The Gordon Fraser Gallery Ltd., 1978.

Webster's Biographical Dictionary. American : Harvard University, 1978.

ประวัตินายปรีดี พนมยงค์

นายปรีดี พนมยงค์ เกิดเมื่อวันศุกร์ที่ ๑๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๓ ขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๖ ที่บ้านหน้าวัดพนมยงค์ ตำบลท่าวาสุกรี อำเภอกรุงเก่า จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นบุตรของนายเสียง นางลูกจันทร์ พนมยงค์

นายปรีดีเข้ารับการศึกษาเบื้องต้นที่บ้านครูแสง ตำบลท่าวาสุกรี ต่อมาย้ายมาเรียนที่บ้านหลวงปราณีประชาชน (เปี่ยม ชะชาตย์) พออ่านออกเขียนได้จึงเข้าไปเรียนในระบบโรงเรียนของรัฐบาลที่โรงเรียนวัดรวก สอบไล่ได้ชั้นที่ ๑ แห่งประโยค ๑ ต่อมาย้ายการศึกษาไปที่โรงเรียนวัดศาลาปูนตามหลักสูตรใหม่ของกระทรวงธรรมการ จบการศึกษาในระดับประถมที่โรงเรียนวัดศาลาปูน อำเภอกรุงเก่า สำเร็จการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาปีที่ ๖ ที่โรงเรียนวัดศาลาปูน อำเภอกรุงเก่า ได้ศึกษาต่อชั้นมัธยมที่โรงเรียนสวนกุหลาบอีก ๖ เดือน จึงลาออกเพื่อกลับไปช่วยบิดาทำนาหนึ่งปี จากนั้นจึงเข้าศึกษาที่โรงเรียนกฎหมาย กระทรวงยุติธรรม ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๐ จึงสอบไล่วิชากฎหมายชั้นเนติบัณฑิตได้มีอายุเพียง ๑๗ ปี ต่อมาเมื่ออายุ ๒๐ ปี จึงได้รับแต่งตั้งให้เป็นสมาชิกเนติบัณฑิตยสภา เนื่องจากกระทรวงยุติธรรมพอใจในผลสอบ จึงให้ทุนนายปรีดีไปเรียนต่อกฎหมายที่ประเทศฝรั่งเศส เข้าเรียนชั้นปริญญาตรีทางกฎหมายที่ มหาวิทยาลัยก็อง (Univesite de Caen)

ในเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๓ นายปรีดีได้ร่วมกับนักเรียนไทยในยุโรป ก่อตั้งสมาคม “สมัคคยานุเคราะห์สยาม” โดยนายปรีดีได้รับเลือกเป็นเลขาธิการสมาคม ต่อมาได้รับเลือกเป็นสภานายกสมาคม (พ.ศ. ๒๔๖๘ - ๒๔๖๙)

ในเดือนกุมภาพันธ์ นายปรีดีร่วมกับเพื่อนอีก ๖ คน คือ ร.ท.ประยูร ภมรมนตรี ร.ท.แปลก ชีตตะสังคะ (หลวงพิบูลสงคราม) นักศึกษาวิชาทหารปืนใหญ่ ร.ต.ทัศนัย มิตรภักดี (นักศึกษาโรงเรียนนายร้อยทหารม้าฝรั่งเศส) นายตัว พลานุกรม (นักศึกษาวิทยาศาสตร์ ระดับปริญญาเอกในสวีตเซอร์แลนด์) หลวงสิริราชไมตรี (จรรยา สิงหเสนี) ผู้ช่วยเลขานุการทูตประจำฝรั่งเศสและนายแนบ พหลโยธิน เนติบัณฑิตอังกฤษ ครั้งแรกในการก่อตั้งคณะราษฎร ที่หอพัก Rue du summerard .ในกรุงปารีส เพื่อตกลงที่จะทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากพระมหากษัตริย์เหนือกฎหมาย มาเป็นการปกครองในระบอบประชาธิปไตย โดยมีพระมหากษัตริย์อยู่ภายใต้กฎหมาย ด้วยวิธีการยึดอำนาจจับปล้นและจับกุมบุคคลสำคัญไว้เป็นตัวประกัน ซึ่งเป็นยุทธวิธีที่ใช้สำเร็จในการปฏิวัติฝรั่งเศสและรัสเซีย อีกทั้งเป็นการป้องกันมิให้ประเทศมหาอำนาจในประเทศ ที่ประชุมตกลงกันว่า เมื่อกลับประเทศแล้วหากการก่อการครั้งนี้ล้มเหลวหรือพ่ายแพ้ ให้นายแนบ พหลโยธิน ซึ่งมีฐานะดีกว่าคนอื่นเป็นผู้ดูแลครอบครัวของเพื่อนที่ติดคุกหรือตาย

ต่อมาปี พ.ศ. ๒๔๖๙ นายปรีดี พนมยงค์ ได้รับปริญญาดุษฎีบัณฑิตทางกฎหมาย (Docteur en Droit) และสอบไล่ได้ประกาศนียบัตรทางเศรษฐกิจ (Diplomomed Economie Politique) จากมหาวิทยาลัยปารีส ในปี พ.ศ. ๒๔๗๐ นายปรีดีเดินทางกลับประเทศไทย ซึ่งถือว่าเป็นคนไทยคนแรกที่จบดุษฎีบัณฑิตจากมหาวิทยาลัยปารีส นายปรีดีได้เข้ารับราชการเป็นผู้พิพากษาประจำกระทรวงยุติธรรม ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น “หลวงประดิษฐมนูธรรม” และยังได้เป็นอาจารย์สอนวิชากฎหมายในโรงเรียนกฎหมายกระทรวงยุติธรรม

วันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ คณะราษฎรได้ทำการยึดอำนาจการปกครองแผ่นดินอย่างรวดเร็ว โดยลวงทหารจากกรมกองต่างๆ ให้มาชุมนุมพร้อมกันที่ลานพระบรมรูปทรงม้า และถือโอกาสประกาศเปลี่ยนแปลงการปกครองทันที กำลังอีกส่วนหนึ่งไปเชิญพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่หลายพระองค์มาเป็นตัวประกัน นายปรีดีเป็นหัวหน้าราษฎรฝ่ายพลเรือน หลังจากยึดอำนาจในกรุงเทพฯ ได้แล้ว คณะผู้ก่อการได้ส่งนายทหารเรือเป็นตัวแทนไปกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งเสด็จแปรพระราชฐานอยู่ที่พระราชวังไกลกังวล จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ให้ทรงทราบ พระองค์เสด็จกลับกรุงเทพฯ และได้ทรงลงพระปรมาภิไธยในพระราชบัญญัติธรรมนูญปกครองดินแดนสยาม พ.ศ. ๒๔๗๕ ที่ร่างโดยนายปรีดี พนมยงค์ และเป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไปสู่ระบอบประชาธิปไตยที่มีกฎหมายรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุดมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข

ปี พ.ศ. ๒๔๗๖ นายปรีดี พนมยงค์ เสนอ “เค้าโครงเศรษฐกิจ” เพื่อให้พิจารณาใช้เป็นหลักสำหรับนโยบายด้านเศรษฐกิจ ซึ่งมีลักษณะเป็นสหกรณ์เต็มรูปแบบ แต่ไม่ทำลายกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินของเอกชน โดยให้รัฐซื้อที่ดินจากเจ้าของเดิมด้วยพันธบัตรมีดอกเบี้ยยประจำปี ให้การประกันแก่ราษฎรตั้งแต่เกิดจนตายว่าเมื่อราษฎรผู้ใดไม่สามารถทำงานได้หรือทำงานไม่ได้เพราะเจ็บป่วยหรือชราหรืออ่อนอายุก็จะได้รับการอุปการะเลี้ยงดูจากรัฐบาล แต่แนวความคิดดังกล่าว ฝ่ายพระยามโนปกรณนิติธาดา นายกรัฐมนตรี และขุนนางเก่าต่างๆ ไม่เห็นด้วย เนื่องจากไม่ต้องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจซึ่งเจ้าและขุนนางยังกุมอำนาจอยู่ เมื่อนำเข้าสู่สภาแล้วเสียงส่วนใหญ่ไม่เห็นด้วย นายปรีดีจึงลาออกจากตำแหน่ง รัฐบาลร่วมกับทหารบางกลุ่มทำการยึดอำนาจปิดสภาและออก พ.ร.บ. ว่าด้วยคอมมิวนิสต์ นายปรีดีถูกประณามว่าเป็น คอมมิวนิสต์ จึงถูกให้ออกจากประเทศ โดยพำนักอยู่ที่ประเทศฝรั่งเศส

๑๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๖ พ.อ. พหลพลพยุหเสนา เป็นหัวหน้าเข้าทำการรัฐประหารยึดอำนาจและได้รับแต่งตั้งเป็นนายกรัฐมนตรี แทนรัฐบาลพระยามโนปกรณนิติธาดา สภาผู้แทนราษฎรตั้งกรรมาธิการสอบสวนนายปรีดีกรณีถูกกล่าวหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์ ผลการสอบสวนได้ข้อสรุปว่า นายปรีดีไม่มีความผิดเป็นคอมมิวนิสต์ จึงเป็นผู้บริสุทธิ์ ในปีถัดมา พ.ศ. ๒๔๗๗ จึงได้เข้าร่วมกับรัฐบาลของพระยาพหลพลพยุหเสนาในตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการ

กระทรวงมหาดไทย และในปีเดียวกันนี้ นายปรีดีได้ก่อตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองขึ้นเพื่อเป็นสถานศึกษาสำหรับประชาชน

ในปี พ.ศ. ๒๔๗๘ ได้ตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ ในรัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนา นายปรีดีได้ดำเนินการยกเลิกสนธิสัญญาที่ไม่เป็นธรรมกับประเทศต่าง ๆ ที่ไทยได้เคยทำไว้สมัยรัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์ กับ ๑๒ ประเทศ ได้แก่ สวิตเซอร์แลนด์ เบลเยียม สวีเดน เดนมาร์ก สหรัฐอเมริกา อังกฤษ สเปน อิตาลี ญี่ปุ่น และเยอรมัน นายปรีดีได้ขอยกเลิกสัญญาดังกล่าวได้สำเร็จ จนได้รับเอกราชในทางศาลเอกราชทางเศรษฐกิจ พร้อมกันนั้นก็ได้ลงนามสนธิสัญญาใหม่ที่ใช้หลัก “ดุลยภาพแห่งอำนาจ” เพื่อให้สยามได้เอกราชอธิปไตยสมบูรณ์และมีสิทธิเสมอภาคกับต่างชาติ

ในปี พ.ศ. ๒๔๘๔ นายปรีดี พนมยงค์ ได้เข้าดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง ในรัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ครั้งนั้นเกิดสงครามโลกครั้งที่ ๒ ประเทศไทยโดยการนำของจอมพล ป. พิบูลสงครามร่วมกับประเทศญี่ปุ่น ตัดสินใจประกาศสงครามกับฝ่ายสัมพันธมิตรคือ ประเทศอังกฤษและประเทศสหรัฐอเมริกา ทหารญี่ปุ่นไม่พอใจนโยบายการเงินที่นายปรีดีเป็นผู้ดูแลจอมพล ป. จึงให้นายปรีดี พนมยงค์ไปดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ เพื่อยุติบทบาททางการเมือง

ปี พ.ศ. ๒๔๘๘ สงครามยุติโดยฝ่ายญี่ปุ่นพ่ายแพ้ต่อฝ่ายสัมพันธมิตร คราวเดียวกันนั้นก็เปิดเผยขบวนการต่อต้านญี่ปุ่นภายใต้ชื่อ “เสรีไทย” โดยมีนายปรีดี พนมยงค์เป็นหัวหน้า ถือว่าการประกาศสงครามกับอังกฤษและอเมริกาของไทยถือเป็นโมฆะ เพราะขัดเจตนารมณ์และรัฐธรรมนูญของคนไทย

ปีต่อมา พ.ศ. ๒๔๘๙ นายปรีดี พนมยงค์ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ครั้งที่ ๑ และได้มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยฉบับใหม่ กำหนดให้มีการเลือกตั้ง วันที่ ๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๙ นายปรีดีได้เข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีครั้งที่ ๒ ครานั้นเกิดกรณีสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล รัชกาลที่ ๘ รัฐบาลถูกโจมตีอย่างหนัก ถูกกล่าวหาว่าพยายามปิดบังอำพรางความจริงในกรณีสวรรคต รวมทั้งไม่สามารถหาข้อเท็จจริงในการสวรรคตมาแจ้งให้แก่ประชาชนทราบได้ นายปรีดีจึงลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี

พ.ศ. ๒๔๙๐ คณะนายทหารทั้งในและนอกราชการได้ก่อรัฐประหาร ประเด็นหลักที่ใช้อ้างในการก่อรัฐประหารคือ “นายปรีดีฆ่าในหลวง” นายปรีดีหลบหนีออกนอกประเทศ โดยพำนักอยู่ประเทศจีนและฝรั่งเศส จนกระทั่งวาระสุดท้ายได้ถึงแก่อสัญกรรมที่ฝรั่งเศสในปี พ.ศ. ๒๕๒๖ รวมอายุได้ ๘๓ ปี

หลังการเสียชีวิตของนายปรีดี พนมยงค์ผ่านมาได้ ๑๗ ปี รัฐบาลในสมัยต่อมาได้เสนอชื่อนายปรีดี พนมยงค์ให้แก่องค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ให้บรรจุชื่อไว้ในปฏิทินการเฉลิมฉลองบุคคลสำคัญและเหตุการณ์สหประวัติศาสตร์ ในฐานะบุคคลสำคัญของโลก ในปี พ.ศ. ๒๕๔๓

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	นายบริบูรณ์ ศรีทธา
เกิด	วันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๙
สถานที่เกิด	จังหวัดชุมพร
การศึกษา	ประถมศึกษา โรงเรียนบางแคเนื่องสังวาลย์อนุสรณ์ มัธยมศึกษา โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย ปริญญาตรี สังคมวิทยาและมานุษยวิทยาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ประสบการณ์การทำงาน	
พ.ศ. ๒๕๔๓	พนักงานคุมประพฤติ ๓ สำนักงานคุมประพฤติ จังหวัดเพชรบูรณ์ กรมคุมประพฤติ กระทรวงยุติธรรม
พ.ศ. ๒๕๔๘	พนักงานคุมประพฤติ ๕ สำนักงานคุมประพฤติ ประจำศาลอาญาธนบุรี กรมคุมประพฤติ กระทรวงยุติธรรม
พ.ศ. ๒๕๕๑	พนักงานคุมประพฤติ ชำนาญการ สำนักงานคุมประพฤติประจำศาล จังหวัดตลิ่งชัน กรมคุมประพฤติ กระทรวงยุติธรรม
พ.ศ. ๒๕๕๓	
- ปัจจุบัน	นักวิชาการศาสนา ชำนาญการ กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม